

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
кафедра педагогіки та освіти

Л. В. Задорожна-Княгницька

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

Навчальний посібник

ОЛДІПІЮС

2020

Рецензенти:

- Біліченко П. Г.,** кандидат пед. наук, доцент кафедри педагогіки та менеджменту освіти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка;
- Голюк О. А.,** кандидат пед. наук, завідувач кафедри дошкільної та початкової освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

*Рекомендовано до друку вченою радою
Маріупольського державного університету
(протокол № 8 від 29.05.2019 р.);*

- Задорожна-Княгницька Л. В.**
3-15 Історія педагогіки : навчальний посібник для студентів ЗВО /
Л. В. Задорожна-Княгницька. – Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. – 364 с.

ISBN 978-966-289-376-2

У навчальному посібнику розглядається розвиток школи й освіти, діяльність та творча спадщина визначних представників вітчизняної педагогічної думки від часів Київської Русі-України до кінця ХХ століття. Викладено інформативний матеріал за темами змістових модулів, зміст самостійної роботи, плани семінарських занять та методичні рекомендації щодо вивчення матеріалу курсу.

Навчальне видання побудоване за вимогами кредитно-трансферної системи організації навчання й адресоване викладачам та студентам педагогічних спеціальностей вищих навчальних закладів.

УДК 74.03(4Укр)я73

ЗМІСТ

Передмова	6
Навчальна програма дисципліни «Історія педагогіки»	11
Навчальний контент та методичні ресурси посібника	23
Змістовий модуль 1. ЗАРОДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ В УКРАЇНІ	
Тема 1. Історія педагогіки як наука. Виховання у первісному суспільстві	24
Тема 2. Світова педагогічна думка та її вплив на розвиток вітчизняної педагогічної теорії та практики	33
Тема 3. Школа і педагогічна думка Київської Русі	59
Тема 4. Виховання і школа України в XIV – XV ст.	68
Плани семінарських занять та завдання для самостійної роботи	73
Блок самоконтролю за змістовим модулем 1	77
Тести самоконтролю до змістового модуля 1	78
Змістовий модуль 2. ПЕДАГОГІЧНА ДУМКА XVI – XVIII ст.	
Тема 1. Виховання та школа XVI – першої половини XVIII ст.	81
Тема 2. Представники педагогічної думки XVI – XVII ст.	97
Тема 3. Представники педагогічної думки XVIII ст.	116
Інформаційний матеріал до теми	117
Плани семінарських занять та завдання для самостійної роботи	128

Блок самоконтролю за змістовим модулем 2.	133
Тести самоконтролю до змістового модуля 2.	134

Змістовий модуль 3.

ПЕДАГОГІЧНА ДУМКА ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

Тема 1. Педагогічні ідеї О. Духновича	136
Тема 2. Представники педагогічної думки першої половини ХІХ ст.	144
Тема 3. Видатний вітчизняний педагог К. Ушинський.	157
Тема 4. Діяльність та педагогічні погляди освітніх діячів другої половини ХІХ ст.	174
Тема 5. Українські письменники другої половини ХІХ – початку ХХ ст. у боротьбі за прогресивну педагогічну думку.	201
Плани семінарських занять та завдання для самостійної роботи.	221
Блок самоконтролю за змістовим модулем 3.	227
Тести самоконтролю до змістового модуля 3.	228

Змістовий модуль 4.

ОСВІТНІ ДІЯЧІ 1918–1939 рр.

ЯСКРАВИ ОСОБИСТОСТІ РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ

Тема 1. Освітні діячі періоду Української Народної Республіки.	231
Тема 2. Педагогічна концепція С. Русової	248
Тема 3. Педагогічна система А. Макаренка	257
Тема 4. Освітня діяльність А. Синявського, М. Скрипника, О. Музиченка, О. Залужного.	269
Тема 5. Педагогічна діяльність та погляди С. Чавдарова, Г. Костюка, І. Синиці, А. Бондаря, М. Ніжинського.	286
Тема 6. Освітня діяльність і педагогічні погляди В. Сухомлинського.	295

Плани семінарських занять та завдання для самостійної роботи.	312
Блок самоконтролю за змістовим модулем 4.	318
Тести самоконтролю до змістового модуля 4.	320
Індивідуальне навчально-дослідне завдання.	323
Додаткове методичне забезпечення.	327
Короткий іменний довідник	328
Глосарій до курсу.	341
Ключ до тестів самоконтролю за змістовими модулями.	354
Вихідне інформаційне забезпечення.	358

ПЕРЕДМОВА

Становлення національної української школи неможливе без творчої праці вчителя, яка є дійовою та рушійною силою в організації та здійсненні навчально-виховного процесу. Тому в умовах утвердження суверенної України, становлення нової школи актуалізується проблема підготовки нової генерації педагогічних кадрів як носіїв національної ідеї, утілювачів положень філософії людиноцентризму в освіті, фасилітаторів які виступають для учнів зразком наслідування, своєрідною моделлю сучасної соціально активної особистості зі сформованою національно-патріотичною свідомістю.

Складовою професійної підготовки сучасного вчителя є оволодіння змістом історії педагогіки як складової загальноцивілізаційної культури. Як навчальна дисципліна, вона сприяє розширенню педагогічного світогляду; допомагає осмислити генезу педагогічних категорій; виробити критичне ставлення до педагогічної спадщини й формувати вміння творчо використовувати здобуті знання та досвід попередніх поколінь; бачити перспективу розвитку освіти, педагогічної думки. З огляду на зазначене історія педагогіки містить у собі комплекс світоглядних стрижневих ідей, взаємодія яких обумовлює формування синтетичної особистості сучасного педагога. Серед таких ідей основними є:

1. Онтологічні, що містять узагальнену картину розвитку педагогічної теорії та практики, розкривають її особливості у межах різних соціально-економічних формацій, характер взаємозв'язків педагогічних явищ у їх динаміці, основні закономірності становлення та розвитку педагогічної науки.

2. Гносеологічні, у межах яких розкривається пізнавальне ставлення людини до світу й самої себе в контексті історичного розвитку освіти, визначаються можливості пізнання, його межі, найбільш оптимальні форми та методи пізнавальної діяльності,

з'ясовуються критерії істинності здобутого історико-педагогічного знання.

3. Аксиологічні, що дають можливість осмислення цінностей освіти, її сенсу як процесу й результату, визначення виховних ідеалів суспільства, на яких базується освітня система.

4. Культурологічні, у межах яких історія педагогіки розглядається як складова національної та світової культури.

Мета курсу – надання ґрунтовних знань з історії становлення та розвитку вітчизняної педагогіки й освіти, періодизації їх розвитку, особливостей формування провідних тенденцій, суперечностей і закономірностей освітніх процесів, співвідношення історії й сучасного розвитку педагогічної теорії та практики, актуалізації історичного досвіду в умовах модернізації національної освіти.

Завданнями навчальної дисципліни є:

- ознайомлення з ідеями найбільш відомих діячів педагогічної ниви України;
- надання відомостей про прогресивні пошуки педагогів минулого;
- допомога в осмисленні духовного багатства українського народу;
- озброєння вміннями творчо використовувати найбільш раціональні, випробувані часом педагогічні думки і цим збагачувати арсенал педагогічних ідей сучасної національної школи;
- розвиток самостійного творчого мислення через аналіз, систематизацію, співставлення педагогічних пошуків вітчизняних діячів освіти;
- формування професійно значущих якостей студентів у процесі самостійного опрацювання навчального матеріалу;
- стимулювання самовиховання, самовдосконалення та самоосвіти студентів.

Рівень проблемності тематичних напрямків програми. Попередні умови – компетенції, якими мають володіти студенти на початку засвоєння навчального курсу з історії педагогіки: знання філософії, загальної психології, загальної педагогіки, історії культури та історії України; знання тематичного інформаційного забезпечення, яке пропонується до цих навчальних дисциплін.

Прогнозовані результати:

1. Здатність здійснювати комплексний аналіз науково-педагогічних явищ і процесів у сфері освіти на основі знання основ історико-педагогічної науки, розуміння сутності динаміки розвитку педагогічної думки України, усвідомлення значущості внеску освітніх діячів різних історичних періодів у становлення та розвиток вітчизняної педагогічної теорії та практики.

2. Здатність тлумачити основні категорії, що вживаються у контексті сучасного розуміння надбань історико-педагогічного досвіду.

3. Здатність застосовувати логіко-системний підхід у дослідженні генези та сучасного розвитку освітніх систем.

4. Здатність обґрунтовувати періодизацію історії педагогіки й освіти.

5. Здатність актуалізувати історико-педагогічні здобутки з метою використання в сучасних освітніх проектах.

Оволодіння змістом навчального матеріалу передбачає послідовне опрацювання студентами матеріалу шести модулів: «Вступ до історії педагогіки. Зародження педагогічної теорії в Україні», «Педагогіка й освіта XIV – XVIII ст.», «Школа та педагогічна думка України першої половини XIX ст.», «Освітні діячі кінця XIX – початку XX ст.», «Освітні діячі 1918–1939 рр.», «Яскраві особистості педагогіки радянської доби». У межах кожного з модулів пропонується інформаційний матеріал до теми, плани семінарських занять та завдання, змістове наповнення яких представлено завданнями, що спрямовують студентів на систематизацію та узагальнення набутих знань, здійснення аналізу ключових понять курсу; укладання глосарію термінів у межах теми; заповнення схем і таблиць; виконання індивідуального навчально-дослідного завдання.

Вихідне інформаційне забезпечення умовно поділяється на основне й додаткове. Список першоджерел з історії розвитку педагогічної думки України складається з підручників, навчально-методичних посібників, монографій, філософських, літературних та педагогічних праць освітніх діячів різних історичних періодів і використовується з метою навчити студентів самостійно працювати з інформаційним масивом на основі напрямів, визначених викладачем на лекційних заняттях.

Посібник побудований на основі принципів: достовірності інформації; встановлення міждисциплінарних зв'язків; поєднання досягнень кредитно-модульної системи навчання з традиційними формами навчальної роботи у вищих закладах освіти; планомірної взаємодії суб'єктів навчального процесу на засадах діалогу.

Автор прагнув дотриматися всіх вимог, які висуваються до процедури реалізації кредитно-трансферного навчання в системі діяльності вищого навчального закладу. Як наслідок, зібраний матеріал становить завершений інформаційний цикл, який передбачає різноманітні види діяльності викладача і студентів та дозволяє їм виокремити стратегічні цілі й тактичні завдання в курсі вивчення історії педагогіки як навчальної дисципліни.

1. Вступ

Програма вивчення навчальної дисципліни «Історія педагогіки» складена відповідно до тимчасових освітньо-професійних програм підготовки бакалаврів за спеціальністю 014 Середня освіта (предметні спеціалізації: «Мова та література (українська)», «Мова та література (російська)», «Мова та література (англійська)», «Мова та література (німецька)», «Мова та література (французька)», «Мова та література (новогрецька)», «Історія», «Фізична культура»).

Історія педагогіки як навчальна дисципліна забезпечує більш ґрунтовне володіння майбутніми вчителями теоретичними основами педагогічної науки в її історичному розвитку.

Зміст програми. У межах трьох кредитів інформація дозується для проведення спланованих форм навчальної роботи: лекційних, практичних занять, самостійної роботи студентів (СРС), індивідуальної роботи студентів (ІРС), поточного контролю. Кілька розділів програми, зміст яких об'єднує визначений історико-педагогічний період, складають один змістовий модуль. Обсяг навчальних завдань визначається кількістю навчальних годин для їх виконання.

Головна мета курсу – надання ґрунтовних знань з історії становлення та розвитку вітчизняної педагогіки й освіти, періодизації їх розвитку, особливостей формування провідних тенденцій, суперечностей і закономірностей освітніх процесів, співвідношення історії й сучасного розвитку педагогічної теорії та практики, актуалізації історичного досвіду в умовах модернізації національної освіти.

Обов'язкові та вибіркові розділи програми. Усі розділи програми є обов'язковими.

Тривалість вивчення індивідуального розділу. Вивчення навчального курсу здійснюється протягом одного семестру.

Форми та методи навчання. Лекція – монолог викладача з елементами активізації пізнавальної діяльності студентів. Семінарське заняття – форма організації навчання, що передбачає закріплення студентами з допомогою викладача програмного матеріалу за заздалегідь складеним планом. Індивідуальна

робота студентів (ІРС) – самостійне виконання тематичних завдань, що супроводжуються консультуванням викладача. Самостійна робота студентів (СРС) к самостійне індивідуальне виконання тематичних завдань, яке не передбачає обов'язкового консультування.

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

1. Зародження педагогічної теорії в Україні.
2. Педагогіка й освіта XIV – XVIII ст.
3. Школа та педагогічна думка України першої половини XIX – початку XX ст.
4. Освітні діячі 1918–1939 рр. Яскраві особистості педагогіки радянської доби.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні:

знати:

- основні етапи еволюції педагогічної теорії та практики в Україні та зарубіжних країнах;
- соціально-економічні та суспільно-політичні передумови становлення та розвитку освітніх систем протягом різних історичних періодів;
- зміст освітньої діяльності та педагогічних поглядів вітчизняних та зарубіжних освітніх діячів;
- методи історико-системного дослідження.

вміти:

- здійснювати комплексний аналіз науково-педагогічних явищ і процесів у сфері освіти;
- застосовувати логіко-системний підхід у дослідженні сучасного розвитку освітніх систем;
- обґрунтовувати періодизацію історії педагогіки й освіти;
- виявляти і конструювати провідний педагогічний досвід;
- актуалізувати історичні здобутки з метою використання в сучасних освітніх проектах.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 90 годин / 3 кредити ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1 ЗАРОДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ В УКРАЇНІ

Характеристика історії педагогіки як науки, її предмет та загальнокультурне значення. Виникнення історії педагогіки як науки та етапи її розвитку й становлення. Характеристика виховання як суспільного явища. Концепції його виникнення. Біологічний (Г. Спенсер, Ш. Летурно), психологічний (П. Моро), релігійний (К. Шмідт), трудовий (К. Маркс, Ф. Енгельс), соціокультурний (В. Сухомлинський) підходи щодо розуміння факторів виникнення виховання.

Історичні етапи розвитку педагогічної думки України та їх загальна характеристика. Зародження педагогіки в Україні.

Коротка характеристика розвитку світової педагогічної теорії та практики. Загальні риси розвитку зарубіжної освіти у межах рабовласницького, феодального та буржуазного устрою. Характеристика ідей Ж.-Ж. Руссо, Й.-Г. Песталоцці, Я. А. Коменського, Ф. Гербарта, Дж. Локка, А.-Ф. Дістервега. Розкриття впливу зарубіжної педагогічної думки на розвиток вітчизняної педагогічної теорії.

Передумови розвитку шкільної освіти в Київській Русі: становлення феодального способу виробництва, розвиток державності, зростання та розвиток міст, потреба у грамотному державотворенні, розвиток ремесел й торгівлі).

Характеристика шкільної освіти в Київській Русі. Школи «книжного вчення», монастирські школи, школи грамоти. Характеристика кормильства як окремої галузі домашнього виховання. «Школи-дяківки» та їх значення у розвитку вітчизняної культури. Педагогічна думка Київської Русі.

Загальна характеристика передумов виникнення та розвитку шкільної освіти.

Шкільна освіта в Україні XIV – XV ст. Виникнення братських шкіл, єзуїтські навчальні заклади, протестантські школи. Роль та значення освітньої діяльності мандрівних дяків для розвитку вітчизняної педагогічної теорії та практики.

Культурно-освітня діяльність Юрія Дрогобича. Освітня діяльність Павла Котермака.

Змістовий модуль 2 ПЕДАГОГІКА Й ОСВІТА XIV – XVIII ст.

Історичні передумови українського Відродження. Ідея гуманізму як провідна ідея виховання у XVI – першій половині XVIII ст. Загальна характеристика системи освіти в період Відродження. Поняття братських шкіл, їх виникнення та розвиток. Львівська та Луцька братські школи. Особливості організації та діяльності братських шкіл України. Зміст навчання, класна система занять, методи та засоби навчання у братських школах. Значення діяльності братських шкіл у розвитку вітчизняної освіти та культури. Спеціальні школи України періоду Відродження. Вища освіта XVI – першої половини XVIII ст. Києво-Могилянська академія та її культурно-історичне значення. Характеристика діяльності навчального закладу. Зміст навчання, методи, засоби навчання у Києво-Могилянській академії. Викладачі та випускники навчального закладу. Острозька академія, Тихорианська академія (Харківський колегіум), Львівський університет. Чернігівський, Переяславський, Кременецький, Острозький, Володимир-Волинський, Вінницький, Житомирський, Рівненський, Луцький, Кам'янець-Подільський колегіуми.

Українське козацтво, його роль у національно-визвольній боротьбі українського народу. Поняття козацької педагогіки.

Офіційні документи, статuti й твори діячів братських шкіл, філософські трактати, усна народна творчість як відображення педагогічної думки епохи українського Відродження. Педагогічна думка епохи Відродження.

Педагогічна концепція Г. Сковороди. «Сродність» діяльності людини як основа її щастя. Визначення праці як саморушійної пружини її життя. Байки Г. Сковороди та їх морально-гуманістичне спрямування. Основні ідеї, висловлені автором у притчі «Благодарный Еродий».

Представники педагогічної думки XVII ст. (І. Котляревський, Я. Козельський, І. Тимківський, В. Каразін, П. Білецький-Носенко),

пропаганда прогресивних педагогічних ідей вітчизняних і зарубіжних.

Змістовий модуль 3 ШКОЛА ТА ПЕДАГОГІЧНА ДУМКА УКРАЇНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст.

Виховання та школа України першої половини XIX ст. Педагогічні ідеї О. В. Духновича.

Представники педагогічної думки XIX ст. Адміністративно-педагогічна і просвітницька діяльність М. І. Пирогова, його роль у створенні учительських семінарій. Загальна характеристика проекту єдиної шкільної системи за М. І. Пироговим. Педагогічні погляди та освітня діяльність Т. Шевченка. Культурно-освітня діяльність «Руської трійці» (М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький). Прогресивна спрямованість освітньої діяльності Л. Глібова, М. Костомарова та П. Куліша, обстоювання ідеї народної школи з українською мовою навчання. Ідея національної школи у громадській діяльності М. Драгоманова.

К. Ушинський – основоположник вітчизняної педагогічної науки. Характеристика педагогіки як науки і мистецтва у спадщині К. Ушинського. Ідея народності виховання як основа його педагогічної концепції К. Д. Ушинського. Поняття народності виховання. Загальна характеристика передмови до «Педагогічної антропології». Дидактичні погляди К. Ушинського. Погляди К. Ушинського на виховання. Формування гармонійно розвиненої людини як мета виховання. К. Ушинський про вчителя та його підготовку. Вимоги до особистості вчителя та його якостей. Загальна характеристика «Проекту учительської семінарії». Значення науково-педагогічної діяльності К. Ушинського у розвитку вітчизняної теорії та практики.

Змістовий модуль 4 ОСВІТНІ ДІЯЧІ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX ст.

Школа й освіта України кінця XIX – початку XX ст. Коротка характеристика соціально-економічного становища на українських землях у кінці XIX – на початку XX ст. Громадсько-політичний рух 50–60 років XIX ст. та його вплив на розвиток школи та освіти. Характеристика системи освіти України в кінці XIX – на початку XX ст. Розвиток педагогічної журналістики та її проблематика. Виникнення прогресивних тенденцій у вітчизняній педагогічній думці.

Освітні діячі другої половини XIX – початку XX ст.: М. Корф, Х. Алчевська, Т. Лубенець, С. Миропольський, М. Демков.

Українські письменники у боротьбі за прогресивну педагогічну думку. Педагогічні погляди І. Франка, боротьба за передову демократичну школу. Педагогічні пошуки Б. Гринченка. Характеристика його основних ідей. Педагогічна проблематика літературних творів П. Грабовського. Освітня діяльність М. Коцюбинського. Висвітлення питань створення народної школи у літературних творах Л. Українки. Педагогічні погляди С. Васильченка.

Борці за розбудову української національної школи В. Науменко, М. Аркас, М. Грушевський.

Змістовий модуль 5 ОСВІТНІ ДІЯЧІ 1918–1939 рр.

Розбудова національної освіти періоду Української Народної Республіки. Реформування системи освіти в Добу Гетьманщини. Централізація освіти, скасування шкільних рад, поширення мережі приватних навчальних закладів, відкриття гімназій з українською мовою навчання, відновлення діяльності Київського університету, організація Української Академії наук. Розвиток української національної освіти у період Директорії.

Освітні діячі періоду Української Народної Республіки: Я. Чепіга, С. Черкасенко, В. Винниченко, І. Огієнко.

Педагогічна концепція С. Русової, її стрижневі ідеї: гуманізм, демократизм, відродження й утвердження високих духовних цінностей українського народу, його культури, національної школи. системи освіти. Рідне слово як найдієвіший засіб національного виховання. Розробка С. Русовою теорії дошкільного виховання. Гуманізм та український національний альтруїзм як основи національної педагогіки С. Русової. Основні характеристики майбутньої української школи.

Загальна характеристика педагогічної спадщини А. Макаренка. Основні риси виховання в колонії ім. М. Горького та комуні ім. Ф. Дзержинського. Характеристика складових педагогічної системи А. Макаренка. Вчення педагога про колектив, його ознаки, стадії розвитку, закони життя і діяльності колективу. Принципи дитячого колективу та умови його створення. Розробка А. Макаренком питань сімейного виховання. Загальна характеристика його праць «Книга для батьків», «Лекції про виховання дітей». Різновиди батьківського авторитету. Зв'язок навчання з продуктивною працею. Форми та методи трудового виховання школярів.

Освітня діяльність А. Синявського, М. Скрипника, О. Музиченка, О. Залужного, Г. Ващенко.

Змістовий модуль 6

ЯСКРАВИ ОСОБИСТОСТІ ПЕДАГОГІКИ РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ

Стан школи та освіти у 40–60-х роках ХХ ст. Особливості післявоєнної розбудови системи освіти в Україні. Запровадження обов'язкового загального семирічного навчання (1949 р.). Створення шкіл-інтернатів як навчальних закладів нового типу (1958 р.). Реформування системи освіти в 60-ті рр. Постанови ЦК КПРС «Про зміни терміну навчання в середніх загальноосвітніх трудових політехнічних школах з виробничим навчанням» (1964 р.). «Про заходи дальшого удосконалення роботи середньої загальноосвітньої школи» (1966 р.), зміни, внесені в «Закон про школу» (1966 р.). Запровадження кабінетної системи навчання. Особливості школи й педагогіки України у 70–80-ті рр. Статут

середньої загальноосвітньої школи (1970 р.). Розвиток кабінетної системи навчання, широке використання у процесі навчання ТЗН, введення атестації учителів. Постанова ЦК КПРС та Ради Міністрів «Про дальше покращення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці» (1977 р.). Криза загальноосвітньої школи у 70–80-х рр. та спроба вийти з неї. Реформа загальноосвітньої школи 1984 р. та її наслідки.

Педагогічна діяльність та погляди С. Чавдарова, Г. Костюка, І. Синиці, А. Бондаря, М. Ніжинського.

Освітня діяльність та педагогічні погляди В. Сухомлинського. Мета виховання та його принципи за В. Сухомлинським, основні положення його виховної системи, розкриті у працях «Серце віддаю дітям», «Мудра влада колективу», «Виховання громадянина», «Павлиська середня школа», «Розмова з молодим директором школи», «Сто порад учителеві» тощо. Питання розумового виховання у педагогічній спадщині В. Сухомлинського. Питання морального виховання. Питання трудового виховання, основи його здійснення. Досвід Павлиської середньої школи щодо здійснення морального, трудового та естетичного виховання. Сутність родинно-шкільного виховання за В. Сухомлинським. Батьківський авторитет та його різновиди. Загальна характеристика праці В. Сухомлинського «Батьківська педагогіка».

3. Наукові та навчально-методичні праці автора з предмету навчальної дисципліни

1. Задорожна-Княгницька Л. В. Історія управління освітою в Україні та регіоні: програма курсу та метод. реком. з організації самостійної роботи студентів. Маріуполь: МДУ, 2013. 22 с.
2. Задорожна-Княгницька Л. В. Історія становлення та розвитку університетської освіти. *Фондові лекції з дисциплін професійної педагогічної підготовки*: наук. видання / За заг. ред. І. В. Соколової. Частина І. Маріуполь: МДУ, 2013. 138 с. С. 62–81.
3. Задорожна-Княгницька Л. В. Історія педагогіки України в особах: навчальний посібник для вузів / В. А. Мосіяшенко,

- О. І. Курок, Л. В. Задорожна. Суми : Університетська книга, 2015. 266 с. Видання 2-ге. (Гриф МОН, лист № 14/18.2-758 від 06.04.05).
4. Задорожна-Княгницька Л. В. Педагогічна спадщина Григорія Сковороди в контексті вивчення історії педагогіки як навчальної дисципліни у вищих навчальних закладах. *Педагогічний процес: теорія і практика*. Збірник наук. праць Київського університету імені Бориса Грінченка. 2013. Вип. 1. С. 45–54.
 5. Задорожна-Княгницька Л. В. Особистість директора школи як предмет наукового дискурсу. *Освітній менеджмент: теорія і практика*: зб. наук. праць за заг. ред. І. В. Соколової, О. Б. Проценко. Маріуполь. МДУ. 2014. 204 с. С. 23–36.
 6. Задорожна-Княгницька Л. В. Методичні рекомендації з організації самостійної роботи студентів з навчальної дисципліни «Історія педагогіки» для студентів I курсу ОС «Бакалавр», за напрямом підготовки 014 Середня освіта, спеціалізацій «Мова і література (англійська)», «Мова та література (німецька)», «Мова та література (французька)», «Історія» / Укл.: Задорожна-Княгницька Л. В. Маріуполь: МДУ, 2015. 64 с.
 7. Задорожна-Княгницька Л. В. Особистість керівника навчального закладу у вітчизняній педагогічній теорії та практиці другої половини XIX – початку XX ст. *Науковий вісник Кременецького обл. гуманітарно-педагогічного інституту ім. Тараса Шевченка. Серія: Педагогіка* / За заг. ред. Ломаковича А. М., Бенери В. Є. Кременець: ВЦ КОГПІ, 2015. Вип. 4. 194 с. С. 15–24.
 8. Задорожна-Княгницька Л. В. Професійний портрет інспектора народних училищ в Україні (за матеріалами педагогічної періодики другої половини XIX – початку XX ст.). *Український педагогічний журнал*: фахове періодичне видання Інституту педагогіки НАПН України. № 2, 2016. 136 с. С. 120–126.
 9. Задорожна-Княгницька Л. В. Комплекс навчально-методичного забезпечення дисципліни «Історія педагогіки» [для студентів I курсу ОС «Бакалавр» спеціальності 014 Середня освіта]. Маріуполь, МДУ. 45 с.
 10. Задорожна-Княгницька Л. В. Комплекс навчально-методичного забезпечення навчальної дисципліни «Історія

- управління освітою» [для студентів ОС Магістр, спеціальності 073 Менеджмент (освітня програма «Управління навчальним закладом»)]. Маріуполь, МДУ, 72 с.
11. Задорожна-Княгницька Л. В. Роль і місце «Історії управління освітою» як навчальної дисципліни в системі формування цивілізаційних компетенцій менеджерів освіти. *Суспільні дисципліни як засіб формування цивілізаційної компетентності здобувачів освіти*: матеріали I Всеукр. заоч. наук.-практ. конф. (Рівне, 27-28 квітня 2018 р.). Рівне, 2018. С. 246–249.
 12. Задорожна-Княгницька Л. В. Обґрунтування періодизації становлення та розвитку деонтології у сфері управління освітою в Україні. *Педагогічні науки*, 2019, № 86. С. 29–35.

4. Форма підсумкового контролю успішності навчання: екзамен.

5. Засоби діагностики успішності навчання: Перевірка конспектів студентів; співбесіда зі студентами під час індивідуальних занять; консультація; тестова перевірка знань; перевірка індивідуального навчально-дослідного завдання; експрес-опитування; екзамен.



ЗАРОДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ В УКРАЇНІ

ТЕМА 1

Історія педагогіки як наука. Виховання у первісному суспільстві

Мета та предмет: дати поняття про історію педагогіки як науки; розкрити значення, джерела вивчення та функції історії педагогіки; ознайомити з основними етапами становлення історії педагогіки як науки та навчальної дисципліни; дати характеристику вихованню як суспільному явищу, розкрити сутність основних концепцій його виникнення; розкрити особливості виховання давніх слов'ян, формувати усвідомлення значущості історії педагогіки для професійної діяльності майбутнього вчителя.

Терміни та основні категорії: історія педагогіки, функції історії педагогіки, джерела вивчення історії педагогіки, концепції виховання, підхід до розуміння виховання, етап розвитку педагогіки, мета, засоби, методи виховання, будинки молоді, матриархат, язичницькі вірування, обряди, табу, ініціація, система виховання, калокатія, етапи виховання.

Питання теми

1. Предмет, значення, джерела, функції історії педагогіки як науки.
2. Виховання у первісному суспільстві. Педагогіка давніх слов'ян.

Інформаційний матеріал до теми

*Хто не пам'ятає свого минулого,
той не вартий свого майбутнього.*

М. Рильський

1. Предмет, значення, джерела, функції історії педагогіки як науки.

Історія педагогіки – наука, яка вивчає становлення та розвиток освітньо-виховних систем, теорії та практики освіти, навчання та виховання від найдавніших часів до сьогодення. Вона розуміється як система історико-педагогічних явищ, яка розвивається у тісному взаємозв'язку з суспільним рухом.

Як соціальна наука, історія педагогіки має зв'язок з історією культури, філософії, історіографією, історією літератури, мистецтва, історією наук.

Джерелознавча база історії педагогіки містить: пам'ятники писемності; рукописи; архівні матеріали; твори живопису, літератури, скульптури; офіційні матеріали (державні закони, проекти, звіти тощо); педагогічну, навчальну та методичну літературу; педагогічну пресу, мемуарну літературу минулого.

Функції історії педагогіки:

1. Формування здатності до аналізу, співставлення, порівняння певних педагогічних явищ, їх оцінки; вміння творчого їх застосування в умовах сьогодення.

2. Формування критичного педагогічного мислення як суттєвої ознаки вчительської професійної діяльності.

Для систематичного вивчення історико-педагогічного курсу варто з'ясувати питання, на якому етапі розвитку людського суспільства виникло виховання; що зумовило його появу?

Виховання визначають як цілеспрямовану діяльність щодо формування особистості, спрямовану на підготовку підростаючого покоління до виконання суспільних функцій. Воно виникло з появою людського суспільства й невіддільне від соціального відтворення поколінь, природної потреби готувати до життя нащадків. Саме тому виховання є загальною й вічною категорією.

Історії відомі різні підходи щодо розуміння факторів виникнення виховання. Серед цих підходів чітко виділяються: біологічний, психологічний, релігійний, соціальний (трудоий), соціокультурний.

Основоположниками біологічного підходу є англійський філософ-соціолог Г. Спенсер та французький етнограф Ш. Летурно. Вони пов'язували виховну діяльність людей з інстинктивною турботою тварин про своє потомство, покладаючи в основу виховання інстинкт боротьби за існування.

Основоположником психологічного підходу є американський педагог П. Моро. Виховання він розглядав як інстинктивно-підсвідоме наслідування дітьми дорослих. На відміну від нього, прихильник релігійного підходу німецький історик педагогіки К. Шмідт вважав, що виховання має релігійно-ідеалістичне походження, в чому виявляється творча дія Духу Божого. Тому здатність виховувати дітей освячена Богом.

Основоположники трудового підходу німецькі філософи К. Маркс та Ф. Енгельс причиною виникнення виховання вважали трудову діяльність первісних людей. Серед умов виникнення виховання Ф. Енгельс називав:

- а) потребу у виготовленні знарядь праці;
- б) необхідність передачі трудових умінь виготовлення та використання цих знарядь дітьми.

Палким прихильником соціокультурного підходу був видатний український педагог В. Сухомлинський. Він зазначав, що виховання є результатом накопиченого досвіду соціальної, виробничої та професійної культури. Головним завданням виховання В. Сухомлинський вважав інторізацію цих надбань зростаючою особистістю з тим, щоб забезпечити оптимальну її соціалізацію в суспільстві.

Освіта, навчання і виховання завжди були і є віддзеркаленням розвитку суспільства, змін у відносинах між людьми.

Це процеси соціальні, історично обумовлені. Щоб правильно розуміти закономірності цих процесів, необхідно знати історію розвитку освіти, виховання, школи та педагогічної теорії від найдавніших часів до наших днів.

Німецький історик педагогіки К. Шмідт говорив, що тільки той у змозі зрозуміти історичну науку сучасної педагогіки, хто сам

вжився в історію педагогіки. Педагогіка без її історії те ж саме, що будівля без фундаменту.

Як окрема галузь знань історія педагогіки зародилася у другій половині XVII ст., однак її розвиток припадає на другу половину XIX і наступне століття. Першопрохідцями – істориками педагогіки є француз К. Фльор («Про вибір і метод учбових занять»), німці К. Мангельсдорф («Спроба викладу того, що протягом тисячоліть говориться і робиться в галузі виховання»), Ф. Рухкопф («Історія шкільної і виховної справи в Німеччині»), К. Шмідт («Історія виховання від його виникнення до нашого часу»).

В Україні історія педагогіки почала розроблятися з середини XIX ст. Увагу вітчизняних дослідників привертала як історія зарубіжної теорії та практики, так і історія школи й освіти в Україні. Як окремий предмет викладання історія педагогіки входить до програми педагогічних закладів з другої половини XIX ст.

2. Виховання у первісному суспільстві.

Педагогіка давніх слов'ян.

Ступенями розвитку виховання в умовах первісного ладу були:

- родові суспільства (невідокремлений період виховання);
- родове суспільство (відокремлений період виховання).

У родовому суспільстві виховання здійснювалося у процесі виробничої діяльності людей шляхом наслідування. Планомірного виховання не існувало. Хлопчики супроводжували чоловіків на риболовлю та полювання, дівчатка допомагали жінкам готувати їжу, виготовляти посуд, шити примітивний одяг, займалися домашніми справами.

Згодом виникла певна система звичаїв та традицій, сутність яких діти пізнавали у процесі безпосередньої участі в їх виконанні.

Відома практика, коли старші члени роду готували окремо хлопчиків і дівчаток до життя. Значна увага приділялась виконанню дітьми перших законів людського співжиття: табу й толіону (кривава помста).

З'являються перші навчальні заклади – «будинки молоді», де в дітей закладали основи патріотизму. Однак, навчання у родовому суспільстві було обмежене. В основному, дітям переказували те, що знають старші. Так з'являються певні повчання

на практичні теми: гігієна, статеві стосунки, збереження здоров'я, наслідування добрих звичаїв, здобування життєвої мудрості.

У родовому суспільстві виховання ускладнюється у зв'язку з розширенням господарських функцій. Воно поступово відокремлюється від загального процесу трудової діяльності людей, стає суспільним явищем, носить колективний характер.

Виховання здійснювалось людьми літнього віку. Значне місце відводилось самостійності дитини. Поширеними були табу, організовувались ініціації (церемонії посвячення, своєрідні екзамени на зрілість). Підростаюче покоління через примітивні культури привчали жити у злагоді з природою. Особливу увагу приділяли фізичному вихованню (турбувались про підготовку сильної, мужньої, спритної людини), моральному вихованню (розвиток сили характеру, правдивості, почуття обов'язку), релігійному (виховання в контексті культури та обрядовості), військовому вихованню. Виникає новий вид виховання – сімейне.

На останній стадії розвитку первісного суспільства (військова демократія) відбувається класове розшарування, поступовий перехід до антагоністичного суспільства, з'являється приватна власність, майнова нерівність, виникають торгівля, рабство, поділ праці, моногамна сім'я. Виховання набуває класового характеру.

Розумове виховання поступово відокремлюється від процесу праці. Фізична праця стає справою експлуатованих. Виховання виділяється як особлива форма суспільної діяльності, перестає бути рівним для всіх, набуває диференційованого характеру.

Змістом виховання стає навчання праці, засвоєння правил і норм поведінки, повага до старших, слухняність, релігійна обрядовість, військова справа. Зміст виховання конкретизується щодо статі.

Педагогічні знання систематизувались у вигляді висловів, порад, рекомендацій та існували в народних звичаях, обрядах, традиціях, усній народній творчості. Цей своєрідний звіт правил і нормативів став джерелом соціальної поведінки людини у своїх основних постулатах: працелюбність, гостинність, любов до природи, взаємодопомога, милосердя, повага до старших, миролюбство – того, що пізніше увійшло до кодексу життя цивілізованого суспільства, стало першоосновою педагогічної науки й практики.

Традиції національного виховання зароджувались одночасно з формуванням слов'янської народності.

Історія виховання у східних слов'ян сягає в глибоку давнину, у часи відокремлення слов'янської мови від загального індоєвропейського масиву. У V – VI ст. н. е. завершилось розселення слов'ян і поділ їх на групи – східну, західну та північну. Виховання у слов'ян було детерміноване рівнем розвитку продуктивних сил, поділом праці, структурою шлюбних і сімейних відносин.

Метою виховання була підготовка сильного й вмілого робітника, доброго орача, спритного мисливця, воїна-захисника своєї землі і жінки – вмілої господарки.

*Як не навчить батько –
не навчить і дядько.
Народна мудрість*

З утвердженням патріархату виникають будинки молоді, в яких старші члени роду допомагали підліткам оволодіти мисливством, землеробством, знайомили з родовими звичаями і обрядами.

У древніх слов'ян спостерігалися наступні **етапи раннього виховання дітей**:

1. Період баяння (від народження до 1,5–2 років), в якому переважало спілкування матері з дитиною. Основним засобом цього спілкування була колискова пісня – перший поетичний твір, спрямований до дитини. Через пісню малюк пізнавав красу рідної мови, починав розуміти звертання до нього матері, окремі явища оточуючої дійсності.

2. Період пестування (1,5–2 – 5 років), коли діти виховувались виділеними з роду пестунами та пестунками шляхом широкого залучення до різноманітних ігор.

3. Період набуття трудових навичок та оволодіння нормами моральної поведінки (5–10 років). Це період, коли діти активно залучались до виконання посильної роботи (випас худоби, участь в оранці, збирання ягід, плодів). Активно формувалась культ Землі і Хліба. Завершенням виховання були ініціації – система випробувань на фізичну зрілість і виробничу готовність стати в ранг дорослих.

Значна увага приділялась фізичному та гігієнічному вихованню: дбали про чистоту тіла, загартовування, правильне харчування; вчили їзди верхи, боротьбі, бігу, володінню зброєю.

Виховання було спрямоване на формування поваги до членів сім'ї та людей похилого віку, виховання слухняності, чемності й пристойності.

У розумовому вихованні певна роль належала загадкам, казкам, іграм, пісням, хороводам. Набули поширення прислів'я – своєрідні літописи народної педагогічної мудрості.

У VIII – IX ст. виникають нові чинники соціалізації підростаючого покоління, які доповнювали сімейне виховання: дитяче побратимство і посестринство, союзи ровесників, молодіжні товариства, загони отроків-воїнів. Найстарішим способом братання було укладання союзу між однолітками шляхом обміну жменями землі. Земля розглядалась як символ сили взаємної клятви і вірності слову. Плакались вищі моральні якості: чистота взаємин, дружба, совість, воля, вірність, честь.

Куля мине, а материне слово не мине.

Народна мудрість

Ідеологічною основою виховання була язичка релігія. Діти брали участь у народних святах, хоровому співі, церемоніях, які повним чином формували їхню свідомість. Значне місце займали розповіді про функції божеств: Сварога як бога грому й дощу, Стрибога як бога неба, Дажбога як бога Сонця, світла й вогню, Велеса як бога світських тварин й т. д. Діти залучалися до магічних акцій і замовлянь, прохань-звертань до сил природи.

Основою моральних стосунків була общинна власність на засоби виробництва. Це породжувало почуття взаємодопомоги, виручки. Вищим ідеалом добра були: сила, хоробрість, витримка, самовладання.

Постійними супутниками життя людини були обряди, які охоплювали різні сфери життєдіяльності. Глибокі думки про боротьбу за справедливість, про захист рідної землі висловлено в билинах про Іллю Муромця, Микулу Селяниновича, Добриню Микитовича. З формуванням феодальних відносин утверджувався й кодекс норм, спрямованих на захист приватної власності.

У 882 р. процес консолідації східнослов'янських князівств і земель (Київська, Новгородська, Сіверська, Древлянська,

*Живемо не батьками –
помремо не людьми.*

Народна мудрість

Ідеологічною основою виховання була язичка релігія. Діти брали участь у народних святах, хоровому співі, церемоніях, які повним чином формували їхню свідомість.

Значне місце займали розповіді про функції божеств: Сварога як бога грому й дощу, Стрибога як бога неба, Дажбога як бога Сонця, світла й вогню, Велеса як бога світських тварин й т. д. Діти залучалися до магічних акцій і замовлянь, прохань-звертань до сил природи.

Основою моральних стосунків була общинна власність на засоби виробництва. Це породжувало почуття взаємодопомоги, виручки. Вищим ідеалом добра були: сила, хоробрість, витримка, самовладання.

Постійними супутниками життя людини були обряди, які охоплювали різні сфери життєдіяльності. Глибокі думки про боротьбу за справедливість, про захист рідної землі висловлено в билинах про Іллю Муромця, Микулу Селяниновича, Добриню Микитовича. З формуванням феодальних відносин утверджувався й кодекс норм, спрямованих на захист приватної власності.

У 882 р. процес консолідації східнослов'янських князівств і земель (Київська, Новгородська, Сіверська, Древлянська,

Кривичська, Уличська) завершився виникненням держави Київської Русі, характерними рисами якої були:

1. Становлення феодального способу виробництва.
2. Розвиток державності.
3. Зростання та розвиток міст.
4. Потреба у грамотному державотворенні.
5. Розвиток ремесла й торгівлі, зокрема зовнішньої.

Усе це посилювало потребу в нових засобах спілкування, сприяло виникненню писемності й шкіл, зростанню духовної культури.

У кінці VIII – на початку IX ст. у слов'ян виникає писемність. Доказом цього є договори Русі з Візантією 912, 945, 971 рр. У договорі 945 р., наприклад, передбачено статтю, згідно якої руські купці повинні приїжджати у Візантію не з печатками, а з грамотами. До офіційного запровадження християнства існували зародкові форми язичьких шкіл і шкіл перших християнських общин.

У 988 р. християнство стало офіційною релігією Київської Русі. Воно сприяло консолідації держави, зблизило Русь з Країнами Європи, прилучило Русь до античної культури; сприяло розвитку освіти й шкільництва, диференціації суспільства на класи; підштовхувало розвиток культурно-освітньої роботи.

Християнство вимагало нової системи навчання, націленого на залучення до книжності, письмової культури, необхідних для оволодіння перш за все основами християнської догматики. За виховну мету править добро держави, її зміцнення та розвиток. Виховання набуває релігійного, патріотичного, державного характеру.

Своєрідним вибухом в історії людства стає поява писемності. Суттєвий вплив на її поширення в Русі мало проникнення з Болгарії кирило-мефодіївських писемних традицій. Глаголиця замінилась кирилицею, яка була більш пристосована до слов'янської мови. Це сприяло посиленню мовної спільності єдиної староруської народності.

Якщо давньоруська культура була безписемною, то з прийняттям християнства, з переходом до «книжного вчення» відпала

Шануй старших – молодші тебе пошанують.

Народна мудрість

необхідність зберігати у пам'яті набутий суспільно-історичний досвід. Історичне значення перших шкіл полягає у тому, що вони створили умови для переходу до нового етапу давньоруського шкільництва – «книжного вчення».

До чинників розповсюдження писемності в Русі слід віднести наступні:

1. Піклування про освіту князів і духовенства. У той час, коли освіта в Європі перебувала в руках церкви, в Русі ініціатива створення шкіл частіше виходила від князів.
 2. Навчання проводилось рідною мовою.
 3. Самоосвіта стала важливою складовою навчання.
 4. Школа стала доступною для простих людей.
 5. З'явилися навчальні заклади для дівчат. Поліпшилось правове становище жінок, піднявся їх авторитет.
 6. Демократичний за організацією характер школи.
- Усе це посилювало потребу в нових засобах спілкування, сприяло виникненню писемності й шкіл, зростанню духовної культури.

Таким чином, історія педагогіки, як наука, що вивчає становлення та розвиток освітніх виховних систем від найдавніших часів до наших днів, об'єднує у собі педагогічні та історичні питання, базується на принципах історизму, об'єктивності, логічного взаємозв'язку історико-педагогічних явищ. Вагомою складовою історії педагогіки є історія становлення та розвитку педагогічної думки, що розкриває педагогічні погляди освітніх та громадських діячів в історичному контексті й відображає широту інтересів та прагнень представників вітчизняної педагогіки.

ТЕМА 2

Світова педагогічна думка та її вплив на розвиток вітчизняної педагогічної теорії та практики

Мета та предмет: дати поняття про основні історичні етапи становлення та розвитку зарубіжної педагогічної теорії та практики; розкрити сутність особливостей освіти й виховання у межах рабовласницького, феодального та буржуазного суспільства; висвітлити педагогічні ідеї класиків зарубіжної педагогіки; показати динаміку розвитку історії світової педагогічної думки та її вплив на розвиток педагогічної думки України.

Терміни та основні категорії: будинки молоді, школа писців, школи «сян» та «сюй», система виховання, калокагатія, етапи виховання, тривіум, квадріум, «сім вільних мистецтв», чернецьке виховання, лицарське виховання, теорія «елементарного навчання», теорія «вільного виховання», природовідповідність виховання, пансофізм, материнська школа, школа рідної мови, гімназія, академія, універсальний учитель.

Питання теми

1. Виховання в рабовласницькому та феодальному суспільстві. Перші школи у світовій цивілізації.
2. Коротка характеристика поглядів визначних представників світової педагогічної думки та їх вплив на розвиток педагогічної думки України.

Інформаційний матеріал до теми

Вихователем і вчителем треба народитися. Поганий учитель підносить істину, хороший – вчить її знаходити. Найважливішим явищем у школі, найбільш живим повчальним предметом, найбільш живим прикладом для учня є сам учитель.

А. Дістервег

1. Виховання в рабовласницькому та феодальному суспільстві. Перші школи у світовій цивілізації.

Перші школи у світовій цивілізації. Найдавнішими вважаються піктографічні школи (територія Мексики), що виникли за 7 тис. років до н. е. Пізніше з'являються школи в країнах Сходу: Вавилоні, Єгипті, Китаї, Індії, Шумері.

Школи Шумери виникли у 3 тисячолітті н. е. Такими були школи писців, де дітей навчали читання, письма, граматики, ботаніки, зоології, географії, мінералогії, математиці, літературі. Ці школи служили, в основному, інтересам імущих.

Школи Єгипту датуються переважно IV тисячоліттям до н. е. Це школи жерців та школи писців. У школах жерців навчалися хлопчики з родин жерців. Протягом десяти років діти навчалися читати, писати, рахувати, опановували арифметикою, астрономією, красномовством, медициною, знанням релігійних культів). Метою школи була підготовка дитини до дорослого життя, ідеалом виховання – небагатослівна людина, яка вміє терпіти лихо й холоднокрівно приймати удари долі.

У школах писців навчали читати, писати (красиво й розбірливо), складати ділові папери. Навчання починалося з п'яти років. Шкільні заняття тривали зранку до пізнього вечора. У школі існував аскетичний режим, який не можна було порушувати.

Школи Китаю виникли у III тисячолітті до н. е. й носили назви «сян» (місце усамітнених старців, які навчали й наставляли молодь) і «суй» (навчання стрільбі з лука). Зміст навчання й виховання у школах включав сім мистецтв: мораль, письмо, лічба, музика, стрільба з лука, їзда верхи, керування колісницею, навчання читати і писати ієрогліфами. Загалом навчання

у школах тривало понад 15 років. В основі навчання і виховання китайців лежав досвід сімейно-суспільного виховання, основними рисами якого були: наявність «домового», який стежив за поведінкою, працею, сумлінням членів родини; дотримання табу на лайливі слова та погані вчинки; містичне світосприймання; поклоніння молодших старшим; підвищення ролі виховання в житті людини; високе шанування діяльності вчителя-вихователя.

Визначного поштовху для розвитку культури, освіти, літератури Китаю надала діяльність **Конфуція** (551–479 рр. до н. е.).

Кінцевою метою життя людини філософ вважав зміцнення моралі, подолання незгод у суспільстві. Досягнення цієї мети можливе за умови дотримання універсальних законів життя, якими є гуманність (не робити нікому того, чого не бажаєш собі) та етикет (дотримання традицій шанування батьків, старших, покірність імператорові).

Виховним ідеалом Конфуція був благополучний муж, досконала людина. Головним в освіті він вважав знання історичної спадщини, головним у поведінці – вірність старовині, давнім звичаям.

Основними принципами життя, за Конфуцієм, є принцип порядку та середини (обміркування вчинків, неспішність, ґрунтовність, педантизм, поміркованість у всьому) і принцип виправдання імен (вести себе згідно становища в суспільстві).

З часом у Китаї виник культ письменності, конфуціанських освітніх моралістів, учених-чиновників, які вміли читати, розуміли й тлумачили мудрість священних книг; прошарок письменних інтелектуалів, які займали почесне місце в суспільстві.

До педагогічних перлин слід віднести безліч висловів Конфуція:

- *Хто осягнув нове і плекає старе, той може бути вчителем.*
- *Навчання без роздумів є даремною справою, а роздуми без навчання – шкідливою.*
- *Незрозуміле слід з'ясувати. Що важко здійснити, слід робити з великою наполегливістю.*
- *Чим більш суворо й безжалісно ти осудиш себе, тим більш справедливо й поблажливо ти будеш судити себе.*
- *Раніше я слухав слова людей і дивлюся на їхні справи.*

Досконале знання стародавніх текстів, уміння вільно оперувати висловлюваннями мудреців, уміння писати твори, в яких вільно викладалась мудрість стародавніх – такою була програма навчання в китайських школах.

Школа й освіта давнього Риму. Навчання у стародавньому Римі розмежовується на кілька етапів:

1. Сімейне виховання (від народження до 7 років).
2. Елементарна школа, яка мала суто практичний характер і навчала читання, письма, рахунку (від 7 до 12 років).
3. Школа граматики, де передбачалось вивчення латинської і грецької мов та літератури (від 12 до 15 років).
4. Школа оратора, завданням якої було формування досконалого красномовця як освітнього ідеалу.

Педагогічна думка давнього Риму

➤ **Цицерон.** Як популяризатор грецької філософії, він вимагав практичного досвіду і знання риторики, різнобічної гуманітарної освіти, поглибленого вивчення філософії, етики, літератури і права.

➤ **Сенека.** Філософ, противник формалізму, зневажливо ставився до морального виховання, стверджуючи, що слід «виховувати розум, а не душу». Метою освіти Цицерон вважав підготовку душі для сприйняття моральних чеснот; розглядав шкільне знання як основу для вироблення власної думки, а не коментарю до чужих ідей. Філософ стверджував, що користь знань не в їх кількості, а в умінні їх використовувати.

➤ **Марк Фабій Квінтіліан** (42–118 рр. н. е.). Його ідеї займають в історії римської педагогіки центральне місце.

*Вчитися ніколи не пізно.
М. Ф. Квінтіліан*

Квінтіліан з дитинства перебував у тому педагогічному середовищі, яке визначило у майбутньому коло його життєвих інтересів. Він був видатним адвокатом, керівником власної риторичної школи.

Педагогічні ідеї Квінтіліан виклав у своїй знаменитій праці «Про виховання оратора». У ній показано цілу систему різноманітних педагогічних рекомендацій, висунуто вимогу

відповідності виховання природі дитини, врахування її індивідуальних особливостей у процесі виховання.

Квінтіліан вимагав створення здорового сімейного оточення для дитини. Цю вимогу він пов'язував з дитячою сприйнятливістю, з питанням про виключно важливу роль позитивного прикладу у вихованні.

Цінними є думки Квінтіліана про радісне навчання. Він надавав перевагу суспільному вихованню над вихованням сімейним, не знімаючи питання про необхідність тісного контакту між батьками та вчителями школи.

Керівник риторичної школи вимагав, щоб кожний вихованець мав правильне уявлення про власні сили і здібності. Він вважав, що найбільш раціональним шляхом навчання є той, який дозволяє проводити шкільні заняття з невеликими групами учнів, що працюють під керівництвом учителя, який використовує активні методи навчання. Кожний учень повинен бути поставленим у такі умови роботи, які дають йому можливість самостійно, творчо працювати, оскільки передумовою успішного навчання є розвиток пам'яті учнів. Засобами ж тренування пам'яті є праця та вправи.

Квінтіліаном ставилось питання про заохочення учнів у процесі навчання, про широке використання наочності, про обов'язкове осмислення дітьми навчального матеріалу. Ним було сформульовано й вимоги до вчителя: освіченість, висока моральність, добрий приклад для учнів, наявність уміння викликати дитячий інтерес до науки й захоплювати нею кожного, хто навчається; знання особливостей учня, гуманне ставлення до дітей; простота, терпіння, чесність, наполегливість.

*Дитина – дорожчійна
посудина, а бити її – піднімати
руку на святиню.
М. Ф. Квінтіліан*

Школа та педагогічна думка древньої Греції. Найбільш оригінальними системами виховання у стародавній Греції були **Спартанська** та **Афінська**.

Спартанське виховання було державним. Ставилось завдання підготовки стійких та загартованих майбутніх рабовласників. Дітей виховували в жорстоких умовах, прагнучи виростити з хлопців суворих, безжальних воїнів, а з дівчаток – воїтельниць-амазонок, які б мало в чому поступалися чоловікам.

Головним завданням було виховання жорстокості, ненависті до рабів. Вихованці брали участь у нічних облавах на рабів, мали права на вбивство будь-якого раба. Щорічно організовувались публічні випробовування – змагання. Дітей сікли перед вітварем, щоб пересвідчитись у їхній терплячості та витривалості. Пізніше юнаки 18–20 років об'єднувались в групи ефебів.

Афінська система виховання залишила слід в історії педагогіки як провісниця високої духовної культури, формування гармонійної людини як уособлення єдності духовного багатства, моральної чистоти та фізичної досконалості. У системі виховання знайшли своє відображення економічне становище і політичне життя Афін, розвиток ремесел, торгівлі, а також високий рівень розвитку архітектури, скульптури, живопису, літератури, історії, географії, математики, філософії.

Афінське виховання здійснювалося в інтересах рабовласників. До 7 років діти виховувались у сім'ях. Потім хлопчики вступали до школи, а дівчатка залишались вдома, проводячи більшу частину часу в його жіночій половині – гінекеї. Їх учили читати, писати, грати на музичних інструментах, рукоділлю.

Хлопчики отримували всебічний інтелектуальний розвиток, вдосконалюючи культуру тіла. До 14 років їх навчали у приватних школах граматики (читання, письмо, лічба) та кіфаристів (грамота, музика, література, естетичне виховання). З 14–16 років підлітки навчалися у школі-палестрі («школа боротьби»). До змісту навчання в цій школі входило п'ятиборство: біг, стрибки, боротьба, метання списа та диска, плавання. Відомими громадянами держави в ній проводились бесіди з політичних та моральних питань.

Юнаки 17–18 років виховувались у гімназіях, де їх навчали філософії, політиці, літературі, гімнастиці, ознайомлювали з основами керування державою. Молодих людей 18–20 років готували до військової служби в групах ефебів, здійснюючи військово-фізичне виховання, навчаючи мистецтву володіння зброєю, фортифікації, морської справи.

Найбільш здібні юнаки продовжували навчання ще 10 років в академії, що була започаткована Сократом для підготовки філософів та державних політиків.

Поступово в Афінах утверджується ідея «**калокагатії**» (гармонійного розвитку особистості, в якому зміст виховання спрямовувався на досягнення фізичної і духовної досконалості).

В Афінах було здійснено перші спроби узагальнити досвід виховання, виділити його теоретичні основи. Не випадково стародавню Грецію називають країною зародження педагогічної теорії.

Педагогічна думка стародавньої Греції

➤ **Платон** (427–347 рр. до н. е.).

Платон прагнув привернути увагу суспільства і законодавчих органів до виховання. Він вважав, що у вихованні молодого покоління повинна бути зацікавлена кожна держава, адже в результаті вона отримає добрих воїнів, державних діячів, філософів. Тому відвідання школи дітьми привілейованих членів суспільства повинно бути обов'язковим. Держава повинна визначити мету виховання, програму й ступені навчання, затвердити кодекс моралі, основою якого є вірність існуючому ладу.

Філософ був переконаний, що виховання потрібно будувати у відповідності з природою душі дитини. Воно не може бути однако-вим на всіх ступенях розвитку під-ростаючого покоління. Потрібно враховувати й те, що душевний склад дитини потребує ігор і забав. Слід уважно ставитись до дитячої гри й самому прагнути надавати навчанню ігровий характер.

Виховання повинно формувати і тіло й душу. В духовному вихованні важливе місце займає розвиток розуму. Виконати це завдання можливо за умови введення у зміст навчання не лише грамоти, але й літератури, музичних занять, арифметики, геометрії, астрономії, діалектики як вчення про досконалий світ ідеї, в якому перебуває душа людини.

Платон ставив ряд методичних питань: наочність, послідовність у процесі навчання, концентричне розміщення навчального матеріалу. Своєрідним є й структура освіти, проект якої створив Платон:

1. Сімейне виховання (для дітей від народження то 3-х років).
2. Дошкільне виховання на ігрових майданчиках (для дітей 3–6-ти років).

*Людину можна називати
Людиною тільки тоді, коли
та навчиться платити
за вчинки свої особливою
валютою – добротою.*

Платон

3. Музична, елементарна школа (для дітей 7–12-ти років).
4. Палестра (для підлітків 12–16-ти років).
5. Ефедля (для юнаків 18–20-ти років).
6. Вища освіта (для молодих людей 20–30-ти років).
7. Школа для виключно обдарованих чоловіків 30–35-ти років, які стають надалі правителями держави.

Ідеї Платона надали суттєвого поштовху розвитку школи у стародавній Греції.

➤ **Аристотель** (384–322 рр. до н. е.).

Між людиною освіченою і неосвіченою та сама різниця, як між живою і мертвою.

Аристотель

Аристотель вважав, що діти у своєму розвитку проходять ряд ступенів, кожен з яких має свої особливості. Дитинство та юність він розділяв на три послідовні етапи: 1–7 років,

7–14, 14–21. Кожному періоду відповідає переважаючий розвиток однієї з трьох сторін душі: рослинної (харчування, розмноження), тваринної або вольової (відчуття, бажання) та розумової (мислення, пізнання). Звідси необхідність різностороннього виховання: фізичного, розумового, морального в їх взаємозв'язку.

Фізичне виховання має тренувати тіло дитини, здійснюватись поступово, з орієнтацією на її можливості. Розумове виховання здійснюється шляхом вивчення граматики, арифметики, малювання, музики, літератури, історії, філософії, астрономії, передбачало оволодіння грою на певному музичному інструменті. Формування моральних якостей Аристотель пов'язував з організацією діяльності дитини в процесі її виховання. Філософ говорив про формування особистості з вольовим початком, морально здатної реалізувати своє духовне багатство на ниві політичної діяльності. Не випадково питання виховання він розглядає у своєму творі «Політика».

➤ **Демокрит** (460–370 рр. до н. е.).

Найважливішими вихователями дитини Демокрит вважав батьків, позитивні приклади життя, гарні справи, однак у протигагу Платону та Аристотелю визнавав високу

Розсудливість батька є найдієвішою настановою для дітей.

Демокрит

оцінку праці, вважаючи, що будь-який її вид приємніший, ніж бездіяльність. Позитивні результати навчання теж досягаються лише працюючи.

Таке ставлення до навчання як серйозної трудової діяльності витікає з визнання виключно важливої ролі навчання у розвитку дитини. Обов'язок дорослих – дати дітям можливість навчатися. Однак, на думку Демокрита, у процесі навчання слід прагнути не до багатства знань, а до оволодіння мудрістю. А для цього молоді необхідно дати три дари: добре мислити, добре говорити, добре робити.

Питання про можливість пізнання істини Демокрит вирішував через оволодіння досвідом, дані якого узагальнюються думкою. Важливими якостями, які слід виховувати в дитини, є мужність, самовладання, працьовитість, доброчесність, серйозність, поміркованість.

Так у думках давньогрецьких мислителів містяться в зародковій формі основи дальших педагогічних теорій.

Виховання в умовах феодального суспільства. Феодально-кріпосницька формація у країнах Західної Європи почала складатися в V – VI століттях. Її ідеологічною опорою була церква, яка захопила монополію на освіту.

Поступово в середньовічній Європі склалась система шкіл, до якої входили монастирські, кафедральні та соборні школи. Саме навчання здійснювалося за трьома рівнями:

- елементарний, до змісту навчання якого входило читання, письмо, лічба, спів, Закон Божий;
- середній, що включав «тривіум» (латинська мова, риторика, діалектика);
- підвищений з обов'язковим вивченням «сімох вільних мистецтв», що поєднували «тривіум» та «квадріум» (арифметика, геометрія, музика, астрономія).

Основною ідеєю **чернецького виховання**, здійснюваного у середньо-вічній Європі, був аскетизм (підкорення, придушення тілесних бажань, людських прихильностей, прагнень, інтересів). В основу доброчинності чернецтва було покладено цнотливість, стриманість, слухняність. Виховання ченця з такими якостями досягалось завдяки використанню таких засобів, як піст, покарання, виснажливі вправи, відлюдництво, відречення від світу, самобичування.

У названих вище типах шкіл готувалось духівництво різних рангів. Навчання велось латинською мовою. Широко використовувались фізичні покарання, а сама школа була відірваною від життя, від досягнень наукової думки.

Діти феодалів отримували **лицарське виховання**, яке мало наступну систему:

- сімейне виховання (для дітей до 7 років);
- виконання обов'язків пажа при жінці сюзерена (7–14 років);
- виконання обов'язків зброєносця при сюзерені (14–21 років);
- посвята в лицарі (21 рік).

Метою лицарського виховання була підготовка воїна-лицаря, що міцно засвоїв «початки любові, війни та релігії». «Початки любові» містили у собі такі якості, як ввічливість, доброту, великодушність, етикет, гарні манери, витончену мову, вміння складати вірші, негнівливість, беззадрісність, помірність. Ці якості виховувались завдяки складанню віршів, співам, танцям, грі на арфі та флейті, а також завдяки виконанню дітьми та підлітками різноманітних доручень господаря.

Оволодіння «початками війни» – їзда верхи, володіння зброєю – здійснювалось тренуваннями, що привчали протистояти негараздам життя, виховували байдужість до страждань, здатність переносити голод і втому.

«Початки релігії» міцно закріплювались у свідомості завдяки участі у релігійних служіннях, обрядах очищення. Поступово в контексті релігійного виховання почав зростати розумовий компонент, – велика увага стала приділятися навчанню читання та письма.

Змістом лицарського виховання були сім лицарських добродітностей: їзда верхи, полювання, гра в шахи, плавання, володіння списом та мечем, фехтування, складання та декламація віршів. Типовими рисами лицарського характеру вважались мужність, шляхетність, повага до себе, дотримання слова, безкорисливість, ввічливість, люб'язне ставлення один до одного та до дами. Однак, поряд з цими якостями – жорстокість, шалена лютість, бездумне гноблення, недостатня військова дисципліна, розпуста, презирство до нижчих за соціальним станом.

В епоху пізнього середньовіччя (X – XIII століття) намічаються тенденції звільнення від релігійної ідеології. Розвиваються ремесла, торгівля, світська ученість, контакти зі Сходом. Утверджуються нові типи шкіл – міські, цехові, гільдійські, приватні, реформуються парафіяльні, соборні, монастирські школи, виникають навчальні заклади вищого рівня – університети.

Першими університетами Європи вважаються університети в Болоньї (1158 р.), Сорбоні (1180 р.), Оксфорді (1206 р.), Кембріджі (1231 р.), Лісабоні (1290 р.). У XIII столітті існувало вже 19 університетів, XIV ст. – 44, XV ст. – 70–80, XVI ст. – 109.

Епоха Відродження піднесла до мети виховання ідеал фізично досконалої, різнобічно розвиненої особистості, вільної людини. Поступово визначились конкретні напрями виховання: розумове, моральне, естетичне, фізичне, соціальне, теологічне, духовне.

Особливий розвиток отримали такі науки, як математика, астрономія, механіка, природознавство, географія. Педагогіка епохи Відродження характеризувалася повагою до дітей, протестом проти фізичних покарань, прагненням до вдосконалення здібностей дитини. В історію цей період увійшов як епоха гуманізму.

2. Коротка характеристика поглядів визначних представників світової педагогічної думки та їх вплив на розвиток педагогічної думки України

➤ **Ян Амос Коменський** – видатний чеський педагог (1592–1670). Це людина енциклопедичних знань, філософ, вчений, суспільний діяч, невтомний борець за мир між народами. З його ім'ям пов'язане оформлення педагогіки як самостійної галузі знань.

Людина має бути вихована для людяності.

Я. А. Коменський

Педагогічні ідеї Я. А. Коменський виклав у творах «Велика дидактика», «Материнська школа», «Пансофічна школа», «Про вигнання зі школи лінощів», «Закони добре організованої школи», «Правила поведінки», «Світ чуттєвих речей в малюнках», «Загальна порада до виправлення людських справ».

Я. А. Коменський як суспільний діяч розробив план загальної перебудови суспільства. Він ставив питання перетворення

людства на єдину сім'ю, в якій всі живуть як рівні, без насилля, війни, у відповідності з єдиними ідеалами братерства, дружби, вільного розвитку. Сферами виправлення людських вад суспільний діяч вважав освіту і науку, релігію, політику.

На зламі двох історичних епох (перехід від феодалізму до капіталізму) Я. А. Коменський створив оригінальну, життєву педагогічну систему, що увібрала в себе кращі здобутки власного педагогічного досвіду освітнього діяча, досвід передових шкіл того часу (в першу чергу братських шкіл), знання життя і потреб народу, знання дітей, палке бажання творця системи допомогти знедоленим людям.

Вихідні положення

педагогіки Я. А. Коменського:

1. Особистість – це досконале творіння природи, яке має право на розвиток усіх своїх здібностей.

2. За умови гарної організації навчально-виховного процесу кожна дитина може досягти найвищих сходинок освіти.

3. Основою пізнання є чуттєвий досвід.

4. Пізнання повинно приносити користь у практичному

Музикант не б'є кулаком або палицею по струнах, не вдаряє інструментом об стіну, коли струни ліри, цитри або арфи дають дисонанси, а терпляче налагоджує їх, докладаючи все своє мистецтво доти, доки воно не приведе струни до гармонії. Так само повинні ми пристосовуватися до властивостей розуму, приводячи уми до гармонії та любові до наук.

Я. А. Коменський

житті, тому воно повинно бути обов'язковим і доступним для всіх.

5. Природі людини притаманні самодіяльні, саморушійні сили, тому вихованець повинен бути більш самостійним в осмисленні й діяльному освоєнні світу.

6. Складовими педагогічного процесу є розуміння, воля й діяльність.

7. Люди наділені однаковою природою, тому їх права на освіту повинні бути рівними.

8. Навчання і виховання повинно бути природовідповідними (відповідати закономірностям природи й природі дитини).

9. Дітям властивий потяг до діяльності, тому завданням виховання повинно бути розкриття і задоволення усіх природних задатків.

10. Основою педагогіки є пансофізм, тобто узагальнення всіх набутих цивілізацією знань і доведення цих узагальнених знань через школу до кожної людини.

11. Навчальний заклад – це храм розумного, радісного навчання і виховання, любові й поваги до дитини. Ідеальна школа – це лабораторія підготовки гуманних і працелюбних людей.

12. Розумно організоване навчання і виховання вимагає від наставника повної віддачі своїх сил і можливостей.

Дидактика Я. А. Коменського

За класичним визначенням педагога дидактика – це теорія навчання.

Навчання є процесом передачі знань учителем учням і засвоєння їх останніми; це перехід від незнання до знання. Знаряддями знання Я. А. Коменський вважав органи чуття, руки, мову, розум. Педагог стверджував, що без сприйняття предмета органами чуття, без дій над предметом, без вираження сприйнятого словом, без розуміння предмету немає знання. Тому навчання являє собою роботу, в якій активну участь беруть і вчитель, й учні, однак першим у пізнанні йде вчитель, а учні слідує за ним.

Я. А. Коменський радив організувати навчання так, щоб людина в молоді роки успішно, легко, найкоротшим шляхом і ґрунтовно засвоїла усе необхідне для життя і праці.

Освітній діяч вперше в історії вводить поняття про ступені пізнавального процесу: сприймання; пояснення; вправи.

На першій ступені діють органи чуття, на другій – розум, на третій – пам'ять, мова, руки. Навчання повинно розвивати здібності дитини, виходячи з її можливостей і прагнень, допомагати їх самостійному розкриттю, а не нав'язувати дитині вже готові догми, що не відповідають її природі. Крім того, не можна вимагати від дитини виконання роботи до того, поки їй не буде пояснено сенс, прийоми і методи її виконання. Пояснення учителя, наочні посібники, правила, попередні вправи забезпечують можливість самостійної діяльності учнів.

Я. А. Коменський прагнув наблизити учнів до життя, пробудити інтерес і любов до знань. Сформульоване ним «золоте правило дидактики» вимагає, щоб процес навчання розпочинався з наочного знайомства з реальними речами шляхом безпосереднього

сприймання їх органами чуття. Для здійснення наочного навчання на допомогу вчителям і батькам Я. А. Коменський створює підручник «Видимий світ в картинках». Ця книга дає уяву про різні речі і явища, про людину і працю, про мистецтво, етику, філософію, про терпіння, гуманність, справедливість. Кожній темі відповідає зображення й пояснення до нього. Книга навчає читати рідною і латинською мовами. Наочно сприйнятий матеріал допомагає легше й міцніше його запам'ятати. Цьому також сприяють систематичність та послідовність навчального матеріалу і способів його передачі.

Сліпому повторенню слів учителя Я. А. Коменський протиставив свідоме засвоєння матеріалу, авторитарному навчанню і вихованню – самостійність та активність.

З ім'ям Я. А. Коменського фактично пов'язана розробка питання про дидактичні принципи. Вперше в історії дидактики він розкрив суть таких принципів, як: свідомість і активність навчання; систематичність і послідовність; наочність; принцип міцності знань.

...Нехай буде для учнів золотим правилом: усе, що лише можна надавати дітям для сприйняття чуттями... нехай вони одразу схоплюються кількома чуттями.

Я. А. Коменський

Принцип свідомості й активності передбачає такий характер навчання, коли учні не пасивно, а свідомо, глибоко й ґрунтовно засвоюють знання і навички. Цей принцип передбачає розуміння учнями суті предметів і явищ, активне

використання знань на практиці, в житті.

Принцип наочності передбачає засвоєння знань шляхом безпосередніх спостережень над предметами і явищами, шляхом їх чуттєвого сприймання. Для здійснення наочності в навчанні педагог вважав необхідним використовувати реальні предмети, моделі та копії предметів, зображення предметів і явищ.

Педагог цілком правильно вказував, що спостереження учнів над предметами і явищами потребують керівництва з боку вчителя.

Принцип послідовності й систематичності стосується таких питань: як розподілити матеріал, щоб не порушити логіку науки; з чого розпочинати навчання і в якій послідовності викладати матеріал; як встановити зв'язок між новим і вивченим тощо.

Я. А. Коменський вимагав, щоб був установлений точний порядок навчання в часі («Порядок – душа всього»), щоб навчання відповідало рівню знань учнів, щоб усе вивчалось послідовно, а наступне ґрунтувалося на попередньому і все вивчалось у причинному зв'язку.

З метою полегшити реалізацію цих вимог вчителем, Я. А. Коменський сформулював ряд конкретних вказівок і дидактичних правил. Деякі з них:

– Заняття повинні бути розподілені таким чином, щоб на кожен рік, місяць, день, годину були поставлені певні навчальні завдання.

– Ці завдання повинні вирішуватися із врахуванням вікових особливостей учнів.

– Навчання повинно йти «від більш загального до більш часткового, від більш легкого до більш важкого, від більш близького до більш далекого, від відомого до невідомого».

Ці правила, сформульовані Я. А. Коменським є класичними положеннями і залишаються важливими правилами сучасної прогресивної дидактики.

Принцип міцності засвоєння знань вимагає повноцінності знань і навичок, їх глибокого усвідомлення учнями, вміння в будь-який час поновити знання в пам'яті й використати їх у навчанні та практиці. У досягненні міцних і глибоких знань важливе місце, як вказував Я. А. Коменський, займають повторення і вправи. Вони покликані сприяти глибокому та свідомому засвоєнню знань, розвивати активність учнів у процесі пізнання оточуючого.

Великою заслугою Я. А. Коменського є обґрунтування ним **класно-урочної системи** й уроку як основної форми навчання. Ця система дала змогу вчителю навчати усіх дітей одночасно. Педагог вважав, що навчання слід починати з шести років. Діти мають знаходитися в школі до закінчення занять і не пропускати жодного з уроків. Встановлюються канікули, екзамени, перевірки знань: поурочні, щоденні, тижневі, місячні, річні. Для кожного класу мають бути окремі підручники й кожна попередня навчальна книга має подавати більш загальний та легкий матеріал. Підручники

*Зневага до виховання –
загибель людей, сімей, держав і всього світу.*

Я. А. Коменський

повинні бути написані рідною мовою. Усі ці традиційні для нас організаційні форми роботи були на той час новими й вимагали великих зусиль для втілення їх у життя.

Концентрація у розміщенні навчального матеріалу, енциклопедизм його змісту, плановість, організованість, діловитість усього шкільного життя – ось вимоги Я. А. Коменського до школи. Школа – це своєрідна майстерня, в якій повинно панувати трудове напруження, оскільки навчання розглядається педагогом як праця.

Вимоги до уроку:

1. Визначеність у часі.
2. Чітка постановка мети.
3. Поєднання колективних та індивідуальних форм роботи з учнями.
4. Раціональне використання часу.
5. Обумовленість предметом навчання, характером навчального матеріалу, конкретними завданнями, рівнем підготовки учнів, матеріалом попереднього уроку.

Прагнучи домогтися свідомого засвоєння мов, Я. А. Коменський запропонував наступну схему уроку мови:

Приклади —> Правило —> Вправи

Центральним питанням в дидактиці Я. А. Коменського є питання про метод навчання, який педагог розглядав у двох аспектах. Перший аспект (загальний) передбачає принципові положення про шляхи й засоби навчання. Їх Я. А. Коменський узагальнює до поняття «природного методу». Другий аспект стосується конкретних шляхів і засобів навчання, тобто власне методу навчання.

«Природний метод» передбачає застосування принципу природо-відповідності до навчання, побудову навчання у відповідності з його закономірностями, природою дитини, особливостями її розвитку.

Такий метод навчання передбачає роботу й вчителя, і учнів, допомагає перебороти труднощі, забезпечує оволодіння основами наук, пробуджує радість, інтерес, задоволення в процесі навчання, забезпечує легкість та ґрунтовність засвоєння знань.

Я. А. Коменський був прихильником універсального навчання. Змістом освіти він вважав **пансофізм** – знання всього. Універсальне навчання, за твердженням педагога, включає в себе: навчання основам наук, розвиток здібностей, удосконалення мови, розвиток моральності, виховання пошани до Бога.

Питання виховання у педагогічній спадщині Я. А. Коменського. Педагог вважав виховання «ключем, який відчиняє двері щасливого життя народу». Правильне виховання забезпечить підготовку істинних патріотів, які будуть гідно служити Вітчизні, тому виховання педагог розглядав як виключно важливу справу, що стосується «загального спасіння народів».

Ідеалом Я. А. Коменського була працелюбна, високоморальна людина, яка приносить користь суспільству, гідно живе на землі й діяльна у майбутньому й сучасному житті. Ця мета досягається завдяки здійсненню різноманітних напрямів виховання: розумовому, моральному, фізичному, естетичному, трудовому, релігійному.

Особливу увагу Я. А. Коменського привертала питання морального виховання. Він закликав виховувати в дітей мудрість (правильне судження про речі), мужність (уміння стримувати себе), звичку до саморегулювання, витривалість у праці, вміння підкорятися старшим, поміркованість, справедливість, благочестя.

*Школа без дисципліни
є млином без води.
Я. А. Коменський*

У 1653 р. Я. А. Коменський написав керівництво для вчителів й учнів з питань морального виховання «Правила поведінки». У цих правилах йдеться про виховання доброзичливості, дружби, товаришування, любові до знань, гуманізму, чесності, патріотизму. Методами виховання цих якостей він вважав повчання, пояснення, бесіди, позитивні приклади, заохочення, покарання. Однак найбільш дієвим вихованням педагог вважав виховання через діяльність.

Основним завданням морального виховання Я. А. Коменський вважав формування високих моральних звичок, а основними його засобами – казки, легенди, байки, художню літературу, диспути, ігри, театральні постанови тощо.

Обов'язковою умовою навчання і виховання педагог вважав наявність дисципліни. Однак він був далекий від жорстокої

дисципліни. Я. А. Коменський вважав, що дисципліна залежить від якості роботи вчителя, досконалості, чіткості й злагодженості роботи усєї школи. Педагог рекомендував регламентувати поведінку учнів своєрідними правилами, які стосувались різноманітних умов життя і праці.

Запорукою успішного виховання Я. А. Коменський вважав його (виховання) народний характер. Народність виховання, у свою чергу, включає не лише виховання високоморальної людини – патріота, але й передбачає загальний та обов'язковий характер освіти. Школу Я. А. Коменський вважав майстернею народної мудрості, працелюбності, гуманності, а рідну мову – основою шкільної освіти.

Погляди Я. А. Коменського на школу та вчителя.

Я. А. Коменський є ініціатором єдиної державної системи шкіл. Він пропонував чотири освітні сходи: **материнська школа** (для дітей 1–6 років життя), **школа рідної мови** (для дітей 6–12 років), **латинська школа або гімназія** (для дітей 12–18 років), **академія** (для юнаків 18–24 років).

Материнська школа має функціонувати в кожному домі; школа рідної мови – в кожній общині, в кожному селі та селищі; гімназія – в кожному місті, академія – в кожній державі.

У перших двох школах, де отримує освіту все юнацтво, мають викладатися загальні відомості в їх елементарних рисах, в наступних – більш ґрунтовні, детальні та чіткі.

В материнській школі, на думку Я. А. Коменського, навчання та виховання мають здійснюватись так, щоб вони розвивали «зовнішні чуття», щоб діти привчалися поводитися з оточуючими предметами та розпізнавати їх. У школі рідної мови мають розвиватися «внутрішні чуття», уява, пам'ять з їх виконавчими органами – рукою та мовою. Вони розвиваються засобами читання, письма, малювання, співів, рахунку, вимірювання, зважування, запам'ятовування різноманітного навчального матеріалу. В гімназії розвиваються розум, судження за допомогою діалектики, мови, граматики та інших наук й мистецтв. Академія покликана виховувати волю та розвивати здібності. У ній мають вивчати богослов'я, філософію, медицину, юриспруденцію майбутні вчені та керівники держави.

Ключовою фігурою в школі Я. А. Коменський визнавав особистість учителя. Педагогічну професію він вважав дуже важливою й почесною. Кожне суспільство повинно мати **універсальних учителів**. Універсальний вчитель, за Я. А. Коменським, це, перш за все, освічена людина, вмілий наставник, майстер навчати всіх усьому, удосконалювати людську природу. Він сам повинен бути таким, якими прагне виховувати інших, повинен володіти мистецтвом виховання, бути відданим справі різностороннього вдосконалення людини.

Вихователь – це особлива людина, благочестива, серйозна, наполеглива, працьовита, поміркована. Він повинен усвідомлювати мету своєї діяльності, засоби досягнення цієї мети, різноманітність методів педагогічної роботи.

Я. А. Коменський вважав, що вчитель повинен привертати до себе увагу дітей ласкою, дружнім до них ставленням. Важливою його якістю є вміння підтримувати увагу учнів, залучати їх до загальної праці. Вчитель повинен добре знати життя народу, бути чесним, справедливим, активним. Наполегливим, мати гарну спеціальну освіту. Яскравими показниками особистості справжнього вчителя є його любов до дітей, любов та повага до своєї професії. Від нього чекають не лише доброзичливого ставлення до дітей, але й глибокого знання їх природи.

Гарному вчителю має бути притаманний педагогічний оптимізм, поєднаний з усвідомленням важливості своєї справи. Педагог акцентував увагу на таких якостях гарного вчителя, як сумлінне ставлення до праці, відповідальність, ентузіазм, енергійність, чуйність, висока моральність, високе прагнення до самоосвіти, уважне, турботливе ставлення до учнів.

➤ **Вітторіо да-Фельтре** (Італія) створив школу «Будинок радості», де прагнув закласти в дітях фундамент культури, спеціальних знань. Його основними ідеями дули: повага до особистості, заборона тілесних покарань, розвивальний характер навчання, естетичний та фізичний розвиток, використання ігрових методів навчання, розвиток дитячого самоврядування. До змісту навчання, крім відомих «семи вільних мистецтв» да-Фельтре ввів мову та літературу.

➤ **Франсуа Рабле** (Франція) у своєму творі «Гаргантюа та Пантагрюель» критикував феодальну систему освіти,

Розум людини сильніший, ніж її кулаки.
Ф. Рабле

поставив завдання формувати різнобічну людину, яка сприятиме утворенню розумного суспільного устрою, торжеству суспільного прогресу.

➤ **Мішель Монтень** (Франція) у творі «Досліди» створив образ людини нового часу, глибоко освіченої й критично мислячої. Був прихильником всебічного розвитку особистості, пріоритету морального виховання над розумовим; наполягав на поєднанні природничо-наукової та гуманітарної освіти.

Важливим завданням освіти Монтень вважав розвиток розуму, самостійності думки, критичного ставлення до авторитетів, смак і любов до науки. Він обґрунтував низку принципи навчання (свідомість, активність, розвивальний характер, наочність, розвиток пізнавального інтересу, відсутність примусу), висунув вимоги до вчителя (врахування індивідуальних особливостей дітей, позитивний приклад, знання предметів викладання)

➤ **Еразм Ротердамський** (Німеччина) у творах «Похвала глупоті», «Метод навчання», «Вільне виховання дітей» Еразм Ротердамський відстоював вирішальну роль виховання у перетворенні світу, досягненні щастя. Він вважав, що перед вихованням має ставитись, перш за все, моральна мета і її може бути досягнуто лише завдяки використанню праці як найважливішого педагогічного засобу.

Невігластво – матір зарозумілості, а освіченість народжує скромність.

Е. Ротердамський

У зміст освіти він включав латинську мову, давню літературу, священне писання, історію, природознавство, світську мораль.

Цінні педагогічні ідеї в епоху Відродження висловили соціалісти-утопісти Томас Мор та Томазо Кампанелла.

➤ **Томас Мор** (Англія) у своєму творі «Утопія» практично накреслив проект нового суспільства, нової школи. Він піклувався про гармонійний розвиток усіх громадян, освіту рідною мовою. До змісту навчання вводив арифметику, геометрію, природознавство та географію, астрономію, діалектику, музику. Важливим засобом виховання Т. Мор вважав активне трудове виховання і наполягав на тому, щоб людина не задовольнялась отриманими знаннями, а усе своє життя займалась самоосвітою.

Він відстоював рівні права жінки та чоловіка на освіту, а основну функцію держави вбачав у піклування про освіту й виховання як дітей, так і дорослих членів суспільства.

➤ **Томазо Кампанелла** (Італія) у творі «Місто сонця» відстоював суспільний характер освіти й виховання, їх доступність для всіх, різнобічний і розвивальний характер освіти, практичне застосування знань. Як і Т. Мор, він наполягав на обов'язковій організації праці як важливого виховного засобу, на постійній самоосвіті та включенні дитини в різноманітні сфери діяльності.

Т. Кампанелла вважав, що діти дошкільного віку повинні виховуватись у спеціальних групах, де б закладались основи їхньої подальшої освіти.

Боротьбу проти релігійного аскетизму, яку розпочали гуманісти, продовжили представники реформації **Ян Гус**, **Мартін Лютер** і **Томас Мюнцер**. Педагогічні ідеї, висловлені ними, доцільно об'єднати в наступні групи:

- вивільнення освіти з-під впливу церкви;
- запровадження елементарної освіти;
- навчання рідною мовою;
- використання виховної практики братських громад;
- розвиток гуманістичної освіти на гуманістичних засадах

(виховання благочестя, красномовства, прагнення до здобуття нових знань).

Представники реформаторської педагогіки вважали, що освіта повинна підпорядковуватись державі й спрямовуватись так, щоб готувати дитину до виконання життєвих обов'язків у сім'ї, в суспільстві, в церкві, на посаді. Вони наполягали на гуманному ставленні до дитини, врахуванні її потреб, а також на тісному зв'язку навчання з життям.

Інструментом контрреформації був орден єзуїтів, створений іспанським офіцером, релігійним фанатиком **Ігнатієм Лойолою** в 1540 р. Знаряддям ордену у боротьбі проти прогресу, науки й вільної думки були сповіді, проповіді й школи. Єзуїтів не цікавила освіта народних мас. Свої зусилля вони зосереджували на поширенні середніх шкіл-колегіумів, призначених для дітей феодалної знаті. У цих школах панувала жахлива рутинна, з дітей вони виховували слухняне знаряддя з тлінною єзуїтською мораллю.

Учням єзуїтських шкіл не відкривали усе те, що могло викликати сумніви в істинності того, що проповідували єзуїти. Учні нічого не знали про великі наукові відкриття, технічні досягнення, про вчення Ньютона, Декарта, Бекона та інших мислителів.

В єзуїтських колегіумах, як і в середньовічних школах, вивчали «сім вільних мистецтв», а також богослов'я, стародавні мови, літературу, історію, географію. Багато уваги приділялося фізичному загартуванню. Близька зовнішня освіта і внутрішня розбещеність вихованців перетворювали їх у небезпечних ворогів людства.

➤ **Жан-Жак Руссо** (Франція) – видатний представник епохи Просвітництва, філософ, письменник. У своєму житті Ж.-Ж. Руссо перепробував низку професій: був гравером, переписувачем нот, секретарем, домашнім вчителем, багато подорожував.

Виховання людини починається з її народження; вона ще не говорить, ще не слухає, але вже вчиться. Досвід передує навчанню.

Ж.-Ж. Руссо

Найвизначнішим його педагогічним твором є «Еміль, або про виховання». Висловлені в ньому ідеї свободи особистості викликали шквал гонінь та травлі, результатом яких були мандри письменника за межами

Батьківщини упродовж п'яти років.

Основою педагогічних поглядів Ж.-Ж. Руссо є теза: «Людина народилася вільною, а між тим вона повсякчас у кайданах...». Існуюче суспільство педагог вважав великим злом. А тому, щоб дитина не зіпсувалася цим злом, вона повинна виховуватись подалі від цього суспільства, від цивілізації, на лоні природи.

Завдання виховання: виховати таку людину, яка б ні від кого не залежала, жила плодами своєї праці, цінувала свою свободу і вміла її захищати. Ж.-Ж. Руссо говорив, що дітей трудівників виховувати не треба, оскільки вони вже виховані самим життям. Необхідно перевиховати самих феодалів, аристократів, правильно виховати їх дітей. Тому героєм свого твору він робить Еміля, який походить з заможної сім'ї.

Головним у системі Ж.-Ж. Руссо є **принцип природовідповідності:** виховання повинно слідувати природі дитини, враховувати її вікові особливості. Він виступав з вимогою поваги до

особистості дитини, її права на свободу, шанування її прав та запитів. Тому вчитель повинен діяти на вихованця не прямо, а опосередковано, підказувати правильний шлях, а не підкоряти своїй волі. Він не визнавав примус як метод виховання.

Ж.-Ж. Руссо поділяв життя свого вихованця на чотири періоди:

1. Від народження до двох років, коли має здійснюватися переважно фізичне виховання.
2. 2–12 років – період «сну розуму», коли слід розвивати «зовнішні чуття».
3. 12–15 років – період розумового виховання.
4. 15 років – повноліття – період «бур та пристрастей», період здійснення морального виховання.

У своїй віковій періодизації Ж.-Ж. Руссо не розмежовував поняття розвитку та виховання, тому занадто біологізував процес виховання. Але суттєвою є вимога педагога враховувати у вихованні вікові особливості дитини. На прикладі виховання Еміля письменник показав як практично повинно здійснюватися це виховання. Від народження дитина має виховуватися матір'ю, яка ніяким чином не повинна обмежувати свободу дитини.

Навчати дітей Ж.-Ж. Руссо радив не раніше 12 років, коли вони самі почнуть усвідомлювати необхідність навчання. Він заперечував покарання, висував метод «природних наслідків» (коли дитина буде стикатися з природою, то відчує, що їй треба підкорятися), що перетворювався в основу ставлення до речей і до людей. Під час вивчення предметів оточуючої дійсності слід виходити з інтересу та бажання самого учня. Цей інтерес виникає з того, що дитина бачить у природі, тому великого значення у навчанні Ж.-Ж. Руссо надавав географії,

астрономії та природознавству. Його дидактика заснована на розвитку в дитини самодіяльності, вмінню спостерігати, кмітливості.

Фізичну працю педагог вважав обов'язком суспільної людини незалежно від

Природа хоче, щоб діти були дітьми, перш ніж бути дорослими. Дайте дитинству дозріти в дітях.

Ж.-Ж. Руссо

У дітей своє особливе вміння бачити, думати і відчувати, і немає нічого дурнішого, ніж намагатися підміняти у них це вміння нашим.

Ж.-Ж. Руссо

її соціального статусу, тому дитина повинна навчатися різноманітним ремеслам, їсти той хліб, який сама заробила й у віці 16 років стати дійсним членом суспільства. Наступає час повернення дитини у велике місто, період статевого та морального виховання. Цікаво, що філософ вважав, – до 18 років дитині не треба нічого говорити про бога. Людина сама поступово приходиться до пізнання божественного. Справжня релігія – це релігія серця, – зазначав він.

У своєму творі Ж.-Ж. Руссо піднімає питання про виховання жінки – дружини для Емілія. Жінка повинна бути вихована для дому, її природними якостями має бути підкорення, залежність, тому їй не потрібні розумові заняття.

Беззаперечною заслугою Ж.-Ж. Руссо є його ідеї про необхідність активних методів навчання, всебічного виховання особистості. Його педагогічні погляди були засновані на гуманізмі та вірі в людину.

➤ **Йоган Генріх Песталоцці** (Швейцарія) являє собою яскраву особистість, педагога-просвітителя, палкого борця за нове виховання.

Освіту педагог здобув у колеґіумі, де вивчав філологію та філософію. Тривалий час утримував на власні кошти «Установу для бідних», де навчалися і заробляли на життя працюючі. У фізичній праці Й. Г. Песталоцці вбачав засіб розвитку фізичних сил, розумових і моральних здібностей дитини, але змушений був залучати дітей до праці надміру, оскільки грошей на їх утримання дедалі меншало. З причини нестачі коштів його ідея виховання засобами праці не вижила.

*Дитина – дзеркало
вчинків батьків.
Й.-Г. Песталоцці*

Після невдалої спроби втілити її в життя Й. Г. Песталоцці протягом 18 років займався тільки літературною діяльністю. У його творах («Лінгард і Гертруда», «Як Гертруда виховує своїх дітей», «Книга для матерів», «Наочне навчання про число») викладено **основи педагогічної системи:**

- демократичний характер, що має прояв у вірі в зміну суспільства засобами просвіти та виховання;
- праця як найважливіший засіб виховання та розвитку людини;

– ідея саморозвитку природних сил, закладених в кожній людині;

– формування моральності людини як центр виховання.

Й. Г. Песталоцці є автором своєрідної **теорії елементарної освіти**, в основу якої він поклав принцип погодженості з природою. Процес виховання повинен починатися з найпростіших елементів і поступово йти до більш складного. Основами теорії елементарної освіти є число, форма і слово.

Спроба поєднати навчання з виробничою працею була важливим положенням педагогічної практики Й. Г. Песталоцці. В його романі «Лінгард і Гертруда» описано досвід роботи нової школи, де увесь день діти проводять за роботою: обробляють земельні ділянки, знайомляться з кустарними майстернями, займаються ткацтвом. У вільний від роботи час їх навчають грамоті, рахунку, іншим необхідним у житті знанням.

Таке поєднання праці з навчанням було механічним, але заслугою педагога була спроба визнати працю важливим виховним засобом.

➤ **Адольф Дістервег** (1790–1866) – відомий німецький філософ та педагог, навчався в Гербонському університеті, пізніше отримав ступінь доктора філософії. Працював директором учительських семінарій у Мерсі на Рейні та Берліні, одночасно займався літературною діяльністю, редагував «Педагогічні листки». Його найвизначніша праця – «Керівництво до освіти німецьких вчителів».

Великий вплив на А. Дістервега справили ідеї Ж.-Ж. Руссо та Й. Г. Песталоцці. Основою його педагогічної системи є діалектика загальнолюдського та національного. Він рішуче виступав проти націоналізаторських тенденцій у суспільному русі, зазначаючи, що не «істинних прусаків», а справжніх людей повинна виховувати школа й суспільство.

Розкриваючи необхідність єдності загально-людського і національного у вихованні, А. Дістервег писав: «Німецька педагогіка вимагає, щоб майбутня спеціальна освіта базувалась на загальнолюдській освіті. Німецька педагогіка вимагає спочатку освіти

Людина – моє ім'я, німець – моє прізвище.

А. Дістервег

людини, потім – громадянина і члена нації. Спочатку людина, потім – громадянин і товариш по професії, а не навпаки». Звідси впливає мета виховання: підготовка гуманних і свідомих людей.

Досягненню такої мети сприяє дотримання таких **принципів виховання**: природовідповідність; культуровідповідність;

Не муштрувати, а виховувати і освічувати, закладати загальні основи людського, громадянського і національного виховання.

А. Дістервег

самодіяльність (служіння істині, красі, добру).

Визначаючи навчальний процес як взаємодію учня з навчальним матеріалом. А. Дістервег сформулював правила його організації, до яких належать:

1. Природовідповідність навчання, його послідовність, ґрунтовність, доступність.
2. Елементарність методу навчання.
3. Врахування індивідуальних особливостей дітей.
4. Врахування специфіки навчальної дисципліни під час вибору методу навчання (догматичного, розвивального чи катехізисного).
5. Організація захоплюючого, цікавого для дітей навчання, використання різноманітних прийомів викладання матеріалу та опитування, демонстрування захопленості вчителя навчальним предметом.

Теорія розвивального навчання А. Дістервега надали великого впливу на розвиток початкової школи. Його ідеї отримали широке розповсюдження в країнах Європи.

На формування педагогічних поглядів освітніх та суспільних діячів України певний вплив мала світова педагогічна думка, що пройшла у своєму історичному розвитку низку реформаций, продиктованих змінами соціально-економічного устрою та вимогами суспільства до виховання підростаючих поколінь на різних ступенях історичного розвитку. Це, безумовно, відбилося й на розвитку педагогічної думки України.

ТЕМА 3

Школа і педагогічна думка Київської Русі

Мета та завдання: дати поняття про педагогіку давніх слов'ян та її гуманістичні основи; розкрити мету та основні етапи раннього виховання у давніх слов'ян, ознайомити з системою шкіл Київської Русі та їх особливостями; дати характеристику педагогічних поглядів громадських та освітніх діячів епохи Київської Русі – Іларіона, літописця Нестора, Кирила Туровського, Іоанна, Володимира Мономаха, розкрити сутність ідеї європеїзму як основи педагогічної думки даного періоду; показати значущість освіти та педагогічної думки Київської Русі для розвитку вітчизняної педагогічної теорії та практики; виховувати шанобливе ставлення до історичного минулого народу, бажання його вивчати та популяризувати.

Терміни та основні категорії: етнопедагогіка, народний календар, родинне виховання, методи народної педагогіки, етапи виховання дітей, наслідування, пестування, баяння, традиції, свята, «книжне вчення», школа грамоти, монастирська школа, школа-дяківка, кормильство, побратимство, майстри грамоти, християнство, жіноча освіта, Кирило-Мефодіївська писемна традиція.

Питання теми

1. Розвиток шкільної освіти в Київській Русі.
2. Педагогічна думка Київської Русі.

Інформаційний матеріал до теми

*Якщо твої плани розраховані на рік – сій
жито, якщо на десятиліття – саджай
дерево, якщо на віки – виховуй дітей.*

Народна мудрість

1. Розвиток шкільної освіти в Київській Русі.

Система шкіл Київської Русі XI століття була такою:

Школи «книжного вчення». Відкриття першої школи у Русі князем Володимиром «Повість временних літ» зафіксувала під 988 р. Особливого розквіту школа досягла у 996 р., коли вона перевелась до князівського палацу в приміщення Десятинної церкви.

Дослідники вважають, що у школі Володимира вивчали богослов'я, історію, співи, математику, слов'янську і грецьку мови. Видатний історик Б. Греков писав, що школа «давала систематичну освіту, в ній навчали не грамоті, а викладали тогочасні науки». Школа утримувалася за рахунок княжої казни. Вчилися тут люди, які згодом мали поповнити лави державної та церковної еліти. При цьому існувала необхідність ізоляції частини дітей від батьків, які «еще бо не бяху утвердилися верою» християнською.

Освічені вихованці школи Володимира склали підмурівок, на якому Ярослав Мудрий зробив новий крок до розвитку освіти в Русі. За часів Ярослава у новозбудованій Софії Київській (1037 р.) створюється школа, яка продовжує кращі традиції Володимирової. Але це вже був вищий навчальний заклад, який, до речі, з'явився на століття раніше перших закладів вищої освіти у Західній Європі. Тут вчився майбутній митрополит Іларіон, посадники Остромир, Ратибор, кодифікатори «Руської правди» Косячко, Перенег, Никифор Киянин, діти самого Ярослава. За деякими відомостями, в різні часи в школі навчалися діти англійського короля Едмунда Залізобоккого, угорський королевич Андрій, наступник датського престолу Герман, норвезький конунг Гаральд, син норвезького короля Олаф та інші іноземці.

Вища школа Софії київської наближалась за своїм рівнем до Константинопольського університету, а серед викладачів були й освічені візантійці. Про це певною мірою свідчить значне

поширення грецької як мови науки. Митрополит Климент запевняє, що у середині XII ст. людей, які володіли нею, було близько 400. Той, хто знав мову, міг досягнути й греко-візантійську літературу. Вже в «Ізборнику» Святослава 1037 р. зустрічаємо статтю про риторичні фігури.

Далі освіту доповнювали лектурою. Кожен, хто мав бажання продовжувати студії, міг за своїм інтересом знайти будь-що у багатій візантійській скарбниці науки. Отже, не дарма М. Грушевський вважав двірцеву школу першою українською академією.

У 1086 р. княгиня Ганна Всеволодівна відкрила жіночу школу в Києві. Окрім грамоти, співів та шляхетної поведінки, тут навчали гаптуванню. Такі ж школи були відкриті в Суздалі та Полоцьку. Високою була освіченість дружин князівських вершин. Через своїх високоосвічених дочок Ярослав Мудрий був названий «тестем Європи» (Ганна стала дружиною французького короля, Єлизавета – норвезького, Анастасія – угорського). Сестра Володимира Мономаха Евпраксія була імператрицею Римської імперії, брала активну участь у політичному житті Західної Європи. Його онука Добродія написала перший в Європі медичний трактат.

Монастирські школи, які створювались при монастирях для навчання грамоти монахів. Процес навчання завершувався самостійним читанням релігійних книг. Виховання будувалось так, щоб у монахів не було часу для пустих занять. Правила вимагали 12-кратної молитви вдень, стільки ж ввечері та вночі. Сутність виховання полягала в настановленні монахів, в утриманні, смиренні, тілесної безпристрасності, покірності.

Школи грамоти. Так називалась мережа шкіл, обмежених містами. Утримувались вони на кошти батьків. До змісту навчання було включено: читання, письмо, лічба, хоровий спів. У той час навчання грамоти було рівнозначне елементарній початковій освіті.

Кормильство. Воно являло собою форму домашнього навчання. Князі підбирали кормильців з числа воевод або знатних бояр. В обов'язки кормильця входило розумове, моральне, військово-фізичне виховання, раннє залучення до державних справ, військового й політичного життя. Кормильці мали високий статус, часто втручалися в родинні суперечки, політичні інтриги, придворні змови. Не дивно, що з XIII ст. князі замінюють

кормильців дядьтками. Здебільшого дядьками ставали високоосвічені люди, які, проте, не мали ніяких вправ у сім'ї князя.

Діти князя опановували грецьку мову та латинь, риторику, діалектику, військову справу.

У системі давньоруського навчання важлива роль була відведена учителю. Вчительська професія була надбанням окремих осіб, представників різних класів і прошарків суспільства. «Майстрами грамоти» були і дяки, і служителі релігії, і подорожуючі дидакалі. «Майстер грамоти» або наточник – головна фігура у розповсюдженні основ освіти в Київській Русі.

Діти простих людей виховувалися у сім'ї, вчилися сільсько-господарській праці, домашнім роботам. Деяких з них віддавали до майстрів ремесла, деяких поряд з ремеслами навчали читанню, письму, церковному співу «майстри грамоти» з духовенства. Сімейне виховання було переважно сферою діяльності жінок.

До навчальних книг даного періоду слід віднести: «Изборник» князя Святослава, «Повчання» Володимира Мономаха, «Псалтир», «Молитослов», «Правду Руську», «Повість давніх літ», «Джерела знань», «Кормчу книгу», «Християнську топографію», «Математичний трактат» Кирика Новгородця. Книги розкривали значення освіти, виховної ролі праці, позитивного прикладу у вихованні підростаючого покоління.

У XI – XIII ст. з'являється перекладна література, яка несли відомості про далекі народи та їх звичаї, побут, навчання і виховання в заморських країнах: «Іудейське царство», «Троянські історії», «Олександрія». У XI ст. популярною була збірка «Бджола», де широко подавалися відомості з всесвітньої історії, уривки з творів античних філософів та вчених.

Розвиток феодальних відносин у XII ст. призводить до роздробленості Русі на окремі князівства (Київське, Чернігівське, Сіверське, Переяславське, Галицько-Волинське, Новгородське, Смоленське та ін.). Досягнення культури зосереджуються у центрах князівств. Виникають нові тенденції в галузі освіти й виховання, розширюються міжнародні культурно-освітні зв'язки, стає можливим здобуття освіти за кордоном. Ліквідується кормильство. З'являються школи підвищеного типу (Київ, Львів, Галич, Чернігів та ін.). Розширюється зміст навчання. До нього

тепер включено не лише грамоту та співи, а й діалектику, логіку, латинь, грецьку мову, церковне право, вітчизняну історію, хроніку.

Розвиток освіти в Русі був загальмований навалом орди Батия. 250 років життя країни проходило в умовах іноземного гніту. Галицько-Волинське князівство робить рішучу спробу звільнення від панування Золотої Орди. На українській мовно-етнічній основі розвивається освіта й культура в князівстві. Про це свідчить Галицько-Волинський літопис, який не поступається «Слову о полку Ігоревім». Складається тип української елементарної **школи-дяківки**, яка в основних своїх рисах збереглась на українських землях майже до середини XIX ст. У такій школі свого часу навчався Т. Г. Шевченко. Це тип елементарної приватної, домашньої школи. Навчання в ній здійснювалося з 7 років, його термін не був суворо регламентований і залежав від успіхів дитини, від бажання батьків, рівнем методики викладання.

Зміст навчання у школі-дяківці включав вивчення абетки, читання молитовника чи псалтиря, письмо, рахунок. Феодальна верхівка Галицько-Волинської Русі не уникала військового виховання, наближаючись до традицій західноєвропейського лицарського виховання.

Освіта рядового священика обмежувалась навчанням у домашній школі свого батька, в школах при єпископських кафедрах або в монастирських школах. Син успадковував від батька сан священика.

Методика навчання в усіх школах була недосконалою, але більш результативною порівняно з методикою шкіл Західної Європи. У школах єпископських кафедр, окремих монастирських школах іноді давалась більш широка богословська освіта, більш широке зведення знань на християнській основі. У школах були зібрання книжок – бібліотеки, які являли собою додаткову можливість здобути високу освіту через самоосвіту і власний потяг до знань.

2. Педагогічна думка Київської Русі.

Офіційна педагогічна думка Київської Русі розвивалась, починаючи з XI ст. Вона складалася з офіційних концепцій і народно-педагогічних поглядів.

➤ **Іларіон.** «Слово про закон і благодать» першого митрополита Київського Іларіона, написане між 1037 і 1050 рр., вважається найдавнішим твором педагогічного спрямування. У ньому обґрунтовано право Русі на самостійний державний розвиток, високо оцінена освітня політика князів Володимира і Ярослава. Виховним ідеалом для русинів Іларіон вважав підготовку молодого покоління до захисту рідної землі. Вихованню молоді на героїчних традиціях він надавав загальнодержавного значення. Як виразник передових поглядів Іларіон у «Слові» не підтримав візантійської ідеї виховання в дусі аскетизму, а захищав принцип активної діяльності у формуванні особистості.

Співавтор «Статуту» Ярослава, Іларіон обґрунтував у ньому шкідливість для потомства шлюбів між близькими родичами, необхідність пильного догляду за немовлятами, покарання за грубе ставлення до матері. Багато статей «Статуту» направлено на захист гідності жінки, охорону жінки-матері, юридичний захист дітей, попередження сирітства, підвищення відповідальності батьків за нормальні відносини в сім'ї, за виховання дитини. У своєму «Слові» Іларіон прославляє руську землю, висуває тезу рівності народів, вільного розвитку держав, возвеличує цінність істини, освіти та книжкової мудрості.

➤ **Літописець Нестор** залишив помітний слід в історії давньоруської педагогічної думки. Як прихильник концепції монастирського виховання, він підпорядковував їй весь зміст «Життя Феодосія Печерського».

Зміст монастирського виховання зводився до формування в ченців покори, терпіння, відмови від радощів земного життя. Досягалося це запровадженням постів, молитов, фанатичним самообмеженням.

У своєму творі Нестор почасти не дотримувався християнської графаретності й реалістично відображав такі риси у середовищі вельмож, як жорстокість, зневажання загальнолюдських моральних норм. Нестору належить ідея виховання молодого покоління в дусі єдності слов'янських народів. Він був першим

*Книги подібні рикам,
що тамують спрагу
цілого світу, – це джерела
мудрості.*

Літописець Нестор

істориком руської школи. Його повість «Сказання про Бориса та Гліба» зіграла значну роль у патріотичному вихованні молоді не тільки Русі, а й сусідніх слов'янських країн.

«Повістю временних літ» він заклав основи вітчизняної історичної науки. Його твір – глибоке джерело патріотичного виховання молоді.

➤ **Кирило Туровський.** В історію педагогіки він увійшов завдяки тому, що розробив концепцію про пізнання і виховання шляхом розвитку розумових сил людини. На ґрунті єдності «тілесної» і «духовної» чистоти він піддав критиці недоліки у практиці виховання і конкретизував релігійно-моральну програму формування особистості.

Основні його твердження: людина не народжується ні доброю, ні злою; тією чи іншою вона стає завдяки наявності в душі добрих або злих начал, які переважають у її життєвих діяннях; людині властива сила волі, і, додержуючи вимог християнської моралі, вона може здійснювати вчинки, що ведуть до добра; моральна поведінка залежить від розуму особистості, важливим засобом розвитку якого є книжне вчення.

➤ **Іоанн.** У своєму творі «Слово» Іоанн показує роль книжного навчання, визначає його роль у формуванні особистості. Він вказує, що віра – не єдиний критерій вихованості людини: благочестивим слід вважати й того, хто творить корисні справи, робить благо ближньому. Позитивні якості особистості, на думку Іларіона, не даються від природи в готовому вигляді, а є результатом виховання, наполегливої роботи над самовдосконаленням. Головним засобом самовдосконалення є книга. Вона для людини – це те, що зброя для воїна, вітрила для корабля.

➤ **Володимир Мономах.** Вищим досягненням педагогічної думки Київської Русі є «Повчання дітям» Володимира Мономаха. У ньому вперше викладені глибокі думки про зв'язок навчання і виховання, про роль досвіду і прикладу старших в становленні особистості дитини, про значення активної діяльності в процесі формування дитини як особистості, про виховання моральної поведінки.

*Лінощі – матір усіх пороків.
В. Мономах*

У давньоруській книжності виховання і навчання розглядалися в аспекті «пізнання волі божої». Мономах вперше обґрунтував необхідність зв'язку освіти з потребами життя особистості та її діяльності. При цьому звернув особливу увагу на необхідність розвитку в дітей ініціативи і працелюбності. Працю він вважав основою успіхів і честі людини

Щоб викликати в дітей інтерес до постійного «ділання», Мономах свої настанови ілюструє власними прикладами про ризиковані лови на диких звірів, ратні походи, господарські турботи. Він обґрунтовує думку про те, що праця є основним засобом запобігання лінощам у дітей.

Видне місце у «Повчанні» відведено роз'ясненню значення виховного впливу на дітей особистого прикладу старших. Діти, спостерігаючи дії і вчинки старших, краще засвоюють моральні норми і правила поведінки, більш активно сприймають досвід старших. Найбільш сильно впливає на дітей приклад батьків.

Торкаючись питань морального виховання, В. Мономах значне місце відводить привчанню дітей до дотримання загальнолюдських моральних норм, які він вважав орієнтирами особистого і суспільного: слухатися старших, поважати рівних і молодших, приносити користь іншим, бути вірним слову, не ображати слабих, не лінуватися, співчувати в горі іншому, ставитися щиросердно до оточуючих, уміти подолати в собі гнів, творити добро, не чинити зла та ін. Ці правила є критерієм вихованості людини.

*Ні правого, ні винного
не вбивайте й не повеліть
вбити його; й не губить
ніякої християнської душі.*

В. Мономах

Мономах виклав роздуми про виховання відносин між людьми. Особливого значення він надавав благодійності, піклуванню про старців, сиріт та убогих. Православній ідеології митрополит протипоставив красу земного

життя, красу природи, красу людини, її діяльність. Краса природи – це джерело доброго настрою, приливу сил і задоволення.

Особливе місце Мономах відводить вихованню почуття обов'язку, захисту вітчизни, стійкості у боротьбі з ворогами.

У наказі князя – вирок людському неробству, гімн працьовитості: «Нехай не застане вас сонце в постелі».

Важливою рисою стратегії навчання В. Мономаха є визнання авторитету наставника – пестуна, батька, вчителя.

Отже, педагогічна думка Київської Русі зосереджена на таких проблемах виховання: роль освіти, знань в житті держави і людини; виховання любові до Бога; підготовка до потойбічного життя; діяльнісний підхід до виховання; виховання патріотизму, гуманізму, покори, дисциплінованості, любові до ближнього; осуд насилля; врахування у вихованні мотивів, що спонукали людину, а не результатів її дій; ставлення до учня одночасно як до об'єкта і суб'єкта навчання й виховання.

Серед важливих дидактичних проблем, підняти у педагогічній думці Київської Русі – турбота про міцність, самостійність, ґрунтовність знань; зв'язок знань з життєвими потребами; ступені процесу засвоєння знань та їх чуттєве сприймання; врахування вікових особливостей учнів у процесі навчання й виховання тощо.

У цілому здобутки, яких досягла Україна в галузі освіти й культури за час княжої доби, залишили в історії глибокий слід. Для освіти Київської Русі була характерна різноманітність форм навчання, гуманістична спрямованість виховання, патріотизм, повага до старших, любов до книги, потреба у пізнанні. У спадок наступним поколінням перейшла тенденція європеїзму, любов до рідної школи, письменство, національна спрямованість навчання та виховання, зародки народовладдя, національна свідомість, творча думка, висока духовність.

ТЕМА 4

Виховання і школа України в XIV – XV ст.

Мета та завдання: дати поняття про розвитку освіти та виховання в Україні у XIV – XV ст.; розкрити сутність основних соціально-культурних та економічних чинників становлення системи освіти в Україні протягом зазначеного періоду; дати характеристику діяльності братських шкіл як важливих осередків національної освіти та знаряддя боротьби проти політики денационалізації українців, розкрити роль та значення братських шкіл у національно-визвольній боротьбі українського народу; сформулювати уявлення про значущість педагогічних пошуків освітніх діячів XIV – XV ст. для подальшого розвитку вітчизняної освіти та виховання; виховувати поважне ставлення до історичного минулого народу, бажання його вивчати та популяризувати.

Терміни та основні категорії: церковні школи, початкові школи, окатоличення, полонізація, бакалавр, дидаскал, педагогіка народного календаря, букво-складальний метод навчання грамоти.

Питання теми

1. Школи в Україні XIV – XV ст.
2. Культурно-освітня діяльність Ю. Котермака (Дрогобича) та П. Русина.

Інформаційний матеріал до теми

*Вчених книг його не згортай ніколи,
Чистим серцем пий ті зразки високі, –
І побачиш, вір, те, що було вчора
Скрите від тебе.*

П. Русин

1. Школи в Україні XIV – XV ст.

Коли з початку XIV ст. Україна перебувала під Литвою, а згодом, унаслідок Люблінської унії 1509 р. у кордонах польсько-литовського королівства опинилися майже всі українські землі й виникла реальна загроза асиміляції українців через насадження католицьких шкіл в Україні, спалахнула боротьба нашого народу за українське шкільництво. З метою захисту соціальних і національних прав, віри, рідної мови в Україні почали створюватися особливі організації – братства. Вони згуртовували навкруг себе різні верстви міського населення: ремісників, купців, нижче духовенство, запорозьке козацтво. Братства вели політичну роботу, відкривали школи, організовували типографії, видавали літературу. Вони мали свою казну й суд, шпиталі для бідних. До найдавніших належать Львівське та Луцьке братства (1463 р.).

Братства швидко поширювались по всій Україні, незважаючи на репресії й переслідування. Засобом боротьби з релігійним і національним гнітом були **братські школи**. Одну з перших таких шкіл було відкрито при Львівському братстві у 1586 р. А ще через 20 років в Україні вже діяло 30 братських шкіл.

Братські школи – це визначне явище в історії українського шкільництва, наділене високим демократизмом, гуманністю, національно-духовним, культурно-освітнім і виховним змістом. Вони стали національною гордістю українців і цінним надбанням світової педагогічної думки.

XIV – XV ст. в історії України – це період розвитку освітніх традицій Київської Русі. Завдяки зусиллям й ініціативі міського населення виникали нові та удосконалювались існуючі школи. Широко використовувались традиції сімейного виховання, в якому закріплювалися життєвий і виробничий досвід, уміння, норми поведінки і звичаї попередніх поколінь. Освітньою діяльністю

займалися **мандрівні дяки** – «майстри грамоти», які навчали читання, письма, лічби, молитвам, біблійним легендам.

Дітей українських магнатів навчали домашні вчителі. Їх місця намагалися посісти прислужники Ватикану – єзуїти. Вони розгорнули в Україні широку освітню діяльність, намагаючись виховувати вірних і покірних слуг Ватикану. Були відкриті **єзуїтські навчальні заклади** у Львові, Луцьку, Києві, Кам'янці-Подільському, Острозі, Ужгороді. Ці заклади виступали проти православ'я, вітчизняних традицій рідної мови, культури, звичаїв. У єзуїтських школах вивчали латинську граматику, грецьку й польську мови, риторику, діалектику, богослов'я тощо.

Отже, українська педагогіка XIV – XV ст. складалась у несприятливих умовах польського панування. Освіта в Україні поєднувала інтернаціональне з національним. Вітчизняна педагогіка визначалась громадянськістю, відображала суспільні завдання, які в силу історичних умов розвитку України зводились до ідеї національного самоутвердження і національно-визвольної боротьби.

Результатом антикатолицького народного руху була поява **протестантських шкіл**, які через освіту й виховання пропагували свої ідеї. Ці школи діяли в Дубецьку, Хмільнику, Гощі, Берестечку. В них вивчали граматику, латинську, польську, церковнослов'янську мови, математику, діалектику, риторику, основи християнської етики, теологію, філософію. Основна ж увага приділялась вихованню молоді у дусі відповідного віровчення. Ці школи сприяли проникненню у вітчизняну систему виховання західноєвропейського впливу, зокрема прогресивних ідей гуманізму.

2. Культурно-освітня діяльність Юрія Дрогобича (Котермака) та Павла Русина.

Боротьба проти соціального й національного гноблення створила сприятливий ґрунт для розповсюдження свободолюбних гуманістичних ідей в Україні. Серед українців були послідовники гуманізму, які оспівували радість людського буття. Такими були Юрій Котермак (Дрогобич) і Павло Русин.

➤ **Юрій Котермак** (бл. 1450–1494). Ю. Котермак – гуманіст, патріот України – набув початкової освіти у приходській школі.

Середню освіту одержав у Дрогобичі (звідки й його псевдонім) і Львові у кафедральній школі, потім вчився у Краковському та Болонському університетах. Після закінчення університету успішно захистив докторську дисертацію і працював викладачем астрономії і медицини, а пізніше ректором у Болонському і Краківському університетах.

В останні роки життя Ю. Дрогобич працював професором медицини Краківського університету. Він є першим вітчизняним доктором медицини й доктором філософії, вчителем Миколи Коперника.

Це один з перших українців, який у 1483 р. видав книгу з астрономії та перший поет-гуманіст в Україні. Він прекрасно володів рідною українською, кількома слов'янськими, латинською, німецькою та іншими мовами.

Життя Ю. Дрогобича – приклад міжнародних культурних і наукових зв'язків України з країнами Європи, свідчення плідного взаємопроникнення та обопільного збагачення. Він поклав початок пропаганді педагогічної думки українського народу за кордоном. Його книга «Прогностична оцінка поточного» (1483 р.) – перша друкована праця східних слов'ян.

Ім'я Ю. Дрогобича виکارбуване серед почесного списку осіб, які прославили місцевий університет у Болоньї. Вчений закликав молодь не задовольнятися отриманою освітою, а продовжувати її, постійно самоудосконалюватись, займатися самоосвітою. Він високо цінував друковане слово у вихованні молоді й важливість науки для народу, яка має прогнозувати майбутнє, допомагати людям попереджати події.

➤ **Павло Русин** (бл. 1470 – бл. 1517).

Павло Русин народився на Лемківщині у м. Кросно (тепер Польща), закінчив Грейфсвальдський університет у Німеччині, отримав ступінь магістра. У подальшому його життя пов'язане з Краківським університетом. Був глибоко обізнаний з древньо-грецькою філософією та літературою. Уряді творів П. Русин відзначає, що тільки та наука, яка продовжує античні традиції, містить в собі істинні знання. У викладацькій роботі в Краківському університеті він пропагує ідеї античності та епохи Відродження, які через учнів поширювалися в Україні.

У 1491 р. П. Русин включається до роботи в друкарні Ф. Швайцпольта по виданню кирилицею перших книг рідною мовою. Серед них «Часословець для навчання дітей грамоті».

Як і всі українські гуманісти, Павло Русин прославляв працю людини, яка оновлює землю; показував тягар підневільної праці селянина під батогом наглядача.

Павло Русин усіляко сприяв виданню українських книг на батьківщині й за кордоном, вважаючи це святою справою у розвитку системи освіти й виховання молоді та піднесенню рівня духовності народу.

Українська педагогіка XIV – XV ст., що складалася у несприятливих умовах чужоземного панування, відображала ідеї національного самоутвердження і національно-визвольної боротьби. Педагогічний процес будувався на традиціях освітньої культури Древньої Русі. Українська педагогіка відзначалась громадянськістю, відображала суспільні завдання, які в силу історичних умов розвитку України зводились до ідеї національного самоутвердження і національно-визвольної боротьби.

У надзвичайно складних обставинах український народ не втратив своєї свідомості, не зрікся своєї національності; рішуче боровся за вільне політичне життя, збереження своєї мови, культури, традицій, своєї церкви; зберіг своє право на вільне майбутнє.

Для педагогічної думки XIV – XV ст. була характерною любов до рідної школи; потяг до знань й освіти; визнання значущості християнської науки й віри, церкви й духовенства у справі освіти, письменства; обстоювання необхідності однакової слов'янської книжної й церковної мови, однакового способу життя на різних землях України; зародки народовладдя; етнічна й духовна цінність; висока національна свідомість.

Плани семінарських занять та завдання для самостійної роботи

Тема 1: Предмет і завдання історії педагогіки як науки

Питання, що виносяться на самостійне опрацювання

1. Зв'язок історії педагогіки з іншими науками.
2. Загальнокультурне значення історії педагогіки.

➤ **Завдання:** вписати з підручника, педагогічного чи енциклопедичного словника визначення понять: «історія народної педагогіки», «історія етнопедагогіки», «історія педагогічної думки».

⇒ *Питання для самоконтролю*

1. Дайте визначення історії педагогіки як науки.
2. Дайте визначення історії етнопедагогіки.
3. Які категорії є спільними для історії педагогіки та педагогіки?
4. Чому історія педагогіки є наукою педагогічною, а не історичною? Обґрунтуйте свою відповідь.
5. Чому історію педагогіки називають складовою духовності народу?

* Контроль за самостійним опрацюванням матеріалу з даної теми здійснюється на індивідуальному занятті.

Тема 2: Світова педагогічна думка та її вплив на розвиток вітчизняної педагогічної теорії та практики

Питання, що виносяться на самостійне опрацювання

1. Динаміка розвитку системи освіти зарубіжних країн протягом різних історичних періодів.
2. Погляди класиків педагогіки на зміст й сутність освіти.
3. Розкриття дидактичних проблем в історії зарубіжної педагогічної думки.
4. Характеристика вчителя, його якостей та вимог до нього в історії зарубіжної педагогічної думки.

- **Завдання:** підготуватися до дискусії, що проводитиметься у межах семінарського заняття. Студентська група ділиться викладачем на 4 підгрупи, кожна з яких отримує завдання:
- педагоги, які жили у той же час, що і Я. А. Коменський та поділяли його погляди;
 - педагоги які жили у той же час, що і Я. А. Коменський, але не підтримували ідей великого вченого;
 - сучасні педагоги, які вважають погляди вченого цінними і сьогодні;
 - педагоги, які вважають, що погляди Я. А. Коменського є застарілими та неактуальними в наш час.

Кожна група обґрунтовує свою точку зору, оперуючи матеріалами творів вченого, оформлює результати роботи письмово у вигляді науково-популярної статі.

⇒ **Питання для самоконтролю**

- Назвіть перші школи в історії людства.
- Де з'явилась ідея «калокагатії»? У чому її сутність?
- Назвіть основні тенденції розвитку виховання у період феодального ладу.
- Назвіть ключові положення педагогічної системи Я. А. Коменського. Якими суспільними явищами та досягненнями науки було обумовлено його педагогічні погляди?
- В чому сутність «золотого правила дидактики», сформульованого Я. А. Коменським?
- Назвіть систему шкіл, накреслену Я. А. Коменським, дайте характеристику кожного з її структурних елементів.
- Які риси сучасної школи взято з педагогічної концепції Я. А. Коменського? Відповідь обґрунтуйте.
- Розкрийте сутність виховання за А. Дістервегом.
- Перерахуйте ті ідеї зарубіжних педагогів, що справили найбільш значний вплив на розвиток вітчизняної педагогічної теорії та практики.

* Контроль за самостійним опрацюванням матеріалу з даної теми здійснюється на індивідуальному занятті.

Тема 3: Українська народна педагогіка як основа формування вітчизняної педагогічної думки

Питання, що виносяться на самостійне опрацювання

- Історія української народної педагогіки.
- Етнопедagogіка як складова частина наукової педагогіки.
- Сім'я і родинне виховання в Україні.
- Педагогіка народного календаря.

⇒ **Питання для самоконтролю**

- Дайте визначення поняття етнопедagogіка.
- Як співвідносяться наукова та народна педагогіка?
- Чи можна етнопедagogіку назвати наукою? Відповідь обґрунтуйте.
- Чому етнопедagogіку називають основою формування педагогічної науки?
- Розкрийте сутність родинного виховання в українців.
- Схарактеризуйте роль гри у родинному вихованні.

* Контроль за самостійним опрацюванням матеріалу з даної теми здійснюється на семінарському занятті.

Тема 4: Школа і педагогічна думка давніх слов'ян. Освіта періоду Київської Русі

Питання, що виносяться на самостійне опрацювання

- Засади морального виховання у педагогічній думці Київської Русі.
- Внесок Іларіона у розвиток вітчизняної педагогічної думки.
- Освітня діяльність Кирила та Мефодія.
- Загальнокультурне та педагогічне значення «Повчання» Володимира Мономаха.

Практичне завдання.

- Заповніть таблицю (стор. 76): **Виховне значення вірувань прадавніх українців**

Ім'я язичкового бога	Сфера його владарювання	Якості, що ними наділявся бог	Виховне значення обрядів поклоніння богу
Дажбог			
Хорс			
Перун			
Стрибог			
Макоша			
Ярила			
Купала			
Коляда			

- На основі аналізу твору «Велесова книга» створіть перелік морально-патріотичних положень, що відображено у ньому.
- Випишіть моральні настановлення для молоді, висловлені Володимиром Мономахом у «Повчанні».

⇒ **Питання для самоконтролю**

1. Назвіть загальні ідеї, характерні для освітніх діячів епохи Київської Русі.
2. Назвіть педагогічну проблематику творів Іларіона.
3. Перерахуйте основні ідеї твору Іларіона «Слово про закон і благодать».
4. Назвіть засади морального виховання у педагогічній думці Київської Русі (за змістом творів «Повість временних літ», Нестора, «Слово» Іоана, «Моління» Данила Заточника).
5. Дайте характеристику освітній діяльності Кирила і Мефодія. Яке значення для розвитку освіти в Україні вона мала?
6. Назвіть загальні ідеї, висловлені освітніми діячами України IX – XIII ст. Який вплив вони справили на розвиток освіти та шкільної справи в Україні?

* Контроль за самостійним опрацюванням матеріалу з даної теми здійснюється на індивідуальному занятті.

Тема 5: Виховання і школа України XIV – XV ст.

Питання, що виносяться на самостійне опрацювання

1. Вплив української педагогічної культури на литовську в XIV – XV ст.
2. Вища освіта в Україні XIV – XV ст.

⇒ **Питання для самоконтролю**

1. Які освітні традиції Київської Русі мали продовження у педагогічній теорії й практиці XIV – XV ст.?
2. У чому виявляється позитивний вплив української педагогічної культури на литовську?
3. Назвіть вищі навчальні заклади, в яких здобували освіту українці у XIV – XV ст.

* Контроль за самостійним опрацюванням матеріалу з даної теми здійснюється на індивідуальному занятті.

Блок самоконтролю за змістовим модулем 1

За результатами засвоєння змістового модуля ви повинні знати:

- сутність історії педагогіки як науки, її предмет та загальнокультурне значення;
- етапи її розвитку та становлення історико-педагогічної науки;
- характеристика виховання як суспільного явища, концепції його виникнення;
- передумови розвитку шкільної освіти в Київській Русі;
- сутність та зміст шкільної освіти в Київській Русі;
- передумови виникнення та розвитку шкільної освіти в Україні XIV – XV ст.;
- сутність шкільної освіти в Україні XIV – XV ст.;
- роль та значення освітньої діяльності мандрівних дяків для розвитку вітчизняної педагогічної теорії та практики;

- сутність та зміст культурно-освітньої діяльності Юрія Дрогобича та Павла Котермака.

За результатами засвоєння змістового модуля ви повинні *вміти*:

- співвідносити процеси становлення та розвитку історії педагогіки з історичними суспільно-культурними процесами;
- аналізувати причини виникнення педагогічних ідей у межах конкретного історичного періоду;
- співставляти й аналізувати чинники розвитку освіти й педагогічної думки періоду Київської Русі;
- демонструвати культуроорієнтоване ставлення до педагогічних ідей періоду Київської Русі як до основи розвитку гуманістичних педагогічних систем XIV – XV ст.;
- аналізувати характер та ступінь впливу на формування та розвиток педагогічних ідей XIV – XV ст. освітнього досвіду й педагогічної думки Київської Русі.

Тести самоконтролю до змістового модуля 1

- 1. Предметом історії педагогіки є:**
 - 1) виникнення і розвиток родини, сімейного виховання, народної педагогіки та етнопедагогіки;
 - 2) виникнення і розвиток педагогічної теорії та практики в історії людства чи окремої держави;
 - 3) виникнення і розвиток педагогічної думки, діяльність освітніх діячів України від найдавніших часів до наших днів.
- 2. Система шкіл в Київській Русі:**
 - 1) школи писців, школи-дяківки, школи «книжного вчення»;
 - 2) січові школи, музичні школи, церковно-парафіяльні школи;
 - 3) школи «книжного вчення», монастирські школи, школи грамоти, домашнє виховання.

- 3. Першим українським літописом є :**
 - 1) Велесова книга;
 - 2) Часослов;
 - 3) Псалтир.
- 4. Представниками педагогічної думки Київської Русі є:**
 - 1) Іларіон, Кирило Туровський, Володимир Мономах, Еразм Роттердамський;
 - 2) Володимир Мономах, Нестор, Іоанн;
 - 3) Я. А. Коменський, П. Беринда.
- 5. Школа-дяківка це:**
 - 1) елементарна школа;
 - 2) середня школа;
 - 3) вища школа.
- 6. Автором «Повчання дітям» є:**
 - 1) Іларіон;
 - 2) Володимир Мономах;
 - 3) Данило Заточник.
- 7. Кормильство як форма виховання це:**
 - 1) раннє виховання дитини в сім'ї;
 - 2) форма домашнього виховання;
 - 3) форма виховання дітей-сиріт у спеціальних навчально-виховних закладах.
- 8. Періоди раннього виховання у давніх слов'ян:**
 - 1) баяння, пестування, набуття трудових навичок;
 - 2) кормильство, отроцтво, юність;
 - 3) до 1 року, від 1 до 3 років, від 3 до 5 років.
- 9. Ідеологічною основою виховання у давніх слов'ян було:**
 - 1) християнство;
 - 2) язичька релігія;
 - 3) ідеї гуманізму.
- 10. Наточник у давніх слов'ян це:**
 - 1) наглядач школи;
 - 2) батько дитини-школяра;
 - 3) учитель.
- 11. Дайте характеристику школам «книжного вчення»:**

12. Визначте сутність кормильства як форми виховання:

13. Розкрийте педагогічну проблематику творів Іларіона:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____.

14. Назвіть основні тенденції розвитку педагогічної думки Київської Русі:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____;
- 5) _____.

15. Сформулюйте основні моральні положення, висловлені в «Повчанні дітям» Володимира Мономаха:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____;
- 5) _____.



ПЕДАГОГІЧНА ДУМКА XVI – XVIII ст.

ТЕМА 1

Виховання та школа XVI – першої половини XVIII ст.

Мета та завдання: дати поняття про розвитку освіти та виховання в Україні у XVI – XVIII ст.; розкрити сутність основних елементів системи освіти даного періоду; розкрити роль та значення братських шкіл у національно-визвольній боротьбі українського народу; розкрити особливості організації вищої освіти у XVI – XVIII ст.; сформулювати уявлення про значущість козацької педагогіки у розвитку вітчизняної освіти та виховання; виховувати поважне ставлення до історичного минулого народу, бажання його вивчати та популяризувати.

Терміни та основні категорії: гуманізм, патріотизм, окатоличення, полонізація, культурно-визвольна боротьба, братські школи, класна система занять, методи навчання, магістр, інспектор, цензор, дидакал, професор, спудей, студент, колегія, академія, «школа-дяківка», семінарія, народні професійні школи мистецтв і ремесел, січові, полкові, монастирські школи, школи мандрівних дяків, козацтво, козацька педагогіка, козацька система виховання, школи джур, кодекс лицарської звитяги.

Питання теми

1. Коротка характеристика передумов українського Відродження.
2. Система шкіл українського Відродження.
3. Вища освіта епохи українського Ренесансу.
4. Українське козацтво, його роль у розвитку освіти в Україні. Козацька педагогіка.

Інформаційний матеріал до теми

*Хто подружжя шукає для наповнення
нащадками землі, той землі буває у воло-
дінні і тварині подібний, а хто нащадками
небо наповнює, той правдиво землею володіє*
П. Могила

1. Коротка характеристика передумов українського Відродження.

Епоха українського Відродження – XVI – перша половина XVIII ст. – це історичний період, коли Україна виборювала культурну самобутність, політичну самостійність, національну незалежність, політичну самостійність. Характерними рисами епохи є боротьба українського народу за національне визволення, процвітання в Україні. Гасло українського відродження – «За віру і волю» – повністю відображає характеристику суспільних явищ періоду.

Ідеї гуманізму, широко розповсюджені у Західній Європі, поступово проникають в Україну. Вони спираються на гуманістичну філософію й звертають увагу на людину, її утвердження в існуючому світі, на шляхи пошуку людського щастя, суть якого в свободі й освіченості особистості, у справедливому суспільному ладі.

Суттєвими ознаками цієї епохи були: вчення про людину, культ її гармонійного розвитку, її духовне розкріпачення, вчення про права людини та її діяльність, розрив з релігійним світоглядом, інтенсивний розвиток точних наук, зв'язок школи з життям, навчання рідною мовою, розвиток активності й самодіяльності молоді тощо.

Передумовами виникнення українського Ренесансу були:

1. Знесилення держави монголо-татарською навалою, втрата нею своєї могутності, загибель культурного цвіту нації.

2. Переміщення осередків культури з Києва на захід (Галичина, Волинь). До часу прилучення Галичини до Польщі (1387 р.), а Волині до Литви тут зберігалися традиції Київської держави. На українські національні традиції великого впливу стали надавати чужоземні традиції та західна культура.

3. З другої половини XV ст. припиняється вільне культурне життя українців. Відбувається процес денаціоналізації, окатоличення, полонізації українського народу.

Під шаленим наступом польських полонізаторів перебувало все життя українців, українське шкільництво, рідна мова. Поступово витіснялась українська національна школа, відкрився простір для напливу в Україну іноземних навчальних закладів.

Всю свою енергію український народ спрямував на боротьбу з польським наступом. Прогресивні члени суспільства вважали своїм обов'язком відстоювати незалежність України, обороняти українську культуру, школу, педагогіку, освіту, церкву, протистояти чужоземному наступу. У цій благородній справі показали приклад такі представники української аристократії, як Павло Русин, Юрій Дрогобич, Григорій Ходкевич, Костянтин Острозький, Василь Загоровський; багаті, національно свідомі й патріотично настроєні жінки Олена Чорторійська-Горностай, Ганна Гайська, Раїна Раймолицька. Усі ці люди в основному були фундаторами українських шкіл. У другій половині XVI ст. українські школи вже існували при всіх церквах і монастирях України.

Наступні покоління українського панства почали зраджувати свій народ. Піддавшись спокусі привілеїв, вони пішли шляхом полонізації. Опозицію чужоземному наступу виявляла незалежна українська шляхта, але й вона не змогла протистояти наступу колонізаторів. Український народ змушений був покладатися на свої власні сили. Ініціатива в національному житті перейшла до низів – міщан та селян. Провідною силою стали українські братства та козацтво, церква. Під їх опікою розвивалися письменство й мистецтво.

В усіх містах, містечках та більших селах України виникли народні школи. Гострою була потреба у вищій школі, яка б готувала українську еліту, вчителів, духовенство, вчених, письменників, митців, мудрих політиків, правників, дипломатів, економістів. Завдяки діям національно свідомих патріотично настроєних українців були засновані осередки, що боронили рідне слово, школу, освіту, педагогіку, виховання, віру, звичаї, традиції від ополячення. Це – Острозька академія, братські школи, Києво-Могилянська академія.

2. Школи й освітні заклади епохи Відродження.

Братські школи. Братські школи являли собою українські навчальні заклади різного типу. Вони відіграли важливу роль у розвитку освіти в Україні у XVI – XVII ст., оскільки були не лише осередками національної освіти, а й знаряддями боротьби проти загарбників, політики денационалізації українців.

Визначні успіхи мало Львівське братство (1449 р.) і Львівська братська школа (1586 р.), яка є першою в Україні. Швидкий розвиток школи зумовлений матеріальною підтримкою братства, заступництвом князя Острозького, гетьмана Сагайдачного. Учителями в школі були відомі на той час письменники, вчені та громадські діячі – Стефан і Лаврентій Зизанії, Іов Борецький, Арсеній Еласонський.

Братські школи виховували учнів у дусі патріотизму, поваги й любові до мови й культури свого народу, протистоянням католицьким навчальним закладам, що служили знаряддям колонізації української молоді.

У школах навчались діти різних станів. Братські школи, особливо Львівська, Луцька, Київська успішно конкурували з католицькими. Не випадково польський уряд вбачав у них розсадник протесту та вживав усіх заходів, щоб зашкодити їх розвитку. Іноді братські школи зазнавали прямих нападів і розорення. Братство контролювало роботу школи вибраними братством шкільного дозорця. Самі школи жили за статутами, які визначали головні питання шкільного життя: вимоги до вчителя, його ставлення до учнів, питання дисципліни, розпорядок дня, організацію шкільного навчання, зміст навчання, зв'язок школи і сім'ї, прийом до школи, виключення зі складу учнів тощо.

Зміст навчання у братських школах: рідна мова, грецька мова, латинь, граматики, «сім вільних мистецтв» (арифметика, астрономія, геометрія, музика, граматики, риторика, діалектика). Багато уваги приділялось музичному розвитку учнів. Співи були одним з основних предметів навчання. У відповідності з церковним характером братств велика увага приділялась релігійному навчанню.

Навчання дитини в школі передувала письмова угода між братством і школою у присутності 1-2 свідків. Порядок роботи школи визначався наступними положеннями:

- заняття розпочиналися о дев'ятій годині ранку з молитви;
- місце учня в класі визначалось успіхами, а не походженням;
- домашні завдання виконувались у школі в другу половину дня;
- до обов'язків учня входив щоденний звіт перед батьками про вивчене у школі протягом дня;
- повторення вивченого за тиждень щосуботи;
- суботні моральні бесіди та настанови;
- чергування учнів.

На початку XVII ст. у братських школах встановлюється класна система занять. Від цього часу навчальний рік став починатися з 1 вересня, вводяться літні канікули.

Методами навчання у братських школах були: лекції, бесіди, диспути, взаємонавчання, диктанти, самостійна робота, робота з підручником, письмові вправи, проголошення вітань, читання доповідей, участь у драматичних виставах. Здібні учні залучалися до роботи з молодшими дітьми і навіть до складання підручників.

У навчання грамоти превалював букво-складальний метод.

Управління школами було побудоване за демократичними принципами і мало у своїй структурі ректора та учителів, які обиралися на загальних зборах братства.

Елементарну освіту в Україні представляли «школи-дяківки». Вони утримувалися на кошт батьків і функціонували під наглядом священика.

Школа була близькою народові, загальнодоступною, не цуралася рідних звичаїв і народної мови. Вчили в основному мандрівні дяки – вихованці українських духовних шкіл. «Школи-дяківки» були не тільки осередками поширення грамотності, але й чинниками опору проти соціального й національного гноблення. У навчанні дітей широко використовувалась народна педагогіка.

Мандрівні дяки, що працювали у таких школах являли собою нову освічену генерацію українців, які сіяли зерна знань, будили національну свідомість, обороняли українське шкільництво від асиміляції з боку колонізаторів.

Характерним для українського побуту була велика кількість початкових шкіл. Відомими в добу Відродження були **школа полкової музики, музична школа** у Глухові (1737 р.), **школа підготовки полкових старшин та канцеляристів**.

Авторитетними в цей час були **Чернігівська колегія** (1690 р.), **Харківський колегіум** (1727 р.), **Полтавська та Новгород-Сіверська семінарії**. Приватні особи відкривали пансіони. Характерною ознакою доби Відродження було меценатство. Поширення набули **народні професійні школи мистецтв і ремесел**. У 1652 р. Б. Хмельницький видав універсал про організацію шкіл з підготовки кобзарів та лірників. Це були за своєю суттю перші музичні школи в Україні.

Згідно з Катеринською реформою 1786 р. були відкриті головні й малі народні училища, перестали існувати полкові та січові школи, школи мандрівних дяків.

Після першого поділу Речі Посполитої була заснована Едукаційна комісія (1772 р.), що провела у 1783 р. шкільну реформу і заснувала вищі й нижчі окружні школи та учительські корпорації. У 1789 р. ця ж комісія віддала розпорядження закрити всі українські школи на Правобережній Україні.

3. Вища освіта епохи українського Ренесансу.

Братські школи, що являли собою навчальні заклади різноманітного типу, як свідчить історія, часто реформувалися у вищі навчальні заклади. Так, у 1615 р. було організовано Київську братську школу – родоначальницю славетної Київської академії. До змісту навчання у братській школі було включено слов'янську, українську, грецьку, латинську, польську мови, граматику, піїтику, риторичку, філософію, арифметику, геометрію, астрономію, історію й музику.

У перші роки свого існування школа розвивалась як вищий навчальний заклад. Вона давала широкий обсяг знань з різноманітних наук, мала висококваліфіковане викладацьке забезпечення, гуманістичні засади навчання, високі громадські ідеали – виховання в дусі альтруїзму, національної свідомості. Першим ректором школи був Іов Борецький.

У 1632 р. школа була об'єднана з Лаврською і отримала назву Києво-Могилянська колегія.

Києво-Могилянська академія. Вагомий внесок у розвиток Києво-Могилянської академії і взагалі освіти в Україні зробив київський митрополит П. Могила, на честь якого академію й було названо Могилянською. Саме під його патронажем вона

перетворюється у вищий навчальний заклад, де було збережено традиції та гуманістичний дух, притаманні братським школам, а крім того, досягнуто європейського рівня вищої освіти.

Київська колегія організаційно наслідувала структуру європейських вищих навчальних закладів. На чолі її стояв ректор, у чиїх руках зосереджувались фактично усі важелі управління. Його заступник – префект – відповідав за навчальний процес, дотримання програм, успішність, матеріальні витрати тощо. З числа вчителів призначався суперінтендант, який слідкував за поведінкою студентів поза колегією, в чому йому допомагали обрані студенти – директори, візитатори, сеньйори бурс. Викладачам у веденні занять допомагали кращі студенти – магістри, інспектори, цензори. Викладачів молодших класів іменували дидасками, магістрами або просто вчителями, старших – професорами. Учні молодших класів називали учнями або спудеями, старших (починаючи з класу поетики) – студентами.

Однак, на відміну від європейських навчальних закладів, колегія не ділилася на факультети, не надавала випускникам вчених ступенів, курс наук не завжди був постійним, тут існували власні принципи зарахування студентів, утримання викладачів тощо.

З середини XVII ст. в офіційних документах, листуванні сучасників тощо цей вищий навчальний заклад дедалі частіше називають академією, що свідчить про зростання його авторитету як освітнього й культурного центру. Але питання про юридичне закріплення статусу академії постає лише наприкінці століття. Царською грамотою від 11 січня 1664 р. підтверджується право академії на старі привілеї – приймати й навчати дітей всіх станів з України та інших земель, зберігати усталені структуру і обсяг навчальних дисциплін. Вперше дозволялося читати курс богослов'я, викладачам надавалися судові функції щодо студентів; це означало фактичну самостійність, самоуправління академії, яка не підкорялася ані цивільній, ані військовій місцевій владі.

Усі ці права остаточно закріплювалися за академією грамотою Петра I від 26 вересня 1701 р.

Києво-Могилянська академія довгий час зберігала свою структуру незмінною, а от зміст навчання, кількість предметів постійно мінялися.

Навчально-виховний процес регламентувався відповідними інструкціями 1734, 1752, 1763, 1764 рр.

Академія поділялася на вісім класів, повний курс навчання становив 12 років. Класи мали такі назви: фара, або аналогія, граматики, синтаксима, поетика, риторика, філософія і богослов'я. Перші шість класів вважалися нижчими, і термін навчання в них становив один рік. Філософія вивчалася протягом двох років, богослов'я – чотирьох. До складу студентів зараховували юнаків, які вже пройшли початковий курс.

У фарі (аналогії) вивчали елементарну граматику, слов'янську, польську та почасти латинську мови, правила каліграфії та орфографії. Наступні три класи були присвячені опануванню латинською мовою, якою велося подальше викладання. Після закінчення класів інфіми, граматики і синтаксими студентам належало розмовляти й писати латиною.

У класі піітики учні знайомилися із загальними правилами складання поетичних творів, а згодом – з поетичними жанрами. Предметом вивчення в класі риторики служило ораторське мистецтво. Курс риторики завершувався викладом загальних понять діалектики відповідно правилу: «Той не ритор, хто не філософ». І при вивченні піітики, і при опануванні риторикою студенти отримували домашні завдання. В шести нижчих класах викладали також катехізис, арифметику, геометрію.

Дуже змістовним був філософський курс академії. До нього входили раціональна (діалектика і логіка), моральна (етика) й натуральна філософія. Остання розділялася на фізику, математику й метафізику. Фізика передбачала вивчення природи, а також космології, метеорології, уронаграфії й фізіологічної психології у зв'язку з зоологією.

Невідомою частиною середньовічної вищої освіти було богослов'я. Особливістю цього релігійного курсу було його вільне відвідування. Він передбачав оволодіння змістом не лише суто богословських наук – догматики й моралі, а й загальними знаннями в галузі релігії. Суттєвою рисою богословського курсу було ідеологічне протистояння католицькій експансії. Це обумовило полемічний характер лекцій, у змісті яких викладачі спростовували католицькі догмати, відстоюючи православне тлумачення біблійних «істин».

На філософських та богословських заняттях щотижня або щомісяця проводилися диспути, завершуючи вивчення певного розділу науки. Інструкція 1752 р. передбачала «теологам і філософам завжди бути на диспутах до закінчення неодмінно». Цією ж інструкцією закріплювалося викладання в академії європейської, грецької та німецької мов. Пізніше до них приєдналися французька, старосєврейська та польська мови. Починаючи з 1751 р. предметом навчання стають російська мова, поезія та риторика.

Про високий рівень викладання і про глибоке опанування вихованцями іноземних мов свідчить той факт, що випускників часто запрошували на службу до державних установ, наукових закладів – Малоросійської колегії, Колегії іноземних справ, Петербурзької Академії наук, інших навчальних закладів.

Вивчення математичних дисциплін було обов'язковим в академії. З другої половини XVII ст. запроваджується клас «чистої» математики, де вивчали алгебру і геометрію, і клас так званої змішаної математики, де вивчали цивільну і військову архітектуру, механіку, гідростатику, гідравліку, оптику, тригонометрію, астрономію, гідрогеографію, математичну хронологію та ін.

Велика увага приділялась малюванню й музиці. Високий рівень викладання «малювального мистецтва» дозволяв не лише формувати художню культуру студентів, а й виявляти і розвивати справжніх митців. В академії склалася своя художня школа, представлена відомими графіками І. Щирським, Г. Левицьким, Д. Галятовським.

Давні й глибокі традиції існували в академії і в галузі музики, особливо пісенного жанру. Тут вивчали партесний (багатоголосий) спів та лінійні ноти. Без хорового співу не відбувалася жодна урочиста подія, співців з академії охоче запрошували для участі у церковних та громадських святах. Було сформовано два студентських хори: академічний і братський. Вони брали участь у щорічних змаганнях хорів, які проходили на Контрактівій прощі, і постійно виходили переможцями. Ще на початку XVIII ст. в одному з універсалів гетьмана Мазепи зазначається, що завдяки високому рівню викладання музики а академії в Києві сформувалася цілий музичний цех.

Слава випускників академії сягнула далеко за межі України. У хорових капелах московських царів значний відсоток складали

українці. Вихованців Київської академії посилали для організації хорів і за кордон.

Починаючи з другої половини XVIII ст., особливо за часів царювання Катерини II, в Київській академії відбуваються зміни. У 1783 р. навчальний процес переводиться на російську мову. З 1791 р. чітко регламентується вивчення певних дисциплін у визначені роки. Так, геометрія, арифметика, географія, а також мови – грецьку, німецьку та французьку – вивчали у трьох класах: нижчому, середньому і вищому. У 1794-1795 н. р. запроваджується вивчення російського красномовства. У 90-ті роки до академії на викладацькі посади повертаються її вихованці, що пройшли курс навчання у Московському університеті і Петербурзькій головній училищній семінарії. Це не могло не вплинути на характер навчання і виховання та призвело до уніфікації академії з іншими навчальними закладами.

31 жовтня 1798 р. за ініціативою імператора Павла I Київська академія була зрівняна «во всем с другими тремя академиями» (московською, петербурзькою, казанською). А роком пізніше було прийнято і новий академічний статут, згідно з яким за академією закріплювався статус головної окружної академії. Київський округ було розширено, до нього увійшло вісім семінарій: новоросійська, чернігівська, мінська, брацлавська, білгородська, харківська, переяславська і житомирська. Кращих вихованців цих семінарій через кожні два роки мали надсилати до Київської академії для «усовершенствования в науках». Вони називалися кандидатами, із них потім брали потім учителів семінарій.

Реформа 1798 р. перетворювала Київську академію в один з кількох аналогічних закладів. Це фактично був перехід на суто релігійне навчання, підготовку кадрів духовенства. За таким статутом академія проіснувала до 1817 р., тобто остаточного оформлення її у Київську духовну академію.

Двісті років існування закладу збагатили світ десятками – сотнями імен українських вчених. Життєдайна ріка інтелекту, центр загальноєвропейського значення 19 вересня 1991 р. відновлений як незалежний університет з міжнародним статусом.

Острозька академія. У 1567 р. князем Костянтином Острозьким було відкрито академію. Острог у цей час був значним

центром науки, притулком вільнолюбних мислителів, які зазнавали переслідування у себе на Батьківщині. В Острозі діяло наукове об'єднання талановитих вчених у галузі латинської, слов'янської, грецької мов, математики, астрономії, філософії.

Острозька академія – перша слов'яно-греко-латинська школа, яка поєднувала давньоруські культурно-освітні традиції з позитивними досягненнями західноєвропейської школи та науки.

До змісту навчання академії входили: слов'янська, грецька, польська, латинська мови, граматики, риторика, астрономія, математика, філософія, богослов'я.

Протягом 60 років існування Острозьку академію закінчило близько 500 осіб. Серед її відомих вихованців: М. Смотрицький (письменник-полеміст, автор граматик), Г. Дорофєєвич (поет і перекладач), А. Римму (білоруський поет), Сагайдачний (гетьман), І. Борецький (перший ректор Київської братської школи), К. Острозький (письменник-публіцист). Ректорами академії в різні часи були: Г. Смотрицький (письменник-полеміст), К. Лукаріс (церковний діяч). У друкарні академії І. Федоров надрукував понад 20 книг, серед яких «Острозька біблія», «Псалтир», «Новий заповіт».

Тихорианська академія (Харківський колегіум) була заснована у 1721 р. вихованцем Київської академії єпископом Єпіфанієм Тихорським.

До змісту навчання школи входили: слов'янська, латинська, грецька мови, риторика, філософія, богослов'я. Класи були організовані за зразком Київської академії (інфіма, аналогія, граматики, синтаксигма, піїтика, риторика, філософія, богослов'я. З 1768 р. для світських осіб було створено додаткові класи, де викладали нові мови, математику, географію, інженерну справу, малювання, архітектуру, геодезію, вокал, музику, фізику, природничу історію.

У Харківському колегіумі плідно працював Г. Сковорода, викладаючи піїтику, синтаксис, грецьку мову, християнське богослов'я.

Серед вихованців колегіуму: М. Каченовський – перший ректор Московського університету, Я. Толмачов – директор Петербурзького педагогічного інституту, Г. Казилевич – доктор медицини, засновник Петербурзької медико-хірургічної академії, М. Гнедич – поет, громадський діяч, перекладач «Іліади» Гомера.

4. Українське козацтво, його роль у розвитку освіти в Україні. Козацька педагогіка.

Для періоду XIV – XV ст. характерне значне подолання феодалної роздробленості, а також перебування південно-західних земель України під владою польсько-литовських феодалів. Національне життя і національні традиції українців зазнавали тяжких ударів. Польська шляхта негативно ставилася до всього чужого. Перед українцями постала дилема: або зректися політичного життя, або полонізуватися. Щоб зберегти свою мову, культуру, традиції народів доводилося вести постійну й тривалу боротьбу проти поневолювачів і релігійної агресії Ватикану.

Народ рішуче боровся за свою церкву, за право на свою мову, виявляв постійну волю звільнитися від чужоземного гніту. В цей час оформляється козацтво як могутня військова й політична сила. Селянські повстання, що їх підтримували козаки, були для загарбників страшною пересторогою. Український народ загартовувався у боротьбі за своє національне «Я».

Яскравою сторінкою боротьби за політичну і державну незалежність був козацький рух України. Козацтво – це єдиний і могутній форпост, що пильно стояв на сторожі свободи, гідності й честі України як незалежної держави.

З XIV ст. в житті України з'явилися козаки, які з кожним роком набували все більшого значення. У ті часи, коли Україна знемагала від татарської навали, енергійні, сміливі люди вирушали в степ, «на угоди» – полювати на звірів, займатися рибальством, збиранням меду диких бджіл. Ці люди поволі об'єдналися у ватаги, групи, які спільно полювали, а в разі потреби нападали на татар, відбираючи у них нагробовані багатства. Вони були небезпечним ворогом для татар. На зиму «угодники» поверталися до своїх осель і розпорозувалися серед тих груп людей, з яких вийшли самі.

Походили вони з різних станів: селян, бояр, міщан, з князів-магнатів, яких приваблювала стихія степу з його пригодами. «Уходники» перетворилися на постійних оборонців України. Згодом вони перестають вертатися до своїх осель. У XIV ст. вперше з'являється назва «козак», що у перекладі з половецької мови означає «вартувий», «вояк». У словниках турецької мови «козак» означав «розбійник», «незалежна людина». Так розуміли стан козацтва турки.

У XV ст. термін «козак» почали вживати тільки відносно українців, а в XVI ст. козаки об'єдналися у військову організацію, яка відіграла важливу роль в обороні України.

Визначним організатором козацтва був Дмитро Вишневецький, який об'єднав розпорошені групи козаків і почав будувати для них твердиню на Дніпровому острові Хортиці. Після його смерті козаки заснували на Дніпрових островах Січ.

Козацтво вважало себе самостійною військово-політичною силою і вело незалежну політику, укладало угоди з Москвою, Кримом, Туреччиною, Молдовою. Походи козаків ширили їх славу в Європі. Завдяки ним козацтво стало видатним чинником східно-європейської політики.

Доба козацтва створила багатогранну духовність, ідейно-моральні, емоційно-естетичні основи усієї української національної системи виховання. Ця доба покликала до життя унікальне явище східнослов'янської і світової культури – **українську козацьку педагогіку**. Це частина народної педагогіки у вершинному її вияві.

Козацька педагогіка своєю основною метою ставила формування козака – лицаря, мужнього громадянина з яскраво вираженою українською національною свідомістю й самосвідомістю. Козацьку педагогіку визначали такі провідні ідеї козацького руху, як свобода й незалежність України; непорушність прав людини і народу; суверенність особистості; народовладдя тощо. Козацька педагогіка як могутній пласт національно-культурної спадщини втілює у своїх ідеях, змісті, формах і методах виховання сутність й особливості українського національного характеру.

Українська система виховання досягла в цей час апогею свого розвитку. Під захистом козацтва в Україні існували різні типи навчальних закладів: академії, братські, дяківські, церковні, монастирські школи, колегіуми, народні професійні школи мистецтв і ремесел (кобзарства, гончарства, бортництва), козацькі й січові школи. Основу вітчизняної системи виховання склали козацькі виховні традиції та ідеї. У навчально-виховних закладах панував волелюбний дух козацтва, чільне місце займала народна педагогіка, українознавство, впроваджувалися у життя народні звичаї, традиції та обряди.

Українська козацька система виховання – глибоко самобутнє явище. Вона мала кілька **ступенів**:

1. Дошкільне родинне виховання. Воно утверджувало статус батьківської й материнської педагогіки. Вже в цей період специфічною була роль батька: загартовування своїх дітей, формування у них дух лицарської честі й гідності, підготовка до подолання життєвих труднощів, до захисту рідної землі, до вільного життя.

2. Шкільне виховання.

3. Підвищена або вища освіта у вітчизняних колегіумах, академіях, зарубіжних університетах.

Після закінчення навчальних закладів юнацтво одержувало систематичне фізичне, психологічне, моральне, естетичне й трудове загартовування, національно-патріотичну підготовку, спортивно-військовий вишкіл.

Козацьке родинне виховання базувалося на засобах козацької духовності, на народній педагогіці, національних традиціях, звичаях, обрядах, здобутках християнської моралі. У козацьких сім'ях панував культ Батька і Матері, Бабусі, Дідуса, Роду й Народу.

Козацька педагогіка самобутньо трактувала статус батька: захисник сім'ї, роду, творець історії, державності, взірць стійкості, мужності, відваги, непорушний авторитет у ставленні до родини, громадських справ, потреб народу. Позиція батька була покликом століть, голосом совісті предків. Діти виховувались так, що вони в словах і вчинках керувалися порадами батька, як символа власної совісті. Батько формував у сина твердість, витривалість, уміння долати життєві труднощі, незламність.

Козацька сім'я відзначалась рівноправністю чоловіка й жінки. Чоловік робив поступки дружині у розв'язанні багатьох побутових питань, створював їй психологічний комфорт, що сприятливо впливало на виховання хлопчиків і дівчаток. Мати, глибоко усвідомлюючи соціальні проблеми, виховувала у своїх синів мужність, твердість, рішучість, інші вольові якості. Виховуючи на козацькому фольклорі, вона не лише співала відомі пісні про козаків, а й створювала нові пісні, за допомогою яких переливала в душі дітей свої почуття, віру й надію на щасливе життя.

Сімейні виховні традиції продовжували досвідчені козаки у **школі джур**. Від своїх наставників джури переймали науку жити

й перемагати, за їх допомоги оволодівали військовим мистецтвом.

Джури жили з козаками у куренях і одночасно вчилися у січових школах. **Січові школи** були покликані задовольнити культурні, духовні, військово-оборонні потреби козаків. Тут вихованці навчалися читання, письма, хорového співу, музики. Їх привчали до національного способу життя, навчали військовій справі. Тут здійснювалося розумове, моральне, естетичне, військово-спортивне виховання. Учні успішно опановували різними галузями народних знань (медичними, астрономічними, метеорологічними).

Українська держава дбала про високий статус шкіл у тогочасному суспільстві. Діяли проекти розвитку козацьких шкіл України. Підвищувалась відповідальність батьків перед громадою, державою за виховання дітей. Зростав авторитет школи, вчителя. У **церковних школах** діти оволодівали грамотою, вчили буквар, часослов, псалтир; вчилися церковного співу. Багато дітей здобували грамоту в мандрівних дяків-учителів.

Виховні функції козацької педагогіки реалізувалися в процесі формування різних козацьких об'єднань – побратимств, товариств, громад.

Козацька педагогіка формувала у молоді якості, що складала кодекс **лицарської звятяги**: готовність боротися до загибелі за

Настанови-правила школярам січових та козацьких шкіл:

- *Зайшовши до школи, поклонись. Усе зайве заховай, щоб тебе кожен полюбив, а вчитель похвалив.*
- *З молоду не лінуйся, до науки при звичаюйся. Чого навчився в юності, згодиться у старості.*
- *Не вибігай без причини під час навчальної години.*
- *Слухай вчителя свого, знайдеши цінне в нього.*
- *Говори те, що вивчив, а не пущай казки.*
- *На заняттях не забувай, без потреби не розмовляй.*
- *Добра кожному бажай і чим можеш допомагай.*
- *Усього, що негаразди викликає, сварки приносить, стережися.*
- *Не принижуй брата свого. Що не мило самому, не чини нікому.*
- *Як прийдеши до свого дому, поклонися всім у ньому.*
- *Далеко не біжи, усе, що вивчив, розкажи.*

волю, віру й славу України; нехтування небезпекою, коли страва торкається життя побратимства та України; ненависть до ворогів, прагнення звільнити рідний край від завойовників; героїзм, подвижництво у праці. Водночас козаки були милосердними, чуйно ставилися до літніх людей, ділили з ними радість й горе.

Важливе місце у підготовці козаків займала фізична та психофізична підготовка. Їхні дух й тіло гартувались у ловах, боях, складних життєвих ситуаціях. У змаганнях із стихійними силами природи.

У козаків була спеціальна система психофізичного гарту: сон проти зоряного неба, народна медицина, забави, ігри, різноманітні вправи, їзда верхи, володіння шаблею, списом, стрільба з рушниць, плавання, веслування, керування човном, переховування під водою, змагання на силу, спритність, прудкість, винахідливість, точність.

Існувала й окрема система відбору молодих людей для козацької служби. Досвідчені козаки уважно й прискіпливо перевіряли загартованість та витривалість новобранців на силу, холод, брак їжі. Ставились вимоги: бути сильною, вольовою, мужньою людиною, присягнути на вірність Україні, сповідувати християнську віру. Славилася мистецтво козаків вести наступальні та оборонні бої, створювати неприступні табори, споруди, мистецькі володіти зброєю.

Популярним засобом навчання у січових і козацьких школах була «Козацька читанка». Підручник був оздоблений українським орнаментом. У ньому містились матеріали з правознавства, українознавства, історії рідного краю; художні твори, відомості про різні народи і країни світу.

Поради учням, висловлені вчителями у козацьких школах, не втратили своєї актуальності й в умовах сьогодення. Козацькі традиції та звичаї, творчо застосовані в сучасних умовах, сприятимуть росту молоді України фізично здоровою, морально чистою і духовно багатою, відданою національним інтересам і загальнолюдським цінностям.

Таким чином, результатом епохи Відродження стало становлення й піднесення української національної системи виховання; густа сітка в Україні братських, козацьких, церковних шкіл, шкіл музики й співу, мистецтв, ремесел, шкіл;

Києво-Могилянська та Острозька академії; Львівський університет; розвиток книгодрукування, письменства, театру, народного і професійного мистецтва; демократизм, гуманізм як принципи реалізації навчально-виховного процесу; широке використання народної педагогіки, народознавства, українознавства; висока грамотність народу.

ТЕМА 2

Представники педагогічної думки XVI – XVII ст.

Мета та предмет: дати уявлення про динаміку педагогічної думки України XVI – XVII ст., розкрити основні ідеї, характерні для педагогічної думки даного періоду; дати характеристику педагогічних поглядів найбільш відомих освітніх та громадських діячів епохи українського Відродження (І. Федорова, Г. Смотрицького, М. Смотрицького, І. Вишенського, І. Борецького, С. Полоцького, П. Поповича-Гученського, Д. Туптала, К. Острозького та П. Могили); на основі порівнювального аналізу педагогічних творів освітніх діячів показати тенденцію розширення прогресивних пошуків освітніх діячів XV – XVII ст.; формувати уявлення про роль та значення педагогічної думки епохи Відродження для подальшого розвитку освіти та виховання.

Терміни та основні категорії: ідея рівності людей, демократизм, національна спрямованість педагогічних творів, антиклерикальні ідеї, патріотизм, виховання на традиціях православної релігії, суспільна обумовленість завдань виховання, право особистості на розвиток її духовних потреб, «пестунство», «граматик», «дітоучитель», батьківське виховання, природовідповідність, вікова періодизація.

Питання теми

1. Внесок І. Федорова, Г. Смотрицького, М. Смотрицького, І. Вишенського, І. Борецького у розвиток вітчизняної освіти та культури.
2. Просвітницька діяльність та педагогічні погляди С. Полоцького. Розробка питань сімейного виховання.
3. Проблема навчання та соціального захисту дітей-сиріт у педагогічній діяльності П. Поповича-Гученського.
4. Просвітницька діяльність Д. Туптала.
5. Освітня діяльність К. Острозького та П. Могили.

Інформаційний матеріал до теми

Одкрийте сердечні очі ваші і пізнайте самих себе, пізнайте родителя і родительку ваших, усвідомте, в чий і в якій домі ви народилися.

М. Смотрицький

1. Внесок І. Борецького, І. Федорова, Г. Смотрицького, М. Смотрицького, І. Вишенського у розвиток вітчизняної освіти й культури.

Педагогічна думка епохи українського Відродження знайшла відображення в офіційних документах, статутах, творах діячів братських шкіл, філософських трактатах професорів Києво-Могилянської академії, усній народній творчості.

➤ **Іван Федоров** (р. н. невідомий – 1583). Великий вклад у розвиток теорії та практики вніс першодрукар Іван Федоров. Він одним з перших вітчизняних просвітителів виступив проти фаталістичних тверджень церковників, ніби все життя людини визначається богом. У «Євангелії учительному» (1569 р.) І. Федоров стверджував, що життєвий шлях людини визначається не богом, не якимись таємничими силами, а самою людиною, її волею, прагненням до пізнання, до творення добрих справ. Він висловив ідею рівності всіх людей, яким однаковою мірою повинні належати всі земні блага, у тому числі і освіта.

Неоціненним внеском І. Федорова у розвиток педагогічної справи в Україні є видані ним букварі. Крім навчальної, вони

Не будь лінивим, зі старанністю читай, слухай мудреців й твори.

І. Федоров

виконували велику політичну функцію, були спрямовані проти уніатства, колонізації й загарбницьких намірів Польщі й Ватикану.

У книгах І. Федорова, що мали навчальний характер, чітко звучали мотиви морального виховання. Кожний, на його думку, повинен бути гідним членом суспільства, патріотом своєї батьківщини. Для цього потрібно не тільки здобувати освіту для свого особистого розвитку, а й передавати свої знання іншим. Під моральністю І. Федоров розумів чесність, справедливість, мудрість, любов до людини, турботу про сиріт і вбогих.

➤ **Герасим Смотрицький** (перша половина XVI ст. – 1594) гостро викривав і засуджував загарбницьку політику римського папи, застерігав від небезпеки, яка загрожує трьом братнім слов'янським народам від Ватикану, закликав до боротьби з загарбниками: «Повстаньте, почувтеся і поднесите очі душ ваших».

У «Календарі римському новому» Г. Смотрицький також таврує ворожу українському і всім слов'янським народам політику католицького духівництва, яке запровадженням календарної реформи намагалося послабити дружні зв'язки між ними. Автор характеризував введення календаря не як наукове досягнення, а як породження папської сваволі. Новий календар не був прийнятий навіть деякими польськими вченими. Зокрема, проти нього виступив професор Краківської академії Ян Лятос, який потім змушений був шукати притулку в Острозькій школі-академії.

Г. Смотрицький пропагував необхідність поширення шкіл і освіти для збільшення кількості освічених людей в Україні. Його діяльність як літератора, ректора школи позитивно впливала на розвиток прогресивної педагогічної думки.

➤ **Іван Вишенський** – демократ за своїми поглядами, виразник сподівань «вбогої Русі», борець проти національного та соціального гноблення. Народився у 50-х роках XVI ст. у Судовій Вишні (нині Львівська область) і помер не раніше 1621 р. на Афоні. Певний час жив у Луцьку та Острозі. Приблизно у 70-х роках XVI ст. переселився на Афон, де й прожив майже 40 років життям ченця-аскета. У 1604 р. приїжджав на Україну, жив деякий час

в Угорниках, Дермані, Львові, Уневському і Малявському монастирях. Восени 1606 р. знову повернувся на Афон.

Іван Вишенський – автор численних полемічних творів, написаних між 1588 і 1617 рр.

Що в житті цьому приготував, те в майбутньому візьми, а що був посіяв, те там пожнеш.

І. Вишенський

У своїх творах «Викриття диявола-світодержця...», «Тобі, котрий мешкає в землі, що зветься Польська...», «Коротко-слівна відповідь Феодула...» Іван Вишенський пропагував ідею рівності всіх людей. Звертаючись до

багатих, він намагався довести, що і бідний, і багатий мають від природи однакову будову тіла, одну й ту саму матерію, дихають одним і тим самим повітрям, живуть під одним небом. У його світогляді помітні матеріалістичні, демократичні й антиклерикальні ідеї. Він різко критикував соціальну несправедливість, доводячи її неприродність, таврував вище католицьке духовництво.

Проблеми освіти і виховання І. Вишенський розглядав у тісному взаємозв'язку з іншими соціальними і політичними проблемами. У його творах звучала різка критика єзуїтської системи освіти та виховання, що посилено насаджувалася в той час в Україні, викривався її згубний вплив не лише на моральні риси людини, а й на все суспільство.

Дискутуючи з єзуїтом Петром Скаргою, що вихваляв папу римського, І. Вишенський показав справді антинародну, антигуманну суть виховання у єзуїтських колегіумах. Він розвінчував класову суть «педагогічних принципів» єзуїтів, що лежали в основі всієї системи муштрування вбивць, фанатиків, шпигунів, здатних «силою, обіцянками, викрутом, людським догодженням та іншими хитрощами...» прокладали собі дорогу.

І. Вишенський гнівно засуджував єзуїтів, які для цього використовували таке страхітливе «унаочнення», як присутність учнів на публічних страхах еретиків, борців проти національного гноблення.

Він висміював блиск і пишність організації навчального процесу в єзуїтських колегіумах, у яких влаштовували часті публічні театралізовані диспути між учнями, вистави тощо. Система

єзуїтського виховання, як стверджував І. Вишенський, калічила дитину, робила моральною потворою.

Не ганьби, бо зганьблений будеш!

І. Вишенський

Критикуючи тогочасну єзуїтсько-латинську освіту, І. Вишенський виступав і противником філософського вчення Платона, а також Аристотеля, якого називав «поганським учителем». І. Вишенський категорично заперечував їхнє вчення, яке було для нього своєрідним символом чужої культури, ідеологією єзуїтів. Однак, сучасні дослідники висловлюють сумніви щодо обізнаності І. Вишенського з творами цих філософів.

Сатиричне перо І. Вишенського не обминуло тих вихідців з панівних верств України та Білорусії, які «сьогодні кат, а завтра священик, сьогодні мучитель, а завтра вчитель, сьогодні вбивця, а завтра святитель і єпископ...».

Крім критики єзуїтської системи виховання та освіти, у творах І. Вишенського звучать ідеї необхідності навчання рідною мовою, на традиціях рідної культури і народного виховання. Знаходимо також і рекомендації майбутнім читачам: читання книги, а отже і навчання взагалі, слід починати вранці, зразу після сну; вдумуватись у смисл написаного, не минати головної думки, закладеної у кожному слові. Ідеї І. Вишенського про свідоме і систематичне засвоєння матеріалу розвивались у педагогічній практиці братських шкіл, впливали на формування прогресивних дидактичних принципів.

➤ **Іов Борецький** (р. н. невідомий – 1631). Розвитку вітчизняної педагогічної думки сприяла плідна діяльність Іова Борецького: освіченої людини, котра добре володіла грецькою, латинською, польською мовами, активно боровся проти католицизму та унії, польсько-шляхецького гніту. Іов Борецький виступав проти соціального і національного гноблення, що його зазнавав український народ, надавав великого значення поширенню освіти й писемності.

Київський Собор (1621 р.) з ініціативи Борецького рекомендував створювати українські братства, а при них відкривати школи, друкарні, залучати до роботи кращих учителів. За безпосередньою участю І. Борецького було відкрито братські школи в Луцьку, Рогатині, Немирові. Він вимагав, щоб у Києві для навчання дітей відкривали лише братські школи, дбав про підготовку вчителів для шкіл.

Так, за його порадою, гетьман Петро Сагайдачний передав Львівській братській школі 1500 злотих для підготовки «бакалаврів учених».

І. Борецький – автор численних послань, листів, передмов до різних видань. Йому приписують і твори «О воспитании чад» та «Пересторога».

«Пересторога» (1605-1606 рр.) – гострополемічний твір, спрямований проти католицизму та унії. У ньому представлена широка картина життя українського народу, який стогнав під соціальним і національним гнітом, піддані гострій критиці зрадники народу: єпископи, митрополити, представники панівних класів, що стали прибічниками католицизму та унії. Важливо, що історичні події розкриваються не з релігійних позицій, що характерно для більшості полемічної літератури того часу, а з культурно-освітніх. Так, однією з причин феодальної роздробленості, покатоличення частини української молоді автор «Перестороги» вбачав у тому, що «с великим коштом церквей и монастырей намуровали и маетностями опатрили, злотом, среблом, перлами и дорогими каменьями церкви приоздобили, книг великое множество языком словенским нанесли, леч того, что было напотребнешное, школ посполитых не фундували». Неувага до проблем поширення освіти, на думку автора, призвела до того, що українські феодали «не маючи своих наук у науки римские свое дете давати почали, которые за науками и веры римские привели, иж потомкове княжат русских з веры православное на римскую выкрестилися и назвиска и имена себе поотменяли, якобы неколи не знашлися быти потомками благочестивых прародителей своїх».

Автор наголошує на великій ролі освіти в історичному розвитку суспільства. Однак І. Борецький негативно ставився до поширення латинської системи освіти, захищаючи та обстоюючи вітчизняну науку.

➤ **Максим (Мелетій) Смотрицький** (1572–1633). Талановитий полеміст, педагог, у творах якого яскраво відобразився розвиток педагогічних ідей. Мелетій Смотрицький народився в селі Смотричі (Хмельницька область). Батько його – Герасим Смотрицький був першим ректором Острозької школи. М. Смотрицький навчався спочатку в Острозькій школі, пізніше

поповнював свої знання в західноєвропейських колегіумах і університетах. Він добре володів латинською, сербською, болгарською, грецькою, німецькою, італійською та іншими мовами. Деякий час працював учителем при дворах різних вельмож, був членом Віленського товариства, займався літературною діяльністю. Однак у 1627 р. перейшов в унію, через що був засуджений на Київському соборі за відступництво від православ'я. Останні роки провів у Дерманському монастирі.

М. Смотрицький – автор відомих полемічних творів, зокрема «Треносу», написаного й опублікованого в 1610 р., «Грамматіки славенкая правильное синтагма...», опублікованій в друкарні Віленського братства в 1619 р. та ін. У гострополемічному творі «Тренос» він оплакує долю православної церкви, яка водночас є алегорією України, що стогнала від національного і соціального гноблення: «Горе мені, бідній, горе нещасній, а з усіх боків з добра ограбованій!.. Руки в оковах, ярмо на шиї, пута на ногах, меч над головою обосічний, вода під ногами глибока, вогонь по боках негасимий, звідусіль крики, звідусіль страх, переслідування».

Автор різко засуджує зрадників батьківщини, байдужих до страждань народу, тих, хто зрікся народних традицій, звичаїв, рідної мови, своєї культури і віри. М. Смотрицький звинувачує батьків, які не виховали дітей патріотами, підкреслюючи цим самим роль сім'ї у вихованні: «Біда, вам, батьки, які, синами бути не научившись, батьківським титулом діток моїх зводите! Біда вам, батьки, які своє домашнє потомство не виховали добре, і божим синам із себе приклад злого життя подаєте».

У творі чітко звучать мотиви значення науки: «Чи може той пастирем і учителем бути, який сам ніколи не вчився?.. Який з дитячих літ своїх не науки письма святого вчився, а іншою якоюсь... непотрібною забавою займався, або в безділлі часи незрілі тратив?» Розлютований антикатолицьким змістом «Треносу», польський король заборонив його купувати і продавати під страхом величезного штрафу. Наказано було спалити 36 примірників книги, що залишилася у друкарні, а її автора ув'язнили. Зрозуміло

Очисти серце, щоб прийняти мудрість, котра у підступну душу не входить.

М. Смотрицький

стає радість уніатів, які згодом прийняли у свої ряди таку велику ідейну силу, якою був М. Смотрицький.

Із 18 творів М. Смотрицького чи не найбільше значення з історико-педагогічного погляду має «Грамматіки славенскія правильное синтагма...» – визначна пам'ятка вітчизняної педагогічної літератури. М. Смотрицький вніс великі зміни у зміст граматичних правил: встановив систему відмінків, властивих для словенських мов, вказав на зайві букви слов'янської писемності, у розділі про віршування дав цінні рекомендації щодо застосування метричного вірша замість силабічного. Вся книга насичена прикладами, які полегшували вивчення граматики. Велику педагогічну цінність мають рекомендації щодо свідомого засвоєння навчального матеріалу всупереч середньовічним канонам зазубрювання і догматизму.

Ідеї М. Смотрицького про поширення освіти серед народу, ідеї патріотичного виховання і боротьби проти національного і соціального гноблення мали великий вплив на розвиток педагогічної думки в Україні.

2. Просвітницька діяльність та педагогічні погляди С. Полоцького. Розробка питань сімейного виховання.

Симеон Полоцький (1629–1680) належав до тієї частини вчителів, які в період боротьби українського і білоруського народів за своє визволення від польсько-шляхетського гніту приєдналися до прихильників возз'єднання з Росією. С. Полоцький працював учителем братської школи, а після захоплення м. Полоцька польською шляхтою виїхав до Москви і почав працювати вчителем у Заїконоспаському училищі й зробив багато для розвитку педагогічної думки в Росії. Він закликав до відкриття грецьких і слов'янських училищ, до збільшення кількості учнів у школах.

Найцікавішими творами С. Полоцького, які характеризують його педагогічні погляди, були «Книжка вопросов и ответов, иже в юности сердцем зело потребне суть», а також дві збірки: «Обед душевный» і «Вечеря душевная». С. Полоцький вказував на велике значення виховання дітей з раннього віку, вимагав поліпшення методів навчання, високо цінив роль учителя і батьків у формуванні поглядів дітей та їх поведінки. Усе майбутнє життя

людини та її поведінка, на думку мислителя, залежать від виховання з дитинства. У суспільстві завжди повинен бути обмін знаннями та досвідом: те, чого ми не знаємо, треба вивчати, що знаємо – правильно передавати іншим. Слава країни залежить від рівня її культури і освіченості людей: чим більше в країні шкіл і вчених, тим більше її слава, що поширюється через книги, які несуть знання через віки.

Вимагаючи збільшення кількості шкіл, С. Полоцький був, проте, далекий від демократизму. Перебування при царському дворі наклало на нього свій відбиток.

Не заперечуючи користі читання, він хотів обмежити коло читачів людьми, які добре знають граматику, тобто заможними, оскільки розвинена серед народу небезпечна пристрасть читання є, на його думку, причиною виникнення ересей і заколотів.

Основне значення у формуванні поглядів і поведінки людини належить вихованню й середовищу, батькам та вчителям. Не визнаючи впливу спадковості на формування світогляду і моральних рис людини, С. Полоцький високо цінив звички, вироблені в дитині в перші поки життя. Особливо великого значення у вихованні дітей він надавав доброму прикладові батьків і вихователів.

Аморальність дорослих розбещує дитину подібно до того, як у курній хаті й сама людина стає чорною. Погано вихованими бувають діти від надмірних пестощів матері, від невимогливості батька, від взаємного потурання. Розумна любов батька до дітей – велика сила у вихованні.

Батьківське виховання за С. Полоцьким:

- *Не показувати дітям злого прикладу. Дитина, як мавпа, наслідує усі дії батьків. Поганим прикладом вбивається безсмертна душа дитини.*
- *Батьки повинні забороняти дітям погане товариство.*
- *Не залишати без покарання тих, хто його заслужив. Люблячий батько старанно карає за провини.*
- *Любов батьківська – велика сила, але надмірна любов є шкідливою. Шкідливо занадто нестиги й не вимогливо ставитися до дитини.*
- *Батьки мають привчати дітей до корисних справ, ручної роботи. В ледарстві – коріння гріховних звичок.*

У творах С. Полоцького є елементи принципу природовідповідності в навчанні та вихованні. Він порівнював батьків з деревами, які дають плоди, дитину – з воском, з ґрунтом, в який кинуте зерно, молодим деревом і т. ін. У ряді випадків С. Полоцький намагався свої висновки довести прикладами з природи, доказами, обґрунтованими спостереженнями природних явищ. Він пропонував виділити 3 періоди у вихованні дітей: від народження до 7 років – період морального виховання, коли батьки повинні вчити своїх дітей добрим, чесним словам, говорити правду; від 7 до 14 років – період практичного навчання, коли треба навчати дітей і підлітків якого-небудь потрібного в житті ремесла й охороняти їх від поганих видоцих; 14–21 рік – період розумового розвитку і громадського виховання, коли у підлітків і юнаків слід розвивати розум, мудрість, щоб вони були чесними громадянами.

Перебуваючи під впливом традиційних, обмежених рамками феодального укладу поглядів і схоластики, С. Полоцький був одночасно одним з відомих учених свого часу.

3. Проблема навчання та соціального захисту дітей-сиріт у педагогічній діяльності П. Поповича-Гученського.

Павло Попович-Гученський – педагог XVII століття. Свої педагогічні погляди виклав у віршах, ораціях і діалогах, в яких відобразив типову картину роботи народних шкіл-дяківок, що поширювались в Україні під впливом освітнього руху народних мас і зростання їх національної свідомості. Його твори є джерелом, яке відкриває досі невідомі грані українського шкільництва.

П. Попович-Гученський як прогресивний педагог відображав демократичні погляди на освіту бідного селянства і міської бідноти, експлуатованих польськими та окатоличеними українськими магнатами. Він належав до прошарку мандрівних учителів-дяків, які про своє життя говорили: «Кому килим під ноги, а нам – терном дорогу».

Павло Попович-Гученський народився в с. Гукові (тепер Чемеровецького району Хмельницької області). Ймовірно походив з сім'ї сільського попа, на що вказує перша частина прізвища.

Батьківська професія не приваблювала хлопця, і він стає мандрівним учителем.

Біографія педагога невідома. У вірші «Ось і я з Кобиловок» зберігся лише біографічний «маршрут» місць навчання і вчительської роботи. З урахуванням подій того часу можна лише гіпотетично реконструювати його круту життєву дорогу. На початку автор описує галицькі й волинські міста та селища Янів, Крилів, Зборів, Яворів, Бузанів, Кременець, де мандрував з наставником. Опанувавши професійні навички та вміння, зупиняється в Кам'янці-Подільському і починає вчителювати самостійно. Відчувши брак знань, добирається до Львова, навчається тут у братській школі, зокрема вивчає поетику і риторичку, оволодіває технікою віршування. Нахил Павла до написання художніх творів отримує таким чином теоретичне підґрунтя. Зі Львова він мандрує до Кракова, де сподівається здобути університетську освіту, але, через відсутність матеріальної допомоги здійснити мрію не вдалося. Із Кракова шлях пролягає аж до Чигирини – резиденції Б. Хмельницького. Скільки часу П. Попович-Гученський перебував у козацькому війську, чим займався в той період, чи виконував якесь доручення – невідомо. З «маршруту» довідуємось, що він звідти повертається в рідний Подільський край, працює в школах-дяківках Оринина, Карабчієва, Олієва, Кудринець, Федьковець, Ожеговець, Городка.

У 1672 р. Поділля захопила султанська Туреччина. Настали для подолан часи важкого лихоліття. Педагог був змушений перебраться через Збруч на Тернопільщину, вчителює в Козині та Бучачі. Згадуючи про розорені турками рідні місця, пише: «І вітчизна там стоїть в мене над водою, вкрита прахом, уся вшитая бідною». В Бучачі «маршрут» його життя в 90-х роках XVII ст. обривається.

Сповідуючи гуманістичний принцип рівного права людей на розвиток своїх природних даних, задоволення духовних потреб, П. Попович-Гученський обстоював поширення освіти серед простого народу. Він уперше в історії української педагогічної думки порушив проблему навчання і соціального захисту сирітства, яке різко зростало в період національно-визвольної боротьби 1648–1654 рр.

Сільські й міські громади почали при школах відкривати для дітей-сиріт прихистки. На дяка покладалась функція опікуна. За ним закріпилася назва «печальник», тобто особа, яка турбується, дбає про сироту, як про рідну дитину. В опікунській діяльності дяка

його милосердя поєднувалося з відповідальністю перед своєю совістю і громадою за навчання і виховання знедолених дітей.

Першочерговим завданням дяків було згуртування сирітського колективу на моральному принципі, визначеному народом такими словами: «Поділене горе – півгоря, поділена радість – подвійна радість». На цій основі міцніла дружба в колективі, закладалися підвалини національного світобачення, моралі, чи просто полегшувалося переживання втрати батьків.

У прихистках, крім сиріт, жили ще й мандрівні учні, помічники вчителя – молодики. Для утримання цього контингенту часто не вистачало рокищини (збір-податок на школу). Тому й повторюється у віршах просвітителя заклик до селян: «Просимо ж вас, панове, о нас пам'ятайте, а до школи нам страви й хліба дайте». Водночас автор піддає осуду скупих, безсердечних людей з заможного стану, які відвертаються від сиріт: «Ще є, одначе, люди: ні за що нас мають. Це тії особливо, що горя не знають».

Становище сиріт особливо погіршувалося зимою, коли в холоді доводилося виконувати обов'язки по обслуговуванню служби в церкві. З боєм передає автор невдоволення сиріт: «...Ми багаті в школі на вбозтво та скорби, аж на хребтах усіх з'явилися горби. Тож маєм висхлі тварі, мізерні з голоду, доволі натерплись зимового холоду... Являйся босий-голий до церкви читати, а чоботи чи маєш, не будуть питати».

В умовах, коли були напівголодні селяни, напівголодним був і дяк. Достаток їжі він міг лише уявляти. Збуджена фантазія голодної людини творила у віршах казкове багатство. Описуючи причини переходу в школу містечка Козина, П. Попович-Гученський пише: «Там школа пирогами покрита, іде сметанний дощ, а будинки із сала муровані... паляницями зверху покриті, на вербах ростуть ковбаси» та ін.

Автор намагається філософськи осмислити окремі явища і факти суспільного характеру: «Із живота однаково нас мати родила, по-різному душа виходить із тіла». Педагогічні ж погляди мандрівних вчителів, як свідчить спадщина дяка-віршотворця, набували світського характеру.

Поезія Поповича-Гученського не виходила з рамок жанру гумору і сатири. Різні шкільні колізії він часто зображав

у гіперболізованій формі: то дяк 30 раз бив учня до смерті, а той оживав, то на шкільній кухні збунтувалася кваша і почала гонятися за дядьками та учнями, то бідний дяк продає за шеляг воші і багато цьому подібного. По-різному визначали і оцінювали ці сюжети. Одні вважали вірші каламбурами, інші звинувачували поета в балаганстві. Історики школи його поезію обминали. У тодішніх умовах такий вияв думок давав дякам єдину можливість бути вільним у критиці важких умов життя сиріт і роботи школи. Одночасно ці вірші мали й педагогічне призначення: вони викликали у дітей сміх. Дяки розуміли, що діти не можуть жити без сміху, що веселому світ стає веселішим. Сміх допомагав переносити злигодні їхнього сирітського існування. Це був принцип виховання радістю дітей у безрадісних умовах їх життя.

Зміст і система виховання в школах-дяківках будувалися на основі народної етики, яка виростала з духовних потреб трудящих мас і відображалася у моральних категоріях добра і зла. Сам же процес виховання здійснювався шляхом протиставлення добра злу, правди – кривді, чесності – обману та ін. Дяки і батьки вводили дітей у світ людського буття, не закриваючи їм очей на соціальну нерівність і несправедливість. Широко використовувались повчання, застереження, настанови, остороги, що були спрямовані на охорону здоров'я дітей, формування в них пошани до батьків, учителя, милосердя до калік, хворих, літніх людей. У цьому виявився гуманізм народної педагогіки і народної моралі, що ними керувались у своїй роботі П. Попович-Гученський та його побратими.

Особливого значення надавав П. Попович-Гученський дитячим іграм на лоні природи, які розвивали життєрадісність, приносили естетичне задоволення. У діалозі «Вірші на воскресіння Христове» він висміює дяків, котрі чинили цьому перешкоди.

Складовими трудового виховання сиріт було самообслуговування, оволодіння на шкільній кухні елементами народної кулінарії, на пришкільній землі – городництвом. Вони займалися також збиранням ягід, грибів, горіхів, ліщини, лісових яблук і ріпи на зиму.

Мандрівні учителі були різносторонньо розвинутими особистостями. Умови життя і праці спонукали їх до вивчення народної медицини, кулінарії, математики, астрономії, шевської та кравецької справи, були вони метеорологами, популяризаторами драми,

вертепу, ініціаторами народних ігор, організаторами дитячих забав, виконавцями історичних дум, творцями народних пісень. Дослідники встановили, що авторство близько 20 відсотків народних пісень і балад належать мандрівним дякам. Ця різносторонність викликала до них любов дітей і пошану батьків.

Ознайомлення з життям, педагогічною діяльністю, віршованою спадщиною одного з маловідомих творців давньоукраїнської літератури П. Поповича-Гученського – екскурсія в минуле з тим, щоб певною мірою прислужити справі відродження історичної правди про шляхи становлення української педагогічної культури.

4. Просвітницька діяльність Д. Туптала.

Вивчення історії України відкриває чимало напівзабутих або просто маловідомих імен людей, які зробили значний внесок у розвиток української культури. Серед цих митців одне з визначних місць посідає просвітитель і церковний діяч, письменник і талановитий адміністратор Данило Туптало.

Народився він на Київщині в м. Макарові 1651 року у сім'ї козацького сотника Сави Григоровича Туптала, учасника героїчної боротьби українського народу під проводом Богдана Хмельницького. В 11 років вступив до Києво-Могилянської колегії. Тут він виявив неабиякі здібності у навчанні, чим звернув на себе увагу вчителів, серед яких були відомі на той час Милетій Дзик, Варлаам Ясинський, Іоанікій Галятівський.

Навчаючись у колегії, Д. Туптало не поривав із своїми середовищем, людьми, які по-різному дивились на становище України після Богдана Хмельницького та непослідовність його наступників. Політична нестабільність в Україні, напевне, відіграла не останню роль у виборі Данилом подальшого свого шляху. Туптало приймає духовний сан. Він скоро стає відомим діячем, особливо як проповідник, обіймає посади ігуменів багатьох монастирів в Україні. Але духовна кар'єра не була для нього засобом особистого збагачення. Високе становище серед церковних ієрархів просвітитель використовував для служіння своєму народові.

Діяльність Д. Туптала помітив відомий культурний і релігійний діяч того часу архієпископ Чернігівський Лазар Баранович, який запросив Туптала до себе. Стародавній Чернігів, Батури,

Глухів, Новгород-Сіверський та інші були містами, де розгорнулася просвітительська діяльність Д. Туптала.

У Батурині він починає працювати над своїм основним твором «Четві-Міней», потім залишає столицю Гетьманщини і переїздить до Києва. Тут продовжує задум Петра Могили про створення української християнської збірки житій святих. Його «Четві-Міней» – не стільки твір про історію церкви, скільки повчально-моралістичний. Виданий 1705 р. в Києві, він набув великої популярності серед освіченої української громадськості. Мова житій не старослов'янська, вона стоїть ближче до мови богослужбних книг, народної мови. Це характерно і для всіх інших його творів.

Перу Д. Туптала належить 6 драм і чимало віршів, які він почав писати, навчаючись у Києво-Могилянській колегії. Зібрання його творів було видано 1706 р. і пізніше – у 1873–1849 рр.

Про багатогранність таланту Д. Туптала свідчать і створені ним кантати. Добираючи до вірша мелодію, він надавав їм величозвучання, особливо в хоровому виконанні. Іноді до свого тексту він добирав народні мелодії, що робило їх особливо привабливими. Написані переважно на історико-патріотичну тематику, його кантати набули найбільшого поширення у XVIII ст.

Падіння Самойловича і прихід до влади Мазепи позначилося на становищі Д. Туптала. Зміцнюючи свій вплив серед панівної козацької верхівки, привертаючи на свій бік відомих церковних діячів України, Мазепа взяв до складу свого посольства в Москві і Д. Туптала. Високоморальні проповіді, сприяння поширенню освіти, прихильне ставлення до більшості реформ Петра I не лишилось непоміченим у Москві. В 1702 р. за велінням царя Д. Туптало стає митрополитом у стародавньому Ростові. Тут він відкрив на власний кошт школу – прообраз майбутньої гімназії, в якій за його життя навчалась 200 учнів. У Ростові Д. Туптало, нарешті, закінчив і надрукував у Києво-Печерській Лаврі частини своїх «Міней». Вже тяжко хворий, він просив покласти з ним у труну те, що вважав найціннішим – рукописи своїх творів. Помер Д. Туптало 27 листопада 1709 р.

Життєвий і творчий шлях Д. Туптала є свідченням і глибокої відданості своєму народові. В історії його ім'я гідно стоїть поруч з видатними митцями просвіти XVII – XVIII ст. – такими, як Лазар

Баранович, Зарлаам Ясинський, Стефан Яворський, Феофан Прокопович, Іван Максимович та інші.

5. Просвітницька діяльність К. Острозького та П. Могили.

➤ **Костянтин Острозький.** Як відомо, в другій половині XVI ст., на початку XVII ст. Україна входила до складу Речі Посполитої і вела важку боротьбу проти національного гніту, за існування власної культури, православної релігії. На чолі цієї боротьби й став К. Острозький. За свідченням «Київського літописця», він «насеял рускую землю книгами святими..., имел і друкарню у Остроге і школи философския язиком греческим, и латинским, и словенським».

Літописець має на увазі школи, засновані в Турові, Володимирі-Волинському, Дубні, Дермані. Непересічною для розвитку української освіти є роль Острозької академії, що здобула славу «Острозьких Афін». Через те, що тут навчалась руська молодь як шляхетського, так і плебейського походження, програма академії поєднувала елементарну, середню і частково вищу освіту. Цим вона відрізнялася від інших українських шкіл. Тут вивчали церковнослов'янську, грецьку й латинську мови, риторику, діалектику, арифметику, геометрію, астрономію, музику. Випускники Острозької академії викладали у новостворених школах Києва, Львова, Луцька, Вільно, Бреста.

Першим ректором академії був у 1576–1594 рр. Герасим Смотрицький, автор першої друкованої пам'ятки полемічної літератури «Ключа царства небесного». Тут викладав Іван Федоров, Никифор Кантакузин, що був лектором Падуанського університету, видатний перекладач Кіпріан, який навчався у Венеції та Падуї, й багато інших видатних діячів європейської культури. Серед випускників академії слід відзначити Мелетія Смотрицького – автора славнозвісної «Граматики» та гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного.

На кошти Острозького була створена друкарня, де в 1578 р. Іван Федоров видрукував «Буквар» для «первого научения детского». Значення національного «Букваря» переоцінити неможливо, і заслуга в цьому не тільки друкаря, а й мецената-князя.

У 1581 р. зі стін острозької друкарні вийшло відоме повне видання Біблії слов'янською мовою. Усього ж за 1578–1581 рр. тут вийшло 5 федоровських видань. Після І. Федорова Острозька друкарня випустила ще приблизно 20 книг.

В умовах, коли боротьба проти національного гніту, за існування української мови, культури, освіти, літератури спиралася на православне віросповідання, велике значення мала підтримка православ'я князем Острозьким. Король Стефан Баторій називав його «верховним охоронцем і захисником православної церкви в Західній Русі».

Вплив князя був настільки великим, що він, світська людина, був призначений екзархом Константинопольського патріархату в Україні, й домігся від короля Сігізмунда III права на патронат над церквою на Українських землях. Після Брестського собору 1596 р., що впровадив на Україні Унію, князь Острозький згуртував навколо себе її противників, які на окремому соборі засудили уніатів. Пізніше він домігся королівської згоди на те, щоб відібрати у Київського митрополита-уніата М. Рогози Києво-Печерську архимандрію і передати її православному духовенству.

Немало послужив Україні князь Костянтин і на військовій ниві. Папський легат повідомляв у Рим, що К. Острозький – кращий воєначальник нашого часу. І справді з 60 битв, що згадуються на надгробку князя, він зазнав лише двох значних поразок. В усякому разі велике історичне значення мають переможні битви загонів князя з татарами під Синявою, Дубном, Острогом, Білою Церквою, Оршею, біля Дніпра.

На жаль, більшість починань князя Острозького в галузі освіти, культури, друкарства, було зведено нанівець його спадкоємцями – прибічниками католицтва. Занепала академія у 1612 р., припинила діяльність друкарня. Онука князя Анна-Алоїза так ревно служила католицизму, що після смерті була оголошена ним святою.

Але, незважаючи на це, діяльність князя Костянтина Острозького мала виняткове значення для зміцнення позицій української культури XVI – XVII ст. Заснована ним академія стала предтечею слов'яно-греко-латинських вищих шкіл Києва та Москви. А безсмертні острозькі видання мали неперевершений вплив на розвиток освітньої справи на всіх східнослов'янських землях.

➤ **Петро Могила** (1596–1647). Біографи вважають, що освіту Петро Могила здобув у Львівській братській школі, а завершив її у західноєвропейських вищих навчальних закладах. Для свого часу він був чоловіком «высоко стоящим между современниками по своему уму и образованию и ревностный борец за дело православия, на служение которому им посвящены были все свои силы», як зазначалося в книзі С. Голубєва «История Киевской духовной академии» (Київ, 1886).

Обізнаний у багатьох науках, Петро Могила починав свою кар'єру військовим, відзначившись у битві під Хорином. Важко сказати, що примусило відмовитися юнака від військової кар'єри, змінити успіх на скромну долю «інока». Не виключено, що схилив його на цей бік Іов Борецький, який супроводжував у хотинському бою Сагайдачного. Є відомості, що в 1625 р. П. Могила було пострижено в ченці Києво-Печерської лаври. Нащадок князівського роду, широкоосвічений, Могила в сані простого ієрохенця мав особливий вплив на ієрархічні справи.

Час, на який припадає діяльність П. Могили, характеризується антифеодальною і національно-визвольною боротьбою українського і білоруського народів. Одним з виявів цієї боротьби був рух проти наступу католицизму, за збереження православної віри, на захист церковнослов'янської мови, яка була літературною мовою передусім у галузі конфесіонального письменства. Слід відмітити, що на початку XVII ст. православ'я стало вірою народних мас. І без застережень можна сказати: П. Могила сприяв утвердженню православної церкви, організації освіти в Україні, його діяльність була спрямована на поглиблення самосвідомості народу.

Широка освітньо-культурна діяльність П. Могили – це організація шкіл у Києві (1631), Вінниці (1634), Кременці (1636), Гоші (1639), започаткування Слов'яно-греко-латинської академії в Яссах (1640), піклування про розвиток Лаврської друкарні, про книжну справу, широка діяльність у справі відношення та охорони пам'яток культури стародавньої Русі. За його підтримки вперше у Києві (і в Україні) почалися реставраційні роботи, велася відбудова Десятинної церкви, храму Спаса на Берестові, Софійського собору.

Значний інтерес становлять передмови П. Могили до книг «Малий катехізіс», «Літос», «Антологія» – збірник моральних

і життєвих повчань. Ці книжки були заборонені як єретичні. Вони зазнали прокляття й анафеми за те, що певне місце в них посідали гуманістичні ідеї.

Завдяки турботам П. Могили побачили світ такі книги, як «Лексикон славеноросійський» Памво Беринди, «Євангеліє учительне» – збірник повчань на недільні дні, виданий українською книжною мовою.

У полі зору П. Могили були усі сторони діяльності Києво-Могилянської колегії. Часто П. Могила на свої особисті кошти діставав книжки, навчальні посібники, посилав учитися за кордон викладачів. У заповіті П. Могила відписав на користь колегії значну суму грошей та прибутків від залишеного майна, коштовностей і найцінніше – свою особисту бібліотеку.

Таким чином, в основі поглядів освітніх діячів лежав багатотисячовий виховний досвід українського народу. Українські просвітителі XVI – XVII ст. висували такі педагогічні вимоги:

1. Широке розповсюдження грамотності, доступність освіти.
2. Зв'язок виховання, соціальних умов і спадковості у формуванні особистості. Роль активної діяльності особистості.
3. Вікова періодизація за античною традицією (1–7 р. – період морального виховання, 7–14 р. – практичного навчання, 14–21 р. – громадського виховання та розумового розвитку).
4. Природовідповідність виховання.
5. Свідомість, систематичність, послідовність, наочність навчання, міцність засвоєння знань.

У школах України утверджувалася гуманістична педагогіка, склались певні традиції сімейного виховання. На порядок денний було висунуто наступні питання: роль батьків та їх прикладу у вихованні; виховання через практику життя; підготовка до життя та праці; зв'язок батьків з учителями; розумове керівництво дітьми з боку батьків; виховання любові й поваги до батьків, до старших; сім'я як вирішальна сила у формуванні моральних поглядів і навичок громадської поведінки дітей.

ТЕМА 3

Представники педагогічної думки XVIII ст.

Мета та предмет: розкрити філософські підвалини педагогічних поглядів Г.Сковороди, дати характеристику ідеї «сродності» у вихованні, показати значущість педагогічних поглядів Г.Сковороди у розвитку вітчизняної педагогічної теорії та практики, дати характеристику освітньої діяльності та спільним тенденціям педагогічних поглядів найбільш відомих освітніх діячів другої половини XVIII ст. (І.Котляревського, Я.Козельського, І.Тимківського, В.Каразіна, П.Білецького-Носенка); на основі порівнювального аналізу педагогічних творів освітніх діячів показати тенденцію розширення прогресивних пошуків освітніх діячів другої половини XVIII ст.; формувати уявлення про роль та значення педагогічної думки періоду руїни для подальшого розвитку освіти та виховання.

Терміни та основні категорії: гносеологія, «природа народу», «сродня» праця, принцип природовідповідності, демократизм, доступність освіти, розвиток природних задатків дитини, ідеал загального земного щастя, поєднання особистих та загальних інтересів, розум, серце та працьовитість як предмети виховання, «тілесне виховання», виховання «розуму серця», патріотизм, гуманізм, народність, рівноправність, освіта для жінок, взаємозв'язок «науки» і «натури», естетичне виховання, свідоме засвоєння знань, широка освіта народу, навчання рідною мовою.

Питання теми

1. Виховна концепція Г.Сковороди.
2. Освітня діяльність та погляди І.Котляревського та Я.Козельського.
3. Педагогічна діяльність І.Тимківського, В.Каразіна та П.Білецького-Носенка.

Інформаційний матеріал до теми

Коли велика справа – панувати над тілами, то ще більша – керувати душами.

Г.Сковорода

1. Виховна концепція Г.Сковороди.

Григорій Савович Сковорода (1722–1794) – колоритна постать на українській ниві. Філософ, письменник, поет, просвітитель, великий гуманіст і народний вчитель. Г.Сковорода – це втілення розумового пробудження України кінця XVIII ст. В його педагогічних поглядах чітко відбилися тогочасні соціальні протиріччя українського суспільства, а саме: знищення українського козацтва, заміна українського державництва автономією царсько-чиновницького централізму. Все життя просвітитель був у колі простонароддя, вивчав його природу, волю і прагнення, мову, духовність, традиції і звичаї: «Мой жребий с голяками».

Свою педагогічну концепцію він будував на основі власної гносеології, позитивного досвіду роботи тих освітніх установ, у яких він вчився і працював (Київська академія, Переяславський колегіум, Харківський колегіум), на основі народного педагогічного досвіду, викристалізованого у народну педагогіку.

Народна педагогіка – дійсно життєдайне джерело творчості руського Сократа. Ідеями української народної педагогіки проймає вся його спадщина. Так у притчі «Вдячний Еродій» автор надає перевагу родинному вихованню у трудовій сім'ї над вихованням, побудованим за іноземними еталонами. Він засуджує тих, хто плюндрує все національне, свій народ, його мову, звичаї, традиції. За словами Г.Сковороди, кожен має пізнати свій народ, а в народі – себе. Сковорода завжди був на боці носіїв народної моралі, і тих, «хто серцем чистий і душею», відстоював твердження – простий народ здатний до самостійної педагогічної творчості.

Г.Сковорода був автором своєрідної педагогічної концепції. Її підвалинами є демократизм, доступність освіти, яка повинна бути надбанням всього народу,

Правильне виховання криється в природі самого народу, як вогонь і світло в кремені.

Г.Сковорода

заперечення природжених ідей. У вихованні потрібно звертати увагу не на соціальне положення дітей, а на їх природу, нахили, інтереси, дарування.

Мета виховання за Г. Сковородою – істинна людина, гармонійно розвинута, корисна суспільству, здібна до життя і боротьби, людина щаслива. Мислитель закликав: «У щасливу путь хай шляхи ведуть!». А шлях до щастя – це самопізнання, самовдосконалення. Необхідно пізнати себе до глибини: зрозуміти смисл і мету життя, мету своєї діяльності; розібратися, що ми знаємо, а чого ні, що нам потрібно знати і робити, що ми можемо, а чого не можемо, чому нам вірити, чому служити, чим і як жити.

Мета виховання реалізується через конкретні виховні завдання: розумове, моральне, трудове, естетичне виховання.

Заслугою мислителя є обґрунтування принципів гуманізму, народності та природовідповідності. Принцип гуманізму він розкрив як розуміння вихователем думок, переживань та прагнень дитини, віру у благородне особистісне начало, чуйне ставлення і повагу до вихованця.

Народність у Григорія Савовича – це не тільки навчання рідною мовою. Вона обумовлюється усім укладом життя, історією, культурою, мовою, ментальністю народу. Мислитель висував ідею спорідненого, тобто природовідповідного виховання. Головним для педагога є пізнання і вдосконалення природних здібностей кожної людини. Будь-який член суспільства повинен займатися спорідненою діяльністю відповідно до природних здібностей та покликання, нахилів та уподобань. Тільки «природа» людини, повинна визначити напрям і завдання навчання. Вона є «матір'ю» виховання і науки й повинна бути єдиною «учителькою» і «провідницею» в діяльності людини.

Бачиш, що світло премудрості тоді входить у душу, коли чоловік два єства пізнає: тлінне та вічне.

Г. Сковорода

Першим предметом виховання має бути розум людини. Це рушійна сила діяльності людини й суспільства. Тіло «поневолене думками нашими». Тому для розвитку розумових здібностей необхідно виховувати пам'ять, бо «пам'ять є сердечне око, сонце, що не заходить та освічує Всесвіт».

Другим предметом виховання є серце людини. Сума знань не є добродієність. Знання треба зрощувати на високих моральних якостях. Правильне виховання – в єдності істини і добродієності, знань і високих моральних поривань (чесність, помірність, працьовитість).

Третім предметом виховання є працелюбність людини згідно з нахилами людини, з її «сродністю». Праця – джерело суспільного багатства і щастя, «саморушійна пружина» всього життя. Людина, яка віддається ледарству, дармоїдству та паразитизму, гине, а суспільство терпить крах.

Освітній діяч висловив думку про те, що не виховання і наука творить природу, а природа творить науку, визначає виховання людини. Наука повинна лише удосконалювати, «сродність».

Важливу роль відіграє виховання волі людини. Не досить володіти розумом, високими моральними якостями і «сродністю» до певного діла, потрібна ще єдність слова і діла (єдність думок і вчинків), що зумовлюють результати діяльності людини.

Г. Сковорода вірив у невичерпні сили народу, в його високі моральні якості й різносторонні таланти. Він вважав, що правильне виховання розкриває внутрішнє багатство, яке криється в народі, як вогонь в кремені, – треба тільки вміло використати їх.

Моральне виховання Г. Сковорода пов'язував з проблемами щастя людини на землі, умовами і шляхами його досягнення. Щастя треба шукати в своїй країні, на своїй землі, у своїй хаті, у самих собі, у праці для суспільства, у сумлінному виконанні людських обов'язків, в реалізації свого природного покликання, у поєднанні особистих інтересів з громадськими. Загалом Г. Сковорода висунув ідеал загального земного щастя на основі глибокого самопізнання, спорідненої праці і поєднання «приватної посади з суспільною».

Проявами високої моральності людини Г. Сковорода вважав патріотизм, любов до вітчизни, поєднання особистих і громадських інтересів, чесність, порядність, скромність, совість, поміркованість, гуманізм, оптимізм, життєрадісність, працьовитість.

... Не можна побудувати словом, якщо те саме руйнувати справою.

Г. Сковорода

Найкраща помилка та, якої допускаються у навчанні.

Г. Сковорода

Одним із завдань морального виховання Г. Сковорода вважав навчання вдячності, без якої людина не може бути «доброчесною, світосяйною, високоморальною». Мислитель віддавав велику шану доброзичливості, скромності, чуйності, повазі до старших, шанобливому ставленню до батьків, наставників, учителів.

Усі свої моральні принципи Г. Сковорода виводить з реального життя народу і вимог людського розуму. Він цінував людину не за матеріальне багатство, зовнішній вигляд, становище, а за її розум, моральність, красу.

Міру краси і добра в людині визначають її справи і вчинки, а не слова. Краса у Г. Сковорода – це подоба добру, благу, корисності, природній доцільності. Не місце, не чин, не зовнішність, не багатство прикрашає людину, а людина своєю «сродньою» працею прикрашає місце. Людина повинна вміти бачити за зовнішнім внутрішнє. Зовнішня краса – це знак внутрішньої істини. Але часом зовнішня краса, захоплення нею веде на хибний шлях втрати істини; гарна зовнішність буває принадою, в середині якої схований капкан. Сковороду лякало те, що люди часто піддаються на спокуси зовнішнього блиску і не бачать прихованої під нею отрути. Важливим засобом естетичного виховання Г. Сковорода вважав літературу, рідне слово, природу, народну творчість, музику, працю.

Не той дурний, хто не знає... але той, хто знати не хоче. Зненавидь дурість.

Г. Сковорода

Праця – джерело матеріального і духовного багатства, природна потреба кожної людини, засіб формування і становлення особистості. Г. Сковорода був переконаний, що тільки вільна праця, праця за покликанням, за нахилами і обдаруванням приведе людей до щастя, морального задоволення, суспільного блага. «Сродня» праця прикрашає людину, робить її мудрою.

Ідею «сродньої» праці Г. Сковорода проводить через ряд своїх байок «Орел і черепаха», «Собака і кобила», «Бджола і шершень». Шершень кепкує з бджоли, яка постійно трудиться. Пропагуючи її, освітній діяч одночасно картає людей-паразитів, які у бездіяльності, ліні втрачають своє благородство. Він стверджує важливість

для суспільства принципу – жити за законами «сродньої» праці: «Нет радостнее, как жить по натуре».

Довго сам навчайся, якщо хочеш навчати інших.

Г. Сковорода

Мислитель відстоював широку освітню програму, оголосив війну неучтву. Широке коло знань повинна засвоїти і перетворити «в сік і кров», навчитись користуватися ними кожна людина. Його дидактичні поради: будити прагнення до знань, виробляти звичку до розумової праці; розвивати бажання вчитися, ініціативу, самостійність, наполегливість в опануванні знань, вивчати і розвивати природні задатки дитини, вчити мислити, розвивати духовні сили, активність і самостійність, орієнтуватися на вік дитини, викладати доступно, точно, ясно, доказово, забезпечуючи активність, самостійність, любов до науки, систематичні і постійні зусилля розуму.

Особливе місце у педагогічних поглядах Г. Сковорода належить особистості вчителя. Джерелом його ідей про сутність, завдання, значення педагогічної праці була народна мудрість. На ґрунті кращих традицій народної педагогіки мислитель розв'язує питання про якість вчителя та вимоги до нього.

Г. Сковорода давав низку порад тим, хто обрав професію вчителя («Алфавит или букварь мира»): глибокий розум, висока мораль, єдність слова і діла, відданість народові й батьківщині, покликання і любов до професії, чесність, стриманість, терпіння, глибоке знання рідної мови і духовності свого народу, логіка, доказовість, глибокі переконання, любов до науки, самовдосконалення.

Почесне, відповідальне, благородне завдання вчителя – піднесення свідомості простих людей. Його найголовніший обов'язок – виявляти й розвивати природні задатки своїх вихованців, своєчасно розвивати внутрішній світ дитини і спрямовувати її діяльність правильним шляхом, оберігати дитину від шкідливих зовнішніх впливів. Г. Сковорода вимагав від учителів уважного вивчення нахилів і здібностей своїх учнів, що виявляються й закріплюються у процесі праці, діяльності. Учитель – не пасивний спостерігач самовиявлення природи дитини. Його

Краще голий та правдивий, ніж багатий та беззаконний.

Г. Сковорода

завдання – пізнати природні задатки учня, розвивати їх, цілеспрямовано діяти в напрямку високої мети – виховання щасливої, вільної, творчої особистості.

2. Освітня діяльність та погляди

І. Котляревського та Я. Козельського.

➤ **Іван Петрович Котляревський** (1769–1838) зробив перший крок до створення української національної літератури та педагогіки. Працюючи на посаді наглядача Будинку для виховання дітей бідних дворян у Полтаві, з любов'ю ставився до дітей бідних дворян, дбав про їх гармонійний розвиток, через твори літератури й мистецтва виховував у них кращі моральні якості.

Педагогічні думки І. Котляревського пройняті духом гуманізму, демократизму, народності, народними ідеалами. Він ставив питання про відповідальність батьків за виховання дітей, про задоволення прагнень народних мас до освіти. У вихованні ним практикувались такі засоби, як література, мистецтво, дитячі сценічні вистави. Він розвивав творче мислення і творчу самостійність своїх вихованців, смак до літератури і мистецтва.

І. Котляревський вірив у велику силу виховання, схвалював гуманні методи впливу на особистість учня, надавав перевагу розповідям, бесідам, поясненням, цінував особистий приклад та авторитет вихователя.

Метою виховання І. Котляревський вважав підготовку громадян, корисних Батьківщині й народу, освічених патріотів, борців проти кріпосництва. Він був шанованим і строгим батьком для дітей. Про педагогічну діяльність І. Котляревського розповідає Т. Шевченко у повісті «Близнець», де називає Івана Петровича талановитим педагогом з глибокою вірою в силу виховання, освіти й навчання. Принципами творчості І. Котляревського були: патріотизм, гуманізм, народність, рівноправ'я.

➤ **Яков Павлович Козельський** (бл. 1728–1794) – видатний український просвітител, філософ, вчений-енциклопедист. Народився в с. Келеберда (нині Каневський р-н Черкаської обл.) в сім'ї наказного сотника козацького Полтавського полку. В 1744–1750 рр. навчався в Київській академії, потім в Академічному університеті при Петербурзькій Академії наук

й одночасно займався викладацькою діяльністю. З 1752 р. знаходився на військовій службі; в 1760-х рр. викладав математику і механіку в Артилерійському та інженерному шляхетському кадетському корпусі. З 1766 р. переходить на громадянську службу, обирається депутатом від Дніпропетровського пікінерського полку в комісію для підготовки проекту нового Укладення. У 1770–1778 рр. був членом ради Малоросійської колегії, що знаходилась у той час у м. Глухові. Останні роки життя провів у своєму маєтку Крутий Берег, недалеко від Полтави, і займався літературною діяльністю. Уряд Катерини II намагався всіляко позбутися «незручного» мислителя. Дворянська наука ігнорувала Я. Козельського як вченого, його праці не публікувались.

Всебічно освічений, глибоко обізнаний у різноманітних галузях науки, Я. Козельський досліджує філософські й педагогічні погляди Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є, К. Гельвеція. У своїх творах він дає характеристику загальнофілософських понять, філософії як науки, підкреслює велике значення вивчення суспільних наук (зокрема філософії) у формуванні та розвитку особистості.

Педагогічні погляди Я. Козельського найбільш повно розкрились у творі «Рассуждения двух индийцев Калана и Ибрагима о человеческом познании», де він розкриває взаємозв'язок «науки» і «натури». Вчений глибоко вірив у можливість пізнання людиною оточуючого світу, відзначаючи при цьому нескінченність процесу пізнання та його складність. Я. Козельський надавав великого значення у процесі пізнання оточуючої дійсності практичному досвіду самої людини. «Ціла фізика та усі її окремі науки, – стверджував він, – поширені та розвинені до високого ступеню з невичерпних джерел натури незрівнянно більше спостереженнями та досвідом, ніж роздумами».

Заслуга Я. Козельського полягає в тому, що він створив класифікацію різних галузей наукового пізнання, поклавши в її основу два об'єкта пізнання – природу та суспільство; виділив в окремі галузі науки онтологію, гносеологію, логіку, психологію, етику, юриспруденцію, політику, хімію, фізику; дав визначення поняттю «наука».

Велику роль у процесі формування особистості відводив вихованню, стверджуючи, що дитину слід виховувати, а вже потім розвивати її знання. Моральні якості, стверджував він, не є вродженими,

а набуваються у процесі виховання, становлення особистості як громадянина, «сина Вітчизни». Він вказував на роль батьків у вихованні дитини, на значення звичок, називаючи їх другою природою.

Багато творів Я. Козельський присвятив дидактичним проблемам. Він визначив «правила навчання», звертаючи при цьому основну увагу на наочність, доступність викладення, систематичність та ін. Особливо підкреслював значення повторення у процесі навчання.

3. Педагогічна діяльність І. Тимківського, В. Каразіна та П. Білецького-Носенка.

➤ **Ілля Федорович Тимківський** (1773–1853) – випускник Академії й Московського університету, директор Новгород-Сіверської гімназії, професор, ректор Харківського університету, наставник К. Ушинського, М. Максимовича (свого племінника).

І. Тимківський був особливо діяльним педагогом, відкривав школи, гімназії, писав для них посібники, програми, давав методичні поради для вчителів.

Добрузгадку про свого вчителя залишив К. Ушинський у «Спогадах про навчання в Новгород-Сіверській гімназії»: «І. Тимківський був людиною енциклопедичних знань, продовжував демократичні традиції в педагогіці». Близько 30 років І. Тимківський присвятив справі розвитку народної освіти в Україні. Головний його теоретичний твір «Загальні думки про навчання і заклади».

Провідну роль у формуванні особистості він відводив освіті й вихованню, всупереч урядовій політиці прагнув охопити освітою й вихованням усі верстви населення, незалежно від соціального стану. Щоб досягти педагогічного ідеалу, І. Тимківський радив учителям розвивати природні сили вихованців, їх здібності, збагачувати спадкові дані дітей новими якостями шляхом освіти, навчання і виховання. Цікаві думки висловлював педагог з приводу шкільних підручників. Він вважав, що повинно бути два підручники: один, стислий, для учнів, а другий, більш широкий, для вчителів. Матеріал підручника повинен сприяти розумовому, моральному та естетичному вихованню учнів, бути ілюстрованим.

Педагог вказував, що «тілесне виховання» повинно бути таким, як і виховання «розуму серця».

І. Тимківський виступав за свідоме засвоєння знань, спонукав учнів до напруженого мислення. В роботі з невстигаючими повинні бути терпіння, такт і готовність до виконання цієї кропіткої роботи. Педагог розвивав в учнів любов до науки.

➤ **Василь Назарович Каразін** (1773–1842) – засновник народної школи для селянських дітей у с. Кручик Сумського повіту, організатор заснування Харківського університету. Він ніс естафету гуманізму, просвітительства, віри у всемогутність людського розуму, в неминучість торжества правди й справедливості, був популяризатором педагогічних і наукових знань серед народних мас України. У 1811 р. заснував у Харкові Філотехнічне товариство, яке своїми дослідженнями, винаходами сприяло розвитку землеробства й тваринництва, впровадженню нової техніки, поширенню технічних і сільськогосподарських знань. В. Каразіну належить ідея створення Міністерства народної освіти (1802 р.), в діяльності якого він відіграв визначну роль, керуючи Головним управлінням училищ. Він розробляв «Предварительные правила народного просвещения», «Предначертания университетских й академических уставов», брав активну участь у відкритті навчальних закладів, у виданні першого в Росії педагогічного збірника «Ежемесячное сочинение об успехах народного просвещения». Завдяки тривалим зусиллям В. Каразіна було відкрито перший в Україні університет у Харкові, для якого він написав проект Статуту. Університет був відкритий 17 січня 1805 р.

В. Каразін виступав проти засилля іноземців у навчальних закладах України. Він вважав, що діти, які виховуються іноземцями, віддаляються від рідної мови, культури, історії. Одним з перших в Україні В. Каразін ставив питання про навчання і виховання дітей жіночої статі: «Необхідно повсюдно відкривати школи для дівчат бідного стану». Він ретельно розробляв програму навчання сільських дівчаток у народних школах.

Багато уваги приділяв В. Каразін роботі відкритої ним на власні кошти початкової школи в с. Кручик, популяризуючи наукові та педагогічні знання серед сільського населення.

Основні педагогічні ідеї В. Каразіна: широка освіта народу, безстановий характер освітньої системи, раціональний характер освіти, навчання рідною мовою.

➤ **Павло Павлович Білецький-Носенко** (1774–1858) – письменник, перекладач, представник прогресивного громадсько-освітнього руху в Україні. 30 років свого життя він присвятив вихованню сільських дітей. На власні кошти відкрив у Прилуках двокласне народне училище, а потім шкільний інтернат у своєму будинку в селі Лапонці біля Прилук, де навчалися діти селян з 7–10 років.

У 1810 р. П. Білецький-Носенко був призначений наглядачем повітового училища в Прилуках, а з 1812 р. – попечителем шкіл всього повіту. На цій посаді він перебував до 1847 р., пропагуючи прогресивні педагогічні ідеї вітчизняних і зарубіжних освітніх діячів. Педагог намагався по-новому вирішувати питання народної освіти, навчання і виховання дітей. Він виступав проти схоластики і догматизму, за свідоме засвоєння знань, вироблення в учнів життєвих умінь та навичок допитливості й спостережливості, природної жвавості, активності, самостійності мислення, природних нахилів, потягу до певних предметів. Він намагався розвинути у дітей більше таланту від того, чим їх обдарувала природа.

П. Білецький-Носенко обстоював народність у вихованні дітей, вважав необхідним завданням виховання в дітей патріотичних почуттів, почуття дружби між різними національностями тощо. Основним його педагогічним положенням була гуманістична ідея гармонійного розвитку особистості. З цією метою він намагався давати дітям знання про природу, людину, суспільство, його історію.

П. Білецький-Носенко – перший з педагогів в Україні, який розробляв методику естетичного виховання. У праці «Про смаки» він прагнув підвести учнів до розуміння прекрасного в житті, мистецтві, літературі, природі. Складаючи для дітей казки, оповідання, пісні, педагог піклувався про становлення внутрішнього світу своїх вихованців, про те, щоб кожний ніс у собі розумовий, моральний і етичний заряд. Він намагався враховувати вікові та індивідуальні особливості дітей, а запорукою успішного виховання вважав справедливе й гуманне ставлення до учня з боку вчителів і батьків.

Велике місце у творчому доробку П. Білецького-Носенка займають праці з питань лінгвістики. Він склав «Словник української мови», який був виданий лише в 1966 р.

Таким чином, у педагогічній думці XVIII ст. простежується чітка тенденція до продовження гуманістичних освітніх традицій епохи розквіту українського Відродження, що відобразилося в ідеях створення народних шкіл для широких верств населення, піднесенню ролі української мови у навчанні та вихованні підростаючих поколінь, створення навчальних закладів для жінок, розширення змісту та напрямів виховання, визнання всебічного розвитку особистості як кінцевої мети виховання.

Найбільш яскравим представником педагогічної думки даного періоду є Григорій Сковорода. Сила його педагогічних поглядів – у їх народності й демократизмі. Він вимагав освіти для усіх верств суспільства й поставив на порядок денний такі найважливіші педагогічні питання: виховання в кожній людині працелюбності у відповідності з її природними задатками; формування самопізнання та вміння обрати певний вид діяльності; виховання високих моральних якостей, розумових здібностей, доброї волі, розвиток інтелекту, доброчесності, скромності; захист освіти для всіх дітей; виховання патріотизму, любові до всього народу, непримиримості до зневажання інших народів.

Плани семінарських занять та завдання для самостійної роботи

Тема 1: Виховання і школа України XIV – XV ст.

Питання, що виносяться на самостійне опрацювання

1. Вплив української педагогічної культури на литовську в XIV – XV ст.
2. Вища освіта в Україні XIV – XV ст.

⇒ Питання для самоконтролю

1. Які освітні традиції Київської Русі мали продовження у педагогічній теорії й практиці XIV – XV ст.?
2. У чому виявляється позитивний вплив української педагогічної культури на литовську?
3. Назвіть вищі навчальні заклади, в яких здобували освіту українці у XIV – XV ст.
4. Назвіть провідні тенденції освіти зазначеного періоду.

* Контроль за самостійним опрацюванням матеріалу з даної теми здійснюється на індивідуальному занятті.

Тема 2: Представники педагогічної думки епохи українського Відродження

Питання, що виносяться на самостійне опрацювання

1. Педагогічні погляди Івана Вишенського.
2. Просвітницька діяльність та педагогічні погляди Симеона Полоцького.
3. Педагогічні питання у творах Єпіфанія Славинецького.
4. Просвітительська діяльність та педагогічні погляди Памви Беринди.

➤ **Завдання:** заповніть таблицю (стор. 129):

Освітній діяч епохи Відродження	Коротка характеристика педагогічних поглядів зазначеного освітнього діяча			
	принципи виховання	методи навчання та виховання	ідеї сімейного виховання	погляди на особистість учителя
Іван Вишенський				
Стефан та Лаврентій Зизанії				
Петро Могила				
Кирило Ставровецький				
Костянтин Острозький				
Памво Беринда				
Симеон Польський				
Єпіфаній Славинецький				
Павло Попович-Гученський				
Іов Борецький				
Феофан Прокопович				

⇒ Питання для самоконтролю

1. Які ідеї пропагував І. Вишенський у своїх творах? У чому виявляється їх матеріалізм?
2. Яке значення мали антиклериканські ідеї І. Вишенського для розвитку української культури?
3. Назвіть відомі вам твори Є. Славинецького.
4. У якому творі Є. Славинецького накреслено дитячий моральний кодекс? Які чесноти є підвалинами цього кодексу?
5. Яке значення мав «Лексикон» П. Беринди для розвитку освітньої справи в Україні?
6. Поясніть термін «пестунство», введений П. Бериндою.
7. Які педагогічні ідеї характеризують педагогічну думку епохи Українського Відродження? Чим вони відрізняються від педагогічних ідей, висунутих освітніми діячами XIII – XV ст.?

8. Хто з освітніх діячів епохи Українського Відродження був автором навчальних посібників та підручників? Назвіть ці підручники.

* Контроль за самостійним опрацюванням матеріалу з даної теми здійснюється на семінарському занятті.

Тема 3: Козацька педагогіка

Питання, що виносяться на самостійне опрацювання

1. Українська козацька педагогіка як складова частина національної системи виховання.
2. Здійснення гармонійного виховання особистості у козацькій педагогіці.
3. Виховання жінки на Запорізькій Січі. Поняття Березини.
4. Гра як засіб виховання дитини у козацькій педагогіці.

➤ **Завдання:** опишіть 2-3 дитячі гри, сформулюйте до них виховну мету та завдання, що виконують ці ігри.

⇒ **Питання для самоконтролю**

1. Визначте основні принципи функціонування братських шкіл в Україні (на основі вивчення статуту Луцької братської).
2. Дайте характеристику Києво-Могилянській академії як навчального закладу, розкрийте її значення для розвитку вітчизняної педагогічної теорії й практики.
3. Яку роль відіграло українське козацтво у розвитку вітчизняної педагогічної теорії й практики?
4. Назвіть етапи раннього виховання дітей, що склались у козацькій педагогіці.
5. Перерахуйте основні риси козацької педагогіки.

* Контроль за самостійним опрацюванням матеріалу з даної теми здійснюється на індивідуальному занятті.

Тема 4: Освітня діяльність і педагогічні погляди Г. Сковороди

Питання, що виносяться на самостійне опрацювання

1. Життєвий та творчий шлях Г. Сковороди.
2. Гуманістичне спрямування педагогічної теорії та практики Г. Сковороди. Соціальний утопізм як основа його педагогічних поглядів.
3. Питання мети й завдань виховання у педагогічній спадщині Г. Сковороди.
4. Дидактичні питання у спадщині Г. Сковороди.
5. Погляди Г. Сковороди на особистість учителя.
6. Значення освітньої діяльності Г. Сковороди для розвитку вітчизняної освіти й культури.

Завдання:

➤ Прочитайте зазначені у таблиці байки Г. Сковороди та заповніть таблицю:

Назва байки	Основна ідея, висловлена у байці
Годинникові колеса	
Орел та черепаха	
Собака та кобила	
Бджола й шершень	

➤ На основі аналізу притчі Г. Сковороди «Вдячний Єродій» створити перелік педагогічних ідей, висловлених автором у творі.

⇒ **Питання для самоконтролю**

1. Назвіть ключові положення педагогічної концепції Г. Сковороди.
2. Розкрийте сутність ідеї «сродньої праці».
3. Сформулюйте мету та завдання виховання за Г. Сковородою.
4. Перерахуйте моральні чесноти, що лежать в основі морального виховання за Г. С. Сковородою.
5. Дайте характеристику поглядам Г. Сковороди на сімейне виховання.
6. Розкрийте сутність принципу народності виховання, висловленого Г. Сковородою.

7. Яке значення мала освітня діяльність та педагогічні погляди Г.Сковороди для розвитку вітчизняної педагогічної теорії й практики?

* Контроль за самостійним опрацюванням матеріалу з даної теми здійснюється на семінарському занятті.

Тема 5: Представники педагогічної думки XVIII ст.

Питання, що виносяться на самостійне опрацювання

1. Педагогічна проблематика та освітня діяльність І. Котляревського.
2. Педагогічні погляди В. Каразіна.
3. Ідеї реформації школи П. Білецького-Носенка.
4. Педагогічні погляди Я. Козельського.
5. Педагогічна концепція І. Тимківського.

⇒ **Питання для самоконтролю**

1. Розкрийте сутність педагогічних поглядів Я. Козельського. Чим вони зумовлені?
2. Перерахуйте сформульовані Я. Козельським правила навчання.
3. Обґрунтуйте внесок Я. Козельського у розвиток науки та освіти в Україні.
4. Назвіть гуманістичні підвалини діяльності та літературної творчості І. Котляревського. Яке значення мала його педагогічна діяльність?
5. Розкрийте сутність педагогічної концепції І. Тимківського.
6. Розкажіть про діяльність В. Каразіна на посаді керівника Головного управління Училищ Міністерства народної освіти. Яке освітнє значення вона мала?
7. Назвіть педагогічну проблематику праць В. Каразіна.
8. Розкрийте сутність обстоюваного П. Білецьким-Носенком принципу народності.
9. Дайте характеристику ідеям реформації школи, висунутим та розробленим П. Білецьким-Носенком.

* Контроль за самостійним опрацюванням матеріалу з даної теми здійснюється на семінарському занятті.

Блок самоконтролю за змістовим модулем 2

За результатами засвоєння змістового модуля ви повинні знати:

- історичні передумови українського Відродження та їх вплив на формування педагогічної теорії та практики;
- систему освіти в період Відродження;
- особливості організації та діяльності братських шкіл України;
- особливості організації спеціальних шкіл України періоду Відродження;
- стан вищої освіти XVI-першої половини XVIII ст.;
- сутність та зміст поняття «козацька педагогіка»;
- основні тенденції педагогічної думки епохи Відродження;
- сутність педагогічної концепції Г. Сковороди;
- сутність педагогічної діяльності й освітніх поглядів представників педагогічної думки XVII ст. (І. Котляревського, В. Каразіна, Я. Козельського, І. Тимківського, П. Білецького-Носенка та ін.).

За результатами засвоєння змістового модуля ви повинні вміти:

- аналізувати концепції виховання, характерні для епохи Відродження;
- встановлювати взаємозв'язок між педагогічною теорією та практикою періоду Відродження;
- розуміти сутнісні характеристики ідеалу козацької педагогіки та його значення в контексті відродження в Україні козацьких освітніх традицій;
- оцінювати педагогічну спадщину освітніх діячів XVI-XVII ст. з позицій сучасної педагогіки та аналізувати їх внесок у розвиток вітчизняної педагогіки в цілому.

Тести самоконтролю до змістового модуля 2

- 1. Система козацьких шкіл:**
 - 1) школи джур, січові школи, церковні школи;
 - 2) полкові школи, школи полкових старшин, монастирські школи;
 - 3) школи джур, школи військових старшин, школи народної музики.
- 2. Перша братська школа виникла у:**
 - 1) 1586 р.;
 - 2) 1615 р.;
 - 3) 1632 р.
- 3. Хто з освітніх діячів епохи Українського Відродження є автором першого в Україні підручника риторики?**
 - 1) П. Могила;
 - 2) К. Острозький;
 - 3) Ф. Прокопович.
- 4. Києво-Могилянську академію було утворено у:**
 - 1) 1586 р.;
 - 2) 1615 р.;
 - 3) 1632 р.
- 5. Система шкіл України епохи Відродження:**
 - 1) академія, колегіум, спеціальні школи, елементарні школи;
 - 2) академія, січові школи, парафіяльні школи, музичні школи;
 - 3) католицькі, уніатські, протестантські, православні школи.
- 6. Автором творів «Зерцало богословне», «Євангеліє учительное», «Перло многоцветное» є:**
 - 1) І. Вишенський;
 - 2) С. Зизаній;
 - 3) К. Ставровецький.
- 7. Братські школи були за змістом:**
 - 1) елементарними школами;
 - 2) середніми навчальними закладами;
 - 3) вищими навчальними закладами.
- 8. Автором твору «О воспитании чад» є:**
 - 1) І. Борецький;
 - 2) П. Беринда;
 - 3) П. Могила.

- 9. За П. Бериндою «пестунство» – це:**
 - 1) надмірні пестощі у вихованні;
 - 2) педагогіка;
 - 3) навчання.
- 10. В якому з класів Києво-Могилянської академії вивчали початкові відомості про мови:**
 - 1) фара (аналогія);
 - 2) граматики;
 - 3) синтаксима.
- 11. Дайте характеристику змісту навчання у братських школах:**
_____.
- 12. Визначте роль «шкіл-дяківок» як ланки системи освіти:**
_____.
- 13. Розкрийте педагогічну проблематику творів К. Ставровецького:**
 - 1) _____;
 - 2) _____;
 - 3) _____.
- 14. Назвіть основні тенденції розвитку педагогічної думки епохи Українського Ренесансу:**
 - 1) _____;
 - 2) _____;
 - 3) _____;
 - 4) _____;
 - 5) _____.
- 15. Сформулюйте основні моральні положення, висловлені Г. Сковородою у його творах:**
 - 1) _____;
 - 2) _____;
 - 3) _____;
 - 4) _____;
 - 5) _____.

ПЕДАГОГІЧНА ДУМКА XIX – ПОЧАТКУ XX ст.

ТЕМА 1

Педагогічні ідеї О. Духновича

Мета та предмет: розкрити народно-педагогічні засади освітньої концепції О. Духновича, дати уявлення про його культурно-освітню діяльність; дати характеристику ідеї народності виховання за О. Духновичем; розкрити сутність принципу природовідповідності як ключового принципу виховання; однакомити з поглядами О. Духновича на мету, завдання й провідні напрями виховання; висвітлити роль учителя у справі виховання дітей; дати загальну характеристику підручника «Народная педагогика в пользу учителей и училищ сельских»; розкрити сутність основ сімейного виховання за О. Духновичем; формувати розуміння значущості педагогічних поглядів О. Духновича та його освітньої діяльності для розвитку вітчизняної педагогічної теорії та практики.

Терміни та основні категорії: ідея народності виховання, національне самовизначення, природовідповідність виховання, розумове виховання, мета та завдання виховання, методи виховання, сімейне виховання, «народна педагогія».

Питання теми

1. Основні засади педагогічної концепції О. Духновича.
2. Погляди О. Духновича на мету, завдання і провідні напрями виховання.
3. Роль вчителя і батьків у вихованні особистості.

Інформаційний матеріал до теми

Люби свій народ не тому, що він слашний, а тому, що він твій... Будь вірний своїй Батьківщині – це твоя колиска. Хто не любить свою батьківщину, той сирота, той без батька, без матері, без усього.

О. Духнович

1. Основні засади педагогічної концепції О. Духновича.

Олександр Васильович Духнович – видатний педагог, філософ, історик, етнограф, публіцист, поет, прозаїк, драматург, організатор народної освіти на Закарпатті (1803–1865 рр.). Він виражав інтереси тієї частини українців, того «малого народу», який був відірваний від кровних братів на сході й століттями жив під чужоземним гнобленням, але не скорився, вижив і зберіг, розвинув свою мову, культуру.

О. Духнович був людиною різнобічних наукових інтересів, знав твори античних філософів, володів латинською, старослов'янською, грецькою, російською, німецькою, угорською, польською, словацькою та чеською мовами, уважно ставився до народної творчості. Своє життєве кредо він виклав у знаменитому вірші «Я русин...»: «*Я русин был, есть и буду...*».

О. Духнович був переконаний, що прогрес суспільства значною мірою залежить від освіти та навчання дітей і молоді. Він вважав, що за допомогою освіти можна поліпшити економічне й культурне становище суспільства («де є розум, там є свобода діл»). Як кожна дитина має право на життя, так вона має право на освіту. Навчання мусить вестися рідною мовою й відповідати потребам народу.

Однією з головних засад системи педагогічних поглядів О. Духновича є **ідея народності виховання**. Виявом народності він вважав боротьбу за збереження своєї культури, мови, звичаїв, релігії. Освітній діяч боровся за самоутвердження рідного народу, проти денаціоналізації та асиміляції, соціальної

Народ без освіти не може називатися народом, такий народ є мертвим, у ньому нема життя...

О. Духнович

несправедливості, закликав готувати покоління людей, відданих своєму народові, палких патріотів, «здатних вивести свій люд з культурної відсталості на рівень цивілізованих націй». Першочерговим завданням школи і вчителя він вважав виховання патріотичних почуттів, любові до рідного краю, національної гідності та гордості, шанобливого ставлення до інших народів. Вихователями дітей повинні бути представники народу.

О. Духнович все своє життя відстоював право українців Закарпаття на національне самовизначення. Педагог суворо засуджував зрадництво, запроданство, космополітизм, низькопоклонство перед іноземщиною, байдужість до життя свого народу, зневагу до рідної мови, культури. Педагог вказував, що найбільша цінність на Землі – людина, її вчинки зумовлені суспільними умовами і вихованням. Вихователі треба добре знати психологію дитини, її вікові та індивідуальні особливості. Тільки встановивши «діагноз» можна визначати засоби, форми і методи «лікування». О. Духнович відстоював відомий в педагогіці **принцип природовідповідності виховання**.

*Хто своє не любить,
А за чужим прагне, –
Той своє загубить
Чуже не досягне.
О. Духнович*

Цей принцип в інтерпретації педагога включав такі ідеї:

- а) в усьому слідувати природі дитини, розвивати її природні задатки;
- б) враховувати вікові та індивідуальні особливості;
- в) глибоко вивчати анатоμο-фізіоло-

гічні та психічні особливості;

- г) вивчати індивідуальні особливості й задатки;
- д) враховувати особливості саморозвитку задатків дитини;
- е) створювати умови для саморозвитку задатків;
- ж) забезпечувати злагоджений розвиток фізичних і духовних сил дитини.

У цілому принцип природовідповідності О. Духнович формулював так: «Злагоджений розвиток шляхом вправ закладених природою задатків з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дітей у відповідності з суспільними потребам».

О. Духнович вів велику культурно-освітню роботу. Послідовно пройшовши початкову освіту в умовах сім'ї, народну школу,

гімназію, богословський курс семінарії, він займався приватною педагогічною діяльністю, написав «Засади організації освіти на Закарпатті». В систему освіти педагог включав елементарні народні школи, середні школи, гімназії й реальні школи, вищі школи – університети.

О. Духнович відстоював слов'янське письмо для свого народу. Він створив «Литературное заведение Пряшевское», до якого увійшли 72 члени – відомі діячі освіти й культури, які організували відкриття народних шкіл, друкували підручники для учнів, літературні твори, газети. Сам О. Духнович написав «Книжицу читальную для начинающих», підручник з історії «Краткий землепис для молодых Русинов», «Сокращенную грамматику письменного русского языка», підручник «Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских». У Пряшівській гімназії він створив грошовий фонд, з якого видавалася стипендія бідним учням та студентам. У своєму домі він організував для них безкоштовну їдальню. Заснував «Заведение святого Иоанна Хрестителя», яке надавало матеріальну допомогу школярам із незаможних сімей. Для юнацтва написав «Літургічний катехізис», «Хліб душі» та «Молитовник для руських дітей». Видав перший українській народний календар «Поздравление Русинов на Новый год, 1850» (це літературно-художній альманах, де вміщені поезії закарпатських авторів, самого О. Духновича), драму «Добродетель превышает богатство», підручник географії, ряд календарів – Місяцесловів.

Діяльність педагога тісно пов'язана з його боротьбою за створення літературної мови. У рідній мові він бачив важливу зброю у боротьбі проти денаціоналізації українців Закарпаття. Щиро прагнучи практично поліпшити тяжке матеріальне становище трудового народу, О. Духнович упорядкував і видав господарсько-побутові календарі, в яких вміщував цілий ряд практичних порад про обробіток землі, підвищення урожаїв, розведення худоби, бджіл, насадження фруктових дерев, про створення здорового побуту, про особисту гігієну.

О. Духнович постійно вів пропагандистську роботу з питань організації народних шкіл, поширення освіти серед народу, підготовки народних учителів. Освіта, на його думку, – це справа самих трудящих. О. Духнович радив обирати в кожному селі «шкільного

куратора», який би збирав кошти на школу. З листа Олександра Васильовича, написаного незадовго до смерті, дізнаємось, що за його участі в селах було відкрито 70 українських шкіл, створено фонди для обладнання їх приміщень, забезпечення сиріт і дітей з бідних родин навчальним приладдям, оплати праці вчителів. Така праця на користь народу була справжнім патріотичним подвигом освітнього діяча.

Для впорядкування викладання у народних школах О. Духнович розробив посібник з педагогіки «Народна педагогія...». Це перший підручник педагогіки на Закарпатті й в усій Україні. В ньому популярно викладені основи виховання. О. Духнович спирався на думку Я. А. Коменського про те, що людина може стати людиною тільки в результаті освіти і правильного виховання, піклувався про виховання національної інтелігенції, представники якої були б вихідцями з народу і віддано служили справі його визволення. Світогляд педагога пройнятий демократизмом. Народну освіту він розглядав як засіб національного прогресу і соціального визволення.

2. Погляди О. Духновича на мету, завдання і провідні напрямки виховання.

Демократична гуманістична спрямованість педагогічних поглядів О. Духновича відображена у його педагогічній концепції.

Мета виховання: виховати людину-громадянина, сина своєї Батьківщини, відданого патріота, корисного громадянина суспільства, доброго, готового до життя і праці у суспільстві. Ця мета досягається завдяки здійсненню системи напрямів виховання, ключовим з яких О. Духнович вважав виховання розумове.

Його **завданнями** є озброєння учнів певною сумою знань з основ наук про природу й суспільство та розвиток пізнавальних сил дитини.

Оскільки сільська школа могла бути 1- або 2-класна, О. Духнович розробив окремо навчальні плани цих шкіл. Для першого класу він пропонував вивчення букв, складів, читання, письмо, усний рахунок, народний і церковний спів.

У другому класі мали викладатися читання, письмо, старослов'янську граматику, арифметику, історію, географію, ботаніку,

зоологію, землеробство, садівництво, бджільництво, німецьку, угорську мови, християнську науку. Це були фактично перші навчальні плани на Закарпатті.

У початковій школі діти навчалися з 6 до 12 років. У межах початкової школи Олександр Духнович прагнув дати дітям широке коло первісних знань з різних галузей наук. Зміст навчання він вважав одночасно й могутнім виховуючим засобом.

Педагог сформулював ряд **дидактичних положень**, основними з яких є такі:

1. Навчання повинно бути чуттєвим, спиратися на чуттєвий досвід, живе сприймання і спостереження.

2. Навчаючи дітей, слід дотримуватися доступності, посиленості, враховувати вікові та індивідуальні особливості, рівень розвитку.

3. У навчанні слід дотримуватися свідомого засвоєння знань, розвивати пізнавальну активність, дитячу ініціативу, допитливість, потяг до знань, самостійність і самодіяльність.

4. Навчальний процес повинен забезпечувати міцність і ґрунтовність знань.

Перетворення суспільства і його гармонія забезпечується **моральним вихованням**, метою якого є: людяність, любов до всіх людей, доброта, патріотизм, відданість боротьбі за національне визволення народу.

Вирішальна роль у моральному вихованні належить школі й учителю.

Великий акцент педагог робить на таких моральних якостях, як працелюбність, шана праці, людяність, чесність, правдивість, дисциплінованість, стриманість. Певне місце О. Духнович відводив ставовому вихованню.

Методи виховання: переконання, приклад, заохочення, покарання, живе слово вчителя, люб'язне ставлення до дітей.

Заохочення повинні бути пропорційні заслугі учня, а покарання – педагогічним засобом гальмування його

Учителю також хай буде на совісті, щоб у дітей народолюбство збудив і в серці їх прищепив любов до своєї народності, бо людина без народності подібна до блукаючого вовка...

О. Духнович

неправильних дій. О. Духнович вимагав глибокого вивчення природи дитини, врахування у вихованні її темпераменту. У моральному вихованні потрібні уважність, чуйність, справедливість учителя, а не його лють у ставленні до учня.

О. Духнович оцінював працю як джерело щастя й моральності. Принцип виховання в праці педагог розглядав як основоположний. Праця – це не тільки вирішення економічних проблем, а й сильний педагогічний засіб, засіб виховання, розвитку і формування особистості. Школа повинна все робити, щоб учень усвідомлював практичну цінність праці. В сільських умовах головне місце в системі трудового виховання педагог відводив землеробству як природній вправі для людини. Кожна школа повинна мати земельну ділянку, де учні під керівництвом учителя обробляли б свої грядки. У процесі роботи вони здобувають відомості з агрономії, оволодівають науковими основами землеробства. О. Духнович передбачав і такі предмети виробничого характеру, як квітникарство, бджільництво, садівництво, ремесло (в'язання, робота з деревом, дротом). Педагог вважав, що у трудовому вихованні вчитель повинен орієнтуватись на індивідуальні особливості, здібності, інтереси, професійні нахили дітей, давати кваліфіковані поради батькам.

Трудове виховання педагог тісно пов'язував з фізичним, що вирішує наступні **завдання**: фізичний розвиток дитини, зміцнення її інтелектуальних сил, підготовка до трудової діяльності. О. Духнович висував гігієнічні вимоги щодо засобів фізичного виховання (харчування, одяг, сон, дозвілля дітей на свіжому повітрі).

Велику роль він відводив природним вправам дітей у їх фізичному розвитку (біг, стрибки, купання, прогулянки, рухливі ігри у збирання дарів лісу). Високу оцінку у фізичному розвитку педагог надавав танцям, боротьбі, перекопуванню землі, садінню, рибальству, плаванню, збиранню врожаю, катанню на санках, лижах, ковзанах, організованим іграм, що сприяють розвитку пізнавальних здібностей і формуванню позитивних рис характеру.

О. Духнович вважав, що у процесі фізичного виховання необхідно враховувати вікові та індивідуальні особливості, дозувати фізичне навантаження на дітей. Він перший на Закарпатті показав роль фізичного виховання у формуванні особистості.

3. Роль вчителя і батьків у формуванні особистості.

О. Духнович вважав педагогічну працю складною й почесною, «найскладнішим мистецтвом». Учитель – це митець, який перевершує усіх інших митців, бо творить не якусь крихку річ, а людину і суспільство. Він несе відповідальність перед суспільством за результати своєї праці.

Нестерпною є наявність випадкових людей на педагогічній ниві. Нещасна та людина, яка обирає педагогічний шлях всупереч своїм нахилам та інтересам. Не кожна людина здатна від природи до виховання дітей.

О. Духнович був переконаний, що педагог мусить мати покликання, талант, повинен від природи бути обраним на вчительську посаду. Учитель повинен мати широку загальну і педагогічну освіту, глибокі знання в галузі предмету викладання, широку ерудицію і кругозір, бути зразком добродетності, викликати любов і довіру у дітей своїми діями, поведінкою та характером, любити дітей, піклуватися про них, бути з ними лагідним та справедливим. З діяльністю вчителя несумісні суворість, гнів, жорстокість. Учительські любов і ласка мають бути розумними, поєднуватись із принциповістю і вимогливістю. Педагог повинен знати своїх вихованців, дбати про їх розвиток, будити у них інтерес до знань, піклуватися про їх зовнішність, тримати зв'язок з їх батьками, керувати родинним вихованням, робити навчання і виховання дітей радісними.

Однак навчання і виховання – це не єдиний громадський обов'язок вчителя. О. Духнович розглядав педагога не просто як працівника освіти, а й як громадянина, суспільного діяча, який служить народові й Батьківщині, поширює світло знань серед трудового народу.

Надзвичайно великого значення педагог надавав **вихованню дітей у сім'ї**. Він вважав, що батьки відповідальні за долю своїх дітей перед народом і Батьківщиною. Він застерігав батьків від сумних наслідків неробства і бездіяльності дітей: «Браття, ... соромтеся жебрачого хліба бо, повірте, хто раз спробував жебрачий кусок, той свого ніколи не матиме».

Дай синові своєму здоровий розум, дай йому добрий звичай, дай йому добру волю і вже ти дав йому багатство.
О. Духнович

Громадсько-педагогічна діяльність О. Духновича відіграла значну роль у культурному житті Закарпаття. Вона активізувала боротьбу проти мовної асиміляції за збереження духовної культури українців Закарпаття, пропагувала освіту, ідеї народності й патріотизму серед українського народу, сприяла розвитку свідомості та самосвідомості українського народу.

ТЕМА 2

Представники педагогічної думки першої половини XIX ст.

Мета та предмет: розкрити гуманістичні засади педагогічних поглядів М. Пирогова, зміст його діяльності на посаді попечителя навчального округу; ознайомити з поглядами Т. Шевченка на освіту, розкрити педагогічну тематику його поетичних творів та громадської діяльності; висвітлити роль учителя у справі виховання дітей; дати загальну характеристику освітньої діяльності Г. Глібова та П. Куліша, розкрити значення «кулішівки» у розвитку вітчизняної освіти; формувати розуміння значущості педагогічних поглядів М. Пирогова, Т. Шевченка, Г. Глібова та П. Куліша для розвитку вітчизняної педагогічної теорії та практики.

Терміни та основні категорії: народна школа, демократична педагогіка, виховуюче навчання, диференційований підхід, загальна безстанова освіта, недільна школа, принцип народності, самостійність української мови.

Питання теми

1. Адміністративно-педагогічна і просвітницька діяльність М. Пирогова.
2. Педагогічні погляди та освітня діяльність Т. Шевченка.
3. Прогресивна спрямованість освітньої діяльності Л. Глібова та П. Куліша.

Інформаційний матеріал до теми

Бути, а не здаватися – девіз, який повинен носити в своєму серці кожен громадянин, який любить свою батьківщину. Служити правді – як у науковому, так і в моральному сенсі цього слова. Бути людиною.

М. Пирогов

1. Адміністративно-педагогічна та просвітницька діяльність М. Пирогова.

Микола Іванович Пирогов (1810–1881) – вчений, лікар, основоположник військово-польової хірургії. М. Пирогов увійшов в історію громадсько-педагогічного руху 60-х рр. XIX ст. як теоретик і практик педагогіки, організатор народної освіти. Перша педагогічна стаття М. Пирогова «Питання життя» (1856 р.) знаменувала початок громадсько-педагогічного руху.

У 1856 р. М. Пирогова було призначено попечителем Одеського навчального округу. В офіційних документах та статтях цього періоду («О ходе просвещения в Новороссийском крае и о вопиющей необходимости преобразования учебных заведений», «О публичных лекциях по педагогике», «Циркулярное предложение директорам училищ Одесского учебного округа», «О методах преподавания», «Об изменении правил приема в благородные пансионы при гимназиях...» та ін. він виступав за демократизацію керівництва школою і шкільною

Зробіть так, щоб покарання за вчинок було не поза людиною, а всередині її – і ви дійдете до ідеалу морального виховання.

М. Пирогов

системою в цілому, піднімав питання удосконалення методів навчання, свідомого сприйняття наукових відомостей учнями, розвиток у них уважності й самостійності; приділяв багато уваги обладнанню навчальних кабінетів, створенню бібліотек, розробив проект реорганізації Ришельєвського ліцею в університет.

Смілива новаторська діяльність М. Пирогова, демократизм поглядів призвели до загострення його відносин з місцевою владою. Його було звинувачено у вільнодумстві, у підриві авторитету місцевої влади і переведено на посаду попечителя Київського навчального округу.

На новій посаді М. Пирогов зіткнувся з низьким рівнем навчання в школах, слабкою професійною підготовкою вчителів. У статті «Школа и жизнь» (1860 р.) він писав про необхідність ліквідації розриву між школою та життям. М. Пирогов висуває вимогу **єдиної народної загальноосвітньої школи** для всіх станів і національностей, забезпечення наступності освіти і шкіл різних типів, починаючи з елементарної, висуває принцип колегіальності в управлінні навчальними закладами.

У ряді своїх творів педагог обґрунтовує **принципи навчання в душі демократичної педагогіки**: виховуючого навчання, поєднання наочності й слова, диференційованого підходу до методів навчання і виховання, врахування індивідуальних особливостей, підвищення ролі вчителя в навчально-виховному процесі, творчого підходу до педагогічної діяльності тощо. М. Пирогов звертає увагу вчителів на необхідність вивчення духовного світу дитини, виховання в учнів уважності, усвідомленого сприйняття навчального матеріалу і навичок самостійної праці.

У Київському навчальному окрузі М. Пирогов реорганізував діяльність навчальних закладів, педагогічних рад гімназій та повітових училищ; документ попечителя «Циркуляр по управленію Киевским учебным округом» він перетворив у щомісячне періодичне видання, в якому вмщував не лише офіційні документи, а й статті вчителів з обміну досвідом. Вважаючи фахову підготовку вчителів справою надзвичайної важливості, він у 1859 р. організовує при Київському університеті педагогічну семінарію, розробляє проекти підготовки вчителів для початкової та середньої школи, вживає заходів щодо покращення викладацького

*Де панує дух науки,
там твориться велике
і малими засобами.*

М. Пирогов

складу навчальних закладів округу, організовує контроль за методами навчання і виховання у приватних пансіонах. Нововведення М. Пирогова значно покращили стан шкільної справи в окрузі, привернули увагу педагогічної громадськості країни до піднятих питань, які широко обговорювались у пресі та під час підготовки шкільної та університетської реформ. Демократичні позиції педагога виявились й у ставленні до недільних шкіл, які вперше було відкрито в Києві у 1859 р. У них він вбачав «не предмет розкоші, як на Заході, а настійну потребу» і всіляко захищав від зазіхань губернської влади.

Адміністративно-педагогічна і просвітницька діяльність М. Пирогова відбувалась в умовах постійної боротьби з владою, зокрема в питанні відмови від поліцейського нагляду над студентами Київського університету. Це була одна з причин відсторонення М. Пирогова від посади попечителя 13 березня 1861 р. Звільнення Пирогова було сприйнято прогресивною громадськістю як велика втрата для народної освіти. У Києві студенти провели демонстрацію протесту.

Наступна педагогічна діяльність М. Пирогова проходила за кордоном (1861–1866 рр.). Відомості про неї не збереглися. Після повернення на Батьківщину М. Пирогов оселився у своєму невеликому маєтку в с. Вишня Подільської губернії (нині Вінниччина), де продовжував приватну медичну практику. Розробляючи свою педагогічну концепцію, освітній діяч ставив за мету формувати істинних людей з розвиненими розумовими здібностями, свободою думки, здатних до самопізнання і самопожертви, натхнення і співчуття.

Він відстоював **загальну безстанову освіту**, запропонував проєкт єдиної шкільної системи (елементарна школа – 2 роки, класична прогімназія – 4 роки, реальна прогімназія – 4 роки, класична гімназія – 5 років, реальна гімназія – 3 роки, університет, вищі спеціальні навчальні заклади).

Найбільш дієвим засобом поліпшення моралі у навчальних

*Словом і прикладом можна
довести найлегковажніших
до того, що вони беззаперечно
коритимуться усім законам
вічної правди.*

М. Пирогов

зкладах, найкращим вихователям, на думку М. Пирогова, є наука і учитель, який знає свою справу.

2. Педагогічні погляди та освітня діяльність Т. Шевченка.

Тарас Григорович Шевченко (1814–1861) – великий український поет, художник, мислитель, народився в с. Моринцях (Звенигородський р-н Черкаської обл.) у сім'ї кріпака. Рано залишився сиротою, був кімнатним козачком у пана Енгельгардта, у 1831 р. разом з ним приїхав до Петербургу. На малюнки юного художника звернув увагу художник К. Брюллов та поет В. Жуковський, які викупивши Т. Шевченка з кріпацтва, сприяли його подальшому навчанню у Петербурзькій Академії мистецтв. Після її закінчення (1845 р.) Т. Шевченко отримав звання «вільного художника», повернувся в Україну, отримав посаду в Київській археологічній комісії.

У 1846 р. Т. Шевченко вступив до таємної політичної організації Кирило-Мефодіївського товариства. За активну антиурядову діяльність у 1847 р. поета арештували та вислали в Оренбурзькі степи рядовим солдатом. Після повернення із заслання (1859 р.) Т. Шевченко жив у Петербурзі, зблизився з М. Чернишевським, М. Добролюбовим, братами Курочкіними, З. Сераковським та іншими. Великий вплив на становлення політичних поглядів мали декабристи, дружба з М. Чернишевським, зв'язок з О. Герценом, який високо оцінював творчість Т. Шевченка, називав його не лише народним поетом, а й борцем за свободу.

Т. Шевченко дуже рано почав малювати та писати вірші. Вже у ранніх творах – баладах «Причина», «Тополя», поемах «Катерина», «Гайдамаки», «Микита Гайдай», «Сон», «Кавказ», у вірші «Як помру...» – він протестує проти кріпацтва, закликає до повстання. Поет був основоположником не лише нової української літератури, а й критичного реалізму в образотворчому мистецтві. Він приділяв також багато уваги питанням виховання та освіти дітей. Його педагогічні погляди формувались під впливом філософа Г. Сковороди.

Т. Шевченко мріяв про істинно народну школу, що давала б учням глибокі знання і виховувала б їх у дусі ненависті

до експлуататорів; виношував план створення доступних підручників для навчання селянських дітей арифметики, географії, історії України та етнографії. З цією метою він пише «Букварь южнорусский» (1860 р.). Гроші, зібрані за буквар, Тарас Шевченко віддав на потреби недільних шкіл.

Поет відстоював ідею всебічного розвитку особистості (розумове, моральне, естетичне, трудове виховання); ідею підтримки, розвитку та заохочення пізнавальних інтересів учнів, стимулювання їх розумової діяльності; послідовного, свідомого засвоєння знань та їх практичного застосування; введення у зміст освіти знань про оточуючий світ, інші держави та народи, народознавчого та українознавчого матеріалу, усної народної творчості, звичаїв, традицій, обрядовості рідного народу.

Велике місце у вихованні дитини Т. Шевченко відводив учителю-вихователю. У повісті «Княжна» він критикує жорстокість і обмеженість учителів, показує дяка Совгиря, який б'є дітей і при цьому наказує їм «не кричати... і читати п'яту заповідь». Разом з тим письменник з любов'ю відтворює образи вчителів, які мету свого життя вбачають у служінні народу. Так, у повісті «Близнець» він розповідає про попечителя Полтавської гімназії, прообразом якого служив відомий письменник І. Котляревський. Т. Шевченко ставив такі вимоги до вчителя: любов до дитини, врахування індивідуальних особливостей учнів, розвиток їх творчих здібностей.

З глибокою симпатією поет пише про виховання дітей у сім'ях трудівників, де між усіма членами сім'ї відчувається сімейна близькість та взаєморозуміння. Він говорить про селянські вдівські сім'ї, де, не зважаючи на бідність, зберігаються гарні відносини. Т. Шевченко з особливою шаную ставився до жінки-матері. «Слово «мати» – велике, найкраще слово», – писав поет. У повісті «Наймичка» він відтворив мати-селянку, яка все життя приховувала своє материнство від сина. Поет піддавав осуду аристократів, які бездушно ставились до виховання своїх дітей. У повістях «Прогулка с удовольствием и не без морали», «Несчастный» він

Зі школи має виходити освічена, пряма і сердечна людина, яка добре розуміє і глибоко співчуває всьому людському, любить свою Батьківщину.

Т. Шевченко

...Дитинство, проведене на лоні божественної природи, на лоні люблячої матері і християнина батька, – такі прекрасні враження непохитною стіною стануть навколо людини і захистять її на дорозі життя від усіх мерзенностей круговоротного світу.

Т. Шевченко

з гіркотою писав про матерів-панянок, які живуть лише власними інтересами, не турбуючись про дітей. Т. Шевченко ставив питання про необхідність освіти для жінки поряд з чоловіками.

З ім'ям Т. Шевченка пов'язана постановка таких проблем сімейного виховання: роль батьківського прикладу як про-

відного виховного засобу; розумне поєднання батьківської любові з вимогливістю, батьківського піклування з необхідністю готувати дітей до виконання громадських обов'язків; здоровий моральний клімат, трудове життя сім'ї як основа виховання дітей; позитивний приклад матері, як першої природної виховательки дитини.

Вважаючи, що праця повинна посідати головне місце в житті людини, у повісті «Капітанша» Т. Шевченко пише: «Заздрю і завжди буду заздрити тобі, щасливий, благородний трудівнику».

Помер письменник у Петербурзі, за заповітом його поховано в Україні, у м. Каневі, на Чернечій (нині Тарасовій) горі.

3. Прогресивна спрямованість освітньої діяльності Леоніда Глібова та Пантелеймона Куліша.

➤ **Леонід Іванович Глібов** (1827–1893) – поет, педагог та громадський діяч. І. Франко називав його «найкращим українським байкописом», а його ліричні вірші – перлинами української лірики.

Народився Леонід Глібов 5 березня 1827 р. в с. Веселий поділ Хорольського повіту на Полтавщині. Його батько служив управителем у місцевих панів Родзянків. Після поділу маєтку між братами Родзянками батько Глібова зі своїм паном переїхав до с. Горби Кременчуцького повіту, де і минало дитинство Леоніда.

Вірші письменник почав писати рано. Вже у 1874 р. у Полтаві побачила світ його книжка «Стихотворения Леоніда Глібова». Трохи пізніше з'явилися перші байки: «Вовк і Кіт», «Лебідь, Щука і Рак», «Мірошник», «Жаба й Віл», «Зозуля й Півень», «Охрімова свита», «Синиця» та ін.

Після невдалої спроби вступити на медичний факультет Київського університету, Леонід Іванович вирішує пов'язати своє життя з учителюванням і в 1849 р. вступає до Ніжинського лицейських наук князя Безбородька, де свого часу навчались Гоголь та Гребінка. Після смерті батька, а через рік – матері, Л. Глібов змушений був тимчасово залишити навчання і закінчив лицей лише у 1855 р., будучи вже одруженим. Атестат йому видали набагато пізніше і неохоче (на цей час були надруковані байки «Вовк і Кіт», «Вовк та Ягня» і начальство вважало автора «політично неблагонадійним»).

Вчителювати Л. Глібову випало в містечку Чорний Острів на Поділлі, де він викладав історію та географію в дворянському училищі. Це був незвичайний учитель: він ніколи не бив учнів, не примушував зубрити уроки, а викладав цікаво і захоплююче. У цей час Л. Глібов плідно займався літературною діяльністю. Його доробку належать поезії «Журба», «Скажіть мені, добрі люди», «Летить голуб понад полем», «Моя веснянка», «Ярмарок». Мотивами його лірики є кохання, вболівання за краще майбутнє рідного краю, свого народу.

Реформа 1861 р., яка на думку прогресивної інтелігенції, не покращила життя простого люду, спонукала виникнення демократичних гуртків. Як передовий педагог і письменник, Л. Глібов не міг стояти осторонь місцевого гуртка. Він не лише був його активним учасником, але й взяв на себе велику громадську справу – домігся видання тижневика «Черниговский листок» (1861–1863 рр.), редактором якого був сам.

Гаряче відстоюючи принцип свідомості навчання Л. Глібов на сторінках свого «Листка» виступав проти «зубрячки» та фізичних покарань учнів, приниження їх гідності, пропагував прогресивні педагогічні погляди М. Пирогова, підтримував його ідею створення «недільних шкіл» для народу з навчанням рідною мовою.

Урядовим чиновникам не подобалась діяльність прогресивного редактора тижневика. В 1863 р. спеціальним наказом Міністра внутрішніх справ Валуєва «Черниговский листок» було закрито, а Л. Глібова усунуто від роботи і встановлено за ним

*Я додам вам раду щирю:
і при щасті майте міру.*
Л. Глібов

політичний нагляд. Втрата цього видання була дуже відчутною: після закриття в Петербурзі журналу «Основа» це було єдине видання на всю царську Росію, в якому можна було друкуватись українською мовою; воно вже набуло популярності, його читали на Поволжі, Кавказі, в Криму, в деяких слов'янських країнах.

*Як не мудрий, а правди
ніде діти.*

Л. Глібов

Тоді ж з'явився циркуляр губернатора про те, що «дальнейшее оставление Глебова не только в звании учителя гимназии, но и в Черниговской губернии положительно вредно». Поет-байкар потрапляє в скрутне становище. Він залишає Чернігів і переїжджає до батьків дружини до Ніжина. Того ж року вступив у дію наказ міністра Валуєва про заборону українського друкованого слова. І саме цього року судилося вийти першій збірці байок Л. Глібова. Велика частина байок за наказом попечителя Київського навчального округу була спалена. Невдовзі помирає дружина Л. Глібова. Все це позначилось на поетові надто болісно, він надовго призупинив творчу діяльність. Але його байки вже пішли в народ: їх читали, переписували, вчили напам'ять. За алегорією кожен бачив конкретний факт, відомий йому з життя.

Аж під кінець 1867 р. Л. Глібов повертається до Чернігова. Ні вчителювати, ні видавати газети йому вже не було дозволено. За допомогою друзів, які весь час клопотали за нього, Леонід Іванович дістає посаду управителя Чернігівської земської друкарні.

Пише в цей час Л. Глібов дуже мало. Тільки інколи з-під його пера виходили гумористичні вірші російською мовою, які бачили світ у книжках-метеликах, що друкувались у Чернігові за підписом «капітан Бонвіван».

Людина чулої душі, розважливої вдачі, Леонід Іванович стає душею літературно-мистецького життя Чернігова. Його «четверги» охоче відвідують літератори і артисти, до нього тягнуться всі, хто любить художнє слово. Свої байки Л. Глібов друкував переважно в журналах «Зоря» та «Дзвінок», що виходили у Львові.

Визнання прийшло до Леоніда Івановича лише у 50-річному віці. Останні роки свого життя поет, педагог доживав у славі та

шані, але фізично розбитий, майже зовсім сліпий. 10 листопада 1893 р. від астми і хвороби серця на 66 році життя Глібов помер.

➤ **Пантелеймон Олександрович Куліш** (1819–1897) – письменник, поет, історик, громадський діяч, педагог. Його називали піонером культури в Україні. Він разом з Т. Шевченком та М. Костомаровим був духовним осередком Кирило-Мефодіївського товариства.

Проблеми його подвижницької праці – розвиток української мови, культури, традицій, утвердження національної самосвідомості, наповнення життя української нації кращими здобутками світової цивілізації, вироблення форм української державності, культурно-просвітницька робота, об'єднання українського громадянства навколо ідеї українського відродження. Провідна ідея його життя – служіння правді, культурі, праця для свого народу і України.

П. Куліш вірив у щастя, велику долю народу, кликав його до вільного майбуття. Він сповідував християнські ідеали миру, дружби, рівності, справедливості, братерства, єдності людей; закликав до морального, духовного очищення, відстоював єднання слов'янських народів, торжество ідеалів чистої любові, справедливості, культури, просвітництва, науки.

П. Куліш був майстром української мови, проводив лінію на утвердження в свідомості народу розуміння необхідності української національної мови і літератури, наукової української мови, був творцем українського правопису, поетом збірки «Досвітки», перекладачем українською мовою Біблії, творів Шекспіра, Байрона, популяризатором серед народу творів Шевченка, автором двотомної збірки фольклорно-історичних і етнографічних матеріалів «Записки о Южной Руси», двохтомної монографії «Записки о жизни Н. В. Гоголя», роману «Чорна рада». Ним створені для народної початкової школи український буквар і читанка «Граматка». З метою підвищення загальноосвітнього рівня

*А тим часом дбаймо про свою
словесну автономію, творімо
свою автономічну будучину,
знаймо добре, що ми в себе дома,
серед своєї рідної сім'ї, у своїй рідній
хаті, що нам ніхто її не дасть,
ніхто не відійме, ніхто ж
і не обогріє та й не освітить її
так, як ми самі.*

П. Куліш

населення П. Куліш видав популярні «Метелики» – дешеві книжки серії «Сільська бібліотека». Він був засновником альманаху «Хата», готував багато матеріалів до першого українського часопису «Основа». Він дбав про історичне виховання українського народу. З цією метою написав «Історичні оповідання» – своєрідні нариси з історії України. Педагогічна велич П. Куліша – в його творчості, розмаїтті творчого доробку, який будить розум і думку, навчає і виховує покоління. Першою школою і «першим сідалом розуму» письменник вважав сім'ю, рідну хату. Життєве зло «буває через недобрий догляд маленьких діток та через нерозумне виховання їх з самого малечку».

*Хто б узяв собі добру думку
оборонити від халепи хоч
одне немовлятко крацим
доглядом і розумним вихо-
ванням, той був би христи-
янин справдешній.*

П. Куліш

П. Куліш виступав з ідеєю природного, вільного виховання, ставив питання про дотримання режиму в сімейному вихованні. Він був переконаний у тому, що «немає в світі більшого діла, як удержати дитину живою і здоровою». Батьки повинні виконувати свій обов'язок

перед дитиною, не псувати «честиву та матеряну природу дітську, не потакати дитині і не задовольняти сліпо всі її примхи і нездорові бажання, бо в цьому випадку вона ростиме тираном». Батьки повинні прагнути до того, щоб дитина шанувала своє і чуже право, не була заздрісною, немилосердною у відношенні до людини, до оточуючої природи, до своїх батьків. П. Куліш вказував, що в кожній справі важливим є кінець, а у вихованні – глибоке розуміння того, до чого сім'я, люди, суспільство ведуть своїх дітей. У сімейному вихованні необхідно формувати розуміння дітьми такої великої святині як любов, повага, піклування і глибока душевна шана до батьків. Ні в якому разі не можна рвати нитку здорового, людського, розумного зв'язку – молодих зі старими.

Він називав щасливим той народ, який має хороші школи, у яких навчають різноманітним наукам, «зложеним рідною мовою». Він кликав піднімати народний дух через освіту, культуру, школу. Освічені люди повинні ввійти у народну сім'ю братами.

У широкій програмі шкільного навчання П. Куліш почесне місце відводив українській мові й літературі, фольклору, усій народній

творчості, народним звичаям і традиціям, народній пісні й поезії, історії України та її народу. Він вказував, що «наша школа повинна виховувати наших дітей згідно з духом нації», готувати до громадського життя, розвивати розум, давати наукове світло людині. Школа повинна бути для дитини «новою домівкою з громадськими правами і втіхами».

Духовним центром школи повинен бути вчитель, якому притаманні такі риси, як глибокий розум, батьківська любов до дитини, щиросердя, світорозуміння, постійний зв'язок з народом, його життям і працею. «Діло вчителя – велике діло, а й надто – учителя початкового». Адже початкова школа та її учитель – основна сходинка до того, щоб дитина стала гідним громадянином своєї України. Він дбав і про безкоштовні школи народного ремесла. Він не без підстав вважав, що народна освіта в Україні – необхідна умова формування свідомості нації, основа формування національної інтелігенції на засадах української культури з орієнтацією на культурні здобутки інших народів.

Саме з метою підвищення освітнього рівня населення він видавав популярні на той час «Метелики». Саме бажанням дійти до широких мас українським словом зумовлена праця над перекладом Біблії, творів світової літератури. Він надавав фінансову допомогу у підготовці до друку прогресивних українських видань «Народ» і «Хлібороб». Великим вкладом у педагогіку є «Кулішівка» – продуманий П. Кулішем перший український фонетичний правопис, український буквар і читанка, науково-популярні нариси з історії України «Історичні оповідання».

Великого значення П. Куліш надавав такому вагомому педагогічному інструменту, як рідне слово. «Воно велике за своєю природою, – зазначає поет, – свідчить про велич того народу, що започаткував його в глибині свого духу. Рідне слово –

...Хто хоче зі своїх дітей діждати собі втіхи, той учи їх релігії хатньої з самого малку, вчи не одними словами, а також і самим ділом. Коли бажаєш бути святиною в очах у своїх дітей, то нехай вони будуть святиною тобі. Не скверни їх ока і вуха ділом і словом ледачим. Нехай діти звикнуть бачити в тобі не одну силу, а також правду і благодать.

П. Куліш

*Воскреснеш, нене,
встанеш з домовини,
Тебе я словом правди привітаю.
Грозділяється слава України
По всій Вселеній, од краю до краю.
П. Куліш*

це невмируща сила, за допомогою якої український народ дійде до того зросту, який сама природа йому на роду написала. Рідне слово – це свята спадщина українського народу, скарбниця його духу. Воно – великий заповіт наших предків, правдиве пророкування нашого майбуття». П. Куліш вірив, що слово має велику силу, здатну відродити українську духовність. Освітній діяч послідовно проводив лінію на утвердження української національної мови і літератури, оригінальних, самобутніх, гідних свого місця серед інших мов і літератур: «Словесність українська – діло велике, се нове слово між народами, котре на те й явилось, щоб якось інше, не по-давньому, людський розум вернути».

П. Куліш гаряче любив Україну, для неї і свого народу працював невтомно все своє життя. Він вірив у щастя, велику долю, сили, розум народу, кликав його до вільного майбуття.

Педагогічні погляди освітніх діячів першої половини XIX ст. вирізняються прагненням збудити суспільну педагогічну думку на вирішення нагальних проблем освіти простого народу, створення сільських шкіл, організацію просвіти серед населення. Провідною ідеєю їхньої сукупної творчості є плекання високого освітнього ідеалу, що базується на засадах народної педагогіки України. Характерною рисою педагогічної думки зазначеного періоду є розуміння народної освіти як необхідної умови формування свідомості нації у надзвичайно складних соціально-історичних обставинах існування кріпосного права.

Тема 3

Видатний вітчизняний педагог К. Ушинський

Мета та предмет: розкрити педагогічні погляди К. Ушинського як основоположника вітчизняної педагогічної науки; дати характеристику педагогіки як науки і мистецтва у спадщині К. Ушинського; розкрити сутність ідеї народності виховання; розкрити дидактичні погляди К. Ушинського: дати характеристику закономірностям навчання та дидактичним принципам, умовам раціонального навчання; ознайомити зі змістом підручників К. Ушинського «Дитячий світ» та «Рідне слово»; формувати уявлення про погляди К. Ушинського на виховання, його мету та завдання; розкрити сутність праці як головного засобу виховання; висвітлити погляди К. Ушинського на вчителя та його підготовку засобами загальної характеристики праці педагога «Проект учительської семінарії»; формувати усвідомлення значення науково-педагогічної діяльності К. Ушинського у розвитку вітчизняної теорії та практики.

Терміни та основні категорії: виховне мистецтво, ідея народності виховання, стадії навчання, свідомість й активність навчання, наочність, послідовність, виховуючий характер навчання, емоційність викладання, типи уроку, трудовий принцип виховання, виховання моральних переконань і звичок сімейне виховання, статеве, естетичне, фізичне виховання, учительська семінарія.

Питання теми

1. Педагогіка як наука і мистецтво.
2. Ідея народності виховання.
3. Дидактика К. Ушинського.
4. Погляди К. Ушинського на виховання.
5. К. Ушинський про вчителя і його підготовку.

Інформаційний матеріал до теми

Вплив особи вихователя на молоду душу становить ту виховну силу, якої не можна замінити ні підручниками, ні моральними сентенціями, ні системою покарань та заохочень

К. Д. Ушинський

1. Педагогіка як наука і мистецтво.

Костянтин Дмитрович Ушинський (1824–1870) – основоположник вітчизняної педагогіки. В історичному розвитку суспільства вирішальну роль приписував досконалому розуму. Основними напрямками діяльності педагога були: боротьба за раціональне перетворення вітчизняної школи та розробка теоретичних основ педагогіки.

Якщо педагогіка хоче виховувати людину в усіх відношеннях, то вона повинна насамперед знати її також в усіх відношеннях.

К. Ушинський

К. Ушинський одним з перших виступив проти ставлення до педагогічної науки як до служниці чиновницької бюрократії. Завдяки його самовідданій діяльності й генію педагогіка перестала бути виконавцем міністерських інструкцій і ставала «самостійною, спеціальною галуззю знань, що користувалась авторитетом разом з вищими науками».

У часи К. Ушинського педагогіка не була науково розроблена, не виходила за межі педагогічних настанов і рецептів, а її фундамент (психологія) був на стадії розвитку. У своїй праці «Людина як предмет виховання» К. Ушинський прагнув поставити педагогіку на фізіологічний, психологічний, філософський, соціально-історичний ґрунт. Під педагогікою освітній діяч розумів теорію виховання. Виховання він визначав як цілеспрямований процес формування «людини в людині», формування особистості під керівництвом вихователя. К. Ушинський вважав, що виховання має свої об'єктивні закони. Але, щоб пізнати ці закони і врахувати їх, треба насамперед вивчити сам предмет виховання.

Педагогіка не може існувати і розвиватися ізольовано від інших наук, наук антропологічних (анатомія, фізіологія, патологія,

Сама педагогічна практика без педагогічної теорії – те саме, що знахарство в медицині.

К. Ушинський

психологія, логіка, філософія, географія, статистика, політика, історія, історія виховання). Освітній діяч не терпів у педагогіці беззмістовних кабінетних теорій, виступав проти голого емпіризму, вульгарного практицизму і рецептурності. Він виходив із зв'язку педагогічної теорії з педагогічною практикою.

Педагогіку К. Ушинський одночасно розглядав як науку і мистецтво, підкреслюючи її активну, творчу роль у вдосконаленні духовного обличчя підростаючого покоління. Як наука педагогіка має свій предмет, свої закони. Має властиві лише їй методи дослідження, побудована на філософських основах і характеризується суспільним характером. Вона є науковим узагальненням педагогічного досвіду.

Зміст педагогіки як науки включає погляди на такі питання: закономірності психо-фізичного розвитку особистості; мета виховання; зміст освіти; методи навчання і виховання; роль учителя, школи, сім'ї, держави у вихованні.

Педагог намагався розмежувати виховання у вузькому розумінні слова (навмисна виховна діяльність школи, вихователів і наставників) і виховання в широкому розумінні слова (ненавмисні джерела впливу: природа, сім'я, суспільство, релігія, мова).

Із зазначеного кола антропологічних наук особливо великого значення К. Ушинський надавав психології. І саме педагогічне вивчення психологічних явищ стало головним завданням «Педагогічної антропології». К. Ушинський підкреслював, що психічний розвиток людини залежить значною мірою від зовнішніх впливів і в тому числі від виховання.

Педагогіка як мистецтво являє собою творчу практичну діяльність учителя, побудовану на основі знання законів розвитку людини. К. Ушинський вважав, що вчитель не є автоматичним виконавцем рецептів педагогіки. Він повинен бути

Педагогічна наука не може існувати і розвиватися ізольовано від інших наук, з яких вона почерпує знання засобів, потрібних їй для досягнення її цілей.

К. Ушинський

творцем, художником своєї справи. Як прихильник реальної системи навчання, він виступав проти розриву між навчанням і вихованням як антипедагогічного явища, виступав з вимогою встановлення єдності виховання і навчання на нових засадах.

Педагогічна система К. Ушинського містить у собі такі важливі проблеми, як: народність виховання; єдність розумової і фізичної праці, навчання і виховання; проблема шкільного навчання; проблема особистості вчителя; педагогічної переробки наук; проблема педагогічної науки.

2. Ідея народності виховання.

Провідною ідеєю педагогіки К. Ушинського є **ідея народності виховання**. **Народність** – це своєрідність кожного народу, його особливі риси, які склалися в результаті історичного розвитку, соціальних умов життя, географічного середовища. Педагог вважав, що народність – це закономірність, якій підлягає розвиток освіти. Система освіти в кожній окремій країні будується у відповідності до потреб та особливостей даної країни. Вони визначають форми, зміст розвитку шкільної системи. Народність – провідна соціальна ідея епохи падіння кріпосного права. Виховання повинно відповідати суспільним потребам, особливостям і потребам своєї країни.

К. Ушинський вимагав створення школи, доступної для народу, керованої самим народом, такої, що відповідає його інтересам, відбиває сам дух народу, особливості національної культури. Народне виховання повинно формувати у дітей кращі якості, властивості народу, розвивати в них гордість за героїчне минуле свого народу, повагу до його видатних діячів.

Ідея народності була пов'язана з розвитком національної самосвідомості народу. Всупереч шкільній політиці самодержавства К. Ушинський розробляв ідею навчання рідною мовою, широкого розвитку народної школи з участю самого народу, встановлення органічного зв'язку системи освіти з життям народу. Ідея народності направленою проти впливу на вітчизняну школу освітніх систем західно-європейських країн, проти сліпого їх наслідування й механічного перенесення на вітчизняний ґрунт педагогічних систем інших народів.

К. Ушинський ставив питання про пізнання в першу чергу своєї батьківщини, життя свого народу. Виховання, створене самим народом, засноване на народних засадах, має ту виховну силу, якої нема в найкращих системах, заснованих на абстрактних ідеях або запозичених в іншого народу.

Педагог доводив, що система виховання, побудована відповідно інтересів народу, розвиває й зміцнює в дітях патріотизм, національну гордість, любов до праці. Він вимагав, щоб діти з раннього віку засвоювали елементи народної культури, оволодівали рідною мовою, знайомилися з фольклором, усною народною творчістю.

Кожен народ має свій особливий ідеал людини і вимагає від свого виховання відтворення цього ідеалу в окремих особах. Ідеал цей у кожного народу відповідає його характерові, визначається його громадянським життям, розвивається разом з його розвитком і з'ясування його складає головне завдання кожної народної літератури.

К. Ушинський

3. Дидактичні погляди К. Ушинського.

Основною категорією дидактики К. Ушинський вважав навчання, під яким розумів єдність оволодіння знаннями і розумового розвитку. **Закономірності навчання** К. Ушинський виводить з закономірностей пізнання, процес якого містить у собі три стадії:

1. Споглядання.

2. Переробка у свідомості сприйнятих образів шляхом порівняння, співставлення, аналізу, синтезу.

3. Перевірка достовірності знань на досвіді, в житті.

Педагог виділяв такі **стадії навчання**: сприймання; розумова обробка сприйнятого; додаткові пояснення; приведення знань у систему; узагальнення знань; закріплення отриманих знань та навичок.

Важливим у навчанні є формування уваги й уважності. Увага – це мірило розвитку і показник напрямку душі, це ворота до всього, що входить в душу.

Значну увагу К. Ушинський приділяв розробці **дидактичних принципів**, хоч самого терміну «принцип» у його дидактиці ще немає. Однак, ті «необхідні умови будь-якого викладання», які

Виховання не тільки повинно розвивати розум людини і дати їй певний обсяг відомостей, але має запалити в ній спрагу серйозної праці, без якої життя її не може бути ні гідним, ні щасливим.

К. Ушинський

ципи навчання: свідомість і активність, наочність, послідовність, міцність знань, зв'язок навчання з життям, виховуючий характер навчання, емоційність.

К. Ушинський – прихильник класно-урочної системи навчання. Основні риси хорошого уроку: рельєфне виділення основної думки уроку, логічний зв'язок знань, зацікавленість й активність учнів, міцне, осмислене оволодіння знаннями, порядок і дисципліна на уроці.

Необхідними умовами раціонального навчання він вважав:

- а) клас як основну одиницю, основну ланку школи;
- б) сталий, незмінний склад учнів у класі;
- в) точно регламентовані в часі заняття, що проводяться за незмінним навчальним розкладом;
- г) фронтальні заняття вчителя з усім класом з урахуванням специфічних особливостей кожного учня;
- д) поєднання фронтальних форм роботи учнів з індивідуальними на основі застосування вчителем методів активного навчання;
- е) провідну роль вчителя в ході уроку.

Виступаючи на захист уроку як основної форми навчання, К. Ушинський розробив структуру уроку і встановив його окремі типи: змішаний урок (містить повторення вивченого і пояснення нового матеріалу); урок усних і практичних вправ; урок письмових вправ; урок оцінки знань; урок повідомлення нових знань. Для початкової школи К. Ушинський вважав необхідним

педагог накреслив у своїй програмі дидактики, по суті становлять собою одну з перших спроб виділення цих принципів.

Аналізуючи дидактичні твори К. Ушинського, можна виділити такі основні прин-

Жодний наставник не повинен забувати, що його найголовніший обов'язок полягає в привчанні вихованців до розумової праці і що цей обов'язок більш важливий, ніж передача самого предмету.

К. Ушинський

поєднання цих типів уроків в одному так званому комбінованому уроці.

Якість навчального процесу, на думку педагога, багато в чому залежить від того, які методи використовує вчитель. Педагог виділяв наступні методи навчання: аналіз, синтез, індукція, дедукція, догматичний, сократичний, евристичний, акроматичний (викладаючий) метод, бесіда, розповідь, пояснювальне читання, вправи, звуковий (аналітико-синтетичний) метод навчання грамоти, робота з картиною, домашнє завдання.

К. Ушинський займав протилежну позицію щодо предметного характеру навчання у початковій школі. «Предметне навчання – це вада громадського виховання...» – стверджував він. На місці навчальних предметів перед дітьми має постати дійсність, не переодягнена в абстрактні форми наукових дисциплін. Знання та ідеї, що даються різними науками повинні об'єднуватися в широкий погляд на світ і життя.

Відшуковуючи відповідь на питання «З чого слід починати навчання?», К. Ушинський робить цілий ряд висновків:

1. Зміна занять впливає на дитину краще, ніж повний відпочинок. Чим молодша дитина, тим менше здатна вона до постійної діяльності в одному напрямі.
2. Здатність до постійної розумової діяльності розвивається поступово.
3. Початкове навчання слід починати декількома предметами: наочне навчання, письмо, малювання, дитячі роботи, лічба, біблійні оповіді, співи та гімнастика.
4. Необхідно, щоб усі предмети викладала одна особа.
5. З першого дня навчання слід відділити від гри і зробити його серйозним, обов'язковим для дитини.
6. Треба привчити дитину робити не лише те, що приємне, але й те, що неприємне, але необхідне.
7. Дитину необхідно спочатку навчити вчитись, а лише потім доручити цю справу їй самій.
8. У дитини, яка закінчила початкову школу, повинно бути сформовано найголовніше – бажання вчитись, здатність

Розширювати свої знання можна тільки тоді, коли дивишся прямо в очі своєму незнанню.

К. Ушинський

зосереджувати свою увагу тривалий час і швидко застосувати те, що засвоюється повільно.

9. Усе шкільне навчання і все життя мають бути пройняті розумними релігійним і моральним елементом.

10. Формулюючи питання, вчитель повинен звертатися до всього класу, а потім називати дитину, яка має відповісти.

11. Корисними на уроках є рухи за командою, що дають дітям можливість порухатись і розім'яти втомлене від сидіння тіло і допомагають учителеві збуджувати й зосереджувати на своїх словах і рухах увагу класу.

12. Чудовий засіб, що «освіжає і гармоніює клас», – це класні співи.

*Розум – є не що інше,
як добре організована
система знань.
К. Ушинський*

13. Не варто з перших же уроків починати вчити дітей читати і писати – треба дати дитині час обдивитись, звикнути до свого нового стану і тоді можна вже розраховувати на її увагу.

14. Навчання може виконати свої освітні й виховні завдання лише при додержанні трьох умов: якщо воно буде пов'язане з життям; якщо буде побудоване у відповідності з природою дитини; якщо викладання ведеться рідною мовою.

15. Треба використовувати метод, який допомагає вчителю тримати увагу всіх учнів постійно в збудженому стані.

16. Жодний наставник не повинен забувати, що його найголовніший обов'язок полягає в привчанні вихованців до розумової праці і що цей обов'язок більш важливий, ніж передача самого предмета.

К. Ушинський був автором підручників для початкового навчання: «Рідне слово», «Дитячий світ». Їх змістова структура така:

«Рідне слово»:

Перша частина: назви предметів за родом та видами; незакінчені фрази та питання; приказки, прислів'я, скоромовки, загадки; казки; пісні та вірші; малюнки.

Друга частина: «Навкруги й довкола»; «Пори року»; словесні та письмові вправи.

Третя частина: статті й оповідання з географії та природознавства.

«Дитячий світ»:

Відділ 1: «Наочні оповідання та описи»; «Діти в лісі»; «Перший день у школі»; «Пори року»; «Поїздки в місто і село».

Відділ 2: «Про людину».

Відділ 3: «Про тварин».

Відділ 4: «Про рослини».

Відділ 5: «Неорганічні тіла».

Відділ 6: «Природні явища».

Відділ 7: «Погляд за межі дитячого світу».

Відділ 8: «Перші уроки логіки».

Хрестоматія: вірші, байки й оповідання в прозі, взірці творів кращих російських письменників, уривки з історії Росії.

4. Погляди К. Ушинського на виховання.

Виняткову увагу в своїх працях К. Ушинський приділяв питанням виховання. Виховання педагог вважав найвищим з усіх мистецтв. Воно – це не проста й легка справа, а досить складна діяльність. Воно може бути успішним лише тоді, коли «ми визначили мету, пізнали матеріал, з яким повинні мати справу, обдумали, випробували й вибрали засоби, необхідні для досягнення усвідомленої нами мети».

Мистецтво виховання має бути теоретично осмисленим, науково обґрунтованим. Вихователь мусить поєднувати теорію виховання з виховною практикою, осмислювати в світлі теорій власний досвід, піддавати його науковому аналізу й узагальненню. Значну допомогу в цьому надає психологія. К. Ушинський був переконаний, що знання вихователем природи дитини, її психології має вирішальне значення для розробки раціональних методів виховання.

Для педагога – практика головне не в тому, що він завчить якісь практичні правила, а в тому, щоб оволодіти знаннями наукових основ цих правил, «оцінити той чи інший педагогічний досвід, той чи інший педагогічний прийом».

Дати труд людині, труд душевний, вільний, що наповнює душу, і дати засоби до виконання цього труда – ось повне визначення мети педагогічної діяльності.

К. Ушинський

Мистецтво виховання обслуговує найважливішу потребу людини і людськості – формування, удосконалення самої людини. Тому воно особливо потребує розробки наукових основ, зокрема філософських і психологічних.

Важливим питанням теорії виховання є питання взаємозв'язку психічного розвитку дитини і виховання, визначення ролі виховання у формуванні особистості. З'ясовуючи умови, що визначають розвиток особистості, К. Ушинський ставив це питання у зв'язок з питанням про кінцеву мету виховання та про ті конкретні шляхи і засоби свідомого керівництва процесом розвитку дитини, які забезпечують можливість досягнення цієї мети.

Вища мета виховання: формування гармонійно розвинутої людини. Ідеалом такої людини є та, для якої праця є метою її життя.

Оскільки в природі дитини закладено прагнення до діяльності, вихователь повинен забезпечити його реалізацію. Виховання, яке відповідає природі людини та її справжнім потребам, буде давати знання дітям і формувати у них високу мораль, почуття і характер, світогляд і переконання, її особистість в цілому.

Засоби виховного впливу педагог може «черпати в самій природі людини». К. Ушинський був далекий від думки, що людська природа несе в собі готові психічні якості, які виявляються незалежно від виховного впливу. Педагог визнавав вирішальну роль виховання, вказував, що «створення всієї внутрішньої людини» перебуває в руках виховання. При цьому воно повинно враховувати природні задатки, нахили, природжені особливості людини.

К. Ушинський виступав проти крайнощів, відкидаючи як концепцію фанатичної обумовленості психічного розвитку дитини, її природою, так і концепцію всемогутності виховання. Індивідуальний розвиток людини відбувається в процесі виховання. У виховній практиці треба виходити з того, що в людській природі ні вроджених добродетей, ні вроджених пороків не існує. Властивості людського характеру формуються в процесі індивідуального життя, під впливом виховання.

Надаючи вирішального значення вихованню, К. Ушинський вказував, що в цьому процесі дитина є не пасивною, а активною істотою, і не тільки об'єкт, але й суб'єкт виховання. Від активної

діяльності самої дитини залежить успіх її виховання і розвитку. В її діяльності утворюються асоціації, що лежать в основі її знань, звичок, переживань, вольових прагнень, нахилів та інших якостей. Ці думки педагога мають важливе значення як для теорії виховання, так і для педагогічної практики.

Згідно висунутої К. Ушинським ідеї народності виховання, ідеал вихованої людини має синтезувати в собі морально-психологічні особливості, що віками вироблялися в народі, визначали його національний характер. Відповідно до цього необхідно виховувати у дітей палку любов до своєї Батьківщини, до свого народу, відданість, стійкість і хоробрість, ясный розум, товариську здруженість і взаємне співробітництво, віру в сили народу, в його творчі можливості. Народ у піснях, приказках, казках виявив свої погляди на людину, прикрасив її всіма якостями душі своєї. Цей народний ідеал і є дороговказом у вихованні.

У здійсненні народного ідеалу велике значення має громадська думка. Виховання тільки тоді є дійовим, коли його питання стають питаннями громадськості й сімейними для кожного члена суспільства.

Серед засобів народного виховання К. Ушинський перше місце відводив мові народу, через яку дитина засвоює думки і прагнення свого народу, навчається любити свою Батьківщину. Педагог відстоював право кожної нації будувати свою школу й свою систему виховання рідною мовою.

Традиції народу є важливою умовою розвитку в дітей моральних якостей, які цінує народ. Вони ніколи не втрачають влади над серцем людини. Народні традиції, усна народна творчість розвиваються разом з народом, залежать від умов життя народу, виражають його обличчя. У принципі народності виховання К. Ушинський конкретизував своє розуміння обумовленості

Для того, щоб виховання могло створити для людини другу природу, необхідно, щоб ідеї цього виховання переходили в переконання вихованців, переконання – у звички. Коли переконання так вкоренилося в людині, що вона кориться йому перш, ніж думає, що мусить коритися, тоді тільки воно робиться елементом її природи.

К. Ушинський

розвитку нового покоління. З демократичного принципу народності впливає і принцип гуманізму у вихованні та поваги до особистості дитини.

Педагог відзначав провідну роль у розвитку дитини виховуючого навчання, вважаючи, що воно впливає не лише на розум, а й на почуття, волю, свідомість, на все психічне життя. Для успішного його впливу треба, щоб кожний учитель був і вихователем.

Особистість самого вчителя, за визначенням К. Ушинського, – вирішальна сила у вихованні молодого покоління. Важливим чинником виховання учня є знання вчителя, його любовне ставлення до своєї справи, його переконання, особистий приклад, педагогічна майстерність, народний дух, зв'язок з народом, любов до дітей, педагогічний такт, педагогічна творчість, знання природи дитини, почуття міри, знання теорії виховання, власний досвід і психологічні спостереження вихователя. Знання закономірностей розвитку дитини й уміння використовувати ці знання в практиці виховної роботи – ось основна умова педагогічної майстерності вихователя.

Вплив особи вихователя на молоду душу становить ту виховну силу, якої не можна замінити ні підручниками, ні моральними сентенціями, ні системою покарань та заохочень.

К. Ушинський

Особливу увагу К. Ушинський звертав на майстерність використання покарань та заохочень у виховному процесі. Ідеально, коли б дитина слухалась і виконувала свої обов'язки без покарань. Педагог відкидав фізичні покарання як психологічно не виправдані й такі, що шкідливо впливають

на дитину, пригнічують почуття гідності, викликають лише переживання страху у дитини. К. Ушинський вважав, що найбільш доцільними мірами покарання є попередження, зауваження, зниження оцінки за поведінку тощо. Покарання повинно усвідомлюватись дітьми як природний наслідок їх негативної поведінки.

Засоби заохочення слід застосовувати також обережно. Нагороди матеріальними речами К. Ушинський вважав за антипедагогічні. Систематично слід використовувати нагороди лише у формі схвалення. Діти не люблять учителів, скупих на заохочення.

З'ясовуючи умови формування в учнів дисциплінованості, педагог підкреслював, що вона є наслідком добре організованої праці. Коли діти з охотою працюють над навчальним матеріалом, питання дисципліни вирішується самі собою. Піддавши аналізу причини недисциплінованості дітей в сім'ї та школі, К. Ушинський прийшов до висновку, що дисципліна порушується там, де діяльність дітей не організована як слід, де діти нудьгують, не захоплені працею, або не можуть справитися з непосильним для них завданням. У своїй роботі «Праця в її психічному й виховному значенні» він дав глибокий аналіз виховного впливу праці, висунув **трудо-вий принцип** у вихованні. Праця є початком, що формує людину. Праця – це діяльність, що виявляється у навчальній роботі учня, фізичній, продуктивній роботі.

Для учня навчання «є праця і повинна залишатися працею», сповненою мисленням. Навчання не можна перетворювати в гру, забаву. Хто спостерігав за дітьми, зауважує педагог, той знає, що дитина відчуває себе щасливою не тоді, коли її забавляють, але тоді, коли вона цілком серйозно займається справою, яка її захоплює, особливо коли це самостійна діяльність. Разом із тим К. Ушинський високо цінував і виховне значення фізичної праці. Він засуджував виховання у тих сім'ях, де батьки трудяться з усіх сил, щоб забезпечити існування дітей, позбавляючи їх необхідності трудитися. Таке виховання породжує негативні, аморальні риси у дітей, губить їх розумові здібності й фізичні сили. Тільки «внутрішня, духовна, животворна сила праці є джерелом людської гідності, а разом з тим і моральності, і щастя».

К. Ушинський стверджував, що праця мусить бути вільною. Вона привчає людину обмежувати свободу своїх бажань, жертвувати ними в ім'я суспільно важливих цілей. Праця потрібна для розвитку фізичних сил, для нормального стану нервової системи, для розумового, емоціонального розвитку людини.

Педагог обстоював потребу поєднання шкільного навчання з фізичною працею (роботою на городі, в садку, ремісничою працею). Не повинно бути жодної школи, в якій не навчали б тієї чи іншої майстерності чи рукоділля, або при якій не було б саду, городу, ділянки поля. Корисно привчати дітей до самообслуговування. У праці виробляються моральні якості дитини, оскільки

вона є найкращим хранителем людської гідності. У праці виробляються в дітей трудові звички й навички.

Обстоюючи ідею трудового виховання, К. Ушинський вказував на шкідливість бездіяльності та лінощів у дітей. Лінивою людина не народжується. Нетрудове, паразитичне життя породжує ледарів, утриманців, білоручок. Трудове виховання повинно бути поставлене так, щоб учень з охотою виконував не тільки легкі, але й важкі завдання, не тільки цікаві, але й нецікаві, однак потрібні. Дитина має відчувати моральне задоволення від виконання роботи необхідної і суспільно корисної.

Моральні якості К. Ушинський вважав вирішальними в поведінці людини, взаєминах з оточуючими та діяльності. До таких якостей він відносив ідейні переконання людини, її гуманізм, патріотизм,

Вільна праця потрібна людині сама по собі, для розвитку та підтримання в ній почуття людської гідності.

К. Ушинський

трудова спрямованість, чесність, справедливість, гідність. Педагог зробив висновок, що моральний вплив – головне завдання виховання, більш важливе, ніж розвиток розуму, наповнення голови знаннями. Найвищим моральним

почуттям К. Ушинський вважав почуття патріотизму, любові до своєї Батьківщини. В патріотизмі він вбачав ту велику силу, яка спонукає людей відстоювати честь, самостійність і незалежність своєї вітчизни.

Цінними є думки К. Ушинського про **виховання моральних переконань і звичок**. Моральне обличчя людини визначається її переконаннями. Знання, ідеї повинні переходити в переконання, а переконання – у звички. Через звички закріплюються певні моральні норми поведінки.

Моральне виховання повинно носити дійовий характер, здійснюватись не розмовами, повчаннями, сентенціями про мораль, а моральними діями.

Оцінюючи всі впливи на дитину, які її виховують, К. Ушинський поділяє їх на «навмисні» (організовані свідомо) і «ненавмисні» (стихийні, випадкові). Він віддавав перевагу навмисній виховній діяльності, однак не заперечував ролі «ненавмисних педагогів» (позашкільні впливи), вважаючи, що такі впливи треба ставити на службу цілеспрямованому вихованню.

Цінні думки висловив К. Ушинський про **сімейне виховання**. Його роль у формуванні підростаючої особистості, вихованні її характеру, сильні та слабкі боки сімейного виховання. Результати його залежать від того, що являє собою сім'я, чим вона живе, які її ідеали, характер впливу на дитину, взаємовідносини між членами родини, обставини самого сімейного життя, «дух» сім'ї. Батьки виховують дітей своїм хорошим прикладом, авторитетом у дітей. Приклад і авторитет батьків підтримується такими їх якостями: принциповість, справедливість, витримка, такт, чесність, щирість, правдивість.

Особливо великий вплив матері на виховання і розвиток дитини в сім'ї. В характері жінки-матері є багато якостей, важливих для виховання дітей. До них К. Ушинський відносив: уважність, точність, терпіння, наполегливість, любов до порядку, ніжність, вроджена любов до дітей.

Педагог вимагав для жінок найширшої освіти, щоб вони якнайкраще розумно виховували дітей.

К. Ушинський приділяв увагу питанням **статевого виховання**. Він відзначав, що основним завданням статевого виховання дітей є попередження передчасного розвитку статевих прагнень. Для цього слід усувати все те, що

Тільки особистість може впливати на розвиток і визначення особистості, тільки характером можна утворити характер.

К. Ушинський

може передчасно привертати увагу дітей і особливо підлітків до статевого життя, зокрема правильне керування дитячим читанням, сприйманням картин, уникати надмірних пестоців дітей. Щоб сім'я розумно здійснювала виховання дітей, її необхідно педагогізувати. К. Ушинський вимагав розповсюдження педагогічних знань серед батьків.

У полі зору педагога було й **естетичне виховання**, засобами якого він вважав природу, працю, всі навчальні предмети, мистецтво, художню літературу, народні традиції. Завданням естетичного виховання є виховання розуміння краси мистецтва, художньої літератури, фарби рідної мови.

До навчальних планів народної школи К. Ушинський вводив предмети естетичного циклу: малювання, музику, співи. Педагог

вважав, що для естетичного розвитку дитини багато можуть дати свята пір року. Значну роль педагог відводив творам мистецтва і вивченню його історії (живопис, музика, скульптура). К. Ушинський ставив питання про художню освіту вчителів і вихователів.

Значну увагу педагог приділяв питанням **фізичного виховання**, вказуючи, що «тілесна потреба рухів дитини повинна бути цілком задоволена». Фізичне виховання покликане берегти здоров'я дітей, «свіжість та жвавість їхнього навчання», формувати їх увагу. Засобами фізичного виховання педагог вважав гімнастику, прогулянки, загартування водою, режим сну і харчування, різноманітну діяльність, заняття у спортивних залах, фізкультхвилинки.

Отже, розробляючи систему виховання К. Ушинський зробив значний вклад у наукове обґрунтування його цілей і завдань, умов і шляхів його успішного здійснення. Всі думки освітнього діяча пройняті переконаністю у великій силі виховання, у тому,

Найважливіша частина виховання – освіта характеру.

К. Ушинський

що сила його тим більше зростає, чим більше педагог знає природу дитини, зважає на закономірності її психічного розвитку, вивчає особливості

своїх вихованців і відповідно підбирає доцільні способи впливу на них, керівництва їх життям і діяльністю.

5. К. Ушинський про вчителя і його підготовку.

Педагог вважав, що мистецтво вчителя формує духовне обличчя людини. Учителю народ довіряє моральність, розум, душу дітей, а разом з цим і майбутнє вітчизни. Вчительська справа, зовнішньо скромна, є однією з найбільших справ історії.

Основною умовою плідної праці учителя К. Ушинський вважав його зв'язок з народом, близькість прагненням і інтересам народу. Відводячи учителю відповідальну роль у суспільстві, К. Ушинський висував до нього дуже високі вимоги:

- бути не тільки викладачем, а й насамперед вихователем;
- любити свою професію, з почуттям відповідальності ставитися до високого покликання педагога;
- має бути освіченим, знати свою справу, бути завжди зацікавленим у вдосконаленні своїх знань і педагогічної майстерності;

– володіти педагогічним тактом, чітко уявляти мету своєї діяльності;

– жити життям трудового народу.

Педагог неодноразово підкреслював особливу роль учителя початкових класів, який залишає глибокий слід у житті своїх вихованців.

У досить широкому аспекті розробляв К. Ушинський проблему педагогічної освіти. Для підготовки народних учителів він пропонував створювати учительські семінарії, а для підготовки вчителів середніх шкіл – педагогічні факультети при університетах.

К. Ушинському належить розробка проекту учительської семінарії, реалізованого пізніше перетвореними земствами. Згідно з цим проектом, учительська семінарія повинна була забезпечувати учнів широким колом знань. У навчальний план педагог включав рідну мову, літературу, арифметику, географію, історію, природознавство, співи, музику; рекомендував знайомити вихованців семінарій з деякими даними з агрономії і медицини, які їм знадобляться в майбутній культурній роботі серед сільського населення. Особливе місце в навчальному курсі семінарії К. Ушинський відводив вивченню педагогіки і методики початкового навчання, психології.

Автор «Проекту учительської семінарії» радив приймати на навчання осіб, не молодших 25 років за умови, що в них чітко можна передбачити хороших вчителів. Приймати слід за результатами екзаменів, а далі за конкурсом.

Важливе завдання семінарії К. Ушинський вбачав у тому, щоб виховувати у семінаристів потяг до нових знань, формувати переконання в тому, що тільки постійна робота над собою, над оновленням своїх знань, над удосконаленням своєї педагогічної майстерності зробить їх цілком здатними для виконання покладеної на них дуже відповідальної ролі вихователя «людини в людині». Головним засобом, що забезпечує подальший злет кожному випускнику семінарії, К. Ушинський вважав самоосвіту, а разом з цим уважно вивчення кращого досвіду інших вчителів і всебічний аналіз свого власного досвіду. З метою перевірки якості

У вихованні все повинно ґрунтуватися на особистості вчителя.

К. Ушинський

підготовки вчителів освітній діяч запровадив після завершення навчання в семінарії річне стажування, яке випускники проходили під керівництвом наставників семінарії, брали в них консультації, звертались за порадами, за необхідною літературою, методичними посібниками.

К. Ушинський в історію вітчизняної культури увійшов як провідний реформатор школи, основоположник наукової педагогіки, як натхненник і ідеолог суспільної боротьби за розвиток освіти. натхненник і ідеолог суспільної боротьби за розвиток освіти.

ТЕМА 4

Діяльність та педагогічні погляди освітніх діячів другої половини XIX ст.

Мета та предмет: дати характеристику тенденцій розвитку освіти й школи другої половини XIX ст.; розкрити погляди М. Корфа на сутність та зміст освіти, створеної ним земської школи; дати характеристику педагогічній діяльності Х. Алчевської, розкрити сутність та значення створеної нею недільної школи; розкрити сутність освітньої діяльності та педагогічних поглядів Т. Лубенця; дати характеристику педагогічних ідей та діяльності С. Миропольського, висвітлити сутність розробленої ним теорії виховуючого навчання; формувати усвідомлення значення педагогічної діяльності освітніх діячів другої половини XIX ст. у розвитку вітчизняної теорії та практики.

Терміни та основні категорії: формальна та матеріальна освіта, загальна світська освіта, реформа школи, земська школа,

домашня школа, пояснювальне читання, жіноча недільна школа, формальний, теологічний, антропологічний, методологічний принципи навчання, виховуюче навчання, просвіта.

Питання теми

1. Загальна характеристика освіти в Україні другої половини XIX – поч. XX ст.
2. Земський діяч народної освіти М. Корф.
3. Освітня діяльність та педагогічні погляди Х. Алчевської.
4. Педагогічні здобутки Т. Лубенця.
5. Педагогічна діяльність С. Миропольського.

Інформативний матеріал до теми

Вчитель не повинен забувати, що в школі він має бути не ремісником, а художником
М. Демков

1. Загальна характеристика освіти в Україні другої половини XIX – початку XX ст.

Друга половина XIX ст. характеризується в історії педагогіки як період могутнього суспільно-політичного руху, обумовленого значними змінами у соціально-економічному та суспільно-політичному житті країни.

Педагогічна думка даного періоду розвивалась під впливом визначених соціально-економічних факторів: у 60-х роках Росія та Україна вийшли на шлях капіталістичного розвитку. Кріпосницький лад вже показав свою гнилість, неспроможність задовольнити зростаючі потреби суспільства у політичній, економічній та культурній галузях його життєдіяльності. Цей період в Російській державі характеризувався загостренням політичної боротьби, яка в Україні супроводжувалася пробудженням національної свідомості.

У другій половині XIX ст. царський уряд всіляко затримував розвиток народної освіти як у Росії, так і в Україні. В освітніх

зкладах, які могли охопити лише незначну кількість дітей робітників і селян, насаджувались переважно монархічно-релігійні ідеї. Тяжке матеріальне становище, національний гніт, заборона української мови в школах перешкоджали розвиткові народної освіти і культури в цілому. Навіть нечисленні щоденні початкові та повторні класи, народні читальні, які створювалися з ініціативи громадськості, зазнали переслідування з боку властей.

У XIX ст. в Україні не існувало жодної офіційної школи з українською мовою навчання. У церковних школах заборонялось користуватись підручниками, в яких обсяг знань був дещо ширший, ніж в офіційних, виданих Синодом. Внаслідок реакційної політики царизму середня, а тим більше вища освіта залишалась для трудящих мас практично недосяжною. Царський уряд твердо проводив свою антинародну політику у сфері освіти, не звертаючи уваги на інтереси і потреби народу. Більш того, він намагався повністю знищити його культурні цінності. Власне з цієї метою були видані у 1876 та 1881 роках таємні циркуляри, за якими заборонялося ввозити українські книги з-за кордону до Царської Росії, читання і виставки українською мовою, не допускалося створення українського театру. Молодь втрачала можливість знайомитися з кращими зразками творчості українських письменників, не мала змоги вивчати усну народну творчість. Все це, безумовно, призводило до духовного зuboжіння народу.

Падіння кріпацтва сприяло тому, що підвищення освітнього рівня народних мас стало однією з актуальних проблем соціально-економічного і політичного розвитку країни. Позитивне вирішення цієї проблеми зумовлювалося зростаючою потребою господарства у грамотних, кваліфікованих кадрах і непереможним бажанням трудящих вирватися з полону духовної темряви. У цей час бурхливо розвивалась педагогічна думка. Її розвиток здійснювався у наступних умовах.

Протягом 60–90-х років XIX ст. в Україні із зростанням боротьби трудящих за свої економічні інтереси й політичні права міцнішав і розвивався освітній рух. Він спрямовувався на розширення мережі навчальних закладів, поліпшення системи народної освіти, демократизацію навчання, вдосконалення навчально-виховного процесу, розширення шкільних програм та їх світський характер.

Гостру боротьбу за народну освіту в Україні вели демократичні сили: робітники та селяни, демократично настроєна інтелігенція. Вони висунули широку програму перетворень у галузі народної освіти, яка відповідала б інтересам і прагненням народних мас, сприяла розв'язанню назрілих проблем соціально-економічного і політичного розвитку країни, боротьбі за розширення шкільної мережі, удосконаленню існуючих шкільних програм, заміні церковнопарафіяльних шкіл світськими, відкриттю шкіл з викладанням українською мовою.

Педагогічна думка України у XIX ст. створювалась значним загальним талановитих педагогів-освітян, методистів, вчених, громадських діячів, які, вболіваючи за розвиток навчання і виховання народу, намагалися змінити зміст освіти, існуючу педагогічну практику своїми теоретичними творами, публіцистикою, педагогічною, громадською і видавницькою діяльністю.

Розвиток педагогічної думки кінця XIX ст. обумовлювався і соціально-економічними умовами, урахуванням накопиченого протягом багатьох віків національного і світового досвіду з питань освіти, навчання та виховання. На теоретичні ідеї вітчизняних педагогів мали певний вплив психолого-педагогічні праці російських та західноєвропейських педагогів XIX століття: А. Дістервега, І. Гербарта, Л. Толстого, В. Стоюніна, В. Водовозова, М. Бунакова, П. Каптерева та ін.

Питання освіти і виховання не пройшли повз увагу існуючих численних журналів і газет. На їх сторінках публікувалось чимало матеріалів, статей, заміток, що стосувались питань педагогічної теорії та практики.

Проблеми виховання у досліджуваний період виходять за межі суто педагогіки. Вони набувають широкого суспільного характеру. Саме суспільно-педагогічна думка, суспільно-педагогічний рух діяв оживляючим чином на школу і педагогіку після відміни кріпацтва. Це визначальна риса шкільно-педагогічного руху даного періоду.

2. Земський діяч народної освіти М. Корф (1834–1883).

Одним з активних земських діячів народної освіти був М. Корф, який багато зробив у справі організації земських шкіл

і покращення навчальної та виховної роботи в них. У 1867 р. М. Корф був обраний від земства членом училищної ради Олександрівського повіту Катеринославської губернії, а потім головою цієї ради. Ним був створений тип земської трирічної школи, заняття в якій велись одним учителем одночасно з учнями трьох класів. У своєму звіті про проведену ревізію стану земських шкіл М. Корф висував такі невідкладні завдання: збільшити число шкіл, забезпечити школи необхідним навчально-господарським обладнанням і навчально-наочними посібниками, вжити заходів щодо забезпечення вчителів знаннями передових найбільш досконалих методів і прийомів навчання і виховання. Він вважав, що за розв'язання цих завдань повинно взятися земство і ті особи, яким небайдужа освіта народу.

Значне місце в працях М. Корфа відведено ідеї загального обов'язкового навчання. Він відзначав, що переважна більшість громадських діячів визнає зло, що приносить неписьменність, що тільки вороги прогресу можуть не погодитися з тим, що настала пора покінчити раз і назавжди з неписьменністю народу.

М. Корф вважав, що вирішальним кроком на шляху досягнення загальної письменності є впровадження загального обов'язкового навчання дітей різної статі, незалежно від їх національного походження і соціальної належності. Він радів, що цей факт визнає більша частина громадських діячів, що росте число прихильників ідеї загального навчання, але пригнічувався через те, що серед них було мало таких, які практично сприяли її реалізації.

До важливих умов здійснення загального навчання М. Корф відносив: близькість школи до місця перебування учнів, спільне навчання дівчаток і хлопчиків, і, що особливо важливо, таку постановку навчання, яка гарантує набуття дітьми дійсно корисних і міцних знань, умінь і навичок. Поєднання цих умов скоротить витрати на утримання шкіл, викличе інтерес до школи у населення, забезпечить акуратне відвідування шкіл учнями.

Метою загальноосвітньої школи М. Корф вважав підготовку людини розвинутої фізично і духовно. Школа повинна дати учням різнобічні гуманітарні і реальні знання, розвинути здатність до самоосвіти, виховати у них такі моральні риси, як патріотизм, чесність, справедливість, любов до праці, дисциплінованість тощо,

всіляко сприяти зміцненню фізичних сил і здоров'я школярів і розвивати естетичні почуття.

Основними предметами початкової школи була рідна мова, арифметика і закон Божий. М. Корф рекомендував вводити, де були найменші можливості, уроки малювання та співів, що мали величезне значення для естетичного виховання.

У навчальному плані початкової школи М. Корф найбільше місце відводив рідній мові. Він вважав, що на уроках рідної мови, читання, учитель повинен повідомляти учням у більшому обсязі дані з природознавства, географії, історії та літератури.

Моральне виховання, на думку М. Корфа, повинно здійснюватися на всіх уроках. Учитель повинен будувати уроки таким чином, щоб із змісту кожного уроку впливали певні моральні висновки, що усвідомлюються дітьми. Велику увагу він приділяв прикладові дорослих, у першу чергу вчителя. Слова і настанови учителя втрачають свою силу, якщо не підкріплюються його власним прикладом, поведінкою.

У визначенні дидактичних правил, яких повинен був дотримуватися вчитель, і методів, якими слід було користуватися, М. Корф вийшов з переконання, що навчальний процес є процес розвитку розумових сил учнів і одночасно процес, що забезпечує міцне оволодіння учнями певною сумою корисних знань, умінь і навичок.

Основними дидактичними правилами М. Корф вважав такі:

- 1) не вимагати від учнів заучування того, що їм не зрозуміло, але досягати міцного запам'ятовування того, що їм добре зрозуміло;
- 2) забезпечувати доступність у навчанні;
- 3) не звільняти дітей від самостійного обдумування, від самостійних міркувань і самостійного розв'язання тих чи інших питань і завдань, а, навпаки, в міру їх сил і можливостей залучати до цього в процесі навчальних занять;
- 4) не залишати учнів без допомоги у випадку зіткнення з труднощами;
- 5) у навчанні йти вперед, спираючись на досягнуте;
- 6) проводити навчання наочно.

У ряді праць М. Корфа розглядаються питання шкільної дисципліни і шкільного порядку. В усіх випадках педагог виступав

рішучим противником паличної дисципліни і порядку, що підтримувались мірами поліцейського характеру. У книзі «Русская начальная школа» він наводить масу фактів, що свідчать про жахливі наслідки шкільної дисципліни, яка трималась на грубому поводженні з дітьми, на покараннях і зловживаннях різного роду.

М. Корф приводить факти, які говорять про те, що діти неохоче йдуть в школу, в якій панує «військова дисципліна» і як раді бувають, коли закінчуються заняття і вони можуть нарешті покинути школу і позбавитися від її задушної атмосфери.

М. Корф виступав за дисципліну, побудовану на розумних засадах, до яких відносив ласкаве ставлення до учнів з боку вчителя, його акуратне ставлення до своїх обов'язків, а також все те, що підтримує у дітей бадьорий дух, настрої і справжній інтерес до навчання.

У підтриманні шкільної дисципліни М. Корф відводив значну роль твердо встановленому, педагогічно доцільному навчальному розпорядку і правилам поведінки учнів. Де з самого початку встановлено режим у навчальному житті школи, де перш за все самим учителем подається приклад ретельного ставлення до впровадження його в життя, де учні ознайомлені з правилами, якими слід керуватися їм у своїй поведінці, там, на думку М. Корфа, буде більше передумов для організованого і дисциплінованого ставлення учнів до своїх обов'язків.

Допускаючи застосування по відношенню до тих, хто провинився, деяких покарань (не фізичних, а таких, що не ображають дитину), М. Корф вважав однак, що учитель правильно робить, коли не покладає великих надій у боротьбі за дисципліну на покарання, якщо буде більше турбуватися про те, щоб попередити вчинки, які викликали б необхідність покарання.

М. Корф прагнув забезпечити школи «толковими» учителями. З цією метою він проводив ряд цікавих заходів, сам особисто відбирав (в основному із сільської молоді) осіб, які мали невисоку освіту, але виявляли інтерес до знань і прагнення до піднесення рівня своєї освіти, а також схильність до педагогічної діяльності. Тим, які успішно витримували іспити, він видавав посвідчення на право викладання в початкових школах і сприяв влаштуванню на роботу. Потім він підтримував з ними зв'язок, цікавився

їх успіхами і невдачами і давав вказівки, спрямовані на покращення їх роботи.

*Директор – душа школи.
О. Корф*

М. Корф пред'являв високі вимоги до вчителя і проявляв постійну турботу про забезпечення школи добре підготовленими вчителями.

Особливо велика і відповідальна, на його думку, роль учителя початкової школи тому, що, по-перше, саме тут закладається фундамент людської особистості, від якого залежить подальша доля людини; по-друге, тому, що зробити це повинен сам учитель, поєднуючи функції і викладача, і вихователя.

Учитель, вважав М. Корф, зобов'язаний займатися культурно-освітньою діяльністю серед місцевого населення:

1) вона буде підносити культуру населення, що само по собі дуже важливо;

2) вона буде сприяти росту авторитету учителя, довір'я до нього з боку населення, а це буде надавати йому допомогу в роботі з дітьми.

М. Корф вважав, що після закінчення навчального року учитель повинен звітувати про свою роботу перед населенням. Це буде підвищувати відповідальність учителя за доручену справу і інтерес до школи у населення.

М. Корф, як і інші передові діячі народної освіти і педагогіки, надавав велике значення учительським з'їздам як одній із цінних форм підвищення теоретичних і практичних педагогічних знань і умінь вчителів початкових шкіл, брав найактивнішу участь у їх проведенні. Робота з'їздів носила різноманітний характер. Учасникам читались лекції, на засіданнях заслуховувались, а потім обговорювались доповіді вчителів з найбільш актуальних питань шкільного навчання, давались показові уроки. З заключним словом виступав М. Корф.

Не заперечуючи доцільність контролю за роботою учителя, що здійснюється у формі епізодичної перевірки шкільного навчання чи в інших яких-небудь формах, М. Корф рішуче виступав проти перетворення його в своєрідний поліцейський нагляд. «Контроль, – говорив він, – повинен мати за основну мету надання допомоги учителеві в підвищенні рівня його роботи.

Він повинен проводитися в таких формах, які не викликали б у вчителя почуття образи, не принижували б його людської гідності».

Людина, якій доручено перевіряти роботу школи, на думку М. Корфа, повинна бути досвідченим педагогом, другом учителя, бажаним гостем у школі.

Педагогічна діяльність М. Корфа справила великий вплив на розвиток початкової освіти та земської школи. По праву прогресивна педагогічна громадськість присвоїла йому звання «земського педагога».

3. Освітня діяльність та педагогічні погляди Х. Алчевської (1841–1920).

Життя і діяльність Христини Данилівни Алчевської – це приклад самовідданої праці, вірного служіння справі народної освіти. Вона міцно зайняла гідне місце в історії освіти і педагогічної науки.

Х. Алчевська майже 6 десятиліть свого життя віддала педагогічній ниві. Від учителя до керівника недільної школи і віце-президента Міжнародної ліги освіти, від автора окремих публікацій до керівника великих творчих колективів із створення методики навчання грамоти дорослих і перших систематичних навчальних програм і посібників для народних шкіл – такий шлях засновника Харківської недільної школи, просвітителя-демократа Христини Алчевської.

Х. Алчевська розуміла, що тільки набуті знання допомагатимуть трудовому народу стати справді вільним і досягти кращого майбутнього. Їй були близькі й зрозумілі ідеї великого педагога К. Ушицького про здійснення загального навчання дітей і дорослих, про народність у вихованні, про значення недільних шкіл у зближенні прогресивної інтелігенції з народними масами.

10 червня 1862 р. Христина Данилівна заснувала Харківську недільну школу, яка проіснувала 57 років, з них 3 роки школа існувала як нелегальна домашня. Вечорами у будинку Х. Алчевської збирались групами по 10–20 учениць, з якими вела заняття Христина Данилівна, а згодом у домашній школі почали працювати ще 3 вчительки, а заняття відвідувало близько 50 учениць.

22 березня 1870 р. Харківську недільну школу Х. Алчевської було відкрито офіційно. Одним із перших її відвідав педагог-методист М. Корф. З початку 80-х років школа Х. Алчевської фактично стала центром розповсюдження освіти дорослих і поширення навчальних закладів такого типу. У цій школі здобули освіту 17 тисяч жінок.

Учителі Харківської недільної школи працювали не тільки без будь-якої винагороди, а ще й вносили щороку певну суму на утримання школи.

Великого значення надавали у Харківській недільній школі самоосвіті вчителів. Поряд з бібліотекою для учнів у школі ретельно комплектували бібліотеку для вчителів. Девіз школи: «Якомога більше свободи, якомога менше обмежень».

Шкільною традицією було ведення педагогічних щоденників, у яких фіксувались цінні педагогічні спостереження, промахи, удачі, погляди і міркування, висновки, ставлення учнів до школи, характер їхніх здібностей, їх індивідуальні якості, розвиток їх психіки, педагогічні роздуми, аналіз нових форм і методів навчання, настрої і прагнення вчителя, його стосунки з учнями.

З перших днів свого існування у школі Х. Алчевської надавали великого значення наочності у викладанні. Поступово з приладів, карт, таблиць, картин, альбомів, манекенів, було створено музей-кабінет наочних приладів. На кінець XIX ст. у ньому налічувалось 434 назви посібників.

Недільні школи поклали початок багатьом новим методам навчання. У школі Х. Алчевської знайшов застосування звуковий метод навчання грамоти, а також метод пояснювального читання.

До програми недільних шкіл заборонялося включати як окремі предмети історію, географію, природознавство, літературу. Їх заміняли пояснювальне читання і бесіди з цих предметів, за допомогою яких учням повідомлялися загальноосвітні відомості з різних галузей знань. Це було прогресивним явищем.

Великого значення в школі надавали літературним бесідам. З багатьох предметів були розроблені й апробовані програми бесід та методичні вказівки щодо їх проведення. Мета літературних бесід полягала в тому, щоб познайомити учнів з кращими зразками літературних творів, спостерігати враження від

прочитаного, аналізувати важливі моменти творів, образи, описані події, ставити запитання, які б спонукали учнів до самостійного з'ясування ролі та значення дійових осіб розглянутих творів.

Серед навчальних посібників, за якими передбачалось вести навчання, рекомендувалися найкращі: «Рідне слово», «Дитячий світ» К. Ушинського, «Нова азбука» Л. Толстого, «Книги для початкового читання» В. Водовозова, «Буквар для спільного навчання читанню» Д. Тихомирова, «Російський буквар» В. Вахтерова, «Життя рослин» К. Тімірязева, «Збірник арифметичних задач» В. Євтушевського.

На початку 1890 р. у Харківській недільній школі з'являється задум створення посібника для читання «Книга дорослих». Мета цієї книги полягала у тому, щоб дати учням загальноосвітній матеріал з різних галузей знань, ввести їх у коло понять навколишнього світу, формувати в них інтерес і допитливість, сприяти моральному розвитку.

«Книга дорослих» (1 рік навчання) призначалась для учнів, які закінчили букварний період. У ній зібрані твори різних жанрів: прислів'я, вірші, народні пісні, байки, оповідання, нариси про мешканців і природу північних і південних країн, про ліс, гори, вітер, сонце, цикли нарисів за певною темою (наприклад, цикл з 3-х статей: «На чому люди їздять на землі?», «Як люди навчилися плавати?», «На чому літають люди в повітрі?»).

Випуски «Книги дорослих» для другого і третього років навчання відрізнялися від першого. У цих випусках матеріал згрупований за розділами. Так, у II розділі – ботанічний, зоологічний, географічний, історичний, літературний; у III – географічний, історичний, фізики, хімії і технології, гігієни, основи законодавства, літературний.

Методи на II та III році навчання були такі: пояснювальне читання, бесіди з максимальним використанням наочності. Крім викладацьких, передбачались вступні, повторювальні, закріплюючі, заключні бесіди.

У Харківській недільній школі велась велика критико-бібліографічна робота. У школі було заведено правило, за яким під час повернення прочитаних книг до бібліотеки з учнями проводилися бесіди, метою яких було з'ясуванню рівня засвоєння і розуміння змісту книжки, виявленні вражень від прочитаного. Таким

чином був вироблений метод вивчення читацьких інтересів, результати якого вилились у окрему книгу-покажчик для дитячого і народного читання «Що читати народові». У книзі дається аналіз 4183 видань. Значне місце в ній займають твори українських письменників, насамперед І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки, Т. Шевченка, П. Мирного, Марка Вовчка, Ю. Федьковича, І. Нечуй-Левицького, І. Карпенка-Карого, П. Грабовського, В. Стефаніка, І. Франка, М. Коцюбинського. Не залишалася поза увагою й українська народна пісня.

Про значення діяльності Х. Алчевської можна судити на основі таких висновків:

1. Вона відстоювала свою школу, незважаючи на заборону і переслідування влади.

2. Школа Х. Алчевської була провідною у розробці основних питань організації та ведення навчання дорослих. Це була своєрідна дослідницька лабораторія, де вчителі готували програми з усіх предметів.

3. «Книга дорослих» – це перший в історії народної освіти посібник, складений з урахуванням специфіки навчання дорослих.

4. Х. Алчевська відіграла велику роль у становленні системи педагогічних зборів, які були творчим виявленням колективної думки, школою педагогічної майстерності вчителів.

5. Х. Алчевська широко пропагувала і впроваджувала педагогічні ідеї К. Ушинського, висуваючи на перший план принцип народності освіти.

6. Учителі школи творчо втілювали в практику ідеї Я.-А. Коменського, К. Ушинського, М. Пирогова про наочність завдання (що відобразилось у створенні шкільного музею наочних посібників).

7. Складовою частиною системи навчання була критико-бібліографічна робота, організація позакласного читання. Головний результат позакласного читання вчителі вбачали в організації й проведенні змістовних бесід на матеріалі прочитаних книжок. Проводячи постійні бесіди, практикуючи практичні письмові роботи-відгуки з приводу прочитаного, з'ясовуючи ступінь засвоєння змісту творів, пояснюючи незрозуміле і допомагаючи зробити необхідні узагальнення, вчителі поступово розвивали

розумові здібності, привчали учнів критично мислити, аналізувати прочитане, зіставляти його з навколишньою дійсністю.

Розроблені Х. Алчевською, вчителями її школи методи і способи позакласного читання, проведення літературних бесід, складання учнями відгуків на прочитані книжки, практика створення навчальних посібників, організації шкільного музею, влаштування виставок, вивчення і узагальнення досвіду, вдосконалення педагогічної майстерності вчителів становлять безперечний інтерес і нині можуть творчо використовуватись у роботі шкіл позашкільних закладів.

4. Освітня діяльність та педагогічні погляди Т. Лубенця (1855–1936).

Тимофій Григорович Лубенець – активний діяч народної освіти, педагог-демократ, послідовник К. Ушинського в Україні. Народився він у м. Кролевець на Чернігівщині (нині Сумщина) в сім'ї небагатого міщанина, вчився в Кролевецькому повітовому училищі, в Чернігівській учительській семінарії, витримав екзамен за повний курс Білгородського учительського інституту Харківського навчального округу.

Понад 50 років життя Т. Лубенець віддав педагогічній діяльності: працював учителем початкових шкіл у с. Вороньки на Чернігівщині і у с. Рачки на Поділлі, вчителем російської мови і арифметики в підготовчих класах Київської першої гімназії, інспектором народних училищ Київського навчального округу, директором народних училищ Київської губернії.

У 1913 р. він був звільнений з посади директора народних училищ «як шкідливий для державної справи службовець», після цього з великими труднощами влаштувався викладачем педагогіки і методики Київських жіночих курсів, одночасно виконував обов'язки декана педагогічного факультету цих курсів. Т. Лубенець читав лекції з педагогіки та методики мови й арифметики на учительських з'їздах і курсах у Києві, Бердичеві, Катеринославі, Новоград-Волинському, Кобеляках, Звенигородці, Костянтинограді, Острозі та в інших містах України.

Він брав участь як експерт науково-навчального відділу художньо-промислової виставки в Нижньому Новгороді

(1896 р.), у роботі Всеросійського з'їзду в справі народної освіти, Російського товариства народних дитячих садків; працював головою Комітету Київського товариства допомоги нужденним учням народних шкіл. Він співробітничав в російських педагогічних журналах: «Народний учитель», «Русская школа», «Школа и жизнь», «Дошкольное воспитание» та ін.

Ще в дореволюційний період Т. Лубенець написав і видав близько 30 підручників і книг для учнів початкових шкіл та методичних посібників для вчителів: «Книга для первоначального обучения чтению в школе и дома», «Хрестоматия для самостоятельного чтения и письменных упражнений», «Письменные самостоятельные работы в начальной школе», «Книга для чтения, письма и практических упражнений в начальной школе», «Арифметический задачник», «Сборник арифметических задач, заключающих в себе данные преимущественно из сельского быта», книги для читання «Зернышко», «Родная речь», «Грамматка», методичні посібники для вчителів – «О наглядности преподавания», «Руководство к «Зернышку», «Методика арифметики», «Педагогические беседы» та ін.

У російських педагогічних журналах Т. Лубенець опублікував багато статей на актуальні педагогічні теми: про поширення грамотності в народі, про методику навчання грамоти й арифметики, про навчання учнів у школах рідною мовою та ін. З великими труднощами, переборюючи царську цензуру, йому доводилося публікувати свої статті та видавати український буквар «Грамматку», який було заборонено Міністерством освіти як такий, що написаний був «на малоросійському наречі».

За прогресивну педагогічну діяльність, видання кращих підручників для учнів та методичних посібників для вчителів, за сміливі виступи на вчительських курсах попечителі Київського навчального округу – консерватори і реакціонери Зілов та Деревецький – переслідували Т. Лубенця, звільняли його з роботи.

Після державного перевороту у жовтні 1917 р. Т. Лубенець працював інспектором шкіл м. Києва, завідувачем трудової школи в Пущі Водиці, учителем школи для червоноармійців, публікував статті на педагогічні теми в газетах «Вісті», «Село», в журналі «Радянська освіта», створив «Буквар» і «Читанку» для учнів початкової школи.

У 1926 р., важко хворий, Т. Лубенець вийшов на пенсію, але продовжував підтримувати зв'язок зі школою та вчительством.

Помер і похований він у Києві.

Найхарактернішою рисою практичної педагогічної діяльності і педагогічних поглядів Т. Лубенця була популяризація педагогічних ідей видатних вітчизняних педагогів, особливо педагогічної спадщини К. Ушинського, погляди якого відображені у всіх його творах, насамперед в підручниках для учнів та методичних посібниках для вчителів.

Т. Лубенця цікавили і хвилювали питання, що характеризували відсталість народної освіти, і зокрема, школи у Росії та в Україні: він засуджував низький рівень грамотності серед населення, недоліки навчально-виховної роботи у школах, переслідування кращих учителів, заборону навчати у школах дітей їх рідною мовою, варварський режим цензури у виданні потрібних книг тощо.

Але найбільша заслуга Т. Лубенця полягає в тому, що він багато працював над розробкою важливих питань теорії педагогіки (особливо дидактики) і педагогічної практики.

Характерними рисами в розробці ним важливих проблем навчання і виховання учнів школи, особливо початкової народної школи, були такі: принцип народності освіти і виховання, навчання рідною мовою, вивчення історії народу, знання природних багатств батьківщини і свого краю, зв'язок навчання з життям, підготовка дітей до трудової діяльності і т. ін. Він вимагав запровадження в країні загального навчання, поширення освіти серед дорослого населення, розвитку, ініціативи вчителів та підвищення їх педагогічної майстерності. Т. Лубенець як педагог-методист завжди наслідував погляди К. Ушинського.

У книзі для читання «Зернышко» та в методичному посібнику для вчителів «Руководство к «Зернышку» Т. Лубенця, а також в його підручниках для учнів є багато спільного з К. Ушинським. Така співзвучність відчувається і в букварях та читанках, написаних Т. Лубенцем, вона є характерною рисою взаємозв'язків у розвитку педагогічної думки двох педагогів.

У педагогічній спадщині Т. Лубенця багато цінного, що має відношення до багатьох сторін діяльності школи, роботи вчителя, навчання і виховання учнів: розвиток інтересу до навчання

та пізнавальних здібностей учнів; організація художнього читання та проведення бесід учителем за змістом твору; широке і вміле застосування наочності у навчанні; активізація методів навчання та організація самостійної роботи учнів; розвиток спостережливості учнів удома і в школі та ін.

Т. Лубенець завжди цікавився проблемою ліквідації неписьменності, поширення знань серед трудящих, навчання дорослих. У своїй статті «До питання про школи дорослих» він писав про історію недільних шкіл для дорослих в Україні, високо цинив у цьому М. Пирогова, дав характеристику роботи цих шкіл, вказував на необхідність поширення освіти для дорослих.

Таким був педагог Т. Лубенець. Своєю відданою працею він заслужив повагу батьків і учнів, кращих учителів та передової громадськості. Не випадково, що в 1924 р. Київський губернський відділ народної освіти прийняв постанову, в якій зазначалося, що Т. Лубенця «треба вважати героєм праці з нагородженням відповідною відзнакою».

4. Освітня діяльність та педагогічні погляди С. Миропольського (1842–1907).

Видатний педагог, освітянин другої половини XIX ст. **Сергій Іринейович Миропольський** народився у 1842 р. в сім'ї священника у Воронізькій губернії. З дитинства він знаходився під впливом свого батька, людини розумної і освіченої. Вільний час у сім'ї завжди був присвячений читанню світської літератури, що сприяло формуванню у дітей любові до книг.

Після закінчення духовної семінарії у Воронежі Миропольський був рекомендований до Московської духовної академії, яку закінчив у 1867 р., одержавши ступінь магістра богослов'я.

Свою педагогічну діяльність він почав у Харківській духовній семінарії. Спогади про перші роки трудової діяльності у Харкові

Усі прийоми навчання повинні зводитись до збудження в учнів такого інтересу до того, що вивчається, щоб увага їхня була виключно зосереджена на предметі вивчення. Сам викладач повинен відзначатися такою яскравістю, щоб засвоєні дітьми знання залишилися у них назавжди.

Т. Лубенець

залишилися на все життя. В якості викладача духовної семінарії С. Миропольський звернув на себе увагу місцевої влади, місцевих товариств своєю любов'ю та захопленістю семінарською недільною школою та її успішним керівництвом. Призначення Миропольського завідувачем цієї школи і викладачем педагогіки свідчило про визнання його високої ерудиції, авторитету.

Працюючи викладачем у семінарії, С. Миропольський вступив як вільний слухач на педагогічний факультет Харківського університету.

Особливою сторінкою життя та діяльності С. Миропольського був зв'язок з Х. Алчевською. С. Миропольський своїми порадами та консультаціями надавав допомогу Х. Алчевській у її керівництві недільною жіночою школою. У травні 1892 р. С. Миропольський приїздить із ревізією до Харкова, відвідує школу Х. Алчевської, вивчає організацію в ній навчально-виховного процесу. За результатами відвідування була написана книга «Школа і суспільство. Приватна жіноча недільна школа», в якій він дав високу оцінку дружній праці педагогічного колективу.

Педагогічна діяльність С. Миропольського в Харкові була високо оцінена громадськістю. Як людина «даровита, яка володіє пером і усним словом, працююча», заслужив любов, довіру і повагу у представників Харківської інтелігенції. Педагог завжди знаходився в колі розумних і захоплених роботою на користь суспільства людей.

У червні 1870 р. С. Миропольського переводять до Санкт-Петербурзької духовної семінарії, де він продовжує готувати народних учителів, керує і викладає педагогіку у недільній і щоденній школах. У цей же час його призначають помічником редактора «Журнала Министерства Народного просвещения».

У 1872 р. як талановитого педагога С. Миропольського призначають членом-ревізором навчального комітету при Святейшому Синоді. На цій посаді він працював 20 років.

У 1892 р. С. Миропольський стає помічником Управляючого Синоїдальної Канцелярії. Не зважаючи на збільшення обсягу роботи, він завжди знаходив час для написання педагогічних, теоретико-методичних праць. У 1896 р. С. Миропольський взяв на себе обов'язки редактора журналу «Народное образование», що видавався на кошти Святейшого Синода.

Поряд з виконанням своїх безпосередніх обов'язків С. Миропольський постійно брав участь у роботі різних товариств: Харківському товаристві поширення грамотності та С.-Петербурзькому Педагогічному товаристві.

Свої педагогічні погляди С. Миропольський розкрив у 22 книгах та більше, ніж у 100 науково-методичних статтях, перекладах, методичних рекомендаціях для вчителів, рецензіях. Міністерство народної освіти визнавало навіть при житті С. Миропольського його навчальні посібники і рекомендувало їх для бібліотек семінарій, початкових і середніх шкіл.

Педагогічні погляди С. Миропольського зумовлені його світоглядними позиціями, а також величезним впливом на його спадщини Я. А. Коменського. Все, чим пишається народна педагогіка, на погляд С. Миропольського, це або повторення, або розвиток глибоких ідей Я. А. Коменського. С. Миропольський був першим, хто зробив переклад «Великої дидактики» російською мовою.

У «Підручнику дидактики» С. Миропольський відзначав, що навчання – це процес оволодіння учнями знаннями, вміннями та навичками і застосування їх на практиці. Головною ознакою цього процесу він вважав «самостійність під керівництвом вчителя».

Розглядаючи навчання як цілісний процес, С. Миропольський чітко виділив етапи засвоєння навчального матеріалу та адекватні їм структурні елементи засвоєння. Вважав, що навчання повинно починатися з постановки перед учнями мети. Спочатку вона полягає у привертанні уваги. У подальшому постановка мети ускладнюється за рахунок завдань практичного та пізнавального характеру.

Наступним етапом навчання, за С. Миропольським, є сприйняття нової інформації та її осмислення таким чином, щоб «спираючись на збудження самодіяльності учня, створити в ньому можливість йти усвідомлено до мети». Тут завдання вчителя полягає в тому, щоб змусити дитину саму «усе випробувати, вивчити, дослідити».

На етапі закріплення сприйнятої та засвоєної інформації завдання вчителя полягає в тому, щоб «з одного й того самого матеріалу, видозмінюючи його, робити новий предмет, даючи повний простір самодіяльності учнів».

С. Миропольський вважав, що діти повинні володіти знаннями, мати розвинений розум, пробуджену допитливість, навички та любов до праці, задатки здорового, чесного характеру, любов до правдивості, повагу до людської особистості, прагнення до самоосвіти та навички свідомо підкоритися вимогам закону.

У книзі «Методика навчання письма в народній школі» С. Миропольський висунув **«дидактичні початки»** навчання:

1. Збудити допитливість і бажання навчання в дитині, бо без бажання навчання йде погано, успіх ненадійний.
2. Уникати даремних труднощів, непосильних дитині, але при цьому суворо і послідовно переходити від простого до складного, від легкого до важкого, від невідомого до відомого.
3. Будь-яку складну роботу виконувати поступово так, щоб учень міг вільно і чітко виконувати її, а інакше труднощі відіб'ють бажання у школяра працювати,
4. Розвивати в дітях самодіяльність.
5. Прищеплювати дітям гарні шкільні навички, звичку до охайності та порядку.
6. Змінювати заняття, збуджувати увагу дитини.
7. Використовувати різні способи навчання, робити їх однаково зручними і для поодинокого навчання, і для великих класів.
8. Придбані дитиною вміння повинні мати практичний характер, а виконані вправи повинні бути зрозумілими і усвідомленими.

Зазначені дидактичні положення були суттєвим внеском у теоретичну розробку дидактики того часу.

З ім'ям С. Миропольського пов'язане застосування у вітчизняній педагогіці терміну **«виховуюче навчання»** (1871 р.) і цілеспрямоване запровадження ідей педагога у практику народних і недільних шкіл. Педагог вважав, що діти виходячи зі школи, мусять оволодіти не тільки знаннями, а й по можливості мати розвинений розум, зацікавленість, навички та любов до праці, прагнення до морального і розумового вдосконалення. Тому виховуюче навчання С. Миропольський розглядав як практичне здійснення цілей виховання і навчання в школі.

Виховуюче навчання С. Миропольський розглядав як мистецтво, обґрунтування якого він будував на засадах психології.

Тісний зв'язок навчання і виховання він вбачав у спільній психологічній основі.

Головним завданням виховуючого навчання С. Миропольський називав не тільки виховання моральних якостей, а й розумове виховання дитини, збудження її до самопізнання, самовдосконалення. Вирішенню цих завдань сприяють зміст освіти, методи, засоби та організація навчання, а також особистість і підготовка вчителя.

С. Миропольським була зроблена спроба сформулювати вимоги до **«розвиваючих» методів**, що забезпечують виховуюче навчання: метод повинен прискорювати хід навчання, бути природно простим і відповідати розвитку дитячої особистості, полегшувати працю вчителя і учня, передбачати послідовність вправ, передбачати педагогічну систематичність та ін.

С. Миропольський обґрунтував умови виховуючого навчання:

1. Єдність виховних та дидактичних завдань.
2. Наближення навчання до життя.
3. Правильно організоване навчання: поєднання концентричної, поступової і класичної «систем»; грамотний розклад предметів (після легких – важкі) та їх різноманітність; розробка навчальних програм; забезпечення учнів посібниками та підручниками; чіткий розподіл обов'язків учнів і вчителів; розробка іспитів тощо.
4. Навчання, викладання повинно бути не «галасним», проходити у вигляді живої бесіди «хрест-нахрест», «брати до полону» увагу всіх учнів, не залишати їх пасивними протягом уроку.
5. Навчання матиме виховуючий характер, коли його здійснюватиме вчитель з високоморальними якостями, професійною підготовкою, який цілком віддає себе шкільній справі щиро і гаряче.

Знання засвоюються розумом, але здобуття знань потребує зусиль волі, почуттєвість пронизує усю психологічну діяльність людини. Почуття задоволення і радості супроводжують навчання, полегшують його, а неприхильність обтяжує знання. Чого людині бажається, то значно легше здійснюється. Але для бажання потрібні знання того, що можливо бажати. Отже, воля стоїть зі знаннями, а знання належать волі.. Якщо воля прямо і неухильно спрямована до добра, то розум розуміє істину.

С. Миропольський

С. Миропольський відзначав, що індивідуальність дитини розвивається і формується під впливом сімейної і суспільної атмосфери, що її оточує. Але серед усіх постійно діючих факторів вирішальне і визначальне значення у навчанні належить все ж особистості вихователя. С. Миропольський високо цінував роль особистих якостей вчителя, відзначав, що суть педагогічної справи не в формі, не в засобі, а в особистості вчителя. Педагог сформулював систему вимог до цієї особистості:

– до психолого-педагогічної підготовки вчителя (розуміння психології дитини, володіння психолого-педагогічними знаннями);

Хай же світло над нашою школою зійде, ... хай учитель – за Коменським – наслідє сонце, що зігріває життя живлючою теплотою і несе відновлення всьому, що живе.

С. Миропольський

– до фахової підготовки (знайомство з усіма навчально-виховними засобами, забезпечення теоретичної і практичної підготовки вчителя);

– до професійних якостей вчителя (любов до своєї справи, розуміння дитячої природи,

вміння керувати, спрямовувати, вести за собою; відданість своїй професії, глибоке знання науки, постійна ретельна підготовка до уроків тощо);

– до педагогічної майстерності вчителя (володіння тактовністю і проникливістю, вміння передбачати події, володіти собою, використовувати манери, погляд, вираз обличчя як елементи педагогічної техніки);

– до морально-вольових якостей вчителя (висока моральність, багатосторонність, правдивість, чесність, доброта, лагідність, шляхетність, «серйозно вироблений моральний характер», уміння будувати «людські» стосунки);

– до світогляду вчителя (збереження незалежності серед членів суспільства, утримання від діяльності в політичних партіях, повага до себе, підтримання власної гідності, повноцінне людське життя, дотримання свого слова).

Підкреслюючи відповідальну і почесну місію вчителя, С. Миропольський зазначав, що учительство, більш, ніж якась інша професія, потребує покликання і прихильності до себе, тому

що це не механічна праця, а праця, яка потребує людей здібних. Тільки в бажанні, здібностях і нахилах, вважав він, запорука успішної педагогічної діяльності. Педагог застерігав від помилкового вибору учительської справи без наявності в особистості визначених здібностей: «Не мучте себе, не мучте дітей, не ганьбіть школу, а шукайте собі іншу роботу».

На думку С. Миропольського, вчитель може і повинен бути керівником своїх учнів і в позаслужбовий час бути людиною натхненною, відданою справі народної освіти.

5. Освітня діяльність та педагогічні погляди М. Демкова.

Ім'я Михайла Івановича Демкова (1859–1939) стоїть на тому ж високому щаблі, що й імена класиків педагогіки М. Бунакова, В. Водовозова, С. Миропольського, М. Корфа та ін.

Народився 12 березня 1859 р. По закінченню Ніжинської гімназії та Київського університету викладав фізику та природознавство в Чернігівській жіночій гімназії, а потім у Глухівському вчительському інституті. У 90-х роках XIX ст. активно виступав у педагогічних журналах з питань педагогіки, дидактики та історії педагогіки. У 1905–1911 рр. М. Демков працював директором Московського учительського інституту, з жовтня 1911 р. – директором народних училищ Володимирської губернії. Михайло Іванович – автор підручників, які до цього часу зберегли своє значення завдяки насиченості точними фактичними матеріалами і супроводженню курсів змістовними вказівками педагогічної літератури.

Однією зі сторін діяльності М. Демкова є популяризація педагогічних знань (посібники, розраховані на народних учителів і селян, наприклад, скорочені дешеві видання «Очерков по истории русской педагогики», «Естественной истории для народной школы». У своїх творах «Русская педагогика в ее главнейших представителях», «Старые и новые педагоги, их жизнь, мысли и труды» М. Демков знайомить з біографіями найвизначніших педагогів, привертає увагу до педагогічної професії розповідями про життя викладачів та учнів («Дары юности», 1915 р.). Для дітей педагог написав збірку оповідань «Уголок детской жизни».

Після жовтневих подій М. Демков викладав педагогіку та історію педагогіки у Прилуцькому педагогічному технікумі. Помер 27 березня 1939 р.

Найбільш плідним періодом його діяльності є час роботи в Глухівському учительському інституті з 1874 по 1904 рр., протягом якого ним було написано 54 наукові праці, серед яких: 3-томна «История русской педагогике», «Русская педагогика в ее главнейших представителях», «Особенности жизни растений», «Полевая ботаника», «История Черниговской земли». Чимало педагогічних статей, опублікованих у цей період, увійшли до складу підручників «История русской педагогике», «Курс педагогике для учительских институтов и педагогических классов женских гимназий», «Краткая история педагогике для учительских институтов, семинарий, педагогических классов, женских гимназий, институтов педагогических курсов при городских училищах и для учителей», виданих у 1905–1914 рр.

Енциклопедична освіта у вищій мірі необхідна для будь якого педагога. Вчитель повинен вивчити не лише те, що є основним, але й те, що існує у питаннях тих, що хоч якось стосуються його діяльності.

М. Демков

Ключовим питанням у педагогічній творчості М. Демкова є питання особистості вчителя, його моральних якостей та підготовки. Педагог вважав, що високої освіченості може бути досягнуто лише за допомогою серйозного вивчення філософії та літератури. Зауважимо, педагогіка тут поки що не згадувалась. Виникає питання:

чому? Тому що, керуючись у своїх працях поглядами К. Ушинського про основи антропології, М. Демков зробив висновок, що вивчення педагогічних законів потребує деякої підготовки та енциклопедичної освіти. Він вважав, що без цієї освіти вчитель навіть за найкращої постановки спеціальних факультетських предметів та за найкращих програм для середніх навчальних закладів не зможе зробити того, до чого зобов'язує його педагогічне покликання.

Таку освіту дає вивчення літератури, філософії та психології, роль яких важко переоцінити:

– філософія допомагає збагнути сутність виховного ідеалу, досягти найбільш глибокого розуміння речей, виробити в собі

визначений погляд на оточуючий світ і на життя зокрема, усвідомити початки й кінцеві цілі власної діяльності;

– вивчення класичних творів виробляє правильне і легке мовлення, знайомить з різноманітними думками людей, розширює розумовий круговид і робить почуття шляхетними;

– психологія, без якої педагогіка існувати не може, допомагає пізнати закони людського генія, досягнути способи впливу людини на інші людські душі, закономірності формування характеру, виховання моральної і сильної волі.

Особливу роль М. Демков відводив вивченню педагогічних правил і законів, що складають необхідний багаж вчителя. Він говорив, що розумне виховання являє собою мистецтво, основане на науці.

Загалом питання дотримання педагогічних правил активно дискутувалось у педагогічній думці на початку ХХ ст. Беручи активну участь у цій дискусії, М. Демков наголошував, що домінування педагогічних правил у викладацькій діяльності він не вважає абсолютним, і з жalem зазначав: «Якщо ми глянемо на сучасну науку виховання, то повинні будемо визнати, що її правила належать до числа нестійких».

Тому завдання вчителя він вбачав не лише в тому, щоб виробити одну незмінну для всіх народів і часів систему педагогічних положень, а у тому, «щоб йти поруч з життям, існуючі педагогічні вимоги, що обумовлені загальними властивостями людської природи, слід постійно видозмінювати, застосовувати до даного народу, місця, часу...». Звідси заклик до обережного ставлення до педагогічних правил, їх доречного використання та поступового вдосконалення.

Викладач педагогіки гнівно засуджував невігласів від освіти, бездумних «педагогів-солдафонів», що втовкмачували знання в голови дітей силою. Ілюструючи бездумне застосування правил, М. Демков з гиркотою констатував: «Є чимало педагогів, які,

З усіх існуючих мистецтв мистецтво виховання – це найвище, найшляхетніше, найдорожче для серця людини. І педагог лише тоді досягне мети, коли в ньому самому живе ясний, готовий образ майбутньої досконалої людини.

М. Демков

засвоївши собі багато погано перевірених чи недоведених правил, протягом усього життя керуються ними і тим, звичайно, наносять тяжкі удари і учням, заради користі яких служать, і тій науці, інтереси якої вони начебто захищають. Результати від цього виходять жакливі. Тому до правил треба ставитись обережно. Хочете ви перевірити істинність правила, спробуйте простежити, як багато воно має винятків, і чим більше виявиться винятків, тим більш сумнівним буде правило, тим більше слід думати, що правило хибне і потребує докорінного перегляду».

Ряд праць М. Демкова пов'язаний з окремим розглядом напрямів педагогічної діяльності, що загалом ще не було притаманне педагогам-дослідникам того часу.

Висуваючи умовами професійної підготовки вчителя насамперед загальні та педагогічні знання, М. І. Демков визначив фундамент, на якому базуються «окремі педагогічні мистецтва»: «дидактична майстерність», «мистецтво постановки запитань», «майстерність виховуючого впливу», «майстерність використання заохочень та покарань».

Можна сказати, що сучасна педагогіка, якщо не встигла цього цілком досягти, то, у крайньому випадку, прагне визнати верховні права розуму, добра, любові, волі для себе обов'язковими й побудувати викладання на засадах самодіяльності, морального обов'язку і любові.

М. Демков

М. Демков вважав, що вчителі часто пропускають повз увагу те, що людина ґрунтовно знає лише ті факти, які засвоїла сама, до чого дійшла самостійно шляхом копіткої праці. Якщо згадати, що самодіяльність є вищим педагогічним принципом, то про самодіяльність учнів необхідно турбуватися в будь-якому віці і на всіх щаблях розвитку.

У цілому ця вимога до вчителя мала прояв у відповідності до ідей виховуючого навчання та самостійності дітей у процесі навчання, що широко пропагувались у другій половині XIX – на початку XX ст. прогресивними педагогами. Підтримуючи їх погляди, М. Демков зазначав, що процес викладання лише тоді дасть високі результати, коли «він активно збуджує увагу, дає поштовхи для діяльності розуму». Будь-який стан пасивності швидко переростає

в нудьгу, стає неприємним і шкідливим. Звідси усі турботи дидактики: вчителі мають не допускати, щоб діти були лише пасивними, сприймаючими слухачами, а й прагнути, щоб вони увесь час знаходилися в стані активної діяльності.

Не менше значення на уроці відіграє так зване «мистецтво ставити запитання», яке М. І. Демков вважав великою перевагою гарного уроку. Він висунув цілу низку вимог, необхідних для дотримання вчителем, якщо він хоче оволодіти цим мистецтвом: ясність; зрозумілість; визначеність; логічна та мовна правильність; попереднє вироблення системи запитань.

У педагогічній діяльності М. Демков відводив особливу роль почуттю любові, вважаючи її необхідною умовою правильних взаємин між вихователем та вихованцями. Палкий проповідник християнської любові до ближнього, М. Демков виявив себе людиною-любовцем з великим, щирим серцем.

Михайло Іванович відзначав, що «педагогічна діяльність вирізняється великою складністю, тому від вчителя вимагається особлива майстерність у підтриманні в учнях гарного душевного стану, що може бути досягнуто лише добрим прикладом, любовним словом та прямим відвертим зверненням». Роль цього «добраго настрою» у шкільній справі неопіченна, оскільки воно сприяє встановленню теплих взаємин між вчителем та учнями, що в свою чергу позитивно впливає на процес виховання.

Та дотримання названих вище умов ще не дає, на думку М. Демкова, гарантії до того, що вчитель, котрий їх дотримується, стане справжнім учителем, якщо він не використовує у своїй роботі досягнень педагогічної науки.

Отже, ще однією умовою успішності педагогічної праці є наявність у вчителя чутливості до нового, його вивчення та вміння використовувати. А це, у свою чергу, можливе лише завдяки самоосвіті. І хоча М. Демков серед засобів удосконалення професійної майстерності називав педагогічні з'їзди та педагогічні зібрання, самоосвіту

Люби дітей щиро, і діти полюблять тебе. Вчитель повинен не лише любити дітей, а й разом з тим любити істину і добро, намагатися нав'ювати до них любов і в дітей.

М. Демков

він вважав засобом, спроможним надати педагогу невивантаженої сили та міці. Він переконаний в тому, що для збереження ідеального напрямку діяльності вчителю не лише необхідно мати відповідну освіту, енергію та спроможність працювати, але й постійно оновлювати свої знання, ніколи не перериваючи цієї роботи.

*Скрізь, де дитина
знаходить любов, вона
стає доброю і сильною.
М. Демков*

М. Демков порівнював педагогіку з живою справою, яка постійно розвивається. Тому педагогу необхідно постійно турбуватися про самоосвіту, вивчати твори великих філософів та

педагогів і постійно знайомитися з новою педагогічною літературою.

Багато місця М. Демков відводив розгляду питання педагогічних з'їздів та зібрань як фактора удосконалення особистості вчителя. Зокрема, він описав їх різновиди й розкрив практичну користь кожного з них для вчителя.

Виникнення багатьох тенденцій у розвитку педагогічної думки другої половини XIX століття відносять переважно до 60-х років, що пояснюється суспільним рухом, важливою частиною якого був педагогічний рух досліджуваного періоду. Гостра критика кріпосницької системи виховання, боротьба проти станової школи за загальну світську освіту, що дає широкий круговид, за виховання людини і громадянина, за освіту жінки, боротьба проти догматизму та схоластики, повага до особистості дитини, розробка на демократичних засадах дидактичних питань, вимога широкої мережі початкових шкіл, автономія вищої школи – такими були найважливіші питання, висунуті прогресивною педагогічною думкою другої половини XIX століття.

Основними тенденціями, що дали поштовх до розвитку педагогічних ідей у другій половині XIX – на початку XX ст., були:

- боротьба проти станової школи за світську освіту;
- пильна увага до особистості вихованця, вивчення його характеру, умов життя, вирішення питань виховання та навчання у відповідності до них;
- погляд на виховання суспільно-активної особистості як досягнення кінцевої мети виховання;

- визнання необхідності посилення виховної функції школи;
 - прояв систематичної уваги до вихідних посилок педагогічного знання;
 - поступова зміна культурних, моральних, естетичних, педагогічних ідеалів у зв'язку з ідеєю загальності і обов'язковості освіти; широка пропаганда загальнолюдського виховання та ідей народності у вихованні;
 - вирішення питань морального виховання з позицій гуманізму;
 - проекти реформації старої школи;
 - пошуки нових форм виховання та навчання; погляд на педагогіку як на «мистецтво виховання».
- Саме перераховані вище тенденції розвитку педагогічної думки другої половини XIX ст. лягли в основу науково обґрунтованих ідей прогресивних освітніх діячів.*

ТЕМА 5

Українські письменники другої половини XIX – початку XX ст. у боротьбі за прогресивну педагогічну думку

Мета та предмет: дати загальну характеристику тенденцій розвитку педагогічної тематики літературних творів другої половини XIX ст.; розкрити педагогічні погляди І. Франка, основні віхи педагогічної та громадської діяльності Б. Грінченка, педагогічну проблематику літературних творів П. Грабовського, освітню діяльність М. Коцюбинського; висвітлити питання створення народної школи у творах Лесі Українки; розкрити педагогічні погляди С. Васильченка; показати значущість творчості українських письменників другої половини XIX ст. для розвитку вітчизняної педагогічної думки.

Терміни та основні категорії: критика політики царату в галузі освіти, демократизація школи, народна освіта, рідна мова навчання, дитяче читання, дитяча література, сімейне виховання, просвіта серед народу, ідея єднання інтелігенції з народом, народний учитель.

Питання теми

1. Боротьба І. Франка за передову демократичну школу.
2. Основні віхи педагогічної та громадської діяльності Б. Грінченка.
3. Педагогічна проблематика літературних творів П. Грабовського.
4. Освітня діяльність М. Коцюбинського.
5. Висвітлення питань створення народної школи у літературних творах Л. Українки.
6. Педагогічні погляди С. Васильченка.

Інформаційний матеріал до теми

Слово, моя ти єдина зброє!..
Л. Українка

1. Боротьба І. Франка за передову демократичну школу.

Іван Якович Франко (1856–1916) народився в с. Нагуєвичях, поблизу м. Дрогобича, в сім'ї коваля. Після закінчення Дрогобицької гімназії навчався на філософському факультеті Львівського університету, але через матеріальні нестатки, переслідування та арешти припинив навчання в ньому. Працював у редакціях різних журналів і в культурно-освітніх товариствах. У 1881 р. закінчив Чернівецький університет, після чого у Відні захистив докторську дисертацію, здобувши вчений ступінь доктора філософських наук. У 1906 році Харківський університет присвоїв йому почесний ступінь доктора російської словесності, а відомі російські вчені висунули його кандидатуру в академіки Російської Академії наук. Хоч Іван Франко був видатним ученим,

проте царський уряд заборонив обрання його академіком, йому також було заборонено працювати в університеті.

Життя І. Франка було надто тяжким, його переслідували та арештовували, він часто хворів. Поховали письменника у Львові, там йому споруджено пам'ятник і відкрито літературно-меморіальний музей.

І. Франко написав багато творів, наукових праць з літературознавства, філософії, політичної економії та історії, ним було перекладено українською мовою деякі твори іноземних письменників. У своїх творах він висвітлює багато педагогічних проблем, чим відіграв велику роль у розвитку громадсько-педагогічного руху в Україні, гнівно засуджував соціальну і національну дискримінацію в галузі освіти і школи, відрив навчання від життя, догматизм у навчанні, релігійне одурманювання, муштру та фізичні покарання учнів. Високо оцінюючи прагнення народних мас до знань і до науки, в оповіданні «До світла» він писав:

*Все, що йде поза рами нації,
це або фарисейство людей, що
інтернаціональними ідеалами
раді би прикрити свої змагання
до панування однієї нації над
другою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді
би широкими вселюдськими
фразами покрити своє духовне
відчуження від рідної нації.*

І. Франко

«І чи не заболить наше серце на згадку про тисячі і тисячі таких, що так само, як ми, силувалися вирватися з тої пітьми, тяглися до світла, рвалися до волі і теплоти – все дарма».

Борючись за передову демократичну школу, І. Франко часто виступав перед робітниками, селянами і вчителями з критикою реакційної політики в галузі освіти. Для популяризації розробленої ним програми народної освіти і школи І. Франко видав брошуру «Чого хоче Галицька робітнича громада?», в якій було широко висвітлено питання освіти і виховання. Він боровся за створення шкіл, що були б тісно зв'язані з життям та інтересами народу. Поєднання навчання з працею, широка освіта, що ґрунтується на матеріалістичному світогляді, використання всього найкращого, що здобуто людством протягом всього історичного досвіду, розвиток мислення та інших психічних процесів дитини, – такі завдання він ставив перед школою, навчанням, вихованням.

У статті «Наші народні школи та їх потреби» І. Франко писав, що стара школа зовсім не задовольняла вимог часу, прогресивної педагогіки та вимог народу. Мета, завдання і зміст освіти та виховання, на його думку, полягають у тому, щоб забезпечити через школу правильне розумове, фізичне і моральне виховання учнів, навчати їх правильно мислити, а це можливо тільки в тому лише тоді, коли навчання проводитиметься рідною мовою учнів, яка має велике значення у вихованні любові до рідного слова, його краси, чарівної милозвучності.

Важливим засобом такого виховання дітей мала бути народна творчість і художня література. У своїй критиці незадовільного стану освіти і шкільної справи в Галичині Іван Франко викривав і погану організацію освіти, навчання та виховання молоді в середніх і вищих навчальних закладах Галичини, що були відірвані від життя, не давали молоді потрібних знань, не навчали її самостійно мислити, а перетворювали голови молодих людей у сховища далеких від життя готових формул.

З великою повагою ставився І. Франко до народних учителів, високо цинив їх роль у культурному розвитку народу. Учителеві, його роботі й становищу в суспільстві він присвятив кілька творів, в яких змалював скрутне матеріальне становище і політичне безправ'я народного вчителя. «Тільки зневагою до потреб освіти, – говорив він, – можна пояснити той факт, що для трьох мільйонів українського населення Галичини не було жодної учительської семінарії з українською мовою навчання». Великої шкоди справі народної освіти і школи завдають ті, підкреслював І. Франко, хто хоче бути вчителем, не маючи нічого спільного з педагогікою. Такий учитель незабаром стає слухняним виконавцем тих завдань, які ставлять перед ним панівні класи, чиновники і духовенство. Тим часом кращих учителів, які віддавали всі свої сили і знання народові, самовіддано працювали на ниві народної освіти, невідступно переслідували реакційні шкільні інспектори, війти, попи, поміщики та жандарми. В оповіданнях «Малий Мирон», «Отець-гуморист» та інших Франко показав огидне обличчя вчителів – садистів, які знущалися з учнів, а в таких творах, як «Борис Граб», він показав справжнього народного вчителя, який усі свої сили й знання віддавав народові. З великою симпатією І. Франко показав кращого

Мій патріотизм – се не сентимент, не національна гордість, то тяжке ярмо.

І. Франко

вчителя математики, логіки, психології Перемишлівської гімназії Михонського в незакінченому оповіданні «Не спитавши броду». У творі «Учитель» письменник вдало показав роботу вчителя-ентузіаста Смеляна Ткача: систематичні переслідування підірвали його фізичні сили, але не зломали бажання працювати на користь народу.

І. Франко вважав, що хороший учитель повинен завоювати довір'я учнів, уникати шаблону й одноманітності в навчанні, розвивати в учнів самостійність думки і дії, прищеплювати кращі моральні якості, виховувати повагу до трудящих, любов до праці. Учитель, на його думку, повинен не тільки мати ґрунтовну теоретичну підготовку, а й володіти практичними навичками (столярне, токарне, швацьке ремесло), добре знати сільське господарство. Для вчителя, який самовіддано працює на ниві народної освіти, потрібно створювати сприятливі умови.

І. Франко був психологом, у його творах є багато цікавих психолого-педагогічних спостережень і зауважень щодо виховання дитини в школі та сім'ї. На думку письменника, особливо велика роль у сімейному вихованні належить матері. У статті «Жінкамати» він писав, що і мати безпосередньо відповідає перед суспільством за виховання дітей; вона повинна створювати усі умови, в яких би вони росли і одержували правильне моральне виховання. Але не можна покладатись тільки на жінок-матерів, чоловіки-батьки теж повинні дбати про виховання дітей у сім'ї, між батьками і дітьми мають бути правильні стосунки.

Велику увагу приділяв І. Франко виховному значенню дитячої літератури.

вчителя математики, логіки, психології Перемишлівської гімназії Михонського в незакінченому оповіданні «Не спитавши броду». У творі «Учитель» письменник

Дитяча вдача вразлива і водночас слабка й незміцніла, потребує великої уваги вчителів і батьків. Особливо важливий вплив батьків на дітей в їх ранньому віці, але мало буде користі, якщо вони обмежуватимуться тільки спостереженнями, милуванням пустощами дітей. Потрібне керівництво дітьми з боку батьків, формування їхніх моральних якостей і норм поведінки. Батьки повинні розвивати в дітей прагнення до пізнання природи й життя.

І. Франко

Кожна книжка для дітей повинна бути не тільки цікавою, а й прищеплювати кращі почуття, виробляти позитивні риси людського характеру. «Книжки для дітей, – зауважував письменник, – важливе джерело знань». Він особисто розробляв різноманітні жанри дитячої літератури і радив підбирати для дитячого читання такі книжки, що розвивають думку, роблять почуття благородними, мають освітнє і виховне значення; він написав цікаві і повчальні оповідання та казки для дітей: «Без праці», «Коли ще звірі говорили», «Коваль Басим», «Лис Микита».

І. Франко критикував редакційний дитячий журнал «Ластівка», що релігійно-моральними статтями й низькопробними оповіданнями був здатний тільки на те, щоб притупляти у дитини будь-яке почуття здорового художнього смаку і виховувати з неї обмеженого міщанина.

У творах І. Франка є багато цінних матеріалів з історії освіти, школи та педагогічної думки в Україні в різні епохи і періоди, про освітню діяльність братств XVI – XVII ст., Острозьку школу, історію Львівського університету, педагогічні ідеї І. Вишенського, Г. Сковороди, Т. Шевченка, О. Духновича та ін. Він цікавився історією освіти, школи і педагогічної думки в країнах Стародавнього Сходу, в Стародавній Греції, Київській Русі, в Україні, (зокрема в Галичині), в Росії і Західній Європі.

І. Франко був великим ученим, талановитим письменником, видатним культурним діячем, борцем за свободу народу, він багато зробив для розвитку народної освіти, школи та педагогічної думки в Україні.

2. Основні віхи педагогічної та громадської діяльності Б. Грінченка.

Борис Дмитрович Грінченко (1863–1901) народився на хуторі Вільховий Яр Харківського повіту Харківської губернії в сім'ї збіднілого дворянина. Незважаючи на те, що батько заборонив вживати «мужицьке наріччя» і українською мовою в сім'ї ніколи не розмовляли, Борис Дмитрович змалку усвідомив свою національну приналежність. Велике враження на майбутнього просвітителя справили твори Т. Шевченка, під впливом яких він почав писати українською. Пізніше Б. Грінченко згадував, що завдяки Шевченкові він у «13 років зробився тим, чим... єсть».

Десять років із 47, що були відведені йому, Б. Грінченко присвятив учителюванню. Місцями його педагогічної праці (1881–1886 та 1889–1893 рр.) були села Введенське, Трійчате та Олексіївка Зміївського повіту Харківської губернії, Нижня Сироватка на Сумщині, Олексіївка на Луганщині.

З боєм Борис Грінченко сприймав слова народу: «Я не вмю читати. Ці чотири слова розкривають перед нами страшну трагедію нашого часу, такого пишного блискучими здобутками людського творчого розуму, такого ганебного безмірною темрявою знедолених мас. І ця трагедія раз-у-раз ставала перед мене, як я, живучи по селах серед цих мас, підходив з книгою до нашого сільського народу».

Єдиною можливістю повернути українців до сім'ї освічених народів, було, як справедливо зазначав Б. Грінченко, негайне введення у школах усіх рівнів, насамперед у початкових, навчання рідною мовою. Він широко використовував будь-яку можливість і особливо періодичну пресу, щоб познайомити українську громадськість із станом освіти в Україні. Про необхідність термінової українізації школи Борис Грінченко неодноразово писав на сторінках першої щоденної української газети «Громадська думка», що виходила з 31 грудня 1905 р. Протягом короткого часу з'явилися такі його статті: «Якої нам треба школи», «До земства і учителів (з приводу приїзду учителів Гадяцького повіту)», «Народні вчителі і українська школа». У них він підняв проблеми та загострив увагу на негативних наслідках русифікації, потребі негайного запровадження навчання рідною мовою, завданнях народних учителів.

Проте, він не тільки порушував ці проблеми, а й накреслив перші заходи для їх вирішення. Початковий крок в українізації школи Б. Грінченко відводив підготовці та виданню українською мовою підручників, які б відповідали завданням не великоросійської, а української школи. Він вважав, що в середніх школах та в університетах треба ввести вивчення української мови та літератури, історії українського народу, народознавства. Для

Кинути роботу для рідного краю і піти на роботу до його гнобителів... єсть справжньою цілковитою зрадою.
Б. Грінченко

гімназій та університетів необхідно видати як підручники, так і термінологічні словники з різних наук. Великі обов'язки Борис Грінченко покладав на народних вчителів. За його переконаннями, вони зможуть виконати свою місію лише тоді, якщо стануть свідомими українцями і самі себе підготують до справи народної освіти. Під такою підготовкою Б. Грінченко розумів вивчення української мови та літератури, народної педагогіки, історії рідного народу, історії просвіти в Україні. Неодмінними для народного вчителя, на його думку, були також і знання тогочасного становища народу. Народні вчителі, «коли хочуть бути народними учителями, коли хочуть бути достойні цього великоважного назвища, повинні перестати бути чиновниками серед свого народу, – вони повинні заговорити з народом однією мовою...» Не обійшов Б. Грінченко і такої важливої в просвітній справі проблеми, як підготовка учительських кадрів. Для цього, вважав він, необхідно відкрити україномовні учительські семінарії. Для успіху просвітньої справи важливим є також забезпечення наступності школи, тобто створення умов для безперешкодного мовного переходу з нижчої школи до середньої і вищої. А цього можна досягти, зауважував він, коли на всіх ступенях освіти буде панувати одна мова – рідна.

Справу просвіти Борис Грінченко тісно пов'язував із справою національного відродження. Україна повинна була знову зайняти

Яка мова, такі й наші думки будуть – московська мова – московські думки.

Б. Грінченко

належне місце серед європейських народів і перестати бути «хворим членом у загальнолюдській сім'ї».

Б. Грінченко зауважував, що шлях до вершин людської думки

буде нелегким і викличе напруження всіх сил, але якщо українці хочуть чогось досягти як національний організм, то мусять віддати багато зусиль просвітницькій роботі.

Письменник був переконаний, що просвітня діяльність ніколи не є марною, а результати, які вона приносить, є найтвердішими і найміцнішими підвалинами національної самостійності. Оборонець рідної мови, Б. Грінченко відстоював право на її існування як мови національної. Він писав про те, що необхідно підняти з небуття факт існування окремої української нації, її власної мови та історії.

Борис Грінченко піднімав питання української мови як мови державної, впроваджені у всіх урядових установах. Він вважав, що повернення української мови до життя в інтересах як українського народу, так і великоруського, бо народність, свідомість якої спустошується, нічого не зможе дати іншій народності.

Нелегку, копітку, тривалу, але гостро необхідну справу народної просвіти Б. Грінченко покладав, перш за все, на інтелігенцію, в якій бачив інтелектуальну і духовну силу нації. Він вважав, що держава, яка уособлює тільки велико-російську націю, не здатна створити умов для розвитку національних шкіл в Україні. Він нагадував своїм сучасникам про високий рівень освіченості українського народу в XVII ст., коли національна освіта була справою широкої громадськості: української еліти, братств і православної церкви. Тому велику роль і перевагу в справі національної просвіти Б. Грінченко надавав інтелігенції та приватній ініціативі.

Б. Грінченко закликав українську інтелігенцію до єднання зі своїм народом. Лише тоді вона зможе підняти український народ до вершин людської думки, коли перестане бути панамі-чужинцями на своїй землі, не стане жертви очима Петербург та Москву, а повернеться до духу й мови своєї нації.

Ми – народ, ми – нація, ми маємо право знати своє минуле, свої щасливі і нещасливі дні, ми повинні знати своїх ворогів і благословляти й шанувати своїх добродіїв та героїв! Діти українського народу повинні знати історію України!

Б. Грінченко

3. Педагогічна проблематика літературних творів

П. Грабовського.

Павло Арсенович Грабовський (1864–1902) народився в с. Пушкарне (нині с. Грабовське Краснопілляського р-ну Сумської обл.) у сім'ї бідного сільського пономаря. Навчався в Охтирському духовному училищі, в Харківській духовній семінарії. За революційну агітацію в Харківській групі організації «Чорний переділ» у 1882 р. П. Грабовського було заслано в с. Пушкарне під нагляд поліції. У 1885 р. він переїздить до Харкова, а у 1886 р. за складання та розповсюдження

революційних листівок знову відправлений у заслання в Іркутську губернію. Але й там П. Грабовський бере активну участь у підготовці протесту-заклику «Російському уряду» з приводу якутської трагедії. За цим наступає арешт, ув'язнення та заслання до м. Вілюйськ Якутської губернії.

*Щастя дурно не дається
Тільки той його придбає,
Хто за нього б'ється.*

Б. Грінченко

П. Грабовський ставив за мету виховання нової людини, людини-борця. Наука, освіта, література – це ті похідні, які допоможуть підняти народ на боротьбу проти поневолювачів.

У своїх публіцистичних і поетичних творах, а також листах до друзів письменник приділяє велику увагу освіті та вихованню молодих поколінь. У листі до Б. Грінченка від 8 вересня 1901 р. він, згадуючи про своє дитинство, різко критикує існуючу шкільну систему, яка давала мізерні знання. Дітей навчали дяки та попи, які лише відбивали бажання до знань.

У статті «О развитии школьного образования в Ахтырском уезде Харьковской губернии», досліджуючи документальні матеріали, статистичні звіти, губернські звіти, він виступив з доказовою критикою політики царату в галузі освіти. П. Грабовський писав про жахливий стан шкіл в Охтирському повіті, про низький рівень викладання вчителів-священиків у цих школах, про тяжке матеріальне становище вчителів, особливо про стан сільських учителів, заробіток яких був мізерним. У статті «Кое-что по вопросу о женских типах» він говорить про звитяжну працю сільських учительок, про знущання над ними попів, писарів, інспекторів.

У циклі віршів, присвячених дітям, поет описує важкі умови життя дітей бідняків, їх високі моральні якості і бажання навчатися. Поет вірив у світле майбутнє свого народу, у необхідність освіти для всіх. Він закликав інтелігенцію боротися за демократизацію школи. У листі до української молоді він говорить про те, що освіта має бути вільною від «туману релігійного та шовіністичного». Поряд з цим він стверджує, що не можна досягти покращення в житті народу однією

*Ще не вмерла Україна,
Але може вмерти:
Ви самі її, ледачі,
Ведете до смерті!*

Б. Грінченко

просвітою, для цього необхідно знищити всю систему національного поневолення.

Помер П. Грабовський від туберкульозу в м. Тобольську, де прожив останні роки заслання, похований там же.

4. Освітня діяльність М. Коцюбинського.

Михайло Михайлович Коцюбинський (1864–1913) народився у м. Вінниці в родині дрібного службовця, учився в початковій школі, Шаргородській бурсі, Кам'янець-Подільській духовній семінарії, яку не закінчив, бо не хотів присвячувати свою діяльність релігії та церкві. Ще в дитинстві Михайло захопився творами М. Вовчка, Т. Шевченка.

Працюючи вчителем у школі с. Михайлівка Ямпільського повіту Подільської губернії, М. Коцюбинський проводив серед селян культурно-освітню роботу, виступав проти реакційної політики Вінницької мирської думи. За це над ним був встановлений таємний нагляд поліції. Склавши екзамен на звання народного вчителя, він працював у школі с. Лопатинці на Поділлі, віддавав багато часу самоосвіті й культурно-освітній діяльності серед населення. Переслідований поліцією, М. Коцюбинський залишив роботу в школі, в комісії по боротьбі з філоксерою (шкідником виноградної лози) на Одещині, у Криму та Бессарабії, де познайомився з життям українського, російського, молдавського і циганського населення.

*Людей їдять пранці,
нужда, горілка, а вони в тем-
ноті жеруть один одного.*

М. Коцюбинський

У 1897–1898 рр. М. Коцюбинський співробітничав у житомирській газеті «Волинь», а з 1898 по 1909 р. – у газеті «Десна» в Чернігові. За активну участь у роботі Чернігівської «Просвіти» та виступи проти поміщиків поліція ще більше його переслідувала. У 1910 р. письменник побував у карпатських селах, зустрічався з І. Франком, О. Кобилянською, В. Стефаником та іншими письменниками Західної України, зібрав матеріали для написання повісті про У. Кармелюка і О. Довбуша.

Помер М. Коцюбинський у 1913 р. в Чернігові. Його похорони перетворились у народну демонстрацію.

М. Коцюбинський гостро засуджував соціальні причини культурної відсталості України. Питання культури і народної освіти він розглядав у тісному зв'язку з розвитком революційної боротьби трудящих. Це особливо яскраво показано в його творі «Fata morgana», в якому керівник революційної боротьби селянин Прокіп Кандзюба говорив: «Не буде більше бідних і багатих, земля всіх нагодує, народ сам скує собі долю, аби тільки не заважали». Оглядаючи захоплений селянами палац поміщика, Кандзюба сказав: «Оці будинки, покої, тепер підуть під школи. Тут будуть збиратися люди, там буде читальня, народний університет. Нехай навчаються люди, не все ж панам».

Признаюсь – заздрю планетам: вони мають свої орбіти, і ніщо не стає їм на їхній дорозі. Тоді як на своїй я скрізь і завжди стрічаю людину.

М. Коцюбинський

М. Коцюбинський вірив у те, що сам народ завоює право на освіту і школу, він писав: «Піднімись, народ, протягни руки до своєї правди. Сам не візьмеш – ніхто не дасть».

М. Коцюбинський був атеїстом, виступав проти втручання церкви і духовенства в світське життя людей, у шкільні справи, він відстоював світську школу. В оповіданнях «Під мінаретами», «В грішний світ» та ін. він гостро критикував релігію і духовенство.

У статті «Русский язык в Галиции» він виступив проти національного і духовного гніту трудящих Західної України, вимагав запровадити в школах навчання рідною мовою. У газеті «Волинь» він опублікував кілька статей, в яких виступив проти пригнічення царизмом неруських народів, які жили на окраїнах Росії.

Велику увагу приділяв М. Коцюбинський народним учителям. У статті «Шкільна справа» він виступав за поліпшення складу вчителів, за створення їм необхідних умов праці. «У педагогічних навчальних закладах, – зазначав він, – треба розширити загальноосвітню і спеціальну підготовку майбутніх вчителів, створити умови для їх самоосвіти, відкрити педагогічні бібліотеки, дати педагогічну літературу, особливо твори М. Пирогова, К. Ушинського, В. Стоюніна та ін.». У тій же статті він дав високу оцінку книжкам К. Ушинського «Родное слово» й «Детский мир», висловив побажання широкого використання їх у школах

України. Значення народних вчителів М. Коцюбинський розглядав всебічно. Народний учитель, на його думку, повинен не тільки добре вчити й виховувати дітей, а й мати тісний зв'язок з народом, віддавати йому усі сили й знання, чесно служити Батьківщині.

Устами героя свого оповідання («Андрій Соловейко») він говорив: «Я так думаю з собою зробити: повчуся ще років зо два, та й у народні вчителі на село. Всю свою любов, яка єсть у моєму серці, весь свій розум, що єсть у моїй голові, все те я віддам замученим сільським дітям і їх темним батькам та мамам». В оповіданнях «Хо» і «Лялечка» він показав негативні типи вчителів: Ярина Дольська та Раїса Левицька непогано ставились до своїх учнів, але свою діяльність розглядали дуже вузько, були далекі від народу, потрапили під вплив попів, вислужувались перед сільськими старостами. На словах вони називали себе «друзями народу», а на ділі виступали проти нього.

Великого значення надавав М. Коцюбинський трудовому вихованню дітей і молоді, вважав за потрібне привчати їх до трудової діяльності на користь суспільства. Твори М. Коцюбинського, написані для дітей (оповідання, казки), мають глибокий соціальний зміст і велике виховне значення, тематика їх різноманітна: погані наслідки неправильного сімейного виховання («Подарунок на іменини»), сила і значення розумної поведінки людей («Дві кізочки», «Івасик і Тарасик»), любов до дітей, до праці («Десять робітників»), значення природних явищ і радість у житті людей («Наша хатка», «Харитя»), соціальна нерівність дітей у буржуазному суспільстві («Ялинка»), негативний вплив на дітей поганого середовища («Маленький грішник») та ін. Сам він дуже любив дітей, про що свідчать його листи до чужини і сина, реферат про І. Франка, в якому він писав про необхідність вивчення психології дітей. У його творах, написаних для дітей, помітний вплив Т. Шевченка, І. Франка та інших письменників, які збагатили дитячу літературу.

Життя безупинно і невблаганно іде на мене, як хвиля на берег. Не тільки власне, а і чуже.

М. Коцюбинський

Крім оповідань і казок, написаних українською мовою, М. Коцюбинський підготував кілька перекладів українською

мовою творів російських письменників, але, на жаль, передчасна смерть перешкодила йому здійснити цей задум.

Творчість видатного українського письменника і культурного діяча М. Коцюбинського має велике освітнє й виховне значення, його культурно-освітня діяльність і педагогічні ідеї завжди допомагатимуть у плідній роботі вчителів.

5. Висвітлення питань створення народної школи у літературних творах Лесі Українки.

Геніальна дочка українського народу **Леся Українка** (1871–1913) значну частину свого поетичного дару і таланту віддала питанням освіти і виховання народних мас.

Її думки про народну освіту – це складова частина усєї системи її поглядів і переконань. Для письменниці було ясно, що справжня освіта й наука – єдина для всіх народів, що тільки доброзичливий і дружній міжнаціональний обмін знаннями й науковими здобутками може забезпечити рух людства шляхом прогресу.

Л. Українці було властиве пристрасне прагнення бути корисною для народу, зробити свій внесок у велику справу боротьби з народною темрявою, у піднесення революційної активності трудящих.

*Терпіть кайдани –
всесвітський сором,
Забуть їх, не розбивши, –
гірший стид.*

Л. Українка

Педагогічні нахили і здібності Лесі Українки виявлялися з молодих літ у родинних стосунках, у домашній практиці, під впливом матері Олени Пчілки й дядька М. П. Драгоманова. Різнобічна еру-

диція, природні здібності, уважний аналіз змісту роботи тогочасних шкіл, методики «домашнього навчання і виховання» забезпечили й можливість ефективно працювати на ниві освіти.

Характерним для Л. Українки було те, що для освітньої діяльності вона ставилася дуже відповідально. Цьому передувало глибоке вивчення практики роботи школи, тривалі консультації з народними вчителями, прогресивними представниками української громадськості, ознайомлення з літературою науково-методичного спрямування. Так формувалось і уточнювалось розуміння «педагогії», змісту навчання і виховання дітей, вироблялись

основні педагогічні вимоги до роботи з дітьми, а також найбільш цінні професійно-ділові якості вчителя.

Особливого значення Л. Українка надавала проблемі дитячого читання і дитячої літератури. Головне – вчити дітей розуміти прочитане, ловити логічну думку, захочувати дітей до читання рідної літератури, обережно спрямовувати художні смаки та пізнавальні інтереси юного читача. Педагогічні нахили Л. Українки, брак якісних посібників наштовхнули її на думку написати для меншої сестри підручник «Стародавня історія східних народів» (1891 р.).

Письменниця повсякчас спрямовувала думку читача на роздуми про долю трудящих, на зіставлення минулого з життям всього народу. Підручник пройнятий співчуттям до визвольної боротьби трудящих, духом протесту проти загарбницьких воїн й поневолення слабших народів чужими. Розповідь про історичні події та видатних діячів супроводжується етичними оцінками з позицій трудового народу.

Л. Українка замислюється над тим, що принесла та чи інша історична подія, що дав той чи інший владар трудящим. Виклад підручника пройнятий увагою і співчуттям до простого трудівника. Вважаючи труд найбільшою окрасою людини, письменниця культивує повагу до праці, любов до людини праці. Вона вчить свого молодого вихованця шанувати й берегти пам'ятки старовини, що розповідають про людське життя далеких епох. Л. Українка послідовно здійснює у своєму підручнику дидактичні принципи: зв'язок з сучасністю, науковість, систематичність і доступність викладу, наочність, виховуюча спрямованість змісту.

Поезія Л. Українки пройнята любов'ю до дитини, повагою до жінки-матері. Образ дитини у творах Л. Українки завжди сповнений глибокою ніжністю. Дитина у творах письменниці живе єдиним життям з дорослими, рано стає свідком і учасником суспільної боротьби.

Л. Українка виступала з закликом змалку готувати дітей до суворого життя, яке вимагає твердості, чесного виконання свого обов'язку. Поетеса ставить за мету

*Малоросійство – це не
політика і навіть не так-
тика, лише завжди апіорна
і тотальна капітуляція.*

Л. Українка

виховувати дітей у душі служіння народу, бути корисними для трудящих.

Л. Українка бачила обов'язок матерів у підготовці своїх дітей до участі у суспільній боротьбі, до вірного обрання свого життєвого шляху. Призначення матері – готувати і бачити своє дитя корисним суспільству, бо тільки в цьому щастя людини. У дітях – майбутнє народу, його надія, запорука його безсмертя.

У спадщині Л. Українки чітких контурів набирає образ справжнього вчителя – людини, здатної до опору гнобителям, сміливої і мужньої, вільної від темряви й забобонів, яка віддає свої сили служінню народному благу, виховує молодь.

*Сором хилитися
Долі коритися:
Час твій прийде
З долею битися.
Л. Українка*

Л. Українка утверджує ідеал учителя, який любить дітей і має ясний, оптимістичний, бадьорий світогляд, віддано служить народу. Справжній учитель – енергійний, вольовий, наполегливий, стійкий, має здорову душу, не затьмарену забобонами, егоїзмом, міщанськими пересудами, зігріту любов'ю до людини. Учитель повинен бути зразком для молоді, постійно працювати над собою, уміти проникати у світ дитини, діяти тактовно і обережно. Л. Українка не мислила педагогічної діяльності без повної щирості і дружнього взаєморозуміння між учителями і учнями. Тих, хто має право взяти на себе обов'язки учителя, Л. Українка бачила багатими на знання, душевно щедрими, твердими у боротьбі за свої переконання, такими, що вміють спрямовувати молоду людину на служіння народному щастю і привчати її до цього.

Л. Українка багато зробила у галузі дитячого читання. Дитячу літературу вона вважала дієвим засобом виховання. Письменниця багато писала для дітей. Її вірші, адресовані дітям, об'єднані в цикл «Дитяче». Автор прагне розбудити у дітей любов до пізнання рідного краю, прищепити високі моральні почуття, навчити бачити прекрасне у житті, відчувати барвистість, багатство життя.

Дитячі твори Л. Українки чарують простотою й невимушеністю, дохідливістю образів і мови, щирою задушевністю тону, відсутністю будь-якого моралізаторства.

Животрепетною народною потребою було для Л. Українки родинне виховання. Питання родинного виховання цікавлять

письменницю в плані громадянської відповідальності сім'ї за виховання дитини як корисного члена суспільства, як борця за високі суспільні ідеали. Думки про родинне виховання Л. Українка найчастіше висвітлює в листах до сестри О. П. Косач-Кривинюк.

Леся Українка висуває взаємну щирість як основу нормальних стосунків між батьками і дітьми. Визначальна лінія взаємовідносин між батьками й дітьми – це повне довір'я і простота. Батьки повинні проникати в психологію дитини, розуміти її пориви і прагнення, замислюватися над її мотивами. Поетеса заперечує насильство над волею дитини, намагання змусити їх виконувати волю батьків. Л. Українка вимагала поважати особистість дитини, не ламати її волю, виховувати в неї самостійність суджень і вчинків, будувати родинне виховання на основі визнання прав дитини. Умовами, без яких неможливі нормальні родинні стосунки, вона вважала лагідність, доброзичливість, здатність до взаємних поступок у всіх членів сім'ї.

Л. Українка розглядала виховання дітей не як особисту справу батьків, а як їх суспільний обов'язок. Формування громадянина – кінцева мета виховних заходів; повага до особистості дитини – неодмінна передумова успіху; виховання в труді – основний метод формування особистості.

Особливу увагу Л. Українка звертала на виховання жінки-громадянки. Найдорожчий серцю письменниці тип жінки – це незалежна від родинної опіки жінка, яка може за себе постояти й сама вміє дати собі раду. Жінка повинна поряд з чоловіком бути борцем за соціальне перетворення світу. Тому Л. Українка турбувалась про освіту і виховання жінок. Вона не визнає ніяких обмежень для жінок. Письменниця завжди обстоювала виховання жінки в душі незалежності, самостійності, поваги до її волі.

Поетеса рішуче заперечувала тепличне виховання дівчат у штучній ізоляції від життя, в атмосфері вишуканого етикету і надуманих правил. Поетеса виступала проти обмеження інтересів жінки рамками домашнього господарства. Нормальне виховання дівчат – це виховання їх нарівні з юнаками і спільно з ними,

*Хто визволиться сам, той
буде вільний, хто визволить
кого, в неволю візьме.
Л. Українка*

у простих товариських стосунках, і неодмінно в праці, в боротьбі, за участі жіночої молоді в суспільному житті.

Ідеал жінки для Лесі Українки – активна учасниця суспільного життя, вірна своїм переконанням, якій властиве просте прагнення людської істоти до розвитку своїх розумових сил.

6. Педагогічні погляди С. Васильченка.

Степан Васильович Васильченко (1879–1932) – видатний український письменник і прогресивний діяч революційно-демократичного напрямку. Народився він у містечку Ічня на Чернігівщині в бідній селянській сім'ї, вчився в початковій школі, закінчив Коростишівську вчительську семінарію, працював учителем у сільських школах на Київщині. У 1904 р. вступив до Глухівського учительського інституту, але через матеріальні нестатки та погане ставлення до нього деяких реакційних викладачів і місцевих чиновників залишив навчання в інституті й знову став працювати учителем у сільських школах Київщини та Полтавщини. У 1905-1906 рр. він працював учителем в с. Шербинівці на Донбасі, брав участь у революційних виступах робітників і селян, за що був арештований.

Після звільнення з тюрми у 1908 р. його позбавили права вчителювати в школах; він повернувся до своїх батьків на Чернігівщину, давав приватні уроки, а в 1910 р. переїхав до Києва, працював у відділі хроніки газети «Рада».

У 1914–1918 рр. Васильченко перебував на фронтах Першої світової війни, проводив революційну агітацію серед солдат. Він рано почав займатися літературною діяльністю, перебуваючи під великим впливом творчості Т. Шевченка, І. Франка, А. Чехова.

Ще в дожовтневий період він написав декілька творів («Під школою», «В сучасній школі», «Над Россю», «Вечеря», «Роман», «Записки вчителя» та ін.), в яких критикував незадовільний стан народної освіти в Україні, відсталість народної школи, тяжке правове та матеріально-побутове становище вчителів початкових шкіл, переслідування їх поміщиками, куркулями, чиновниками.

У той час він писав про роботу кращих учителів, які віддавали всі сили і знання навчанню та вихованню учнів, проводили освітню роботу серед населення, виступали за навчання в школах учнів їх рідною мовою.

У статтях «Народна школа і рідна мова на Україні», «В сучасній школі» та ін. С. Васильченко, виходячи з поглядів К. Ушинського, В. Водовозова та інших педагогів і методистів, важливого значення надавав вивченню в школах української і російської мов.

Перебуваючи на фронтах війни (1914–1918 рр.), С. Васильченко продовжував займатися літературною діяльністю. У своєму «Окопному щоденнику» він критикував воєнну політику царизму, зазначав, що «війна – спосіб боротьби мертвий, давно віджилий, ні розум, ні серце не виправдовують його». У повістях і новелах, написаних ним на фронтах війни («Чорні маки», «Отруйна квітка», «Русин» та ін.), змальовуючи жахливі картини війни, він не забував і про необхідність боротьби народу за освіту і виховання підрастаючих поколінь як засобу покращення життя трудящих.

Після жовтневих подій 1917 р. він працював завідувачем і вихователем дитячого будинку в Києві, викладачем української мови та літератури Київської трудової школи ім. І. Я. Франка, подорожував по Україні з хоровою капелюю «Думка»; як фахівець співпрацював у Київській кіностудії, писав художні твори. Він завжди цікавився роботою школи, брав активну участь у роботі вчителів, допомагав їм, у своїх творах показував життя школи, вчителів та учнів.

У своїх «Замітках з теорії літератури» С. Васильченко висловив цікаві думки про дидактичні основи навчання, ставив великі вимоги до підручників для учнів. Він писав: «Схиляюсь перед загальним планом, який за основу взяли ми – давній і перевірений план Ушинського: од легшого до труднішого, од ближчого до дальшого; матеріал бадьорий, життєрадісний, різноманітний, художній».

С. Васильченко критикував комплексну систему навчання і комплексні навчальні програми, що були в нашій школі у 20-х роках. У своїх новелах «Комплекси», «На конференції» він виступав проти «теоретиків» комплексної системи, писав про те, що внаслідок боротьби передового учительства за поліпшення навчально-виховної роботи в школах «комплексні ідеології відступали по всьому фронту».

У своїх творах С. Васильченко, висвітив багато важливих проблем: моральне виховання учнів, виховання почуття колективізму, розвиток інтересів у дітей до техніки, виховання в учнів працелюбності та ін. У вихованні дітей, на його думку, велике значення

Педагогічний процес повинен бути добре організований як для учнів, так і для вчителів; слід розвивати активність і ініціативу, інтерес та пізнавальні здібності учнів; удосконалювати педагогічну майстерність вчителів та ін.

С. Васильченко

мають правила і звички; він сам склав цікаві «Правила для чергового учня». С. Васильченко добре знав психологію дітей, особливо життя дітей трудящих, про що писав у творах «Дош», «Вдома», «Волошки» та ін.

Письменник багато працював над сценарієм кінофільму для дітей за своїм твором

«Олив'яний перстень», намагаючись показати велике значення у вихованні дітей їх суспільно-корисної праці. Великий інтерес мають його автобіографічні рукописи «Записки вчителя» та «Мій шлях», в яких яскраво показано великі труднощі, що їх переборювали кращі вчителі шкіл України в дореволюційний період, їх самовіддану працю на користь народу, а також щасливе життя народу, вчителів та учнів.

Таким чином, особливістю розвитку педагогічної думки в Україні кінця XIX – початку XX ст. було те, що питання освіти, виховання привертало увагу письменників, збуджували їх до конкретних дій. Різними шляхами: висловлюваннями педагогічного характеру, художніми творами, педагогічною діяльністю, а також написанням підручників, посібників, букварів – вони робили свій внесок у перебудову народної освіти.

Плани семінарських занять та завдання для самостійної роботи

Тема 1: Виховання та школа України XIX – початку XX ст.

Питання, що виносяться на самостійне опрацювання

1. Характеристика системи освіти на початку XIX ст.
2. Шкільні реформи XIX ст. та їх значення.
3. Теорія матеріальної освіти.
4. Теорія формальної освіти.
5. Шкільні реформи 60-х років XIX ст. та їх значення для розвитку українського шкільництва.
6. Система освіти та характеристика різних типів навчальних закладів України в кінці XIX – на початку XX ст.
7. Педагогічна журналістика кінця XIX – початку XX ст.

⇒ *Питання для самоконтролю*

1. Назвіть типи навчальних закладів України у XIX ст.
2. Порівняйте систему освіти у XVIII та XIX ст., назвіть відмінні та спільні риси.
3. Дайте характеристику теорії класичної освіти.
4. Дайте характеристику теорії реальної освіти.
5. Дайте характеристику змісту елементарної освіти в кінці XIX – на початку XX ст.
6. Дайте характеристику змісту вищої освіти в Україні в кінці XIX – на початку XX ст.
7. Чи існують відмінності у системі освіти першої та другої половини XIX ст. Назвіть їх.
8. Назвіть відомі вам періодичні видання педагогічного спрямування, що існували в Україні в кінці XIX – на початку XX ст.

* Контроль за самостійним опрацюванням матеріалу з даної теми здійснюється на семінарському занятті.

Тема 2: Педагогічні ідеї О. Духновича**Питання, які виносяться на самостійне опрацювання**

1. Дидактичні положення педагогічної концепції О. В. Духновича.
2. Погляди О. Духновича на особистість учителя.

➤ **Завдання:** ознайомитись зі змістом розділу III книги О. Духновича «Народна педагогія», скласти перелік вимог до вчителя, висловлених автором.

⇒ Питання для самоконтролю

1. Назвіть відомі вам праці О. Духновича.
2. Які положення є засадами дидактичних поглядів О. Духновича.
3. Розкрийте сутність принципу природовідповідності за О. Духновичем.
4. Дайте характеристику поглядам О. Духновича щодо особистості вчителя та його підготовки.
5. Яке культурно-освітнє значення мала діяльність О. Духновича?

* Контроль за самостійним опрацюванням матеріалу з даної теми здійснюється на індивідуальному занятті.

Тема 3: Представники педагогічної думки XIX ст.**Питання, що виносяться на самостійне опрацювання**

1. Освітня діяльність та педагогічні погляди М. Костомарова.
2. Освітня програма М. Драгоманова.
3. Культурно-просвітня діяльність «Руської трійці».

⇒ Питання для самоконтролю

1. Дайте характеристику педагогічних поглядів та освітньої діяльності М. Костомарова. В чому виявляється їх демократизм?
2. Які педагогічні ідеї об'єднують погляди М. Глібова, Т. Шевченка та М. Костомарова?
3. Яке освітньо-культурне значення мала «Русалка Дністрова»?

4. Дайте характеристику суспільній та освітній діяльності М. П. Драгоманова. Розкрийте значення його діяльності для розвитку української освіти та літератури.
5. Назвіть відомі вам праці педагогічного спрямування, написані М. Драгомановим.
6. Розкрийте сутність висунутої М. Драгомановим ідеї національної школи.

* Контроль за самостійним опрацюванням матеріалу з даної теми здійснюється на індивідуальному занятті.

Тема 4: Видатний вітчизняний педагог К. Ушинський**Питання, що виносяться на самостійне опрацювання**

1. Розробка К. Ушинським підручників та навчальних посібників для школи.
2. Питання особистості вчителя та його підготовки у педагогічній спадщині К. Ушинського.

➤ **Завдання:** на основі аналізу статті К. Ушинського «Рідне слово» складіть перелік принципів навчання рідної мови.

⇒ Питання для самоконтролю

1. Назвіть підручники та навчальні посібники, створені К. Ушинським.
2. Назвіть структурні розділи підручників К. Ушинського «Дитячий світ» та «Рідне слово».
3. Розкрийте погляди К. Ушинського на особистість вчителя.
4. У чому виявляється спільність педагогічних поглядів О. Духновича та К. Ушинського?
5. Який вплив мала діяльність К. Ушинського на розвиток педагогічної теорії та практики в Україні?

* Контроль за самостійним опрацюванням матеріалу з даної теми здійснюється на індивідуальному занятті.

Тема 5: Освітня діяльність та педагогічні погляди М. Корфа, Х. Алчевської, Т. Лубенця, С. Миропольського

Питання, що виносяться на самостійне опрацювання

1. Критико-бібліографічна робота у школі Х. Алчевської.
2. Вимоги до вчителя і його підготовки у педагогічній спадщині С. Миропольського.
3. Розробка Т. Лубенцем навчальної літератури для початкової школи.

➤ **Завдання:** прочитати статтю Т. Лубенця «Про покарання в дитячому віці і шкільну дисципліну», стисло викласти думку автора щодо покарань у вигляді критичного резюме.

⇒ Питання для самоконтролю

1. Назвіть напрями діяльності заснованої Х. Алчевською Харківської недільної школи.
2. Які ідеї К. Ушинського реалізувала у своїй діяльності Х. Алчевська?
3. Дайте характеристику розроблених Х. Алчевською методів та способів позакласного читання.
4. Яке значення мала діяльність Х. Алчевської для розвитку шкільної справи та освіти в Україні?
5. Які завдання ставив С. Миропольський перед народною школою?
6. Назвіть сформульовані С. Миропольським вимоги до особистості вчителя.
7. Назвіть підручники, створені Т. Лубенцем.
8. Які ідеї К. Д. Ушинського розвивав та популяризував Т. Лубенець?

* Контроль за самостійним опрацюванням матеріалу з даної теми здійснюється на індивідуальному занятті.

Тема 6: Українські просвітителі у боротьбі за прогресивну педагогічну думку

Питання, що виносяться на самостійне опрацювання

1. Боротьба І. Франка за передову демократичну школу.
2. Основні віхи педагогічної та громадської діяльності Б. Грінченка.
3. Педагогічна проблематика літературних творів П. Грабовського.
4. Освітня діяльність М. Коцюбинського.
5. Висвітлення питань створення народної школи у літературних творах Л. Українки.
6. Педагогічні погляди С. Васильченка.

➤ **Завдання:** на основі ознайомлення з запропонованою навчальною літературою заповнити таблицю:

Педагогічні погляди письменників-демократів

Прізвище письменника	Написані ним твори педагогічного спрямування	Педагогічні ідеї, висловлені у педагогічних творах	
		пед. погляди	педагогічні ідеї, спільні для всіх письменників
І. Франко			
П. Грабовський			
Л. Українка			
М. Коцюбинський			
Б. Грінченко			
С. Васильченко			

⇒ Питання для самоконтролю

1. Дайте характеристику просвітній діяльності Б. Грінченка.
2. Розкрийте сутність ідеї українізації школи, популяризатором якої виступав Б. Грінченко.
3. Назвіть педагогічну проблематику літературних творів П. Грабовського.
4. Сформулюйте мету виховання за П. Грабовським.

5. Що об'єднує педагогічні погляди П. Грабовського та І. Франка? Відповідь обґрунтуйте.

6. Дайте характеристику педагогічних поглядів С. Васильченка.
* Контроль за самостійним опрацюванням матеріалу з даної теми здійснюється на семінарському занятті.

Тема 7: Борці за розбудову української національної школи В. Науменко, М. Аркас, М. Грушевський

Питання, що виносяться на самостійне опрацювання

1. Освітня діяльність В. Науменка. Гуманістичне спрямування його педагогічних пошуків.
2. Освітньо-культурна діяльність М. Аркаса.
3. Педагогічні погляди М. Грушевського. Питання створення національної школи у його творчості.

⇒ **Питання для самоконтролю**

1. В чому полягає заслуга М. Аркаса як етнографа та музиканта?
2. Назвіть морально-патріотичні засади освітньої діяльності та педагогічних поглядів М. Грушевського.
3. Розкрийте погляди М. Грушевського на зміст навчання у народній школі.
4. Яке значення мала діяльність М. Грушевського для розвитку народної освіти в Україні?
5. Розкажіть про діяльність В. Науменка на посаді голови Київського Товариства Грамотності. Яке значення мала наукова та освітня діяльність педагога?
6. Назвіть основні засади педагогічних поглядів та культурно-освітньої діяльності В. Науменка.

* Контроль за самостійним опрацюванням матеріалу з даної теми здійснюється на індивідуальному занятті.

Блок самоконтролю за змістовим модулем 3

За результатами засвоєння змістового модуля ви повинні знати:

- стан розвитку школи й освіти України XIX – початку XX ст., соціально-економічні чинники становлення системи освіти на українських землях;
- сутність громадсько-політичного руху 50–60 років XIX ст. та його вплив на розвиток школи та освіти в Україні;
- сутність педагогічні ідеї О. Духновича, зміст адміністративно-педагогічної та просвітницької діяльності М. Пирогова, його роль у створенні учительських семінарій;
- зміст педагогічних поглядів та освітньої діяльності Т. Шевченка, сутність культурно-освітньої діяльності «Руської трійці»;
- зміст і сутність прогресивної спрямованості освітньої діяльності Л. Глібова, М. Костомарова та П. Куліша, М. Драгоманова;
- сутність педагогічних поглядів К. Ушинського як основоположника педагогічної науки;
- зміст педагогічних ідей прогресивних діячів другої половини XIX – початку XX ст. (М. Корфа, Х. Алчевської, Т. Лубенця, С. Миропольського, М. Демкова);
- сутність педагогічних поглядів українських письменників (С. Васильченка, І. Франка, Л. Українки, Б. Грінченка, П. Грабовського, М. Коцюбинського);
- загальні риси освітньої діяльності В. Науменка, М. Аркаса, М. Грушевського як громадських діячів.

За результатами засвоєння змістового модуля ви повинні вміти:

- аналізувати погляди вітчизняних освітніх діячів XIX – початку XX століття з точки зору їх значущості для розвитку педагогічної теорії та практики;
- аналізувати наслідки антиукраїнської політики царського уряду у сфері освіти;
- обирати й використовувати традиційні, перевірені часом педагогічні форми й методи, висвітлені у творах класиків вітчизняної педагогіки;

- визначати основні тенденції прогресивної педагогічної думки другої половини XIX – початку XX ст., що дали поштовх для подальшого розвитку педагогічної теорії та практики;
- встановлювати взаємозв'язок між закономірностями, принципами, суперечностями в межах історико-педагогічного процесу.

Тести самоконтролю до змістового модуля 3

1. **Організатором жіночої освіти у недільній школі та упорядником бібліографічного переліку для читання дорослих є:**
 - 1) Х. Алчевська;
 - 2) С. Миропольський;
 - 3) М. Корф.
2. **Земським педагогом називали:**
 - 1) К. Ушинського;
 - 2) Т. Лубенця;
 - 3) М. Корфа.
3. **Автором теорії виховуючого навчання є:**
 - 1) М. Корф;
 - 2) С. Миропольський;
 - 3) М. Аркас.
4. **Автором твору «Наші народні школи та їх потреби» є:**
 - 1) Л. Українка;
 - 2) П. Грабовський;
 - 3) І. Франко.
5. **Характерними особливостями розвитку педагогічної думки другої половини XIX – початку XX ст. були:**
 - 1) вимога безстанової школи, демократичні принципи навчання, поєднання матеріальної та формальної освіти;
 - 2) створення національних навчальних закладів по підготовці вчителів, впровадження у навчальний процес результатів експериментальних досліджень;

- 3) розвиток сімейної форми виховання, боротьба за світське виховання, створення національної системи освіти.
6. **Хто з зазначених письменників у своїх творах піднімав питання спеціальної підготовки вчителів?**
 - 1) Б. Грінченко;
 - 2) Л. Українка;
 - 3) П. Грабовський.
7. **Яка ідея є спільною для педагогічних поглядів більшості письменників XIX – початку XX ст.:**
 - 1) Ідея виховання людини-борця.
 - 2) Ідея спеціальної підготовки вчителя.
 - 3) Ідея створення національних шкіл.
8. **Хто з названих письменників працював учителем у школі?**
 - 1) М. Коцюбинський;
 - 2) П. Грабовський;
 - 3) Б. Грінченко.
9. **Основною думкою праці М. Коцюбинського «Шкільна справа» є:**
 - 1) Підвищення якості підготовки вчителів.
 - 2) Створення безстанової національної школи.
 - 3) Поєднання формальної і матеріальної освіти.
10. **Хто з зазначених освітніх діячів є автором підручника «Стародавня історія східних народів»?**
 - 1) Б. Грінченко;
 - 2) Л. Українка;
 - 3) І. Франко.
11. **Автором праці «Історія України-Русі» є:**
 - 1) М. Аркас;
 - 2) В. Науменко;
 - 3) М. Грушевський.
12. **Вперше педагогіку як мистецтво розглянув:**
 - 1) О. Духнович;
 - 2) К. Ушинський;
 - 3) М. Костомаров.

13. Автором «Букваря южноруського» є:
- 1) Т. Шевченко;
 - 2) П. Куліш;
 - 3) М. Пирогов.
14. Хто з освітніх діячів XIX ст. розробив проект вищого навчального педагогічного закладу?
- 1) О. Духнович;
 - 2) М. Драгоманов;
 - 3) К. Ушинський.
15. Автором першого в історії України підручника педагогіки був:
- 1) О. Духнович;
 - 2) К. Ушинський;
 - 3) М. Пирогов.
16. Автором першого українського фонетичного правопису є:
- 1) Л. Глібов;
 - 2) П. Куліш;
 - 3) М. Драгоманов.
17. Автором праці «Історія України-Русі» є:
- 1) М. Аркас;
 - 2) В. Науменко;
 - 3) М. Грушевський.
18. Розкрийте сутність поняття «виховуючи навчання» за С. Миропольським:
- _____
- _____
19. Назвіть основні тенденції розвитку педагогічної думки другої половини XIX – початку XX ст. були:
- 1) _____;
 - 2) _____;
 - 3) _____;
 - 4) _____;
 - 5) _____.
20. Сформулюйте ідеал виховання другої половини XIX – початку XX ст.:
- _____
- _____

ОСВІТНІ ДІЯЧІ 1918–1939 рр.
ЯСКРАВІ ОСОБИСТОСТІ РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ

ТЕМА 1

Освітні діячі періоду Української Народної Республіки

Мета та предмет: розкрити роль та значення освітньої діяльності Я.Чепіги, висвітлити основні риси проекту української школи, дати характеристику його ідеї вільного виховання та педологічним пошукам; ознайомити з педагогічними пошуками та творчим шляхом С.Черкасенка; розкрити сутність освітньо-громадської діяльності В.Винниченка; дати характеристику культурно-громадській діяльності І.Огієнка; формувати явлення про розмаїття науково-педагогічних інтересів освітніх діячів 1918–1939 рр., усвідомлення значення їх діяльності у розвитку вітчизняної теорії та практики.

Терміни та основні категорії: гуманізм, демократизм, національне виховання, «національне розуміння дитини», нова українська школа, національний підручник, педологія, дошкільне виховання, духовність як ключова риса особистості.

Питання теми

1. Освітня діяльність Я. Чепіги, його проект української школи.
2. Боротьба С. Черкасенка за просвіту народу та створення національної школи.
3. Педагогічне спрямування громадської діяльності В. Винниченка. Педагогічні питання у програмі «Відродження нації».
4. Культурно-громадська діяльність І. Огієнка, його педагогічні погляди.

Інформаційний матеріал до теми

Коли бажаємо добра своєму народові і його дитині, то треба будувати освіту на основі впровадження рідної мови

Я. Чепіга

1. Освітня діяльність Я. Чепіги, його проект української школи.

Яків Феофанович Зеленкевич (Чепіга) народився 12 (25) травня 1875 р. у с. Мар'янівці на Херсонщині. У 1898 р. закінчив Новобузьку семінарію й почав учителювати в різних школах Катеринославщини, на Донбасі. На початку ХХ ст. почав писати літературні твори на теми освіти й виховання дітей і публікувати їх в українських журналах «Світло» (Київ), «Учитель» (Львів), «Українська хата» (Київ), «Педагогічний журнал» (Коломия), в газеті «Рада» (Київ) під різними псевдонімами, один з яких – Чепіга – став його прізвищем. Теми його статей – це найбільш актуальні питання шкільництва в Україні: навчання дітей рідною мовою, рівень і стан викладання різних дисциплін, методи та зміст навчання, система організації освіти тощо.

Педагог активно вивчає стан та тенденції розвитку системи освіти на Заході та в Сполучених Штатах Америки. Але найбільше його хвилювали проблеми розбудови національної школи. На заклик журналу «Світло» Яків Чепіга створює **«проект української школи»** (вересень – грудень 1913 р.), де зазначається, що відродження українського народу вимагає дійсної природної школи, в котрій навчання провадилось би рідною для дитини мовою, де вона одержувала б справжню освіту, а не сурогат, шкідливий духовному росту і народній культурі. Я. Чепіга виклав свої вимоги до нової української школи:

- 1) школа має стати результатом колективної творчості всього українського учительства;
- 2) вона має бути народною, відображати його інтереси;
- 3) освіта повинна бути глибоко національною, відповідати душі й розуму народу, спиратись на народну творчість та культуру;
- 4) основа школи – це дитина, вільний розвиток її фізичних і духовних сил, її індивідуальних особливостей.

Проект передбачав двоступеневу початкову школу із загальним шестирічним терміном навчання. Перший ступінь (два роки) – це підготовка до школи, розвиток дитячої свідомості, ознайомлення з оточенням і навколишнім життям. Програма включала ігри, забави, прогулянки, працю на городі та в полі, піклування про домашніх тварин, ліплення, прилучення до природи, казки, поезії, пісні у невимушеній обстановці. На другому ступені навчання, що складав 4 роки, школа мала розвивати дитячу самодіяльність, творчу індивідуальність і бути спрямованою на саморозвиток особистості.

Визначався зміст навчання – рідна мова, арифметика, природознавство, історія, географія, російська мова (на 5-6 році навчання). Особливого значення у «Проекті української школи» надавалося ручній праці. Вона визначалась як «головний двигун розумового розвитку, збудження й розвитку моральних та соціальних інстинктів, величезний виховуючий чинник, що пробуджує фантазію, розум, волю».

У 1914 р. виходить перша монографічна праця педагога «Самовиховання вчителя», де він розмірковує про призначення вчителя у суспільстві. Автор вважав, що головною рисою, притаманною педагогові, має бути вдосконалення майстерності, самовдосконалення. Учитель – це приклад для всіх, взірць загальнолюдських чеснот.

У 1917 р. Я. Чепіга переїжджає до Києва, де починається його активна організаторська й науково-практична діяльність з розбудови нової національної системи освіти в Україні. Він виконує обов'язки завідувача народною освітою реформованого Київського повітового земства, експерта початкових шкіл м. Києва (1918 р.).

У 1917-1918 рр. Я. Чепіга разом із С. Русовою, С. Черкасенком, О. Музиченком очолює рух за створення національної школи.

Розмірковуючи над засадами, на яких має розвиватися школа, Я. Чепіга схиляється до **ідеї вільного виховання**. Він публікує статтю «Вільна школа, її ідеї й здійснення їх в практиці» (1918 р.), де простежує історичний шлях розвитку ідей про вільне виховання, аналізує внесок Ж.-Ж. Руссо, Л. Толстого, С. Фора до скарбниці ідей про вільну школу, й доходить висновку, що вільна школа в Україні – це «всестороннє вивчення мови, як такої, що має психологічні основи, де свобода, щастя і розвиток ініціативи дитини».

Як і всі інші будівничі національної школи, педагог зацікавлено вивчав чужоземний досвід. Його симпатії були на боці школи Західної Європи та Америки, нових педагогічних ідей Заходу, особливо тих, які можна було пристосувати до національного ґрунту, а саме: психофізіологічні підходи, трудовий метод, вільне виховання, саморозвиток особистості.

Коли хочете дати дітям задоволення, радості й щастя, будьте справедливими до них, виробіть у собі чуйність до їх страждань, до горя, до їх переживань. Виховуйте уважність до малої людської істоти, щоб уникати в праці вчинків, які матимуть хоч би натяк на неправду і незадоволення.

Я. Чепіга

Різко негативним був його підхід до класовості, партійності в педагогічному середовищі. «Діло освітнього будівництва, – писав він, – діло вселюднє, і коли читаємо твори Руссо, Песталоцці, Коменського, праці Холла, Мало, Дьюї та ін. практиків трудової школи, у нас не з'являється перш за все питання:

а чи були вони інтернаціоналістами?.. Думаю, що в Росії користувалися їх працями, як і в усьому світі, і тому неправдиво було б нам не користуватися їх ідеями при будівнанні нової школи».

Отже, педагогічні позиції Я. Чепіги були чітко визначеними – єдина трудова вільна школа, «школа праці, свободи, й радості, школа дитини», в основі роботи якої лежить трудовий принцип, «соціальної правди, соціально-етичних вимог», школа громадянина-творця своєї долі.

З приходом радянської влади в Україну Яків Чепіга саме з нею пов'язує свої надії щодо розбудови національної школи. Тому він бере активну участь в організації системи освіти в Україні. Коли для розробки документа – декларації «Основи будівництва вільної єдиної трудової соціалістичної школи в Україні» була створена комісія при шкільному відділі народного комісаріату освіти, серед інших персонально запрошених був Я. Чепіга.

Педагог брав активну участь у створенні «Положення про трудові школи та програми». У 1920-1921 рр. Я. Чепіга завідував дошкільним відділом секцій дитячих будинків Київської губерніальної народної освіти, працював заступником губсоцвиху

Київщини. У ті ж роки він опікується системою освіти, бере участь в організації Вищого інституту народної освіти (ВІНО) у Києві і згодом працює там деканом дошкільного факультету, деканом факультету соцвиху та проректором. Обирався професором ВІНО, викладав там такі дисципліни, як «Теорія трудового виховання у зв'язку з історією», «Методика рідної мови у трудовій школі».

У 1920 р. Яків Чепіга став одним з активних організаторів Педологічного інституту в Києві, який згодом було реорганізовано у Науково-дослідну кафедру педології. Педагог очолював там секцію практичної педагогіки. Цю посаду він обіймав до кінця жовтня 1925 р. У 1926 р. його запрошують до Харкова, де відкрилася науково-дослідна кафедра педології при Харківському інституті народної освіти, і доручають керівництво секцією методики й дидактики. З утворенням того ж року Українського науково-дослідного інституту педагогіки Я. Чепіга стає його співробітником і працює там до 1934 р. Він був також членом Державного науково-методичного комітету Наркомосу УРСР.

20-ті роки – період інтенсивної творчої діяльності Я. Чепіги, розквіт його наукового таланту. Він друкується у різноманітній педагогічній пресі: журналах «Шлях освіти», «Радянська освіта», «Просвещение Донбасса», газеті «Народный учитель». У ці ж роки виходять його програмні теоретичні праці: «Азбука трудового виховання» (1922 р.), «Практична трудова педагогіка» (1924 р.), «Моральне внушіння у справі виховання» (1924 р.), в яких послідовно розкривається власна педагогічна концепція. Процес виховання автор розглядає в широкому розумінні поняття, як керований саморозвиток дитини на основі педагогічних знань про неї. Наголошується, що тільки через педологію, тобто через досконале знання дитини, можна приступати до виховання.

Особливу увагу вчений і практик надавав етнопсихологічним особливостям, у яких росла дитина, образу батька та матері, сімейному вихованню. Школа, що може забезпечити вільний і гармонійний розвиток дитини, – це, за твердим переконанням, трудова школа в широкому, європейському розумінні. Вся організація її роботи, зміст, форми та методи навчання мають відповідати принципу культуровідповідності, відштовхуватися від інтересів дитини; в ній має панувати дослідницький метод, за котрим

Ніщо так не прихилиє дітей до вчителя, як його щира, сердечна добрість.

Я. Чепіга

життєві й природні процеси виступають основою й інструментом для вивчення, де книга відіграє допоміжну роль, а вчитель покликаний бути провідником, відкривачем здібностей дитини; це школа саморозвитку і самовдосконалення дитини, її щастя і свободи.

У середині 20-х років ХХ ст. Я. Чепіга публікує твори суто педологічного спрямування: «Страх і кара: їх вплив на характер і волю дитини», «Увага і розумовий розвиток дитини», «Розмови про виховання дітей», в яких, базуючись на психофізіології, анатомії, біогенетичному законі, поставив і розв'язав актуальні проблеми виховання дитини. У своїх міркуваннях він спирався, крім особистих переконань, на праці відомих на той час зарубіжних педагогів та психологів, теоретиків та практиків експериментальної педагогіки В. Лая, Е. Меймана, представників «нового виховання» О. Декролі, Е. Клапареда, прихильника біогенетичного підходу до розвитку психіки дитини Дж. Болдуїна та ін.

З кінця 20-х років теоретичні питання в педагогіці починають набувати політичного й ідеологічного звучання. В цьому контексті концепція Я. Чепіги, що мала психофізіологічне та біогенетичне спрямування, не відповідала партійному курсу розвитку школи й науки. Тому дослідник починає зосереджувати свою увагу на створенні підручників – справі, якою він займався весь час, але яка посідала далеко не перше місце в його творчості. Численні підручники та посібники, написані Я. Чепігою, були побудовані за принципами, викладеними в його теоретичних розвідках, а саме: рідна мова навчання, краєзнавчий матеріал, єдність з оточенням як природним, так і соціальним, трудовий та дослідницький методи, врахування психологічних і генетичних особливостей дитини.

Яків Чепіга займався методичним забезпеченням початкової школи, яка працювала за такими його підручниками: читанка для першого року навчання «Веселка» (1925 р.), «Веселка» (друга і третя читанка після букваря, 1925 р.), задачки для початкового навчання другого та третього року (1924-1925 рр.). Ці підручники мали декілька перевидань.

Дитина накладає на нас великі моральні обов'язки – зберегти її природу чистою, такою, що прагне правди, краси і добра, якою вона з'явилася на світ Божий, не калічачи її волі. Щастя її в суцільності її природи, її духовного обличчя, чистоти її змагань, і ламати ту суцільність, ту красу буде злочинством.

Я. Чепіга

Я. Чепіга не лише складав підручники, а й створював методичні посібники для вчителів, що було нагальною потребою в умовах переходу школи на нові методи і форми навчання. Його «Методика навчання в трудовій школі першого концентру» (1930 р.) була єдиним на той час в Україні навчальним посібником, що за змістом комплексно охоплював курс початкового навчання у всіх його зв'язках та опосередкуваннях.

Методичному матеріалу передувала великий дидактичний розділ, який узагальнював досягнення педології та педагогіки того часу й конкретизував їх щодо проблем початкової школи. Яків Феофанович також підготував книги методичного спрямування: «Читання й робота над книжкою в першому концентрі політехнічної школи» (1932 р.), «Методичні поради до роботи з читанкою першого класу» (1934 р.), де подавалися цінні поради, конкретні методичні розробки з проблем викладання, методики мови в початковій школі.

На цьому закінчується інтенсивне наукове життя Якова Чепіги. З авторитаризацією школи, відмовою від вільного трудового виховання він відходить від активної науково-педологічної, науково-дослідної діяльності. Помер у 1938 р.

Ім'я Якова Феофановича Чепіги було забуте й лише зараз повертається в історико-педагогічну науку. Його співробітники підкреслювали непересічну особистість цього народного вчителя і науковця. Так, тодішній нарком Я. Ряппо відзначав, що українська педагогіка в особі Чепіги має величину європейського масштабу, по цій постаті можна визначати зрілість української педагогічної думки та школи.

Педагогічна спадщина Я. Чепіги значна: вона нараховує понад 150 праць різного спрямування, які розпорошені по різного роду журналах, газетах як в Україні, так і за її межами. Всі вони чекають глибокого дослідження та оцінки.

2. Боротьба С. Черкасенка за просвіту народу та створення національної школи.

Спиридон Феодосійович Черкасенко (1876–1940) – поет, прозаїк, драматург, публіцист, активний освітній діяч – народився 11 (24) грудня 1876 р. в містечку Новий Буг (нині Миколаївська область) у селянській родині. Закінчив двокласну школу та Новобузьку вчительську семінарію. З 1895 р. викладав у селі, працював у школах для дітей залізничників, учителював у шахтарських містечках Катеринославщини.

Разом з освітянською діяльністю Спиридон Черкасенко займається і літературною працею. У 1908 р. він публікує драму «Хуртовина», в якій відтворює революційні події 1905–1907 рр. на Донбасі. Рішенням Київського суду 1909 р. цей твір визнано агітаційним, а тому драму заборонили, а її автор за конфлікт з поліцією при конфіскації книжки зазнав місячного ув'язнення і був позбавлений права викладати у школі.

З 1910 р. С. Черкасенко живе у Києві, віддає свої сили переважно красному письменству, але не залишається байдужим і до питань освіти. Так, він активно співробітничав з першим на Наддніпрянщині українським педагогічним журналом «Світло», що виходив у Києві в 1910–1914 рр. Статті педагога, а вони часто були підписані псевдонімами С. Тодосієнко, Провінціал, Есефче, відрізняються різноманітністю тем: це і педагогічні погляди М. Пирогова, і моральне виховання учнів, і проблема самогубства дітей у зв'язку з іспитами і доля народних бібліотек та читалень при школах тощо.

Проте серед розмаїття тем у статтях цього громадського діяча вирізняються дві головні. Значна частина публікацій присвячена **безправному та тяжкому матеріальному становищу народних учителів**. Люди часто їхали працювати в сільські школи, прагнувши принести в безпросвітну народну темряву хоч невеличкий промінь світла науки, але потрапляли в реальність, значно жорстокішу за очікувану. З одного боку, їх зустрічало страшне зубожіння селян, які «прибивають осиковим кілком холеру, погрожують попам, вбивають лікарів та санітарів, ворожать, шепчуть, ловлять відьом, борсаються в п'їтмі, як сліпі кошенята, закинені в багно, і, замість того, щоб розвинути якнайширше закладену

в них духовну міць, тільки знесилюють державу, котру складають, і, разом з тим, важкими гирями висять на колесах всесвітньої культури». З іншого боку, на вчителя чатували шкільні інспектори, поліцейські наглядачі, панотці та інше місцеве начальство, які вважали за можливе безсоромно втручатися в роботу та приватне життя педагога, всіляко принижували його гідність. Крім того, заробітна плата освітянина була мізерною. Як наслідок – багато вчителів починали пиячити, частина тікала з села, а дехто взагалі зводив рахунки з життям.

Вражаючим прикладом сумного фіналу такого існування послужила авторові історія про екскурсійну поїздку вчителів до Фінляндії. Один з екскурсантів залишив своїм товаришам записку зі словами, що після того, як він побачив справжнє культурне життя в північній убогій країні, він не в силі вже повернутися до себе на південь, у розкішну і багату природою, але заселену бідним і темним людом Полтавщину. Автор записки кинувся у водоспад Іматра. «Ще добре хоч Іматра, – з гіркотою пише С. Черкасенко, – в Іматрі – краса, поезія, а то іншому й такого «щастя» не перепадає, – обмежується простісінькою мотузкою або оцтовою есенцією».

Серед інших аспектів проблеми національної школи С. Черкасенко також приділяв увагу **ознайомленню учнів з рідною літературою**, яка нерозривно зв'язана з формуванням національної свідомості дитини. «У культурних народів, – писав він, – найдостойнішим ушануванням пам'яті великої людини, що завдяки своєму життю і таланту стала генієм нації, є виховання молоді на її величних ідеалах. Так, Англія має В. Шекспіра, Дж. Байрона, Німеччина – Й. Гейне, Іспанія – М. Сервантеса, Греція – Гомера, а Україна – Т. Шевченка. Чудова природа рідного краю, його славетна історія, гострі соціальні проблеми, ідеали гуманізму та людяності, мелодійна мова – все це знайшло відображення у творах Кобзаря і являє собою прекрасний ґрунт для розвитку духовних сил підростаючого покоління – зміцнення природних почуттів добра і краси, усвідомлення обов'язків, визначення правдивих шляхів у ставленні до людей і до самого себе».

Націоналізм Т. Шевченка, підкреслює автор в одній зі своїх статей, присвяченій пам'яті українського генія, його

народолюбство – це та здорова, активна сила, яка через безмірну любов до рідної країни, рідного народу простує до всесвітньої любові, любові до всіх людей. Це творчий націоналізм, «і горе тим, хто за провідну ідею мають націоналізм руйнуючий». Безумовно, у віршах Кобзаря є багато гострих висловлень на адресу людей інших національностей, але не треба забувати, що гнів славетного поета-трибуна вогнем палив і гетьманів, і старшину, і сучасних йому земляків, які допомагають «з матері полатану сорочку знімати». Досить уже цього факту, аби зрозуміти, що «не чужинців, як таких ненавидів поет, що громовим словом своїм карав він в образі ляхів, жидів, турок, москалів, українців усіх тих, хто був носієм ідей гнобителства і виконавців цього ганебного діла! Хто з нас самих поставиться, не кажу – з любов'ю, але хоч з толерантністю до прихильників гніту, рабства народного, нехай то буде еллін, чи – іудей, чи ще хтось там?».

Аналізуючи твори поета, шкодуючи, що цей коштовний скарб гине, не доходячи до багатьох українців через заборону їх рідної школи, С. Черкасенко закликає народних учителів уважніше ставитися до своїх обдарованих учнів. Адже більшість таких, як малий Тарас, через тяжкі умови життя так і не дістали змоги реалізувати свої природні здібності. «Щороку, – зазначав автор, – ми всяко святкуємо роковини пам'яті Шевченка – вечірками, концертами, лекціями, спектаклями й т. ін. Отже, найкращим ушануванням геніального Кобзаря з боку громадянства, а головне – з боку учительства, була б допомога талановитим учням народних шкіл розвинути їхні духовні сили, щоб потім віддати їх на користь рідного краю. Той, хто має змогу хоч щось зробити в цім напрямку, нехай робить, бо «сором недбалим».

Ще однією турботою С. Черкасенка була підготовка українських підручників. Зауважимо, друкування українських книг взагалі потребувало неабиякої особистої мужності, що вже казати про оприлюднення свого прізвища на титульній сторінці підручника для забороненої школи. Проте поруч з букварями, читанками, арифметикою, географією С. Русової, Б. Грінченка, Т. Лубенця з'являються «ГраMATка» та читанка «Рідна школа» С. Черкасенка.

«ГраMATка», що побачила світ у 1907 р., була побудована із застосуванням нового на той час звукового методу навчання

грамоти. Вдалий порядок вивчення літер дав змогу укладачеві відразу запропонувати різноманітний матеріал для вироблення техніки читання. Завдяки близькому до життя пересічного українця змісту та невисокій вартості ця книжечка користувалася значним попитом у селянства.

Читанка «Рідна школа» призначалася для використання після вивчення «ГраMATки». Автор ознайомлює маленьких читачів із творами Т. Шевченка, Л. Глібова, А. Тесленка, Я. Щоголева, Марка Вовчка, Є. Гребінки, Панаса Мирного, Олени Пчілки, П. Куліша. У книжці вміщено чимало науково-популярних нарисів, здебільшого природничого характеру. Відчувається, що автор, по-перше, намагався виховати у дітей через любов до оточуючої природи любов до рідного краю, а по-друге, дати якнайбільше природничих знань, компенсуючи цим відсутність у багатьох початкових школах дореволюційної України окремого відповідного курсу. Численні приказки, загадки, фольклорні гуморески тісніше пов'язували навчання з побутом школярів, робили його жвавішим. Запитання після текстів сприяли розвитку усної мови, давали матеріал для письмових завдань. Кращому засвоєнню текстів допомагала значна кількість сюжетних і предметних малюнків.

В умовах, коли другою (після мови навчання) важливою проблемою в народній школі України була відірваність змісту російських підручників від звичного способу життя школярів-українців, ось цей витяг з рецензії вимогливого критика Я. Чепіги є найкращою характеристикою книжки С. Черкасенка: «Любо й мило взяти в руки книжечку з таким багатим народним матеріалом, якого ми не знайдемо в жодній книжці російської педагогіки. Зміст читання здатен впливати на чуйну душу й серце дитини. Матеріал вибрано старанно й любовно майстерною рукою письменника-педагога... Дитина в одному місці посміхається, в іншому посумує. Але смуток з радістю завжди йдуть поруч в житті. Читанка ж повинна з'являтися відбитком життя. Досягти цього пощастило особливо С. Черкасенкові в його «Рідній школі».

Наслідком активної практичної, теоретичної та громадської педагогічної діяльності С. Черкасенка була його участь у роботі I Всеросійського з'їзду з народної освіти (Петербург, 22 грудня 1913 – 3 січня 1914 рр.). Делегати з'їзду обрали

Спиридона Феодосійовича почесним секретарем комісії з освіти у місцевостях з «інородчеським населенням», до якої входили представники 15 неросійських національностей Росії. На її засіданні С. Черкасенко прочитав доповідь «Народна школа й осередок». Комісія прийняла резолюції, в окремих пунктах яких йшлося про підтримку українських, болгарських, татарських, єврейських, німецьких та інших національних шкіл.

Дбаючи про завчасну підготовку учительських кадрів для майбутньої національної школи, письменник у 1914 р. започатковує за власною редакцією серію книжок «Українська педагогічна бібліотека». Першою вийшла його ж брошура, що містила вже раніш опубліковані на сторінках журналу «Світло» нариси «Шевченко і діти» та «Шевченко педагогам». Серед інших книжок серії – праці Я. Чепіги «Самовиховання вчителя», Й. Панасенка «В сучасній школі», С. Русової «Нова школа».

Поділяючи політичні погляди Центральної Ради, С. Черкасенко активно працює на освітянській ниві і після Лютневої революції. Разом з С. Русовою, Ю. Сірим, Я. Чепігою він організовує видавництво «Українська школа», яке свою діяльність спрямовує у трьох напрямках. Перший – це забезпечення початкової школи українськими підручниками, другий – перевидання брошур з «Української педагогічної бібліотеки», а також випуск нових книжок цієї серії. І, нарешті, третій напрямок – друкування двох серій книжечок для колективного читання, котрі склалися з художніх та науково-популярних творів.

Окрім організаційно-видавничої діяльності, С. Черкасенко продовжує роботу над створенням власних шкільних підручників. Оскільки його граматика і читанка одностайно називалися серед кращих навчальних книжок, що існували на той час, кілька їх перевидань виходять у зв'язку з відкриттям шкіл з українською мовою навчання. У 1918 р. побачив світ новий підручник цього автора для учнів початкових шкіл «Найпотрібніші правила правопису з додатком самостійного писання». Підручник складається з двох книжок, кожна з яких поділена на маленькі параграфи, що містять кілька рядків теоретичного матеріалу та письмову вправу на його закріплення. У вступному слові «Од видавництва» зазначається: «Безладдя, яке панує тепер в українській орфографії

і термінології, – се суще прокляття для сучасних упорядників шкільних книжок і підручників: що ні видавництво, що ні письменник – то й відмінний правопис, і не знаєш, за ким йти, чого додержувати, не вважаючи на це, видавництво «Українська школа» зважується видати цю першу поки що книжечку найпотрібніших правил найбільш уживаного правопису, щоб дати вчителів народної школи змогу с'як-так вийти з того безпорадного становища, в яке попадає він через брак відповідних підручників».

У 1919 р. Міністерство освіти УНР відряджає С. Черкасенка до Відня для підготовки там національних підручників. У 1923 р. він переїжджає до Ужгорода – головного міста тодішньої Підкарпатської Русі. Проживаючи на Закарпатті, письменник зацікавлюється пластунським рухом. Він пише про життя членів цієї організації кілька п'єс, що призначалися для постановки у шкільних театрах. Спількування з прогресивними діячами викликало незадоволення місцевих властей, і в 1929 р. С. Черкасенко був змушений переїхати до Чехії та оселитися поблизу Праги. Тут 8 лютого 1940 р. його не стало. Похований Спиридон Черкасенко на Ольшанському цвинтарі м. Праги.

3. Педагогічне спрямування громадської діяльності **В. Винниченка. Педагогічні питання у програмі** **«Відродження нації».**

Володимир Кирилович Винниченко (1880–1951) – видатний письменник, публіцист, суспільно-політичний діяч.

Центром його шукань, мрій, згадок, страждань була Україна. А метою життя було служіння визволенню всього працюючого людства всіх народів і націй Землі, творення загальнолюдських невмирущих цінностей.

Народився В. Винниченко у 1880 році у селі Веселий Кут на Херсонщині. Перші знання здобув у гімназії, яку не закінчив через матеріальну скруту. Подорожував по селах, від економії до економії, заробляв поденщиною на проживання,

Чудний наш народ – і сильний, і сумний... Мав героїв – і ніхто їх не знав... Все життя любив волю – і все життя жив рабом... Утворив багатства пісні – і сам її не знає...

В. Винниченко

занотовував усе, що бачить і чує. Життєві мандрівки дали йому багатий матеріал до письменницької роботи і її народознавчого напрямку.

Потім був Київський університет, активна літературна, громадська й політична діяльність. В. Винниченко – один з редакторів журналу «Дзвін». Під час Лютневої революції очолював уряд УНР – генеральний секретар Центральної Ради, призначався генеральним секретарем внутрішніх справ, автор декларації та універсалів, у яких проводилась ідея суверенної України у федеративному устрої майбутньої держави. При президентові М. Грушевському прозаїк, драматург і публіцист В. Винниченко був прем'єр-міністром. Свої повноваження він склав після Директорії.

*Вірою вбивається
всякий страх.
В. Винниченко*

В. Винниченко був і головою нового уряду УНР. У цей час він пише програму «Відродження нації», в якій викладено події в Україні 1917–1919 рр. Основні питання його програми: державна самостійність, незалежність, суто національний український уряд, українська мова в усіх установах, школах, активне національне визволення, незалежне військо, економічний союз і взаємодопомога («Щоденник»). В. Винниченко не сприйняв національної партії. Тонкий психолог і спостережливий письменник, він вловлював настрої мас, робив узагальнення про безперспективність розвитку революції. Болісно відреагував на рецидиви командно-адміністративного правління, прояви бюрократизму, надмірної централізації влади.

Він зазначав, що справжніх комуністів і борців чесних і безкорисних стає все менше, а стає все більше чиновників егоїстичних, слухняних, не здатних до нового. Письменника лякали кров, вогонь, розстріли, які відкрила стихія громадянської війни. В. Винниченка обурювало зловживання владою, чванство чиновників, обман, хабарництво, бездумні наради, порушення соціальної справедливості, рівності людей. У 1933 р. В. Винниченко пише відкритого листа до політбюро КПБУ, в якому звинувачує Сталіна в масовому терорі проти українського народу (голод, репресії), доводить, що в радянській дійсності відновлюється стара національна, єдина й неподільна Росія, відновлюється стара тюрма народів.

Після II світової війни В. Винниченко публікує «Заповіт борцям за визволення», де обстоює думку про те, що сила і правда ідеї може розвинутися і утвердитися, коли ця ідея народжена народом, сприйнята ним, виблена і виборена народом.

Український народ, українська держава повинні бути милосердними до свого сина, який болісно переживав ідею національного визволення і здобуття державності, боровся за краще майбутнє рідної землі, творив в ім'я збагачення, оновлення і здобуття європейського престижу самої України, її культури, літератури, її освіти і духовності.

Вражає творча активність В.К. Винниченка: за все життя він написав більше 100 оповідань, п'єс, сценаріїв, статей, трактат «Відродження нації», 14 романів, 40 записних книжок. Серед незакінчених творів – роман «Хмельниччина», задуми «Монографія визволення», «Роман боротьби», «Хроніка великого зрушення», «Роман мого життя» та ін.

4. Культурно-громадська діяльність І. Огієнка, його педагогічні погляди.

Іван Іванович Огієнко (1882–1972) – надзвичайно колоритна постать в історії народу. Він видатний вчений, громадський діяч, поет і прозаїк, критик і мовознавець, публіцист і перекладач, професор, доктор філології, редактор і видавець, ректор Українського народного університету, один з організаторів українського національно-визвольного руху, автор сотень книг, тисяч наукових праць.

Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб.

І. Огієнко

І. Огієнко був міністром освіти в уряді УНР. Він досліджував корені рідного народу, обстоював українську мову, духовну єдність, свято збирав те, що втримало українців від забуття, – звичаї, фольклор, пісні, легенди. І. Огієнко був хранителем культурних здобутків предків.

Храми освіти для І. Огієнка були початкова школа, церква, військово-фельдшерська школа (Київ, 1896 р.). Любов до слова, літератури, захоплення театром зароджують мрію про

університет, що здійснилась у 1903 р. – І. Огієнко вступив до університету Св. Володимира у Києві на медичний факультет (як фельдшер), але відвідував лекції історико-філологічного профілю. Там його помічають і переводять на філологічний факультет. Улюблені науки І. Огієнка – історія, мовознавство.

По закінченню університету Іван Огієнко плідно займається дослідженням слов'янських мов, популяризацією рідної мови, видає книги для самоосвіти: «Українське писання», «Українська граматична термінологія», «Двійне число в українській мові», «Порадник студентам, вчителям». З часом він працює професором кафедри літератури Київського університету Св. Володимира.

Навесні 1917 р. починається розбудова української держави. У вирі нового сплеску українського відродження І. Огієнко зна-

Мова – це не тільки простий символ розуміння, бо вона витворюється в певній культурі, в певній традиції. В такому разі мова – це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного я... І поки живе мова – житиме й народ, яко національність... От чому мова завжди має таку велику вагу в національному рухові, от чому ставлять її на перше почесне місце серед головних наших питань.

І. Огієнко

йомиться з М. Грушевським, Б. Грінченком, виступає організатором шкіл, училищ, Українського народного університету, заснованого в Кам'янці-Подільському. 5 жовтня 1917 р. читає в ньому курси історії української культури.

У 1918 р. спочатку 100-тисячним, а потім мільйонним тиражем, виходить одна з найпомітніших праць – «Українська куль-

тура». Для сучасного покоління ця книга є першим і поки що єдиним відкриттям феномена І. Огієнка. Заслуговує на увагу «Рідна мова», яку Іван Іванович вважав головною підвалиною шкільної освіти, міцним осередком шкільної науки. Огієнку належало і слово про відродження української церкви, переклад на рідну мову Біблії ритмічними рядками, керівництво комісією з правопису, визначення дати проведення Дня Соборності України, як дня злуки всіх народів і земель України (22 січня).

Восени 1919 р. національний уряд покидає свою землю. І. Огієнко залишається в Україні. Уся влада, де не було

придушено УНР, належала І. Огієнку. Його трималися рештки незалежної держави, а він робив усе можливе й неможливе, керуючись лише інтересами нації.

9 липня 1911 р. І. Огієнко попрощався з Україною і повіз з собою неугасну віру в відродження рідного народу, української держави. Місцями еміграції були Польща, Словаччина, Австрія, Канада. З 1926 р.

по 1932 р. він був професором Варшавського університету, вів велику видавничу роботу в галузі української мови, літератури, історії української церкви. Починаючи з 1940 р., І. Огієнко незмінно сповідував слово Боже, будучи єпископом, митрополитом (Польща, Словаччина, Австрія, Швейцарія, Канада). Відомими його творами є: «Чистота і правильність української мови», «Українська церква», «Історія української літературної мови», «Книга нашого буття», «Наша літературна мова».

Як би не склалася доля І. Огієнка, він залишався патріотом України, глибоким дослідником національного духу, вірним світлу правди, людиною, яка утримувала на своїх дужих руках Україну, зміцнювала українство словом і ділом, розумом і духом животворним.

Таким чином, характерною особливістю національно свідомих українських діячів початку ХХ ст. було їхнє тверде переконання в необхідності створення національної школи, побудованої на споконвічних українських цінностях, традиціях та історії. Основні завдання національної освіти вони вбачали у:

- формуванні рис свідомого громадянина-патріота;*
- створенні національної освітньої системи, побудованої на поєднанні історичних українських традицій з найкращими досягненнями європейської освіти;*
- пошуку оптимальних методів виховання та навчання, широке впровадження нових форм навчання.*

Українські діячі освіти, виборюючи право на існування національних навчальних закладів, розробляючи

Український народ по вірі може бути ким він хоче, але він завжди повинен залишатися українським народом.

І. Огієнко

на майбутнє відповідні підручники, методики тощо, вишукували всілякі спроби хоч якось наблизити тогочасну народну школу до природних духовних потреб української дитини.

ТЕМА 2

Педагогічна концепція С. Русової

Мета та предмет: дати загальну характеристику педагогічним поглядам С. Русової, сутності та змісту розробленої нею концепції нової української школи; ознайомити з основами теорії та методики дошкільної освіти, розробленої С. Русовою; показати роль та значення її суспільно-громадської та освітньої діяльності для розвитку вітчизняної педагогічної теорії та практики.

Терміни та основні категорії: гуманізм, демократизм, відродження й утвердження високих духовних цінностей, теорія дошкільного виховання, національне виховання, українська національна єдина школа, вироблення характеру, «національне розуміння дитини».

Питання теми

1. Життєвий та творчий шлях С. Русової, засади її педагогічної концепції.
2. Ідея націоналізації освіти та реформації школи в педагогічному доробку С. Русової.

Інформаційний матеріал до теми

Нація народжується коли дитячої коліски, лише на рідному ґрунті, серед рідного слова, пісні, здатна вирости національно свідомою дитина

С. Русова

1. Життєвий та творчий шлях С. Русової, засади її педагогічної концепції.

Серед педагогів-теоретиків періоду Української революції чільне місце займає **Софія Федорівна Русова** (1856–1940). Вона не була українкою за походженням та стала українкою по духу й все життя присвятила Україні та її народу.

Народилася Софія в с. Олешні на Чернігівщині 1 лютого 1856 р. Батько – Федір Ліндфорс – був шведського походження, а мати – Ганна Жерве – французького. З 9 років Софія Русова жила в Києві; закінчила гімназію (з золотою медаллю).

У 1871 р. разом із старшою сестрою Марією створила перший у Києві фребелівський дитячий садок для простого люду з українською мовою навчання. І цим рішучим кроком Софія Русова зробила свій вибір на все життя: українським дітям, організації дошкільних закладів, притулків і позашкільних установ вона присвятила всю невтомну енергію. Вела активну роботу в Київській Громаді, згодом – в українському земляцтві у Петербурзі, допомагала своєму чоловікові, відомому філологу Олександрові Русову, в підготовці повного празького видання «Кобзаря» Т. Шевченка, вчителювала. У 1831 р. – ув'язнена, після чого була під постійним поліцейським наглядом. Але ніщо не могло стримати її громадської активності. Вона була членом Київської Громади, Одеської української Громади, Харківського товариства грамотності, головою Національного комітету вчителів, брала участь у прилюдних читаннях, організувала таємні школи. А з 1909 р. – викладач і професор Вищих Жіночих Курсів у Фребелівському педагогічному інституті в Києві. Виходить перший на Наддніпрянській Україні педагогічний журнал «Світло», С. Русова – в числі редакції. Була потреба в написанні підручника з географії для народної школи – С. Русова тут як тут, те ж з підручником французької мови.

Софія Русова – член Української Центральної Ради, одночасно очолює департамент дошкільної та позашкільної освіти. Очолювала Центральне Бюро Всеукраїнської учительської спілки, була активною у дерусифікації і влаштуванні курсів українознавства, підготовці шкільних підручників, в організаційно-методичній діяльності.

З 1920 р. Софія Русова професор Кам'янець-Подільського університету, з 1922 р. – в еміграції, а з 1923 р. – у Празі. Активно працює над концепцією української національної школи. Видатний діяч національно-визвольного руху, письменник, літературознавець, перекладач, автор багатьох досліджень і книг з педагогіки, історії освіти, порівняльної педагогіки, співробітник численних журналів, і передусім, великий патріот України – далеко не повний перелік штрихів до портрету Софії Русової.

З 1937 р. до кінця життя Софія Русова – почесний голова Всесвітнього Союзу Українок.

Софія Русова багато їздила по світу в пошуках педагогічних перлин і систематизувала їх у глибокі роздуми про майбутню українську школу. Вона написала чудові педагогічні праці, серед яких найбільш важливі для розуміння її творчості «Дошкільне виховання», «Єдина трудова школа», «Дидактика», «Сучасні течії в новій педагогіці», «Моральні завдання сучасної школи», «Націоналізація позашкільної освіти у різних народностей Росії», «Теорія і практика дошкільного виховання».

Стрижневими ідеями філософсько-соціальних і педагогічних поглядів С. Русової стали гуманізм, демократизм, відродження й утвердження високих духовних цінностей українського народу, його культури, національної школи, системи освіти. Вони формувалися на основі глибокого вивчення і критичного осмислення праць видатних представників української, російської, європейської та світової філософії, соціальної і педагогічної думки, а також у результаті громадсько-педагогічної діяльності.

С. Русова наполягає, щоб виховання розпочиналося з народження дитини. Засобами колискової, забавлянок, народних казок, ігор, пісень, лічилок, загадок тощо має здійснюватися прилучення дітей до національної культури та етнізація особистості.

Найдієвішим засобом національного виховання С. Русова визнає рідне слово. Саме через слово дитина сприймає духовні

цінності народу, його світобачення та світосприймання, здійснюється її художньо-образне мислення, засвоюється нею мораль, історичний досвід народу тощо.

У системі національної освіти і виховання Софія Русова надзвичайну увагу приділяла дошкільному вихованню, яке, на її думку, є мостом, що перекидається між школою й родиною. Саме в цей період закладаються цільність особистості, її устремління, нахили.

У своїх працях («Націоналізація дошкільного виховання», «В дитячому садку», «Дошкільне виховання» та інших) Софія Русова глибоко розробляє методику навчання та виховання дітей, досліджує проблеми розвитку мови й мовного оточення, науки чисел, морально-соціального виховання, підготовки педагогічних кадрів (садівниць) тощо. Не применшуючи роль дошкільного виховання, вона виключне значення у вихованні дітей надає матері, називаючи її найкращим керманічем, природною вихователькою.

2. Ідея націоналізації освіти та реформації школи в педагогічному доробку С. Русової.

Софії Русовій було притаманне гостре зацікавлення справами розбудови національного шкільництва тодішньої Росії і цілого світу. В ряді журналів вона постійно писала про національні школи українців, білорусів, євреїв, поляків, прибалтійців, татар, калмиків, мордвинів та багатьох інших народів світу.

Ось на цьому сприятливому ґрунті гуманізму й українського національного альтруїзму і започаткувалася система національної педагогіки Софії Русової – система, яка за пристрастністю відстоювання ідеї національної школи не має аналогів у світовій педагогіці. Софія Русова твердо стояла на тому, що школа, виховання в ній, успішно можуть здійснюватись лише за умови, коли ця школа, це виховання будуть національними, народними.

Національне виховання забезпечує кожній нації найширшу демократизацію освіти, коли її творчі сили не будуть покалічені, а значить, дадуть нові оригінальні, самобутні скарби задля вселюдного поступу: воно через пошану до свого народу виховує в дітях пошану до інших народів.

С. Русова

Першим кроком демократизації народної освіти повинна бути її націоналізація.

С. Русова

Софія Русова з душевним болем говорить про страшні утиски всього українського і школи, і книгодрукування, і театру, і самої мови. Вона з гіркотою

визнає, що Україна, Білорусія та інші країни, в минулому блискучі культури, стали глухою провінцією, де народна маса поспіль неписьменна.

У статті «Націоналізація школи» Русова пише: «...А скільки покалічено було цією російською школою тих дітей, які перемогли усі перешкоди, пройшли через чистилище і пекло, написали диктовку на іспиті, продекламували страшним жаром «великого» Пушкіна і розвіялися перевертнями, недовірками по рідному краєві, повиходили в «люди» своєму народу на сором, собі не на втіху. Така школа вела націю до морального занепаду, до загального хуліганства в різноманітних виявах. Вона була шкідлива саме тим, що зневажала народну душу».

Характер майбутньої української школи С. Русова окреслює так: «Наша школа має бути громадською, як були колись наші братські школи. Вона цілком мусить бути демократична, тобто безстанова і дешева».

При обговоренні питань національної єдиної школи Русова наводить думки Фіхте, Песталоцці, Наторпа, подає зразки організації шкіл США і Німеччини як ілюстрацію до викладеного нею матеріалу. Вона була найбільше ознайомена з новими течіями західноєвропейської педагогіки і саме тому, маючи широке знання, здобуте студіями оригінальних чужомовних творів, мала сильний вплив на формування плану нової школи за зразками найновіших реформаторських педагогічних ідей Заходу. У праці «Єдина діяльна (трудова) школа» С. Русова ставить 2 проблеми:

1. На скільки ступенів чи концентрів поділяти єдину школу?
2. Який період навчання вважати для всіх обов'язковим?

За її твердженням, перше питання вважається цілком психолого-педагогічним, друге – державно-економічним, залежним від фінансових сил держави.

Говорячи про реформування школи, С. Русова підкреслює, що школа має зміцнити не тільки мову, але весь свій дух, свій

уклад; з цією метою вчителі повинні знайомитися з зарубіжною педагогікою і досвідом, а в основу навчання повинен кластися принцип самодіяльності учнів. «Стара школа, – заявляє С. Русова, – виховувала затурканих рабів, нова – повинна дати нам вільних громадян з власною позицією і з бажанням працювати». Особисті спостереження дитини, гра, драматизація, екскурсії, а наприкінці – веселий, бадьорий характер нової школи – ось що радить С. Русова.

Освітня діячка глибоко усвідомлювала важливість чіткого визначення мети та завдань виховання як для теоретичної розробки педагогіки, так і для практичної діяльності кожного вчителя, вихователя. Проаналізувавши стан освіти у країнах Західної Європи, вона дійшла сумного висновку, що школа в Україні порівняно з цими державами відстала і занедбана.

Проте рівень розвитку психологічної та інших наук про людину давав можливість створення такої школи, яка забезпечувала б розвиток природних творчих задатків і здібностей дітей, допомагала б молоді стати на шлях самостійної, чесної, творчої праці, школи, що відповідає б інтересам кожної дитини і всього українського народу.

Проаналізувавши погляди на цю проблему багатьох представників передової педагогічної думки (Я. А. Коменського, Ж.-Ж. Руссо, Дж. Локка, Й. Песталоцці, Г. Спенсера, П. Лесгафта та ін.) С. Русова переконалася, що **мета виховання** повинна полягати в тому, аби допомогти вільній еволюції духовних і фізичних сил дитини. Вона рішуче відкидає позицію Гербарта, який метою виховання

Нова школа повинна з пасивної, нерухокої перетворитися на активну, чинну – трудову школу, засновану на людському інтересі, зробити по своєму творчому нахилу всякий матеріал. Повинні змінитись і принципи виховання. Оскільки раніше людей виховували або вірними підданими, або слугами церкви, – то сьогодні слід виховувати просто гармонійно розвинену людину, працездатну, соціально свідому, корисну в суспільстві, з піднесеною любов'ю до рідного краю і з пошаною до інших народів. Першим кроком демократизації народної освіти повинна бути її націоналізація.

С. Русова

вважав необхідність порушити спокій дитячої душі, зв'язати її волю вірою та ласкою, щоб за бажанням, волею вихователя викликати ті або інші прагнення, хвилювати душевний спокій дитини.

Нова українська школа мусить звернути особливу увагу на виховання розуму дитини. У цій справі необхідно «зміцнювати у людини силу її розуму, щоб він керував усією духовною діяльністю, укладав ясні уяви і зводив їх до системи». Отже, під **розумовим вихованням** С. Русова розуміє організовану діяльність учителів, вихователів, спрямовану на розвиток розумових сил і мислення учнів. Його головними завданнями є нагромадження наукових знань про природу, суспільство і людину, оволодіння основними мислительними операціями, формування інтелектуальних умінь, формування світогляду. С. Русова виділила види мислення (репродуктивне, індуктивне, логічне, узагальнююче, продуктивне, абстрактне, теоретичне) і здійснила спробу дати поради щодо розвитку кожного з них.

Людину найбільш цінимо не за її знання, а за її характер – він найбільш важить у зносинах людей між собою, він дає змогу осягнути найвищі моральні блага.

С. Русова

Основою для розвитку мислення, на думку С. Русової, служать сприймання, увага, пам'ять. Для формування ясних сприймань необхідним є розвиток органів чуттів дитини, особливо дотику, слуху. За допомогою чуттів виховуються здібності спостерігати і порівнювати. Головне – привчити і навчити дітей добре вдивлятися в речі, вслухатися, при можливості, спробувати доторкнутися до них. Цьому значною мірою сприяють пояснення вчителя, коли кожна річ розглядається детально з усіма властивими їй ознаками, характеристиками. При цьому відбуваються два головних розумових процеси: аналіз і синтез.

Значну увагу у своїх творах Русова приділяє проблемам морального виховання. У книзі «Нові методи дошкільного виховання» С. Русова відзначає, що **мета морального виховання** – «з дитини, якою вона є з природи, витворити різними засобами, що педагогічно нам прислужують, людину у найкращому розумінні слова, розвиваючи до максимуму всі позитивні здібності дитини й зводячи до мінімуму всі її негативні нахили».

Головне завдання морального виховання – вироблення характеру. В його розвитку головним є зміцнення волі дитини, оскільки безвільна людина не може мати твердого характеру.

С. Русова наголошувала, що у справі морального й естетичного виховання надзвичайно велику роль повинен відіграти національний фактор, суть якого полягає в необхідності врахування умов життя, історії, культури, звичаїв, побуту, світогляду того народу, тієї нації, серед якої народилася дитина. Правильно поставлене національне виховання дасть змогу глибоко проникнути в духовні скарбниці свого народу, і, кохаючись у своїй національній культурі, глибоко шануючи і поважаючи її, дитина цікавиться й духовними здобутками інших народів, інших націй, а це приводитиме не до вузького відокремлення, а до широкого інтернаціонального єднання й світового порозуміння між народами та націями, загальнолюдського братерства.

«Ще один надзвичайно важливий фактор морального виховання, вказувала С. Русова, – особа педагога, його щира вдача, широка освіта, стриманість, гуманність». Педагог повинен користуватися у дітей авторитетом і повним довір'ям. Між ними мають панувати щирі й сердечні взаємини, такі, щоб дитина могла довірити своєму вчителю всі радощі та своє горе. Вимоги до дитини мусять бути ясними і мати зрозумілу для дитини мету, бути завжди продуманими і не занадто суворими, але такими, щоб діти могли їх виконати. Тільки за таких умов можна встановити дисципліну, що має панувати в кожному дитячому закладі, де лише й можливі спільне життя, спільна праця.

Велике значення С. Русова приділяла проблемам **трудового виховання** молоді. Вона вважала, що школа мусить бути «майстернею праці, де діти набираються добрих звичок».

Це мусить бути надзвичайно моральною красою людини, що безпосередньо своїми переконаннями, всім своїм поведінням повинна впливати на своїх учнів... Учитель повинен бути не якимсь ремісником, а апостолом правди науки, який має перед собою не лише матеріальну нагороду за працю, а велике гуманне завдання.

С. Русова

Вагомою складовою в концепції української національної школи С. Русової є її погляди на проблеми підготовки вчителя. Науково обґрунтовуючи вимоги до вчителя (фундаментальна науково-теоретична і методична підготовка, високі моральні якості, постійне прагнення до самовдосконалення і самоосвіти, висока працездатність і любов до праці, справедливість і доброта, терпіння, велика любов до дітей, «національне розуміння дитини» та ін.), вона накреслила певні шляхи підготовки українського вчительства. Серед запропонованих заходів: створення спеціальних навчальних закладів; внесення радикальних змін до діяльності існуючих вчительських шкіл, педагогічних класів жіночих гімназій; викладання української мови, літератури, історії України, географії рідного краю на учительських курсах; організація у вищих навчальних педагогічних закладах кафедр українознавства тощо.

Таким чином, характерною особливістю педагогічних поглядів Софії Русової було її тверде переконання в необхідності створення національної школи, побудованої на споконвічних українських цінностях, традиціях та історії. Основні завдання національної освіти вона вбачала у:

- формуванні рис свідомого громадянина-патріота;
- створенні національної освітньої системи, побудованої на поєднанні історичних українських традицій з найкращими досягненнями європейської освіти;
- пошуку оптимальних методів виховання та навчання, широке впровадження нових форм навчання.

Софія Русова, виборюючи право на існування національних навчальних закладів, розробляючи питання мети та завдань виховання, теорії й методики дошкільного виховання, створюючи «Проект української школи», вишуквала всілякі спроби хоч якось наблизити тогочасну народну освіту до природних духовних потреб української дитини.

ТЕМА 3

Педагогічна система А. Макаренка

Мета та предмет: дати загальну характеристику педагогічним поглядам А. Макаренка як фундатора теорії колективу; розкрити основні риси його педагогічної системи (мета виховання, його складові, закономірності та принципи виховання); ознайомити з сутністю концепції виховання особистості в колективі (визначення колективу, його ознаки, закони розвитку колективу, структура, принципи та умови створення дитячого колективу); розкрити специфіку поглядів А. Макаренка на сімейне виховання, висвітлити загальні умови сімейного виховання за А. Макаренком; формувати уявлення про сутність проблеми трудового виховання у педагогічній спадщині освітнього діяча; формувати усвідомлення значущості педагогічних пошуків А. Макаренка для світової та вітчизняної педагогічної теорії та практики.

Терміни та основні категорії: колектив, стадії розвитку колективу, принципи колективу, закон руху колективу, закон наступності поколінь, паралельна педагогічна дія, традиції колективу, система перспективних ліній, батьківський авторитет, трудове виховання, воєнізація, продуктивна праця.

Питання теми

1. Основні риси педагогічної системи А. Макаренка.
2. Вчення А. Макаренка про колектив.
3. Питання сімейного виховання.
4. Проблема трудового виховання у педагогічній спадщині А. Макаренка.
5. Неоднозначність оцінки педагогічної діяльності А. Макаренка у світовій та вітчизняній педагогічній думці.

Інформаційний матеріал до теми

Відповідальність перед дітьми – це відповідальність перед історією; сьогоднішні діти – це завтрашня історія, завтрашнє майбутнє людства, нашої великої справи

А. Макаренко

1. Основні риси педагогічної системи А. Макаренка

Антон Семенович Макаренко (1888–1939) – яскравий, самобутній таланти на педагогічній ниві. В історію культури він увійшов як талановитий письменник, видатний педагог-гуманіст, педагог-новатор.

А. Макаренко створив два взірцевих педагогічних заклади – колонію ім. М. Горького («Педагогічна поема»), комуна ім. Ф. Дзержинського («Прапори на баштах», «Марш 30-го року»). Тисячі правопорушників, дітей без нагляду не тільки підняв «з дна» життя, але й повернув до життя, виховав їх передовими громадянами нашої Вітчизни.

У закладах А. Макаренка тісно поєднувалися загальна освіта з політехнічною, трудовою і професійною підготовкою на базі суспільного виробництва.

Педагогічна система А. Макаренка – це складна сукупність ідей і практичних рішень, основними з яких є: суть виховання як суспільного явища; єдність виховання і життя; мета виховання як

розгорнута програма формування людські особистості; колектив як метод виховання; оптимістична гіпотеза у підході до людини, у її вихованні; взаємовідносини колективу і особистості; самоуправління в колективі; виховання свідомої дисципліни; зв'язок навчання з продуктивною працею; праця як постійний компонент системи виховання; включення вихованців у різноманітні життєві сфери, виховання господаря життя; розвиток самодіяльності дітей; формування характеру; педагогічне проектування і педагогічна техніка; педагогічний колектив

Навчити людину бути щасливою не можна, але виховати її так, щоб вона була щасливою, можна.

А. Макаренко

і його центр; традиції та їх виховна роль; роль сім'ї у вихованні дітей; всебічний розвиток особистості.

Важливе місце у виховній системі Макаренка займає народна педагогіка. Він розглядав її як золотий фонд педагогіки наукової. На власному багаторічному досвіді народного учителя він переконався, що педагогіка народжується в живих руках людини, в традиціях і реакціях реального колективу. Він неодноразово підкреслював, що сімейна, трудова підготовка має найбільше значення в майбутньої людини.

Об'єктом для наукових узагальнень А. С. Макаренка була жива практика виховання дітей у трудових сім'ях, яку він вивчав через власні спостереження, розмови, листування. Завдяки цьому в його творах змальовано цілу галерею різних сімей, на прикладі яких яскраво і переконливо розкриваються різні сторони народної педагогіки.

Мета виховання складає основний фон педагогічної роботи. Під метою виховання А. Макаренко розумів всю програму людської особистості. Мету виховання він виводив із суспільних потреб життя суспільства. Мета виховання виражається у проєктованих якостях особистості. Ці якості можуть бути загальними та індивідуальними. Людина повинна проявляти себе як типовий характер. Виховання цього типового характеру – одне з завдань педагогічної роботи. А. Макаренко хотів, щоб особистість ввібрала все те краще, на що здібна людина. Згідно «загального стандарту» його вихованці виходили в життя людьми умілими, освіченими, чесними, дисциплінованими, працелюбними, життєрадісними.

Проєктовані якості особистості повинні ґрунтуватися і на індивідуальних особливостях, здібностях і нахилах кожного вихованця. Завдяки «індивідуальному корективу» своєчасно виявлялись майбутні актори, музиканти, письменники, художники, лікарі, педагоги, інженери – словом «інтелектуальна еліта».

А. Макаренко був прихильником активного виховання, дотримувався у своїй роботі принципу активності й цілеспрямованості.

Гарне в людині доводиться проєктувати, і педагог зобов'язаний це робити.

А. Макаренко

2. Вчення А. Макаренка про колектив.

Антон Макаренко визначав колектив як головний інструмент виховання. Педагог вказував, що розумовий і моральний розвиток людини можливий тільки в колективі, який є для неї життєвим середовищем.

Колектив – це вільна група трудящих, об'єднаних єдиною метою, єдиною ідеєю, організована, яка має органи управління, дисципліну і відповідальність.

А. Макаренко

Педагог ставив за мету створити виховний колектив. Це така форма організації життя дітей, яка забезпечує життєву радість, задовольняє дитячі життєві потреби, розв'язує усі виховні завдання,

які витікають із вимог суспільного розвитку. А. Макаренко ставив питання про створення єдиного шкільного колективу учнів і педагогів, вважаючи, що «колектив – це соціальний живий організм, який тому й організм, що він має органи, що в ньому є повноваження, відповідальність, співвідношення частин, взаємозалежність, а якщо цього нічого немає, то нема і колективу, а є просто натовп або зборище».

Ознаки колективу: загальна мета, загальна праця, загальна організація цієї праці; органічний зв'язок з іншими колективами; наявність органів координування і управління, відносини відповідальної залежності; колектив повинен стояти на принциповій позиції світової єдності трудящого людства.

А. С. Макаренко розглядав колектив як динамічне об'єднання, яке у своєму розвитку проходить ряд стадій:

перша стадія – вимагає педагог, він же вивчає вихованців, організовує різноманітну колективну діяльність;

друга стадія – вимагає педагог і актив (робота з активом, використання різноманітних форм колективної діяльності, розвиток активності);

третьою стадією – колектив ставить вимоги до окремої особистості.

А. Макаренко визначав стадії розвитку колективу, виходячи з характеру вимог, які ставляться перед вихованцями і зміст яких змінюється в процесі розвитку колективу.

У своїй педагогічній практиці А. Макаренко розглядав первинний і загальний колектив. Первинний колектив – це ланка, яка

зв'язує особистість з загальним колективом. Первинний колектив має тенденцію відійти від інтересів загального колективу, замкнутися у своїх інтересах. За таких умов він втрачає свою цінність.

Первинний колектив не повинен відтіснити загальний колектив і замінити його. Між цими колективами повинен бути взаємозв'язок. Організація колективу, на думку А. Макаренка, розпочинається з розв'язання питання про первинний колектив. На чолі первинного колективу повинен бути єдиноначальник, який в цей час є уповноваженим від свого колективу в загальноколективному органі. Цим органом була рада командирів, яка у своїх рішеннях завжди виходила з загальноколективних інтересів. Первинними колективами у практиці А. Макаренка були різновікові зведені загони, основним центром виховання – кабінет директора, найвищим органом колективу – загальні збори вихованців. Збори були суто діловими, вони залучали всіх вихованців до активного громадського життя, сприяли вихованню у кожного з них активної життєвої позиції.

Багато уваги А. Макаренко приділяв вихованню активу, вважаючи його тим резервом, який забезпечує наступність поколінь в колективі, зберігає стиль, тон і традиції колективу. Основою методики виховання педагог вважав єдність свідомості й поведінки, переконань і звичок.

Стиль колективу А. Макаренко пов'язував з накопиченням традицій, положень, звичок, правил у житті колективу. Тон колективу виховується всім укладом життя і діяльності колективу. Основними якостями нормального тону колективу є: гідність, єдність колективу, активність, захищеність особистості, звичка гальмування, мажорність, готовність до дії, до спокійного, зваженого, енергійного і економного руху.

Закони життя і діяльності колективу:

1. **Закон руху колективу.** Істинна педагогічна діалектика полягає в тому, щоб колектив мав постійно мету своєї діяльності, чіткі уявлення перспектив свого життя, образи завтрашнього дня. Важливим елементом макаренківської технології була система

Любов це найвеличніше почуття, яке взагалі творить дива, яке творить нових людей, створює найбільш людські цінності.

А. Макаренко

перспективних ліній: близька, середня, далека перспектива. Основну увагу А. Макаренко направляє на виховання колективних перспектив.

2. Закон паралельної педагогічної дії. В кожний момент впливу на особистість цей вплив повинен бути обов'язково впливом на колектив, і навпаки, кожна взаємодія з колективом обов'язково буде і вихованням кожної особистості колективу. Закон передбачає вплив на особистість через колектив, застосування у виховній силі громадської думки.

Колектив є вихователем особистості.

А. Макаренко

3. Закон наступності поколінь (зв'язок молодших вихованців зі старшими).

Принципи дитячого колективу: принцип цілеспрямованості і зв'язку з життям суспільства; принцип трудової діяльності колективу; принцип єдності вимог і поваги до особистості; принцип «складних залежностей у колективі»; принцип єдності управління і самоуправління; принцип суверенітету колективу; принцип бадьорого тону життя колективу; принцип рівності й свободи членів колективу, добровільного входження в колектив; принцип створення і накопичення традицій; принцип естетичної виразності колективу.

Без щирого, відкритої, переконливої, гарячої і рішучої вимоги не можна починати виховання колективу...

А. Макаренко

Основні умови створення єдиного колективу: єність педагогічного колективу та наявність єдиного педагогічного центру; взаємозв'язок первинного і загального колективів; включення вихованців у систему

широких соціальних зв'язків; створення організованого активу; розширення сфери дитячого самоуправління, організація змагання; створення й зміцнення традицій; організація режиму і дисципліни; організація впливу колективу на всі сфери життя вихованців; оволодіння технікою педагогічного впливу; організація і розвиток різноманітних форм діяльності (навчальна, продуктивна праця, громадська робота, фізкультурно-спортивна робота, культурний побут).

Визначаючи зміст життя і діяльності колективу, А. Макаренко підходив з точки зору педагогічної доцільності тієї чи іншої діяльності, того чи іншого її змісту. Він вказував, що потрібно підбирати той матеріал, з якого педагог зможе «ліпити» людину – громадянина нашого суспільства.

3. Питання сімейного виховання.

А. Макаренко виходив з того, що сім'я є природним людським колективом. Якщо її очистити від згубних нашарувань вікової експлуатації людини людиною, в ній залишаться тільки природні відображення людської культури і вона стане справжньою школою виховання, людина не може бути вихована впливом однієї особистості. Виховання – це процес соціальний, в якому беруть участь люди, речі, явища, але перш за все і більше всього, – люди. Із них на першому місці, як вказував Макаренко, батьки і педагоги.

А. Макаренко розглядав питання сімейного виховання з державної точки зору. Кожна сім'я повинна виховувати дітей відповідно до державних завдань. Батьки повинні добре знати і розуміти, що вони виховують дитину не тільки для своїх радощів. У сім'ї під їх керівництвом росте людина, яка повинна стати гідним громадянином своєї Батьківщини.

Наші діти – це наша старість. Правильне виховання – це наша щаслива старість, погане виховання – це наше майбутнє горе, це наші сльози, це наша провина перед іншими людьми.

А. Макаренко

Правильне виховання можливе тільки в такій сім'ї, яка буде-ється на колективних засадах і живе повноцінним життям у суспільстві. Колективізм сім'ї Антон Семенович вбачав у суспільній цілеспрямованості, в єдності інтересів сім'ї та суспільства, у відповідальності батьків за виховання дітей.

Правильне виховання може бути тоді, коли воно свідоме. Воно не може бути без педагогічних знань. Прагнучи надати допомогу батькам у вихованні дітей, А. Макаренко створює «Книгу для батьків», «Лекції про виховання дітей». Він розглядає цілий ряд складних питань сімейного виховання: загальні умови сімейного виховання, про батьківський авторитет, про дисципліну, сімейне

господарство, виховання у праці, статеве виховання, виховання культурних навичок. «Книгу для батьків» він присвячував таким проблемам, як структура сім'ї як колективу, політично-моральне виховання в сім'ї, трудове виховання і вибір професії, виховання людини-трудівника, людини-громадянина.

А. Макаренко досить чітко визначив **загальні умови сімейного виховання**: свідоме, активне виконання батьками їх громадянського обов'язку і відповідальності перед суспільством за виховання своїх дітей; наявність і розуміння чіткої мети і програми виховної роботи; активна трудова і громадянська діяльність батьків; вимогливість і розумна любов до дітей; організація життя сім'ї як первинного трудового колективу; високоморальна поведінка, культура батьків; здорова атмосфера в сім'ї; уважне і чуйне ставлення всіх членів сім'ї до матері; узгодженість думок і дій батьків у вихованні дітей; глибоке знання своїх дітей; прогресивні сімейні традиції; керівна роль школи у сімейному вихованні; авторитет батьків, їх приклад.

Основу здорового батьківського авторитету А. Макаренко вбачав у повноцінному житті й роботі батьків, в їх здоровій поведінці, в їх думках, звичках, почуттях, прагненнях, у зв'язку сімейного і громадянського життя, у політичному, моральному, трудовому, громадянському обличчі батьків.

Все, що відбувається в країні, через вашу душу і вашу думку повинно приходити до дітей... Вони повинні знати, що ви громадянський діяч і пишатися вами, вашими успіхами, вашими заслугами перед суспільством.

А. Макаренко

Особливого значення Антон Семенович надавав ранньому вихованню дітей. Він вказував, що в перші 2-3 роки закладається фундамент не тільки фізичного здоров'я дитини, а й основні лінії майбутньої особистості, її характеру. Успіх виховання визначається до 5 років. Якщо дитина до 5 років виховується правильно і в ній виховані певні навички активності та гальмування, то на таку дитину ніхто не вплине погано.

Головним методом сімейного виховання А. Макаренко вважав батьківську вимогу до себе, батьківську повагу до своєї сім'ї, батьківський контроль над кожним кроком дитини.

4. Проблема трудового виховання у педагогічній спадщині А. Макаренка.

А. Макаренко дотримувався думки про те, що виховання повинно не тільки розвивати інтелект людини, але й запалювати бажання серйозної праці. Кожен день шкільного життя має забезпечувати раціональне поєднання розумової і фізичної праці, що є основою всебічного гармонійного розвитку особистості. А. Макаренко постійно ставив питання про організацію роботи школи як господарства. Реальна продуктивна праця в закладах А. Макаренка була тією віссю, навколо якої поверталось усе життя колективу.

У колонії ім. Максима Горького було організовано рентабельне виробництво тваринницького напрямку. Оброблялось 120 га орної землі. Колонія мала хорошу свиноферму, ферму великої рогатої худоби, орендувала млин. Після об'єднання з колонією в Куряжі було організовано виробництво промислового типу – деревообробна майстерня. Колоністи виготовляли вулики особливої конструкції, зарядні ящики, меблі та інші вироби на замовлення.

А. Макаренко приділяв багато уваги чіткій організації праці вихованців. Колоністи були розподілені у різновікові загони, які змагались між собою за краще виконання виробничих і господарських завдань. Такі загони були основою колективу і всієї виховної системи А. Макаренка. Праця в колонії супроводжувалась багатьма урочистими актами і заохоченнями. Наприклад, перше перевесло вручалось колоністці, яка найбільше проявила себе у праці, кращому косарю вручалась коса. Урочисто проходили свято першого снопа, свято урожаю. Вирішальну роль відігравала не праця сама по собі, а залучення дітей до керівництва виробництвом і господарством. А. Макаренко сформулював закономірність, у відповідності з якою покращення морального стану вихованців проходить паралельно розвитку господарства і залучення колективу, вихованців до управління цим господарством.

Педагог був переконаний у тому, що праця, яка не має на увазі створення цінностей, не є позитивним елементом виховання. В комуні ім. Ф. Е. Дзержинського продуктивна праця займала одне

Праця завжди була основою людського життя і культури.

А. Макаренко

з центральних місць у виховній системі. Комуна була на повному госпрозрахунку, відмовилась від державних дотацій на утримання, давала державі щорічно біля 5 млн прибутку. Але справа не тільки в економічній стороні. У процесі виробництва формувалася справжній характер людини. В продуктивній праці вихованці здобували спеціальні вміння та навички, знайомились практично з технологією матеріалів, оволодівали елементарними знаннями з техніки й організації виробництва. У них виникали наукові інтереси, які вимагали широкої загальної освіти. А. Макаренко виключав формальний зв'язок між теоретичним навчанням і продуктивною працею.

Тільки живий приклад виховує дитину, а не слова, нехай найкращі, але не підкріплені справою.

А. Макаренко

Він ефективно використовував матеріальну зацікавленість у результатах праці учнів, вихованців управляти заробленими грошима. Різноманітні види виробництва задовольняли різноманітні

смаки і нахили комунарів, давали можливість обирати майбутню професію (механічний, машинний, деревообробний, складальний цехи, цех лиття, нікелювання, цех пошиття; пізніше цех по виробленню електровертилок та фотоапаратів).

А. Макаренко приділяв багато уваги вихованню позитивного ставлення до праці. З цією метою він широко використовував такі засоби: формування відповідальності за загальну справу; створення радісної перспективи у зв'язку з виконанням трудового завдання, організації роботи, що забезпечує прояв самодіяльності й активності; елементи краси, романтики, гри в роботі; використання позитивного трудового прикладу, самообслуговування. В усвідомленій повсякденній праці у вихованців формувались воля, наполегливість, витримка, благородство. А. Макаренко вчив вихованців творчій праці. Він говорив, що творча праця можлива тільки тоді, коли людина ставить до роботи з любов'ю, свідомо бачить в ній радість, розуміє користь і необхідність праці, коли праця стає для неї основною формою прояву особистості й таланту, коли у людини є звичка до праці. А. Макаренко вказував, що праця повинна бути не тільки економічною категорією, а й категорією моральною. Він висловлював тверде переконання,

що мета виховання в тому, щоб виховати людину-творця, людину-громадянина, щасливу людину, яка здатна з найбільшим ефектом брати участь у розбудові держави.

Методичні рекомендації з організації праці в умовах сім'ї.

1. Трудові завдання повинні бути розраховані не тільки на застосування фізичної сили, але й на розвиток організаційних навичок, вони повинні давати деякий простір у виборі виконання цих завдань.

2. Потрібно виховувати відповідальність за доручену справу шляхом доручення.

3. Необхідно виховувати уважне ставлення до потреб колективу, готовність виконувати будь-яку роботу без нагадувань і вказівок старших.

4. Трудова діяльність не повинна бути предметом експлуатації дітей, вона повинна базуватись на основі взаємодопомоги.

5. У процесі праці необхідно розвивати у дітей уміння орієнтуватися, планувати роботу, бережно ставитись до матеріалів, продуктів праці, якісно виконувати роботу. Треба не показувати працю, треба її організувати і показувати її результати.

5. Неоднозначність оцінки педагогічної діяльності

А. Макаренко.

Педагогічні ідеї А. Макаренко не отримали підтримки при житті педагога. Йому не вірили, звинувачували у викривленні дійсності. Так, у 1935 р. вийшла стаття Бочачера «Антипедагогічна поема», де автор звинувачував Антона Семеновича у відвертій брехні. Його книгу «Прапори на баштах» називали сусальною казкою про те, чого не було, не могло бути і не буде. Літературний критик Левін звинуватив А. Макаренко в тому, що той начебто написав книжку «не чорнилами, а рожевою водою, змішаною на сахарині».

Звичайно ж теорія А. Макаренко має недоліки, до яких слід віднести наступні:

1. Не завжди колектив виступає інструментом виховання. Буває і сліпе підпорядкування волі колективу, відмова від своєї думки, ігнорування вимог колективу; активісти не користуються повагою. Тут причини і в колективі, і в самій особистості.

2. Структура сім'ї (повна сім'я). І в неповній сім'ї виховуються хороші діти.

3. Проблема вільного спілкування і не тільки у формальних колективах.

Більшість чиновників освіти вважали, що А. Макаренко – педагог від Бога, але він став служити злим силам. У нього нема поваги до особистості. Придушення особистості, «штовхання тих, хто оступився» у прірву, «затравлювання особистості» цілком були наявні у досвіді А. Макаренка. Він – «співак внутрішньої диктатури», яка характеризується вибором примітивних догм для колективу, через колектив, у колективі. Його педагогіка – це педагогіка насильства, брехні й диктату. Ці положення дають змогу Ю. Азарову зробити висновок: «Макаренківщина вичерпала себе».

Перша стаття, яка аналізувала творчість А. Макаренка, вийшла тільки у 1940 р. («Невикористана спадщина») й одразу викликала дискусію з проблем виховання на шпальтах «Учительської газети». Деякі вчені визнали дійовість теорії Макаренка під тиском суспільної думки, обмежуючись лише цитуванням його окремих висловлень і положень.

Одним з яскравих пропагандистів педагогічної спадщини А. Макаренка був В. Сухомлинський: **«Нема іншого педагога-практика, якого б я любив і поважав так, як Макаренко. Я шукав у його книгах істин, яких постійно потребував. Увесь мій скромний педагогічний досвід – результат цих шукань. Усе живе і творче, що є у школі – це дітище Макаренка».**

Спадщина А. С. Макаренка стала предметом серйозного вивчення та наукових пошуків у Франції, Англії, США, Канаді, Японії. Широко відома Макаренківська лабораторія Марбурзького університету, яка провела низку важливих досліджень в галузі Макаренкознавства. 100-літній ювілей А. С. Макаренка широко відзначався ЮНЕСКО.

Джерело педагогічної мудрості А. Макаренка невичерпне. Найсильнішими потоками цього джерела є ідея виховання в колективі, виховання в праці, виховання почуття обов'язку, честі, відповідальності, волі, характеру, свідомої дисципліни, гуманізму, добра й оптимізму у процесі формування людської особистості.

ТЕМА 4

Освітня діяльність А. Синявського, М. Скрипника, О. Музиченка, О. Залужного

Мета та предмет: розкрити роль та значення освітньої діяльності А. Синявського; ознайомити з педагогічними пошуками М. Скрипника щодо вирішення питань національного виховання; розкрити сутність освітньо-громадської діяльності О. Музиченка; дати характеристику педологічним пошукам О. Залужного; формувати явлення про розмаїття науково-педагогічних інтересів освітніх діячів 1918–1939 рр., усвідомлення значення їх діяльності у розвитку вітчизняної теорії та практики.

Терміни та основні категорії: педологія, рефлексологія, демократизація школи, єдина трудова школа, трудове виховання, метод проектів, теорія колективу.

Питання теми

1. Просвітницька діяльність А. Синявського.
2. Вирішення питань національного виховання у педагогічній творчості М. Скрипника.
3. Боротьба О. Музиченка за демократизацію школи.
4. Педологічні пошуки О. Залужного.

Інформаційний матеріал до теми

Педагогічна майстерність – це вищий рівень педагогічної дії вчителя, що виявляється у спеціальних уміннях педагога правильно і професійно довершено дотримуватися принципів, які забезпечують розвиток самостійності та ініціативи дітей, спонукають їх до позитивних дій та утверджують особистість у відповідальності за свою поведінку.

О. Музиченко

1. Просвітницька діяльність А. Синявського.

Антон Степанович Синівський народився у Фастові на Київщині 12 липня 1866 р. в родині священника. Згодом його сім'я переїхала до Києва, де батько збудував садибу на Лук'янівці, правив у церквах біля Софії, в Лаврі, викладав на теологічному факультеті університету. Дбаючи про освіту свого сина, Степан Іванович віддав його вчитися до Першої Київської гімназії, по закінченні якої з срібною медаллю юнак у 1885 р. вступив на історико-філологічний факультет Київського університету, бажаючи присвятити себе вивченню історії України.

Антон починає поглиблено вивчати проблеми історії України й писати перші студії – статтю «Розкопки біля села Буки і Вчорайше» та кандидатську (дипломну) роботу – «Древлянська земля».

Другий напрям вивчення рідного народу – ознайомлення з його етнопедагогікою – втілюється у розробці «Ритуал у фольклорі: щедрівки, колядки та їхні варіації» – одному з перших досліджень вченого в цій царині.

Антон Синявський був активним членом Київської української студентської громади, а згодом – членом підпільної драгоманівської «Вільної спілки», одержував з-за кордону і розповсюджував серед молоді женецькі видання Михайла Драгоманова.

Саме тоді, якраз напередодні закінчення університету, Антона Синявського заарештовують і ув'язнюють у Лук'янівську тюрму.

Проте запального Антона не забувають його товариші – Антонович і Іконников. Через шефа жандармів, міністра освіти вони добиваються скорочення терміну заслання і дозволу дістати освіту на більш нейтральному факультеті – в Одесі. Тут

Антон Синявський включається в місцеве політичне життя – стає членом української «Громади», веде розділ в журналі «По морю і на суше», підтримує зв'язки з І. Франком, М. Павликом та іншими галицькими діячами, друкує статті у львівських часописах «Народ» та «Зоря».

Закінчивши університет, Антон Синявський дістав викладацьку практику на одеських вищих жіночих курсах та в Юнкерському училищі, а згодом – приват-доцента університету.

Кінець XIX – початок XX ст. позначились стрімким розвитком економіки й промисловості Полудневої України, особливо в Донецько-Криворізькому басейні. В Катеринославі засновується вище гірниче та комерційне училища. Як уже відомого знавця гірничої статистики та економічної географії, Антона Синявського влітку 1902 р. запрошують очолити новостворену «комерційну школу». Директором училища учений незмінно працював увесь період існування навчального закладу – до 1918 р.

Проте робота і родина не поглинули його невсипущої натури. Він їздить в експедиції по новостворених підприємствах, багато працює в місцевих архівах, захоплюючись археографією, відшукує в навколишніх монастирях пам'ятки минулого. З його ініціативи створюється Катеринославська вчена архівна комісія, яку він і очолює. За весь час існування комісії (1903–1916 рр.) з нею співробітничали Д. Яворницький, Д. Дорошенко, В. Антонович, М. Грушевський, Д. Багалій, В. Пічета. Досліджуючи історію Запоріжжя, культуру, церковний та адміністративний устрій Полудневої України, комісія видавала свою «Летопись» (1904–1915 рр.), незмінним редактором якої усі роки був А. Синявський.

У цьому виданні вчений та педагог видрукував цілу низку своїх праць з історії та археології Придніпров'я, які й донині служать дослідникам.

Після створення в березні 1917 р. в Києві Центральної Ради, А. Синявський уповноважується нею організувати військово-революційне бюро нової влади, очолює комісію з ліквідації губернського жандармського управління. У травні 1918 р. від'їжджає до Києва, де, як відомий діяч, обіймає посаду директора департаменту середніх шкіл у Міністерстві народної освіти Української держави.

Особливо плідно розгорнулася діяльність А. Синявського в 20-ті роки, коли почалася українізація і молода національна культура потребувала досвідчених та самовідданих кадрів. Невтомний трудівник, Антон Синявський віддає рідному народу весь свій талант і час: працює в кількох вищих київських школах – Кооперативному інституті, Інституті народної освіти, інститутах: зовнішніх відносин, народного господарства, профосвіти, кількох технікумах, читаючи в них курси економічної й фізичної географії, статистики, політекономії, історії, краєзнавства, архівної справи.

Він намагається все встигнути, все зробити. У свої 60 років А. Синявський був жвавий, всюдисущий, непосидючий. Окрім того, А. Синявський – один з активних співробітників Всеукраїнської Академії наук (ВУАН), майже всіх її гуманітарних та природничих комісій: член соціально-економічного відділу, історичної секції, комісії Дніпрельстану, голова Київської філії Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства, етнографічної комісії, комісії дослідження Полудневої України тощо.

А. Синявський видає власні монографії: «Близький Схід і Україна», «Економічний район та економічний ландшафт», «Торгівля УРСР з Туреччиною», «Методика економгеографії», пише критичні розвідки і спогади про відомих вчених.

Влітку 1931 р. Президія ВУАН відряджає А. Синявського на Зелений Клин (Далекий Схід), де живуть українці. На українському відділенні Благовіщенського педінституту він дістає завідування кафедрою економічної географії, і, крім того, займається українізацією культосвітніх установ Далекосхідного краю.

Проте праця А. Синявського тривала недовго. Українізація згорталася, свою мету вона «виконала»: всіх відомих українців виявлено, попереду був етап їхнього знищення та самоліквідації. У січні 1932 р. закривається українське відділення Благовіщенського педінституту, й А. Синявського звільняють з роботи. Але до 1934 р. він ще працює на Далекому Сході (у ВНЗах Владивостока, Хабаровська та Благовіщенська), викладає природничі дисципліни і статистику, разом зі студентами бере участь у ханкайській та уссурійській експедиціях.

А в Україні репресії посилювались: у 1933 р. ліквідується ВУАН, закриваються всі відділи, видавництва, комісії, з тавром недовіри

звільняються співробітники. Як колишнього члена ВУАН, ця доля не може оминати й А. Синявського, оскільки відгомін подій на Україні досяг і українського Зеленого Клину. Тому у 1934 р. він залишає Владивосток і їде в Сталінград, де в педінституті одержує завідування кафедрою географії.

Та нагріти постійного місця так ніде більше і не вдалося. Бажання працювати на Україні стикається з проблемою минулого, яке не всім до вподоби. Але Антона Степановича все ж знають як відомого й авторитетного педагога і вченого-природознавця. Це дає йому можливість продовжувати наукову і педагогічну працю, викладати в Кримському (1936–1939 рр.), Кабардино-Балкарському (1939–1942 рр.) педагогічних інститутах. Продовжують виходити друком його статті.

У Сімферополі вчений збудував собі дім і думав уже припинити мандри. Але через академічні інтриги, які розпочалися супроти нього, він змушений був податися в Нальчик. Там і застала його війна.

У 1944 р. Антон Степанович повертається з родиною до Сімферополя, де застає своє помешкання розграбованим. І знову починається кочове життя. А. Синявський завідує кафедрою економічної та фізичної географії й викладає ці дисципліни у Ростовському (1944–1945 рр.) та Чернівецькому (1945–1947 рр.) університетах, Кіровоградському (1947–1949 рр.) та Краснодарському (1949–1950 рр.) педагогічних інститутах.

У свої 80 років він не лише міг так часто переїжджати від міста до міста, а й бувати зі студентами в польових експедиціях, керувати практикою. Продовжуються і наукові студії. В останні роки життя написано такі праці: «До етногенезису гуцулів», «Ґрунтовні питання методології економгеографії світу» та ін. У Чернівцях учений поновлює активну науково-громадську діяльність. Та все ж роки брали своє. Наприкінці 1950 року А. Синявський повернувся до Сімферополя, де і помер 2 лютого 1951 р.

Онук вченого та донька, Ніна Антонівна, перенесли прах А. Синявського до Києва, на Лісове кладовище. Можна вважати, що мандрівки врешті скінчилися...

Антон Степанович Синявський прожив довге, неспокійне, складне, але таке насичене життя. Його перу належить близько 200 наукових праць: книг, брошур, статей, розвідок, заміток,

рецензій. Він виховав плеяду дослідників, серед яких і відомі нині вчені. На визначення великих заслуг ученого перед українським народом Українська вільна Академія наук у Нью-Йорку встановила спеціальну стипендію імені А. Синявського за кращі дослідження в царині українознавства.

2. Вирішення питань національного виховання у педагогічній творчості М. Скрипника.

Микола Олексійович Скрипник народився 13 (25) січня 1872 р. в слободі Ясинуватій Бахмутського повіту Катеринославської губернії (нині м. Ясинувате Донецької області) в сім'ї службовця. Після закінчення двокласної сільської школи вчився у реальному училищі в м. Ізюм на Харківщині. Дуже рано прилучився до політичної діяльності, тому за революційну пропаганду серед робітників і селян Ізюмського повіту юнака було виключено з училища. Проте навчання він не припинив, а продовжував вчитися самотужки. Знайомлячись з працями М. Зібера, К. Каутського, К. Маркса, Ф. Енгельса, Г. Плеханова, В. Леніна, М. Скрипник дійшов марксистських переконань і став відомим прихильником більшовицького руху. В 1900 р. він вступив до Петербурзького технологічного інституту й інтенсифікував свою політичну діяльність – став активістом революційного руху, за що неодноразово заарештовувався і відправлявся на заслання.

Після 1917 р. жив і працював в Україні, обіймаючи державні посади в уряді республіки: в 1918 р. – Голови народного секретаріату, в 1919–1921 рр. – наркома (спочатку держконтролю, а потім внутрішніх справ), у 1922–1927 рр. – наркома юстиції. В 1927 р. очолив Народний комісаріат освіти. На цій посаді йому вдалося реалізувати набуті раніше досвід і знання, які з притаманними йому завзятістю й енергією втілював у життя.

Микола Скрипник жив і творив у складний, навіть страхітливий час. Його науково-публіцистичний доробок далеко неоднозначний: багато тут і революційного пафосу, і риторики, що, безумовно, було даниною часові, багато короткоминулого, тимчасового, що безповоротно відійшло в історію. Але було і те, що не втратило свого значення й для нинішніх освітянських будинків.

За безпосередньої участі наркома протягом першої п'ятирічки (1929–1933 рр.) в Україні було засновано близько 2,4 тис. нових шкіл, республіка приступила до реалізації загального обов'язкового початкового навчання. Крім питань шкільництва, М. Скрипнику доводилося керувати організацією дошкільного виховання й освіти дорослих, ліквідації неписьменності дорослого населення, підготовкою наукових і технічних кадрів для промисловості.

М. Скрипник залишив по собі велику кількість доповідей і статей, де висловлені нові ідеї, оригінальні думки. В них приділялася велика увага питанням поєднання педагогічної науки із завданнями шкільного будівництва, підготовки нових навчальних планів і програм, виховання підростаючого покоління.

Проблеми, які розглядав автор, ніколи не були суто теоретичними. Головною з них, де Микола Олексійович виступав як теоретик і практик, стала проблема українізації. З його діяльністю пов'язані найбільші успіхи в нашому суспільстві 20-х років, і, зокрема, в системі освіти. Саме в цьому полягає незаперечний внесок цієї людини в розбудову української національної школи.

М. Скрипник втілював українізацію в систему освіти після О. Шумського, який був наркомом освіти з 1924 по 1927 рр. Розуміння М. Скрипником цього поняття було значно ширшим, ніж просте переведення шкіл на навчання українською мовою, запровадження українознавчих предметів, розгортання краєзнавчої роботи. В статтях «Нові лінії в національно-культурному будівництві» (1930 р.), «Есперантизація чи українізація» (1931 р.), «На грець» (1932 р.) він розкрив поняття «українізація», визначив зміст «національної культури», «національної форми мистецтва».

Чимало працював Микола Скрипник над задоволенням культурних потреб українців, які жили в інших республіках СРСР. За його підтримки та участі там відкрилися українські школи, вирішувалися питання постачання цих шкіл підручниками, програмами з українознавчих предметів, кваліфікаційними кадрами викладачів. Завдячуючи непересічній особистості М. Скрипника, який особисто сприяв працевлаштуванню української інтелігенції, що поверталася з-за кордону, навчальні, культурно-освітні та наукові заклади збагатилися висококваліфікованими

та авторитетними спеціалістами. Брак таких спеціалістів тоді був особливо відчутним.

Оцінюючи роль М. Скрипника в історії української школи 20-х років, необхідно водночас відзначити та його роль у відході від багатьох прогресивних начал 20-х років, в переході шкіл на початку 30-х років на рейки класичної авторитарної педагогіки. Саме за його керівництва в Україні посилювався тиск на розвиток педагогічної науки і практики. Від педагогічної науки, шкільного навчання і виховання передусім вимагалось, щоб вони були політичними, класовими. Як нарком освіти М. Скрипник активно втілював лінію партії в життя.

У 20-ті роки сфера діяльності Наркомосу була дуже широкою – школи, технікуми, інститути, театри, література, музика, образотворче мистецтво, кіно, наука. І на кожному з названих галузей діяльність М. Скрипника справила значний вплив. Його глибоко хвилювали проблеми театру, насамперед з виховної точки зору. Він вважав театральне мистецтво «одним з наймогутніших засобів ідейного й психологічного впливу на глядачів». Цим, мабуть, і пояснюються ті великі зусилля, що докладалися до справи становлення нового театру в Україні.

У міру своїх можливостей М. Скрипник чинив опір посиленню адміністративної централізації управління культурним будівництвом. Коли у 1929 р. було вирішено підпорядкувати республіканські кіноорганізації Всеукраїнському кінокомітету, а в 1930 р. створити Всесоюзне об'єднання кінопромисловості, включивши до нього й українські, він категорично виступив проти такого рішення. М. Скрипник висував ідею федерального об'єднання існуючих творчих угруповань, засуджував боротьбу між творчими організаціями різних спрямувань, які підтримували багатоманітність методів художнього творення і плюралізм форм культурного життя.

У полі зору освітнього керівника був також процес розвитку української музики. Микола Олексійович критикував існуючі на рубежі 20–30-х років погляди на оцінку музичного твору, згідно яких ідейна вартість твору визначається текстом або ж низкою якихось ідеологічних вкладів у музику. Рішуче засуджував він також ідейну боротьбу між музичними організаціями.

Не без допомоги М. Скрипника на зламі 20–30-х років культура в Україні долала розпорошеність, набувала національних рис. Це був один з небагатьох державних діячів, які намагалися зберегти хоча б основні обриси української державності, чинили опір формуванню тоталітарного сталінського режиму, його домагання денационалізувати освіту й культуру, підпорядкувати їх своєму впливу. Через це його було безпідставно обвинувачено у «викривленні» національно-культурної політики. Микола Скрипник не витримав своєї дискредитації як державного діяча і 7 липня 1933 р. покінчив життя самогубством.

3. Боротьба О. Музичека за демократизацію школи.

Олександр Федорович Музиченько (1875–1940 рр.), професор педагогіки, учитель, діяч народної освіти, методист, автор книг з проблем зарубіжної педагогіки та методики початкового навчання, народився 21 (8 серпня) 1875 р. в м. Бердянську Херсонської губернії в сім'ї почесного громадянина міста.

Вищу педагогічну освіту здобув у Ніжинському історико-філологічному інституті, після закінчення в 1900 р. словесного відділення цього навчального закладу був призначений у 4-ту чоловічу гімназію м. Одеси викладачем російської словесності. Ще студентом майбутній педагог виявив нахил до наукової роботи, опублікував етнографічне дослідження «Побут болгар-переселенців Феодосійського повіту». В Одесі, працюючи в гімназії, почав систематично готуватися до наукової діяльності у професора Новоросійського (Одеського) університету М. Ланге, відомого психолога і педагога кінця XIX – початку XX ст., представника експериментальної психології. Педагогічні погляди М. Ланге мали значний вплив на становлення О. Музиченка як науковця.

Гострі шкільні питання визначили напрямок теоретичних пошуків. Як і інші прогресивні діячі того часу, О. Музиченко звертається до педагогічного досвіду розвинутих країн Заходу з метою ствердити творчий, новаторський підхід до процесу навчання та виховання дитини. Для цього він виїздить за кордон (1906–1908 рр.) до Німеччини, де поглиблено студіює праці Г. Гербарта і його послідовників, вивчає педагогічний досвід В. Рейна, який на той час очолював кафедру Йенського

університету і проводив велику експериментальну роботу в школі. Цього професора Олександр Федорович вважав своїм учителем і розвивав його ідеї на вітчизняному ґрунті.

Після повернення з-за кордону в 1908 р. молодого вченого запросили читати лекції з педагогіки і філософії у Ніжинському історико-філологічному інституті. Він працює також на курсах підготовки вчителів середніх навчальних закладів при Київському навчальному окрузі, виїздить з лекціями по всій країні, а гонорари за них перераховує на навчання незаможних учнів народних шкіл.

У ці роки виходять такі педагогічні праці О.Музиченка: «Монізм і школа» (1908 р.), «Звіт про спеціальні заняття педагогікою у закордонному відрядженні» (1909 р.), «Філософсько-педагогічна думка і шкільна практика у сучасній Німеччині» (1909 р.). У цих працях відчутна спроба поєднати педагогічну теорію Г. Гербарта з новими напрямками німецької педагогіки – педагогікою особистості, експериментальною та індивідуалістичною педагогікою, теорією трудової школи.

Оскільки кількість годин на педагогіку у Ніжинському історико-філологічному інституті весь час зменшувалась, О.Музиченко в 1910 р. переїздить до Києва, де викладає в 4-й Київській гімназії й виконує обов'язки інспектора. У 1911 р. О.Музиченко призначається директором приватної гімназії, «Товариства сприяння середній освіті у м. Києві». На громадських засадах він обіймає посаду директора педагогічного музею імені спадкоємця цесаревича Олексія Миколайовича в Києві. За його керівництва музей став науковим і методичним педагогічним центром всієї України. В столиці Олександр Музиченко продовжує активну наукову і популяризаторську діяльність, всі знання віддає просвітительству широких верств населення. Він пише популярні статті для «Народної енциклопедії» – видання, призначеного для самоосвіти широких народних мас, а також для видань Педагогічної академії – вищих педагогічних курсів у Петербурзі, які давали наукову підготовку з різних кінців імперії.

У своїх працях О.Музиченко різко критикує шкільну систему Росії, вимагає демократичних змін. Він прямо і неоднозначно засуджує імперсько-державну монополію на освіту. Олександр

Федорович розглядає школу як заклад, який пригнічує особистість дитини, виховує рабську свідомість, не відповідає її природним задаткам. Він протиставляв деспотизму, муштрі й догматизму державної школи ідеал вільного виховання в душі Ж.-Ж. Руссо.

Події 1917 р. відкрили перед освітянами великі можливості щодо корінної перебудови шкільництва на демократичних засадах. Це було заповітною мрією Олександра Музиченка, тому він був у перших лавах формування шкільної політики українських урядів. Завдяки високим професійним якостям, фаховим знанням, обізнаності з новими течіями західноєвропейської педагогіки у 1917 р. його обирають на посаду генерального інструктора Генерального Секретаріату освіти. Разом з С. Русовою, В. Чепігою та ін. Олександр Музиченко приступив до розв'язання центральної проблеми – створення єдиної школи в країні. Він очолив комісію з питань розробки проекту такої школи, виклав свою точку зору в кількох публікаціях у «Вільній українській школі» («Реформа школи чи шкільна реформація» (1918 р.), «Питання про єдину школу на Україні» (1918-1919 рр.), «До історії єдиної школи на Україні» (1918-1919 рр.)) та численних виступах. Під єдиною школою автор та його однодумці розуміли передусім національний заклад з рідною мовою навчання, де набувають значного поширення народна творчість, краєзнавство, історія. Єдина школа має бути обов'язковою, безкоштовною, світською, трудовою, автономною, природовідповідною, доступною, вільною. І насамперед вона повинна стати всенародною.

Але накресленим планам не судилося сповна втілитися в життя. Радянську владу в Києві О.Музиченко зустрів на посту директора однієї з гімназій. Радикальні політико-ідеологічні та соціальні зрушення, що відбувалися, не могли не вплинути на світоглядні позиції педагога. У розкріпаченій шкільній політиці першого десятиліття радянської влади він побачив шлях для втілення демократичних новаторських педагогічних ідей.

З встановленням радянської влади педагог стає активним і пристрасним втілювачем в життя ідей трудової школи та індивідуалістичної педагогіки. Він керував Київською трудовою школою № 47 (на Підвальної вулиці), двері якої були завжди гостинно відчинені для всіх вчителів.

У 20-ті роки ніхто з представників педагогічної науки так широко не допомагав учителям, як професор О. Музиченко. Він регулярно виступав з лекціями і доповідями про трудову школу, зустрічався з сільськими і міськими учителями на педагогічних курсах, які влаштовувались Київськими губерніальними, повітовими й окружними відділами народної освіти.

О. Музиченко був гарячим прихильником ідей комплексності, намагався пов'язати практику української школи з прогресивними надбаннями зарубіжної педагогіки. У пресі 20-х років є багато його статей, присвячених питанням комплексного підходу до навчання: «Проблеми комплексності в Німеччині й у нас» (1924 р.), «Як по-новому вести педагогічну роботу в трудшколах з дітьми» (1924 р.) та ін. Він мав свою концепцію комплексного навчання, яку плідно втілював у життя.

Педагог обстоював урок як основну форму організації навчання. Відоме його негативне ставлення до методу проектів, який наприкінці 20-х – початку 30-х років мав багато прихильників. Коли в 1925 р. в Київському будинку вчителя відбувся «Суд над комплексом», з трьох запрошених для участі в дискусії прийшов лише О. Музиченко і виступив на захист комплексної розбудови програм, навчального процесу, посиляючись передусім на М. Бунакова та інших вітчизняних педагогів.

З поширенням методу проектів Олександр Федорович, не погоджуючись з ним, починає відходити від активної наукової та пропагандистської діяльності, не дає більше відкритих показових уроків, залишаючись прихильником комплексного навчання. На початку 30-х років його наукові інтереси зосередились на проблемах навчання в початковій школі. Він працював над методами навчання читанню та письму, розвитку усного мовлення дітей, розглядав питання вдосконалення майстерності вчителя. Книги, написані в цей час, – це результат багаторічної практики, творчого пошуку, новаторського підходу до уроків: «Культура слова» (1928 р.), «Питання і культура слова в сучасній школі» (1930 р.), «Буквар» (1933 р.) та ін.

Згідно зі своїми теоретичними установками, які збігалися із загальним напрямом навчання письму (комплексний підхід), О. Музиченко намагався замінити однобічний індивідуалізм

і книжність у навчанні програмами, які враховували б інтереси школярів, розвивали їх мислення, почуття, волю, привчали до співробітництва і колективних форм роботи.

Різка зміна шкільної політики на початку 30-х років примусила вже немолодого педагога відійти в тінь: він не виступає ні перед учителями, ні на сторінках преси, на відміну від багатьох не змінює свої позиції, не переглядає їх. Жодного публічного виступу із засудженням своїх поглядів від О. Музиченка педагогічна громадськість не почула. Помер О. Музиченко у 1940 р.

4. Педологічні пошуки в освітній діяльності

О. Залужного.

Олександр Самійлович Залужний (1886–1941) – педагог, педолог, організатор освіти – народився 9 (22 грудня) 1886 р. в с. Покровському (нині м. Апостолово) Херсонської губернії в багатодітній селянській сім'ї. Початкову освіту здобув у земській школі, потім навчався в Херсонській учительській семінарії. Рано прилучився до політичної діяльності, за що був виключений з семінарії. В 1906-1907 рр. він займається винятково революційною діяльністю в місцевій організації соціал-революціонерів есерів.

У 1907 р. О. Залужний піддається арешту й ув'язненню, але вдало тікає й емігрує за кордон, до Франції. Там працює і одночасно вчиться – спочатку в політтехнікумі, згодом у Паризькому університеті.

Повернувшись у 1910 р. на вимогу своєї політичної організації в Україну, Залужний знову зосереджується на революційній діяльності. Його заарештовують, засуджують і відправляють на каторжні роботи до Сибіру. В 1915 р. він виходить на поселення в с. Рибне Єнісейської губернії. На засланні багато читає, займається самоосвітою, цікавиться станом шкільництва у краї.

Після жовтневого перевороту перебирається до Владивостока, де закінчує університет й залишається в ньому працювати деканом та викладачем.

У 1924 р. Олександр Залужний повертається в Україну, до Харкова. Спочатку працює в Харківському інституті народної освіти на науково-дослідній кафедрі педології, де керує секцією соціальної педагогіки, а з утворенням у 1926 р. Українського

науково-дослідного інституту педагогіки призначається керівником секції колективознавства (педагогіки колективу).

Крім керівництва секцією УНДІПу, О. Залужний читав курс «Педагогіка колективу» на факультеті соціального виховання ХІНО, на різних курсах, в семінаріях, на публічних лекціях, що були дуже поширені в ті часи.

О. Залужний був науковцем-експериментатором у класичному розумінні цього слова. Його науковий доробок 20-х років плідний і різноманітний. За 11 років він написав кілька десятків статей та чотири фундаментальні монографії, присвячених різним проблемам навчання і виховання дітей. Наукові інтереси були досить різнобічні. Він висвітлював проблему діяльності зарубіжної школи, школознавчі питання, організацію процесу навчання, проблеми організації і діяльності дитячого колективу.

Якщо не брати до уваги виступи О. С. Залужного середини 30-х років, то вся його наукова діяльність базувалась на найпопулярнішому в ті роки напрямі у психолого-педагогічній науці – рефлексології, яка набула найбільшого поширення саме в Україні. В 1927 р. у вищих навчальних закладах навіть предмет «психологія» було замінено на «рефлексологію».

У 1926 р. Олександр Самійлович розглянув і актуальну на той час проблему – проблему тестування як провідного засобу визначення обдарованості дитини («Метод тестів у нашій школі»). Проаналізувавши різні точки зору з цього приводу, педагог виклав своє ставлення до застосування тестів як індикатора обдарованості учня. Теорія обдарованості розглядалась ним як співвідношення соціальних і біологічних факторів у поведінці й вирішувалась як соціогенетична проблема, що знаходиться у компетенції рефлексології. Автор вважає, що не існує будь-якої визначеної природної обдарованості, що біологічні фактори ускладнюють поведінку, а соціальні її обумовлюють. Отже, обдарованість дитини – це її досвід, здатність до навчання, до певного роду діяльності, що стимулює, розвиває ті чи інші здібності. О. Залужний рішуче виступав проти «тестоманії», одночасно вважав тести одним з методів визначення рівня готовності дитини до навчання.

У 20-х роках О. Залужний цікавиться й організацією процесу навчання («Закони навчання», 1926 р.). Основним законом

навчання він вважав утворення рефлексів. Слідом за І. Соколянським О. Залужний виділив особливу форму мовних рефлексів – словесних – і вважав, що їх утворення допоможе перекинути місток між рефлексологією і педагогікою.

Але центром наукових інтересів ученого у ці роки стало вивчення організації та діяльності дитячого колективу – проблеми, яка вперше постає в педагогічній науці України. Вчений зробив напрочуд багато в цій царині. В 1926 р. виходить перша праця з питань теорії та практики колективу («Вступ до педагогіки колективу»). У книзі представлений широкий огляд і науковий аналіз існуючих на той час методів вивчення колективу, та викладена система нових методів, розроблених автором та його співробітниками.

Автор визначав колектив як *«групу взаємодіючих особистостей, спільно реагуючих на ті чи інші подразники»*, дав визначення типу колективів, відокремивши дитяче неформальне об'єднання, як «самовиникаючий колектив», що утворюється без допомоги дорослих; розподілив колективи за терміном їх діяльності на короткострокові та довгострокові. Провідним фактором, що визначає характер дитячого об'єднання, за Залужним, є безпосереднє середовище, в якому мешкають діти. Важливе значення також має конкретна ситуація як засіб зміни характеру діяльності колективу.

Серйозно досліджував учений неформальні дитячі об'єднання поширені в ті роки, коли внаслідок соціально-економічних зрушень тисячі дітей були кинуті напризволяще. Тому переважну увагу він надавав асоціальним угрупованням (визначив їх структуру, показав якісну відмінність від організованого колективу).

У 1926 р. з'являється праця «Учення про колектив», що має підзаголовок «Методологія – дитколектив», в якій вперше у радянській педагогіці викладені методологічні засади вчення про колектив, що базувалися на фізіології та рефлексології як важливих компонентах політико-ідеологічної спрямованості організації та діяльності колективу. В роботі представлені також підсумки експериментальних досліджень, в основі яких будуються теоретичні міркування. У 1930 р. виходить ще одна монографія Залужного – «Соціальні наставлення й колективні навички у дітей трудових шкіл», де викладено результати

педологічного дослідження дітей шкільного віку, проведеного у 1928-29 навчальному році Харківською дослідно-педологічною станцією Укрсоцвиху. Автор поставив за мету вивчення в дитячому колективі ідеологічних та моральних зрушень, викликаних соціально-економічними перетвореннями.

Як і всі науковці природно-наукового спрямування, учений проводив величезну експериментальну роботу в галузі рефлексології та педології, перевіряв на практиці свої наукові гіпотези. Він очолював кабінет соціальної педагогіки дослідно-педологічної станції при Науково-педагогічному комітеті Головоцвиху. Як експериментатор, О. Залужний вважав, що «наша педагогіка рішуче відмовляється від вивчення відірваної, абстрактної дитини та її патології. Об'єкт її вивчення – поведінка дитини або дитячого колективу, так, як вони спостерігаються нами в житті. Це вимагає від нас вживати, як основні методи, методи спостереження та натурального експерименту. Інші методи можуть вживатися як допоміжні». Серед допоміжних методів педагог розглядав і тестування.

Результати експериментальної діяльності висвітлювалися у часописі «Український вісник експериментальної педагогіки та рефлексології», що виходив у Харкові з 1925 р. О. Залужний був членом редколегії та одним з організаторів цього єдиного на весь СРСР журналу з проблем експериментальної педагогіки.

Доробок ученого-педагога високо оцінювався колегами. Так, на I Всесоюзному педологічному з'їзді, що відбувся в Москві (1927 р.) О. Залужний разом із І. Соколянським та В. Радзимовською були обрані до президії з'їзду від України. Олександр Самійлович виступив на пленарному засіданні з доповіддю «Динаміка дитячого колективу і методи її вивчення». На з'їзді відзначався особливий внесок О. Залужного у вивчення дитячого колективу, його активна участь у дослідженні дітей переддошкільного віку.

На початку 30-х років, у зв'язку зі зміною педагогічної парадигми, починається кампанія проти педологів, які звинувачувалися в біологізаторстві та механіцизмі. У відповідь на ці звинувачення учений виступає зі статтею «Педологія на Україні після Жовтня» (1932 р.), де намагається об'єктивно і критично оцінити розвиток педологічної науки в Україні й за кордоном, починаючи з моменту її зародження.

Автор доводив, що його наукові інтереси не відірвані від життя. Так, дослідження «соціальних навичок» у дітей переддошкільного віку проводилось у дитячих закладах; вивчення дитячих колективів – у дошкільних та шкільних навчально-виховних закладах; аналіз роботи шкільних груп пов'язувався з прищепленням навичок колективної праці; дослідження «робочої установки» – з раціоналізацією навчальної роботи.

Доробок О. Залужного був підданий критиці на дискусійній сесії УНДІПу. У загальній атмосфері нерозуміння і критики у 1935 р. О. Залужний переїздить до Москви і починає працювати в Науково-дослідному інституті спеціальних шкіл і дитячих будинків Наркомосу РРФСР (пізніше НДІ дефектології).

Після постанови ЦК ВКПб «Про педологічні перекирчування в системі нарком осів» (1936 р.) учений публікує брошуру «Лженаука педологія в працях Залкінда» (Москва, 1937 р.), того самого А. Залкінда, якого він вважав своїм однодумцем. За правилами проведення дискусії того часу О. Залужний піддав нищівній, брутальній критиці роботи самого А. Залкінда і не менш агресивно критикував свої власні праці. Але така публічна акція «самопалення» не допомогла педагогові – в січні 1938 р. він був заарештований і репресований. Помер О. Залужний 3 квітня 1941 р., помертньо реабілітований. Науковий доробок педагога з кінця 20-х р. не перевидавався, не досліджений з позицій сучасної педагогіки.

Педагогічна думка періоду 1918–1939 рр. характеризувалась надзвичайною різноманітністю та часом непослідовністю. Цей період можна назвати періодом проб і помилок у вітчизняній педагогіці. У полі зору дослідників перебували не лише питання українізації школи й освіти, а й пошуки більш ефективних шляхів підвищення якості освіти. Значне місце у науковій творчості освітніх діячів займали проблеми розвитку педології та рефлексології, впровадження та використання у шкільному навчанні методу проєктів, комплексності навчання, проведення експериментальних психолого-педагогічних досліджень, створення принципово нових підручників для навчально-освітніх закладів.

ТЕМА 5

Педагогічна діяльність та погляди С. Чавдарова, Г. Костюка, І. Синиці, А. Бондаря, М. Ніжинського

Мета та предмет: ознайомити з основними тенденціями розвитку педагогіки радянського періоду, розкрити сутність діяльності С. Чавдарова та С. Литвина як істориків педагогіки; розглянути основні віхи педагогічної діяльності Г. Костюка, розкрити його здобутки як основоположника української психологічної школи; дати характеристику освітньої діяльності та поглядів І. Синиці на проблему педагогічної майстерності й такту; розкрити сутність історико-педагогічної діяльності М. Ніжинського як дослідника педагогічної спадщини А. Макаренка; висвітлити сутність педагогічних здобутків А. Бондаря в галузі вищої освіти; формувати уявлення про різноманітність педагогічних пошуків освітніх діячів радянського періоду та їх внесок у розвиток вітчизняної та світової педагогіки.

Терміни та основні категорії: методика викладання мови, історико-педагогічні дослідження, антирелігійне виховання, психологічна наука, конструктивні принципи психологічної науки, педагогічна майстерність, педагогічний такт, теорія колективу.

Питання теми

1. Життєвий і творчий шлях С. Чавдарова та С. Литвинова.
2. Психологічний доробок Г. Костюка, основні віхи його діяльності.
3. Розробка І. Синицею проблем педагогічної майстерності й такту.
4. Значення педагогічної спадщини С. Чавдарова для розвитку вітчизняної педагогічної теорії та практики.
5. Життєвий та творчий шлях М. Ніжинського та А. Бондаря, їх педагогічний доробок.

Інформаційний матеріал до теми

Це наша історія з усіма її поворотами долі, іноді напрямками хибними, а іноді тими, що відкривали нові й продуктивні наукові шляхи. Тому об'єктивно аналізуючи спадщину, мусимо це робити обережно, пам'ятаючи про ті складні часи, в яких довелося жити, так плідно працювати й багато зробити...

О. Сухомлинська

1. Життєвий і творчий шлях С. Чавдарова та С. Литвинова

➤ **Савва Христофорович Чавдаров** (1892–1962) – вчений та педагог, заслужений діяч науки УРСР. Народився у с. Бершалма Бендерського повіту Бессарабської губернії (нині Комрадський район Молдови) в сім'ї вчителя церковноприходської школи. Після закінчення історико-філософського факультету Київського університету (1917 р.) працював у школах Василькова та Київської області викладачем української, російської, латинської мов та суспільствознавства, керував семирічною школою, читав лекції з політекономії у торгово-промисловій школі.

Наступний період його діяльності пов'язаний з посадою інспектора сільських шкіл Київського окружного відділу народної освіти (1926–1929 рр.). У своїх перших статтях «Борьба за учебный год в деревне» і «Сельская трудовая школа Киевского округа за 10 лет» (1927 р.) С. Чавдаров розповідає про реформацію народної освіти за перше десятиліття радянської влади. Виступає перед вчителями шкіл та працівниками народної освіти.

У 1929 р. С. Х. Чавдаров працює старшим викладачем методики мови та педагогіки на факультеті соціального виховання. Після реорганізації та створення на його базі трьох інститутів: Інституту профтехосвіти, Фізико-математичного інституту та Інституту соціального виховання (1930 р.), С. Чавдаров працював заступником директора Інституту соціального виховання. З 1924 р. – професор Інституту соціального виховання, а після його реорганізації – викладач теорії та історії педагогіки. Одночасно веде плідну наукову роботу в Київській філії Науково-дослідного інституту

педагогіки, досліджує проблеми дидактики, удосконалення методів навчання.

Наступні роки С. Чавдаров керує відділом мови та літератури, а пізніше – відділом педагогіки, виконує обов'язки заступника директора з наукової роботи в Українському науково-дослідному інституті педагогіки.

С. Чавдаров – автор підручників української мови для 1–4 класів, які витримали біля 50 перевидань. Працюючи над удосконаленням методів викладання української мови в школах, він розробив загальні питання методики навчання української мови, методики викладання фонетики та граматики, навчання орфографії, пунктуації, методики розвитку мовлення учнів на уроках української мови. Ним було створено посібник для вчителів «Як викладати українську мову в початковій школі» (1934 р.), підготовлено монографію «Методика викладання української мови у початковій школі» (1937 р.).

У вересні 1939 р. С. Х. Чавдаров – професор Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, викладає методику української мови. У цьому ж році публікує статті з питань дидактики («Повторення», «Навчальний процес у радянській школі» та ін.).

Першим систематичним курсом методики української мови стала книга С. Чавдарова «Методика викладання української мови в середній школі» (1939 р.). У ній проаналізовано напрями викладання граматики, правопису, подано рекомендації щодо використання різноманітних методів викладання залежно від характеру матеріалу, рівня підготовки учнів, мети уроку.

За редакцією С. Х. Чавдарова вперше українською мовою було видано підручник «Педагогіка» (1940 р.) для педагогічних інститутів.

У період II світової війни С. Чавдаров завідував кафедрою педагогіки Сухумського державного педагогічного інституту Грузинської РСР. Повернувшись до Києва у 1943 р., він працює заступником директора Українського науково-дослідного інституту педагогіки, в 1945–1956 рр. – директором Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР, майже 20 років (1944–1962 рр.) керував кафедрою педагогіки Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

За 50 років педагогічної діяльності С. Х. Чавдаров пройшов шлях від рядового вчителя до знаного вченого і зробив вагомий внесок у розробку актуальних педагогічних проблем. Він є автором близько 200 наукових праць, у тому числі досліджень з історії педагогічної думки в Україні, підручників з педагогіки, методичних посібників.

Значне місце в спадщині С. Х. Чавдарова займають дослідження педагогічних поглядів Г. Сковороди, К. Ушинського, Т. Шевченка, І. Франка, А. Макаренка. Його праця «Педагогічні ідеї Тараса Григоровича Шевченка» (1953 р.) – перше дослідження спадщини українського Кобзаря. У книжці зроблено аналіз «Букваря южно-руського» Т. Шевченка, висвітлено педагогічні ідеї митця, погляди на роль сім'ї, зокрема жінки-матері, у вихованні дітей, на громадське та моральне виховання, народну освіту тощо.

Спільно з професором Г. Костюком С. Чавдаров вперше в Україні підготував видання педагогічних творів К. Ушинського українською мовою.

➤ **Степан Андрійович Литвинов** (1898–1982) – відомий вчений-педагог, доктор педагогічних наук, професор, заслужений працівник вищої школи УРСР. Народився в с. Чурсино Корочарського повіту Курської губернії в сім'ї залізничника. Після закінчення Казанської вчительської семінарії (1916 р.) працював учителем двокласної початкової школи на ст. Синельникове, а з 1919 по 1922 р. – у школі-семилітці смт Люботин Південної залізниці.

Після закінчення факультету соціального виховання Харківського інституту народної освіти (1926 р.), аспірантури Українського НДІ педагогіки в Харкові (1929 р.) С. Литвинов працює асистентом, викладачем, завідувачем кафедри педагогіки, заступником директора з навчально-наукової частини Харківського інституту народної освіти.

У 1928–1931 рр. С. Литвинов публікує свої праці («Антирождественская работа юных безбожников», «Юный безбожник против религиозных предрассудков», «Группа юных безбожников», «Антирелигиозное воспитание наших малышей», «Работа юных воинствующих безбожников»), в яких виступає з викриттям сутності сектантства, релігійних забобонів.

Зустрічі С. Литвинова з А. Макаренком суттєво вплинули на формування поглядів педагога.

З 1939 р. С. Литвинов – доцент кафедри педагогіки та заступник директора Київського педагогічного інституту ім. О. М. Горького, бере участь у підготовці підручника «Педагогіка» (1940 р.). У роки II світової війни – інспектор Ірлінського районного відділу народної освіти Алма-Атинської області Казахської РСР. Після звільнення України – викладач, потім заступник директора Київського педагогічного інституту ім. О. М. Горького. З 1951 р. С. Литвинов завідує кафедрою спеціальної педагогіки, а в 1956–1968 рр. – кафедрою загальної педагогіки.

Більше 50 років С. А. Литвинов присвятив викладанню курсу історії педагогіки в педагогічних інститутах республіки. Йому належить більше 200 наукових праць з теорії та історії педагогіки. Він брав участь у підготовці монографії «Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР. 1917–1967 рр.». За його редакцією вийшла «Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки» (1959 р.). Він досліджував питання організації і методики виховної роботи в школі-інтернаті. Під керівництвом С. Литвинова підготовлено посібник «Методика виховної роботи в школі» (1963 р.) для студентів та викладачів педагогічних інститутів, учителів та вихователів шкіл-інтернатів.

2. Психологічний доробок Г. Костюка, основні віхи його діяльності.

Григорій Силович Костюк (1899–1982) – один з основоположників і керівників протягом багатьох років української психологічної школи, дійсний член АПН СРСР, професор, доктор психологічних наук, заслужений діяч науки Української РСР. Народився в с. Могильному (нині Гайворівський р-н Кіровоградської обл.) у родині селянина. Освіту отримав у Київській колегії ім. Павла Галагана (1919 р.) і в Київському вищому інституті народної освіти (1923 р.). З 1919 р. працював учителем у рідному селі, з 1922 р. – вчителем, а потім директором Київської трудової школи № 61 ім. І. Франка (в той час дослідної школи Народного комісаріату освіти Української РСР). У 1928 р. без відриву від роботи в школі закінчив аспірантуру і в 1929 р. захистив дисертацію.

З 1930 р. Г. С. Костюк завідує кафедрою психології Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького й одночасно відділом психології Українського науково-дослідного інституту педагогіки Міністерства освіти УРСР. У роки II світової війни – професор Сталінградського педагогічного інституту, а потім Кзил-Ординського університету.

Наприкінці 1943 р. Г. Костюк повертається до Києва, керує кафедрою психології педагогічного інституту, веде дослідницьку роботу в НДІ педагогіки. З жовтня 1945 р. він очолює створений ним Науково-дослідний інститут психології Міністерства освіти Української РСР, працює на цій посаді 27 років.

У жовтні 1972 р. переходить лише на наукову роботу: керує лабораторією психології мислення молодших школярів НДІ загальної та педагогічної психології АПН РСР при Інституті психології УРСР.

Г. Костюку належить розробка багатьох методологічних і теоретичних питань психологічної науки. Вже у 20-х роках досліджує ті конструктивні теоретичні принципи побудови радянської психології, що й П. Блонський, К. Корнилов, Л. Виготський, С. Рубінштейн та ін. Підручник «Психологія» (1939 р.) для студентів педагогічних інститутів, підготовлений під його керівництвом, є першим вузівським підручником з психології українською мовою і витримав багато видань. Протягом більш, ніж 50 років Г. Костюк очолював дослідження головних напрямів психологічної науки в республіці. Виключним був його внесок в історію психології. В 1952–1959 рр. за його редакцією вийшло чотири томи «Нарисів з історії вітчизняної психології», де проаналізовано психологічні ідеї М. Ломоносова, Г. Сковороди, К. Ушинського, І. Сеченова, М. Ланге, Т. Шевченка, І. Франка та ін., прослідковано російсько-українські психологічні зв'язки в XVII – XX ст.

Вагомий внесок Г. Костюк зробив у дитячу та педагогічну психологію. Його праці з проблем співвідношення навчання, виховання та розвитку дитини отримали світове визнання.

Після війни Г. Костюк займається головним чином питаннями ролі навчання і виховання в психічному розвитку особистості. У 60-і роки виходять його фундаментальні праці з цієї проблеми: «Розвиток і виховання» (1967 р.), «Навчання і розвиток особистості» (1968 р.), «Принцип розвитку в психології» (1969 р.).

Г. Костюк залишив після себе 300 наукових робіт. Протягом багатьох десятиріч він керував підготовкою молодих вчених та вчителів. Сотні психологів та тисячі педагогів вважають його своїм учителем.

3. Розробка І. Синицею проблем педагогічної майстерності та педагогічного такту.

Іван Омелянович Синиця (1910–1976) – психолог і педагог, доктор психологічних наук, автор книг про психологію мовлення і педагогічну майстерність. Народився в с. Корделівка Калинівського р-ну Вінницької обл., в сім'ї селянина-бідняка. У 1926 р. почав працювати вчителем. Закінчив Вінницький інститут соціального виховання (1928–1932 рр.), потім Київський педагогічний інститут (1937–1938 рр.), викладав українську мову й літературу в с. Литки Київської обл. У роки II світової війни перебував у діючій армії, у післявоєнні роки працював заступником директора з навчальної роботи середньої школи № 2 Києва та інспектором відділу народної освіти, з 1951 р. – в Науково-дослідному інституті психології Міністерства освіти Української РСР. З 1955 р. керував відділом педагогічної психології (пізніше – лабораторією) психології навчання.

У 1954 р. І. Синиця захистив кандидатську дисертацію з проблем психології засвоєння лексики п'ятикласниками, в 1968 р. – докторську дисертацію з психології письмового мовлення учнів. І. Синиці належить біля 200 наукових праць, у тому числі 12 книг та брошур. Настільними книгами вчителів-словесників стали його книги «Психологія письмового мовлення учнів V–VIII класів» (1965 р.) і «Психологія усного мовлення учнів IV–VIII класів» (1974 р.). Новим у розробці цих питань було твердження, що культура писемного та усного мовлення потребує гармонійного поєднання навчальної та виховної роботи. Як і Василь Сухомлинський, Іван Синиця виступав за творчий початок в оволодінні літературною мовою, заохочував самостійні літературні спроби школярів.

Великою популярністю серед учителів, працівників народної освіти користувалися книги І. Синиці про педагогічний такт. Цьому сприяли як багаторічні особисті спостереження автора –

колишнього вчителя, так і літературні переваги книг. Кожний розділ книги являє собою закінчену педагогічну новелу. Тут можна відзначити такі його твори, як «Про педагогічний такт учителя» (1963, 1969 рр.), «З чого починається педагогічна майстерність» (1972 р.), «Про такт та майстерність» (1976 р.), «Педагогічний такт та майстерність учителя» (1981, 1983, 1987 рр.).

4. Життєвий та творчий шлях М. Ніжинського та А. Бондаря, їх педагогічний доробок.

➤ **Микола Павлович Ніжинський** (1905–1985) – педагог, професор, автор досліджень з теорії та історії педагогіки, актуальних питань виховання. Народився у 1905 р. в с. Полева-Лосіївка (Вінницька обл.). Закінчив фізико-математичний факультет Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького (1938 р.). Працював учителем фізики в середній школі, керував районним відділом народної освіти. Брав участь у II світовій війні. У 1949–1953 рр. – заступник директора НДІ педагогіки УРСР і одночасно доцент кафедри педагогіки Київського педагогічного інституту іноземних мов. Займався дослідженням педагогічної спадщини А. Макаренка, брав участь у створенні Меморіального музею А. Макаренка в Крюкові Полтавської обл.

У 50-і роки XX ст. вийшли його праці «Большевики України в боротьбі за культурну революцію» (історичний нарис), «А. М. Горький и А. С. Макаренко», «О некоторых вопросах подготовки учащихся сельской школы к практической деятельности», «О коллективах педагогов и учащихся». Його дослідження проблеми організації трудового виховання школярів, зміцнення зв'язку навчання і виховання з життям, залучення молоді до соціального життя отримали визнання. У роботі «Коллектив и личность» він розглядає важливі питання педагогічної майстерності, аналізує передовий педагогічний досвід.

Центральне місце в науковій діяльності М. Ніжинського займають дослідження спадщини А. Макаренка. Його праці «Жизнь и педагогическая деятельность А. С. Макаренко. Творческий путь», «А. С. Макаренко и современная школа», «А. С. Макаренко и педагогика школы» адресовані вчителям, керівникам шкіл, працівникам органів народної освіти, широкій педагогічній громадськості.

➤ **Андрій Данилович Бондар** (1913–1983) – педагог, доктор педагогічних наук, професор. Народився в с. Степанівка Драбівського р-ну (нині Черкаська обл.) у селянській родині. Після закінчення Кременчуцького педучилища працював учителем, завучем, директором школи. Учасник Великої Вітчизняної війни. У 1954-1955 рр. – директор Центрального інституту підвищення кваліфікації керівних працівників народної освіти УРСР. З 1955 р. – старший науковий співробітник, завідувач відділу, заступник директора НДІ, педагогіки УРСР, доцент, професор Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Протягом багатьох років – один з керівників колективу дослідників Української РСР та ЧРСР, які працювали над проблемою «Школа, сім'я і громадськість». Очолював Київський міський відділ Педагогічної громади УРСР.

А. Бондар – автор більше 150 наукових праць, які присвячено в основному дослідженням питань теорії та історії розвитку суспільного виховання. У роботі «Розвиток суспільного виховання в Українській РСР» проаналізував досвід загального навчання, політехнічної освіти, форм та методів виховної роботи, діяльності органів народної освіти республіки. В його дослідженні «Вихователь групи продовженого дня» відображено найбільш важливі аспекти діяльності вихователя, подані рекомендації, що спираються на ретельне вивчення передового досвіду. У посібнику «Педагогічна практика студентів» А. Бондар висвітлює не лише теоретичні питання підготовки студентів, а й проблеми практичної підготовки молоді до роботи в школах, проблеми змісту й методики організації педагогічної практики.

Одним із перших А. Бондар почав розробляти основи відбору змісту вищої освіти, займався проблемами підготовки вузівських лекцій, організації самостійної роботи студентів.

Історичний шлях становлення педагогіки як науки свідчить про те, що її розвиток визначався об'єктивними соціально-економічними потребами суспільства в підготовці підрастаючих поколінь до життя. На етапі розвитку радянського суспільства динамізм педагогічних інтересів і прагнень представників вітчизняної педагогіки був широким

та різноплановим, однак він все ж обмежувався вимогами «морального кодексу будівника комунізму», що суттєво звужувало коло наукових інтересів вчених радянського періоду.

Тема 6

Освітня діяльність і педагогічні погляди В. Сухомлинського

Мета та предмет: дати загальну характеристику педагогічної системи В. Сухомлинського, розкрити її гуманістичні засади; розкрити сутність питань розумового виховання, шляхи активізації розумової діяльності учнів); дати уявлення про єдність морального, трудового, естетичного виховання (завдання, шляхи, форми й методи, основні положення Програми моральної культури учнів Павлівської середньої школи); розкрити сутність родинно-шкільного виховання за В. Сухомлинським, проблеми сімейного виховання (на основі аналізу праць «Павлівська середня школа», «Батьківська педагогіка»); розкрити зміст, форми та методи діяльності Павлівської школи як практичного втілення теоретико-педагогічних ідей В. Сухомлинського; формувати усвідомлення значущості освітнього діяча для розвитку вітчизняної та світової педагогічної думки.

Терміни та основні категорії: народні традиції, гуманізм, урок на природі, громадянськість, самоствердження, культ книги, матері, Батьківщини, праці, природи, оптимістична гіпотеза, педагогічне прогнозування, «вузли знань», спецорганізація розумової діяльності, родинно-шкільне виховання.

Питання теми

1. Загальна характеристика педагогічної системи В. Сухомлинського. Мета виховання та його принципи.
2. Питання розумового виховання.
3. Єдність морального, трудового та естетичного виховання у педагогічній спадщині В. Сухомлинського.
4. Сутність родинно-шкільного виховання.
5. Роль вчителя та вимоги до його особистості.

Інформаційний матеріал до теми

У справжнього вчителя – найважче і найрадісніше життя, трепетно хвилююча і болісно складна творчість, незбагненно тонкі і вічно вдосконалювані інструменти, якими він діє на людську душу.

В. Сухомлинський

1. Загальна характеристика педагогічної системи В. Сухомлинського. Мета виховання та його принципи.

Сухомлинський Василь Олександрович (1918–1970) – видатний український педагог ХХ ст. Це глибокий знавець і вдумливий дослідник дитячої думки, високообдарований вихователь із самобутнім творчим почерком.

Народився Василь Олександрович 23 вересня 1918 р. в с. Василівка Онуфрієвського р-ну Кіровоградської області. Навчався у Василівській 7-річці. У 1934 р. вступив на підготовчі курси Кременчуцького учительського інституту, того ж року став студентом філологічного факультету цього ж інституту. З причини хвороби у 1935 р. він припинив навчання. 17-річним юнаком В. Сухомлинський розпочав практичну педагогічну роботу. Працює вчителем української мови і літератури, одночасно заочно навчається у Полтавському педагогічному інституті, який закінчив у 1936 р. З 1938 р. і до початку II світової війни В. Сухомлинський працював в Онуфріївській середній школі. В роки війни був політруком роти у діючій армії. У зв'язку з тяжким пораненням у 1942 р. був демобілізований, почав

працювати директором Увинської середньої школи Удмуртської АРСР. Після визволення України від фашистських загарбників він повертається на Батьківщину. В 1944 р. був призначений завідувачем Онуфріївського райвно Кіровоградської області. У 1948 р. стає директором Павлиської середньої школи. Цією школою він керував протягом 23 років, до кінця свого життя.

Школа була для нього своєрідною педагогічною лабораторією. У 1955 р. сільський учитель В. О. Сухомлинський успішно захистив у Київському університеті кандидатську дисертацію «Директор школи – керівник навчально-виховної роботи». Через рік вийшла його монографічна робота «Виховання колективізму у школярів». У 50-ті роки виходять такі фундаментальні праці В. Сухомлинського: «Педагогічний колектив середньої школи», «Виховання радянського патріотизму у школярів», «Виховання комуністичного ставлення до праці».

У 60-ті роки В. Сухомлинський написав свої найкращі книги: «Духовний світ школяра», «Праця і моральне виховання», «Моральний ідеал молодого покоління», «Павлиська середня школа», «Серце віддаю дітям». Останньою публікацією педагога була стаття «Слово до учнів». Після його смерті вийшли праці: «Народження громадянина», «Мудра влада колективу», «Розмова з молодим директором школи», «Як виховати справжню людину» та ін.

Помер В. О. Сухомлинський 2 вересня 1970 р. Праця педагога відмічена багатьма урядовими нагородами. В. Сухомлинський – кандидат педагогічних наук, Герой Соціалістичної праці, Заслужений вчитель України. Він автор 36 монографічних праць і брошур, більше 600 статей на різноманітні педагогічні теми, біля 1200 художніх творів для дітей.

Багатим джерелом творчості В. Сухомлинського була народна педагогічна творчість, кращі виховні традиції народних мас. Він писав, що народ є живим і вічним джерелом педагогічної мудрості. Якби не було постійного духовного спілкування з людьми,

Справжня гуманність означає, перш за все, справедливість.

В. Сухомлинський

Все велике у світі, все прекрасне це плід розуму людини.

В. Сухомлинський

не можна б було навчати й виховувати підростаюче покоління. Народ бережно зберігає і передає від покоління до покоління найцінніше духовне багатство – працелюбність, майстерність, захоплення громадсько-корисними справами. Це багатство повинно бути опорою сімейно – шкільного виховання. Прогресивна народна педагогіка надихала В. Сухомлинського на пропаганду і реалізацію ідей виховання у дітей та молоді любові до вітчизни, глибокої шани до батьків та рідних, поваги до старших, сердечної чуйності до трудячої людини, готовності надати допомогу людині в її біді, добросовісного ставлення до праці, старанності, винахідливості, трудової майстерності, бережного ставлення до природи, її багатств, патріотичних почуттів у повсякденній діяльності та поведінці. Високо оцінював В. Сухомлинський в народній педагогіці традиції мудрої любові батьків, гуманного підходу до дітей, використання у навчанні і вихованні багатств рідної мови, підпорядкування книжкових знань реальним потребам трудового життя, загартування дитячого організму народними засобами фізвиховання.

Поважайте дитяче бажання бути хорошим, бережіть його як найтонший рух людської душі, не зловживайте своєю владою, не перетворюйте мудрості батьківської влади в деспотичне самодурство.

В. Сухомлинський

Всю систему своїх педагогічних поглядів В. Сухомлинський об'єднав навколо питання виховання такої якості людини, як **громадянськість** (ідейні переконання, мораль, соціальна активність, патріотизм, інтернаціоналізм, колективізм, гуманізм, працелюб-

ність, почуття обов'язку, честі й відповідальності перед народом, почуття доброти і творення добра людям).

Виховним ідеалом педагога була всебічно і гармонійно розвинена особистість, активний учасник суспільного прогресу. Всебічний і гармонійний розвиток В. Сухомлинський розглядав як єдність праці, духовного багатства всіх сфер діяльності людини, моральної чистоти її поведінки, взаємовідносин з людьми, фізичної досконалості, багатства естетичних запитів та смаків, різноманітних суспільних і особистих інтересів. В. Сухомлинський вказував, що гармонійний розвиток означає, по-перше, що людина розкривається як творець у сфері матеріального виробництва

і духовного життя суспільства, по-друге, як споживач матеріальних і духовних благ, по-третє, як моральна і культурна особистість, як цінитель і бережливий скарбник культурних цінностей, створених людством, по-четверте, як активний суспільний діяч, громадянин і в кінці, як творець нової сім'ї, побудованої на високій моральній основі.

Основні положення виховної системи В. Сухомлинського:

1. Першою школою громадянськості, праці, ідейних і морально-естетичних стосунків повинно бути життя учнівського колективу.

2. Дитина повинна знаходити радість у праці, у збагаченні своїх знань, у створенні матеріальних і духовних цінностей для людини, для суспільства.

3. Зв'язок школи з життям.

4. Зв'язок розумового і морального виховання школярів.

5. Забезпечення єдності моральної свідомості і поведінки.

6. Постійне духовне спілкування вчителя і учнів.

7. Постійний зв'язок школи і сім'ї.

8. Єдність праці й інтелектуального життя (творчість, дослідження, застосування досягнень науки і техніки, відкриття, пошуки).

9. Індивідуальна робота з дітьми, які мають нахили до інтелектуальної діяльності.

10. Педагогічне керівництво самовихованням, самопізнанням і самоутвердженням дитини.

11. Збереження єдності й цілісності виховного процесу.

12. Виховання почуттів, емоційної чутливості та ставлення до оточуючого світу.

13. Врахування особливостей віку, внутрішніх духовних сил дитини.

14. Створення умов для розвитку людської індивідуальності.

15. Утворення єдиного колективу учнів і педагогів.

16. Організація колективних зв'язків і стосунків.

17. Виховання правдою.

Важливо, щоб дитина не лише побачила оточуючий світ таким, який він є, але й прагнула зробити його краще.

В. Сухомлинський

18. Виховання героїкою народу.

19. Утвердження культу книги, матері, Батьківщини, праці, природи.

20. Оптимістична гіпотеза в процесі виховання, опора на позитивне.

21. Педагогічне прогнозування.

2. Питання розумового виховання.

За В. Сухомлинським, розумове виховання передбачає набуття знань, формування наукового світогляду, розвиток пізнавальних і творчих здібностей, вироблення культури розумової праці, виховання інтересу і потреби в розумовій діяльності, в постійному збагаченні науковими знаннями, в застосуванні їх на практиці. Але знання будуть фактором розумового виховання лише за умови, коли вони стануть переконаннями особистості, її духовним багатством, якщо будуть позначатися на ідейній спрямованості людини, на результаті її діяльності, на її суспільній активності та інтересах.

Головна мета розумового виховання – розумовий розвиток: «...без розумового розвитку, без гнучкої, живої думки неможливе розумове виховання», – зазначав В. Сухомлинський.

З метою забезпечення розумового розвитку павлівські педагоги виходили з таких **принципів**: поєднання практичної роботи учнів з первісним сприйняттям знань, з їх поглибленням, розвитком, застосування знань у різних ситуаціях з метою їх удосконалення, виявлення, перевірки, обміну; поступовість процесу оволодіння знаннями. В. Сухомлинський вказував, що перш, ніж навчити дітей запам'ятовувати, їх потрібно навчити думати, мислити, аналізувати. Педагогічний колектив Павлівської школи багато зусиль прикладав до того, щоб перші враження, перші думки дітей про причину, наслідок, розвиток якогось явища завжди ґрунтувались на особистих спостереженнях.

Успіх розв'язання проблеми розумового розвитку учнів залежить від багатства і різноманітності інтелектуального життя учителя, його уміння захопити учнів своєю жадобою пізнання. В. Сухомлинський здійснював на практиці класичне правило Арістотеля: «Мислення починається із питання, із здивування».

Згідно цього правила виклад нового матеріалу розпочинається з відкриття суті явища таким чином, щоб викликати в учнів питання, здивування: чому так відбувається? В. Сухомлинський викликав у учнів потребу ставити питання, відповідати на питання. Успіх розумового виховання педагог пов'язував з так званими «**вузлами знань**», на які при викладі матеріалу учитель повинен звертати особливу увагу учнів. Виключну роль відіграє і праця, але не всяка, а перш за все складна, творча, яка вимагає тонкого уміння і майстерності, вдумливого аналізу, встановлення причинно-наслідкових зв'язків та закономірностей.

Успіху розумового виховання сприяють позаурочні заняття, читання учнями науково-популярної літератури, науково-предметні гуртки, домашня робота, спрямована на накопичення фактів пізнання, питань, роздумів; дослідницькі гуртки, конструювання і моделювання.

Важливими елементами розумового виховання є: праця, дослідження, експеримент, самостійне вивчення явищ, вивчення літературних джерел, різні досліди й дослідження.

Хто намагається розібратися в хорошому й поганому на своїх уроках, у своїх стосунках з вихованцями, той вже досягнув половини успіху.
В. Сухомлинський

Людина зветься над світом усного живого насамперед тому, що горе інших стало її особистим горем.

В. Сухомлинський

Шляхи активізації розумової діяльності: самодисципліна, формування пізнавальних мотивів, спецорганізація розумової діяльності на уроці й поза уроком, творчі завдання, елементи дослідження, навчання прийомам мислительної діяльності. Говорячи про ідеальну людину, В. Сухомлинський вважав, що цій людині в числі інших якостей повинні бути притаманні інтелектуальне багатство, творчий розум, прагнення жити в світі думок, постійне бажання збагачувати і розвивати свій розум.

На переконливих прикладах В. Сухомлинський показав, що успіх повноцінного розумового виховання залежить від таких факторів: інтелектуальне багатство життя школи; духовне багатство учителя, його ерудиція, світогляд, культура; зміст навчальних

програм і характер методів навчання; організація розумової праці на уроці та вдома.

Учень розумово виховується і тоді, коли його оточує атмосфера різноманітних інтелектуальних інтересів і запитів, коли його спілкування з оточуючими насичене живою, допитливою думкою, постійними творчими пошуками, коли по відношенню до знань він займає дійову, активну позицію. Тільки за цих умов навчання, пізнання дає учню глибокі почуття радості, задоволення, схвильованості, емоційної піднесеності.

3. Єдність морального, трудового та естетичного виховання у педагогічній спадщині В. Сухомлинського.

Розкриваючи зміст морального виховання, В. Сухомлинський із багатого спектру моральних якостей виділив людяність, доброту, чуйність, співпереживання, готовність прийти людині на допомогу. Спеціальними темами, на які педагоги звертали увагу, були: виховання любові, поваги і доброти по відношенню до батьків, сім'ї, перш за все до матері. В. Сухомлинський писав, що справжньою школою людяності є сім'я, ставлення до батьків, дідуся, бабусі, братів, сестер. Названа тема була центральною у виховній практиці педагога.

Школа – не комора знань, а світоч розуму. Усі діти не можуть мати однакові здібності. І найважливіше завдання школи – виховання здібностей.

В. Сухомлинський

Другою темою була тема позитивного прикладу у розв'язанні завдань морального виховання. В. Сухомлинський розкривав перед учнями галерею яскравих образів, які втілювали гуманізм, доброту, справжню громадянськість. Педагог розробив програму моральних якостей особистості нашого суспільства. Вузловою, системотворчою якістю у цій програмі виступали потреба робити людям добро, працювати на загальне благо і в цьому знаходити щастя, моральний смисл свого життя. В. Сухомлинський був переконаний, що для пробудження у дитини добрих почуттів до людей, потрібно включити її в діяльне піклування про них.

Одне з центральних місць у моральному вихованні педагог відводив формуванню правдивості, принциповості,

Учать слова, але захоплюють приклади.

В. Сухомлинський

прагнення відстоювати правду, домагатися її торжества, проявляючи при цьому наполегливість. В. Сухомлинський прагнув наповнити усе життя школи духом правдивості, чесності, непримирності до зла, неправди, обману, фальші, оковамилювання. Педагог вчив дітей пізнавати світ серцем, відчувати завжди той стан, у якому знаходиться людина. Він глибоко розумів, що саме важке у вихованні – це навчити дитину відчувати. Дитина, яка вмів відчувати іншу людину, стає людянішою, добрішою. Моральне виховання у Павлівській школі передбачало вплив на свідомість, волю і почуття людини. В. Сухомлинський не випускав із поля зору морального ідеалу особистості, формування громадянських поглядів, переконань, моральної позиції, моральної культури, емоційності, моральної дієвості та активності.

Один з провідних принципів В. Сухомлинського – ніякого насильства над дитиною. Діяльність школярів повинна ґрунтуватися на інтересах, зацікавленості, бажаннях, прагненнях до діяльності. Всі діти повинні проходити школу людяності, школу доброти.

Практика морального виховання Павлівської школи передбачала такі його **шляхи, форми і методи:**

1. Ознайомлення учнів з азбукою моралі, простими правилами людського співжиття.
2. Проведення дискусій, диспутів, обговорень, бесід на моральні теми.
3. Вивчення учнями етичних понять, принципів та норм.
4. Шліфування і полірування людських вчинків, розкриття їх причин, аналіз та оцінка.
5. Розкриття суті етичних понять (обов'язок, гідність, честь, совість, скромність, стійкість, мужність, любов до Батьківщини, справедливість, ідейність).
6. Ознайомлення з оточуючим світом, використання позитивних прикладів.
7. Мандрівки в минуле рідного краю, використання героїки свого народу.

Любити людство легше, ніж робити добро рідній матері.

В. Сухомлинський

8. Навчання умінню творити добро.
9. Проведення свят матері.
10. Надання допомоги самотнім, старим жінкам, які втратили синів.
11. Організація праці з моральним змістом («материнське дерево», «яблуні батька, дідуся, бабусі»).
12. Навчання культурі спілкування.
13. Підготовка учнів до виконання місії батька і матері.
14. Організація самовиховання.
15. Розробка програми виховання моральної культури учнів.

Дати дітям радість праці, радість успіху у навчанні, збудити в їхніх серцях почуття гордості, власної гідності – це перша заповідь виховання. У наших школах не повинно бути нещасливих дітей, душу яких гнітить думка, що вони ні на що не здібні. Успіх у навчанні – єдине джерело внутрішніх сил дитини, які породжують енергію для переборення труднощів, бажання вчитися.

В. Сухомлинський

з навчання. Працею для школяра є думка, пізнання світу, добування знань, формування поглядів і переконань. Яке ставлення до розумової праці, таке ставлення і до праці фізичної. Навчання стає працею, якщо в ньому є ознаки праці: мета, зусилля, результат.

В. Сухомлинський був прихильником раннього включення дітей у працю. Молодші школярі садили дерева, вирощували квіти, працювали в теплиці, на ділянці, заготовляли місцеві добрива. Підлітки працювали в майстернях, допомагали колгоспу. Старші школярі керували трактором, машиною, косили сіно, працювали в учнівських бригадах, вирощували хліб. В. Сухомлинський рекомендував використовувати різноманітні види праці. Він вважав, що в праці повинні поєднуватися зусилля рук і думки. Праця має сенс у тому випадку, якщо в ній бере участь розум дитини і якщо в ній приховані великі виховні можливості. Система трудового

виховання В. Сухомлинського ґрунтується на принципі поєднання навчання з продуктивною працею.

Педагог дотримувався таких **основ в організації трудового виховання**:

1. Єдність трудового виховання та інтелектуального, розумового, естетичного, фізичного розвитку.
2. Розкриття і розвиток індивідуальності в праці.
3. Висока моральність і суспільно-корисна направленість праці.
4. Раннє включення учнів у різноманітні види трудової діяльності.
5. Постійність і неперервність праці.
6. Творчий характер праці.
7. Наступність змісту трудової діяльності, умінь і навичок учнів.
8. Посильність трудової діяльності. Праця – це обов'язок людини перед собою і суспільством, відчуття повноти духовного життя. Праця – це основа всебічного розвитку особистості. Педагоги постійно повинні виховувати у дитини органічну потребу працювати.

Важливим елементом формування особистості В. Сухомлинський вважав естетичне виховання. Людина стає людиною і завдяки тому, що навчилася цінувати й творити прекрасне. Школа повинна вчити школярів жити в світі прекрасного, відчувати, розуміти, цінувати й творити красу, формувати потребу в прекрасному. Естетичне виховання охоплює всі сторони особистості.

У Павлівській школі естетичне виховання включало всі його джерела: природу, мистецтво, суспільство. Під час екскурсії в природу

- *Пам'ятай, що у світі є речі ні з чим не порівняні, не співставлені. Це перш за все Батьківщина, земля, яка вигодувала і виростила тебе, дала тобі життя.*
- *Пам'ятай, що ти живеш серед людей. Тобто ти є не те, що ти сам про себе думаєш, а те, що думають про тебе люди.*
- *Роблячи добро людям, ти набуваєш безцінний скарб.*
- *Вчися робити те, що захоплює тебе в іншій людині, і ніколи не роби того, що ти ненавидиш, зневажаєш в інших.*

В. Сухомлинський

діти вчилися пізнавати її красу, виражати її за допомогою слова, музики, малюнка. Важливим засобом естетичного виховання була казка, за допомогою якої дитина пізнавала світ не тільки розумом, а й серцем, вчилася розуміти красу людських вчинків, стосунків, красу слова.

Важливе місце В. Сухомлинський відводив формуванню потреби відчувати красу, зокрема в людині, в її праці, стосунках, вчинках. Вихованець повинен не тільки відчувати та розуміти прекрасне. Основне завдання – навчити дітей творити красу. В Павлівській школі з цією метою учні прикрашали природу (виросували дерева, квіти, окультурювали пустирі, здійснювали природоохоронну роботу). Діти самі складали казки, писали твори. Школярів залучали до музичної і образотворчої діяльності, до творчої праці. Пропагувались красиві вчинки і стосунки, благородні почуття і помисли.

Творити красу в собі і для людей – основний сенс естетичного виховання для В. Сухомлинського.

4. **Сутність родинно-шкільного виховання.**

В. Сухомлинський у своїй педагогічній практиці ніколи не відривав шкільне виховання від сімейного, розглядав їх в органічній єдності. Не випадково у його працях зустрічається поняття «**шкільно-сімейне виховання**». Педагог зазначав, що без повної, правдивої характеристики сімейних обставин незрозумілою була направленість всієї системи виховної роботи. Він глибоко вивчав і аналізував сім'ї своїх учнів. Про це свідчить загальна характеристика сімей учнів Павлівської середньої школи.

У 1964-1965 навчальному році у школі навчалось 640 учнів: дітей колгоспників – 55 відсотків, робітників – 44 відсотки, у 546 батьків були радіоприймачі, у 216 – телевізори. Батьки виписували в цьому році 2440 газет і 832 журнали. Із 560 сімей 546 мали домашні бібліотеки, де налічувалось 128830 книг. Далі В. Сухомлинський аналізує рівень освіти батьків. Якщо в 1939 р. серед батьків нараховувалось тільки 8,5 відсотків з вищою, середньою і неповною середньою освітою, то в 1964 р. таких було вже 72 відсотки. Давалась характеристика рівня освіти дідусів і бабусь, відвідування ними сільської та шкільної бібліотек, трудової

діяльності батьків. Такі дані потрібні були школі для врахування специфічних сімейних умов з метою досягнення високої якості, ефективності, віддачі та результативності виховання учнів.

Вдумливого педагога цікавили не тільки загальні дані про сім'ю. Він спостерігав за конкретними процесами сімейної педагогіки, якою керувалися батьки. Діти і батьки з їх стосунками, з їх радощами і печаллями входили в життя директора школи, залишали в ньому глибокий слід. В. Сухомлинський займався різноманітними проблемами сімейного виховання. Серед них – роль сім'ї і сімейного виховання у житті дитини, у формуванні її як особистості. Педагог добре усвідомлював той великий і могутній

Якщо люди говорять погане про твоїх дітей – це значить, вони говорять погане про тебе.

В. Сухомлинський

Дитина – дзеркало родини; як у краплі води відбивається сонце, так у дітях відбивається моральна чистота матері й батька.

В. Сухомлинський

позитивний вплив, який здійснює сім'я на дитину. Сім'я – це справжня школа виховання сердечності, душевності, доброзичливості. Це начало всіх начал, той виховний інститут, де закладаються основи всебічного розвитку особистості.

У роботі «Павлівська середня школа» В. Сухомлинський пише, що сім'я – це перша школа інтелектуального, морального, естетичного і фізичного виховання, що батько й мати, старші браття і сестри, дідусь і бабуся є першими вихователями дітей і залишаються ними, коли їх вихованці пішли в школу. Важкі долі своїх дітей В. Сухомлинський пов'язував з пороками батьків, злом сімейного життя, холодом сім'ї, «який наморожує бездуховність дитини». Влада сім'ї безмежна. І не враховувати цю владу не можна; потрібно вдумливо і серйозно ставитися до сімейних впливів на дитину. В. Сухомлинський іноді доходив до апофеозу сім'ї і сімейного виховання, висловлюючи переконання в тому, що функції школи завжди будуть зводитися до перевиховання, якщо не враховувати потаємні сили сім'ї, які народжують людську красу.

Зазначене вище не принижує значення школи, але в повній мірі замінити сім'ю школа не в силі, оскільки ніщо не може

компенсувати любов і ласку, які пізнаються тільки в родині. Дитина повинна бути більше в сім'ї, проявляти піклування про своїх батьків, дідуся і бабусю, молодших братів і сестер. У здоровій сім'ї, де є три покоління, найбільш успішно виникають, закріплюються і передаються моральні цінності. Перекоаний у цьому, В. Сухомлинський виступав проти перебільшення ролі шкіл-інтернатів, які нібито здатні замінити сім'ю.

Сім'я – це джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави. На моральному здоров'ї сім'ї будується педагогічна мудрість школи. Чудові діти виростають у тих сім'ях, де батько і мати по-справжньому люблять один одного і водночас люблять і поважають людей.

В. Сухомлинський

Критично він ставився і до прагнення окремих керівників охопити в обов'язковому порядку всіх дітей групами продовженого дня. На думку педагога, вплив сім'ї на особистість не має тимчасових кордонів: він продовжується протягом усього життя людини. В. Сухомлинський

важав, що головні основи виховання закладаються у ранньому дитинстві. Правильний педагогічний вплив у цей період має вирішальне значення. В дитинстві закладається людський корінь, жодної людської деталі природа не відшліфовує – вона тільки закладає, а виховують батьки, педагоги, суспільство. Для успішної шліфовки дитини необхідні певні умови в сім'ї.

Оскільки дитина – це дзеркало морального життя батьків, педагог піднімав питання про роль прикладу батьків, віри дитини у людей, перш за все у батьків, образу батьків, їх особисті якості. Важливо зберігати дитячу любов до людини, зміцнювати віру в неї. Найбільшим злом для дітей В. Сухомлинський вважав егоїзм, індивідуалізм деяких батьків. З цими якостями пов'язана і сліпа, інстинктивна любов до своєї дитини, яка може вилитися у зло для дітей. Найціннішим у людині педагог вважав душевну доброту, уміння робити добро людям. Там, де батьки віддають частину своєї душі іншим, беруть близько до серця радощі й горе людей, діти виростають чуйними і сердечними.

Особливу увагу В. Сухомлинський звертав на специфіку материнського і батьківського впливу на дітей. Він рішуче виступав проти протиставлення жіночого впливу чоловічому.

Значущу роль педагог відводив матері. В. Сухомлинський у своїй школі створив культ матері, дух високого ставлення до жінки. Мати для нього була джерелом людського життя і краси, самим святим і прекрасним у житті людини. В розумі, почуттях, душевних пориваннях матері полягають перші витoki моральності. Педагог вказував, що людина у своєму моральному розвитку стає такою, яка у неї мати, яка гармонія любові й волі в її духовному світі.

Розумна, духовно багата, горда, людина, яка вміє дорожити своєю гідністю, мати повинна бути моральною, духовною володаркою і повелителькою в сім'ї. Від її авторитету залежить авторитет інших членів сім'ї. Важливо, щоб у школі й сім'ї виховувались у дітей благородне ставлення до жінки-матері. У Павлівській школі так і було. Діти жаліли і оберігали серце матері. При вході в школу в очі кидався стенд: «Мати, пам'ятай, ти головний педагог, головний вихователь. Від тебе залежить майбутнє суспільства». А далі ще один стенд: «Бережіть своїх матерів». У Павлівці народилась прекрасна традиція – восени і весною відмічати свято матері.

Особливу роль В. Сухомлинський відводив батьку. Його роль визначалась єдиним словом – відповідальність. Справжній батько – особистість сильна, яскраво виражена, людина мудра і мужня. Мужність чоловіка, батька, на думку В. Сухомлинського, полягає в умінні захищати і оберігати жінку і дітей. До особистості сильної і яскраво вираженої належав сам Василь Сухомлинський. Це була людина виключної моральної чистоти і благородства, в якій слова не розходилися з ділом. Василь Олександрович був чудовим сім'янином, прекрасно виховав своїх дітей – дочку і сина. Створивши у своїй школі культ матері, він сам був ніжним, дбайливим і добропорядним сином.

Учитель готується до хорошого уроку все життя... Така духовна і філософська основа нашої професії і технологія нашої праці: щоб дати учням іскорку знань, вчителю треба ввібрати ціле море світла.

В. Сухомлинський

5. Роль вчителя та вимоги до його особистості.

В. Сухомлинський вважав, що «людська природа може розкритися у повній мірі лише тоді, коли у дитини є розумний, умілий, мудрий вихователь».

Він акцентує увагу на ролі вчителя, його специфічних рисах і якостях:

- Від умінь, майстерності, мудрості вчителя залежить життя, розум, характер, воля, громадянське обличчя, щастя, місце людини в суспільстві.

- Місія вчителя – боротися за людину, здійснювати на неї найбільш яскравий, дійовий і благородний вплив.

- Об'єктом учительської праці є найтонші сфери духовного життя особистості (розум, почуття, воля, переконання, самосвідомість).

- Важливими інструментами учительського впливу є розум, почуття, переконання, слово, краса оточуючого світу, мистецтво – умови, в яких найбільш яскраво розкриваються почуття і весь діапазон людських стосунків.

- Об'єктом праці вчителя є дитина, яка постійно змінюється, яка постійно нова. Формування її як Людини – відповідальність учителя, його особлива творчість.

Вчительська професія, – це людинознавство, постійне, те, що ніколи не припиняється, проникнення у складний духовний світ людини. Чудова риса – постійно відкривати в людині нове, дивуватися новому, бачити людину в процесі її становлення – один із тих корінь, які живлять покликання до педагогічної праці.

В. Сухомлинський

самоосвіти, переконаність, духовна культура, совість, бадьорість духу, ясність розуму, свіжість вражень, сприйнятливність, чутливість.

Говорячи про справжнього вчителя, В. Сухомлинський зазначав, що це людина, яка любить дітей, знаходить радість

у спілкуванні з ними, вірить у дитину, дружить з нею, приймає близько до серця дитячі радощі й горе, глибоко знає душу дитини.

Хороший вчитель знає науку, любить її, знає горизонти науки, її відкриття і досягнення, сам має здібність до наукового пошуку. Хороший учитель знає педагогіку і психологію, глибоко усвідомлює, що без знання науки про виховання працювати з дітьми неможливо.

Василь Олександрович Сухомлинський – надзвичайно вагома постать в історії вітчизняної педагогіки. З його ім'ям пов'язана розробка принципово нової технології виховання та навчання дітей, заснована на глибокому гуманізмі та безмежній вірі в сили дитини, дослідження проблем розумового, морального, естетичного та фізичного виховання школярів, питань політехнічної освіти, виховання дітей у сім'ї, професійної майстерності вчителя, самовиховання й самоосвіти, здійснення загального навчання та керівництва школою. Багато його порад та методичних рекомендацій зберігають своє значення і при осмисленні сучасних шляхів розвитку педагогічної думки та реформуванні школи.

Плани семінарських занять та завдання для самостійної роботи

Тема 1. Освітні діячі періоду Української Народної Республіки

Питання, що виносяться на самостійне опрацювання.

1. Освітня діяльність Я. Чепіги, його проект української школи.
2. Боротьба С. Черкасенка за просвіту народу та створення національної школи.
3. Педагогічне спрямування громадської діяльності В. Винниченка. Педагогічні питання у програмі «Відродження нації».
4. Культурно-громадська діяльність І. Огієнка, його педагогічні погляди.

➤ **Завдання:** на основі аналізу статті Я. Чепіги «Завдання моменту» виділити положення, що характеризують недоліки існуючої школи.

⇒ *Питання для самоконтролю*

1. Дайте загальну характеристику освітньої діяльності Я. Чепіги.
2. У чому сутність поглядів Я. Чепіги як педолога?
3. Розкрийте сутність створеного Я. Чепігою «проекту української школи».
4. Назвіть створені Я. Чепігою підручники для школи та методичні посібники для вчителів.
5. Назвіть основні етапи життєвого та творчого шляху С. Черкасенка.
6. Які ідеї об'єднують педагогічні погляди та діяльність С. Черкасенка та Я. Чепіги?
7. Які твори для дітей та підручники написав Я. Чепіга? У чому їх значення для розвитку шкільної справи в Україні?
8. Розкажіть про діяльність В. Винниченка на посаді голови уряду УНР.
9. Дайте характеристику педагогічних поглядів В. Винниченка.

10. Яке значення мала діяльність В. Винниченка для розвитку освіти в Україні?
11. Розкажіть про діяльність І. Огієнка на посаді міністра освіти уряду УНР.
12. Назвіть відомі вам праці І. Огієнка. Які педагогічні ідеї висловлено в них автором?
13. Дайте загальну характеристику педагогічних ідей діячів УНР. Який вплив вони мали на подальший розвиток освіти в Україні? Відповідь обґрунтуйте.

* Контроль за самостійним опрацюванням матеріалу з даної теми здійснюється на семінарському занятті.

Тема 2: Педагогічна концепція С. Русової

Питання, що виносяться на самостійне опрацювання.

1. Питання розумового виховання у педагогічній концепції С. Русової.
2. Гармонійне виховання особистості у педагогічному доробку С. Русової.

➤ **Завдання:** на основі аналізу статті С. Русової «Національна школа» викласти перелік запропонованих автором положень, на яких має базуватися українська національна школа.

⇒ *Питання для самоконтролю*

1. Назвіть моральні та філософські підвалини педагогічної концепції С. Русової.
2. Назвіть відомі вам праці С. Русової.
3. Дайте характеристику ідеї дошкільного виховання С. Русової.
4. Розкрийте погляди С. Русової на сутність, методи й засоби морального й естетичного виховання.
5. У чому сутність поглядів С. Русової щодо розумового виховання дітей?
6. У чому виявляється український національний альтруїзм педагогічних поглядів С. Русової?

* Контроль за самостійним опрацюванням матеріалу з даної теми здійснюється на індивідуальному занятті.

Тема 3: Педагогічна система А. Макаренка**Питання, що виносяться на самостійне опрацювання**

1. Життєвий та творчий шлях А. Макаренка.
2. Теорія колективу.
3. Питання сімейного виховання у педагогічній концепції А. Макаренка.
4. Питання особистості вчителя та його підготовки у педагогічній спадщині А. Макаренка.

➤ **Завдання:** ознайомитись зі статтею А. Макаренка «Батьківський авторитет», заповнити таблицю.

Різновид батьківського авторитету	Його сутність

⇒ **Питання для самоконтролю**

1. Назвіть сформульовані А. Макаренком умови сімейного виховання.
2. Розкрийте роль батьків у вихованні дитини за А. Макаренком.
3. Назвіть різновиди батьківського авторитету та розкрийте їх сутність.
4. Сформулюйте вимоги А. Макаренка до вчителя.
5. Назвіть ознаки колективу за А. Макаренком.
6. Дайте характеристику поняттю «педагогічна техніка» за А. Макаренком.
7. Назвіть відомі Вам праці А. С. Макаренка, в яких висвітлюються питання особистості педагога.

* Контроль за самостійним опрацюванням матеріалу з даної теми здійснюється на семінарському занятті.

Тема 4: Освітня діяльність А. Синявського, М. Скрипника, О. Музиченка, О. Залужного**Питання, що виносяться на самостійне опрацювання.**

1. Педагогічні пошуки та освітня діяльність О. Залужного.
2. Теорія колективу, розроблена О. Залужним.

➤ **Завдання:** проаналізуйте теорії колективу, розроблені А. Макаренком та О. Залужним. Заповніть порівняльну таблицю.

Спільне у поглядах А. Макаренка та О. Залужного на колектив	
Відмінне	
Специфіка поглядів А. Макаренка	Специфіка поглядів О. Залужного

⇒ **Питання для самоконтролю**

1. Назвіть основні етапи діяльності О. Залужного.
2. Дайте оцінку поглядам О. Залужного на роль спадковості у вихованні особистості.
3. Розкрийте зміст розробленої О. Залужним теорії колективу.
4. Дайте визначення колективу за О. Залужним.
5. Чи отримала подальший розвиток теорія колективу, розроблена О. Залужним? Відповідь обґрунтуйте.

* Контроль за самостійним опрацюванням матеріалу з даної теми здійснюється на семінарському занятті.

Тема 5: Стан школи та освіти у 50–90 рр. ХХ ст.**Питання, що виносяться на самостійне опрацювання**

«Основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи» та їх значення у перебудови загальної середньої освіти.

Практичне завдання.

- На основі вивчення «Основних напрямів реформи загальноосвітньої і професійної школи» Сформулювати чинники, що обумовили проведення реформи загальноосвітньої школи у 80-х рр. ХХ ст.

⇒ **Питання для самоконтролю**

1. У чому виявляється криза освіти у 80-х рр. ХХ ст.?
2. Які спроби було прийнято для переборення цієї кризи?
3. Які чинники обумовили введення «Основних напрямів реформи загальноосвітньої і професійної школи»?
4. Чи відбулись позитивні зміни в українському шкільництві після прийняття «Основних напрямів реформи загальноосвітньої і професійної школи»? Відповідь обґрунтуйте.

* Контроль за самостійним опрацюванням матеріалу з даної теми здійснюється на індивідуальному занятті.

Тема 6: Педагогічна діяльність та погляди С. Чавдарова, Г. Костюка, І. Синиці, А. Бондаря, М. Ніжинського

Питання, що виносяться на самостійне опрацювання.

1. Життєвий і творчий шлях С. Чавдарова та С. Литвинова.
2. Психологічний доробок Г. Костюка, основні віхи його діяльності.
3. Розробка І. Синицею проблем педагогічної майстерності та педагогічного такту.
4. Значення педагогічного надбання С. Чавдарова для розвитку вітчизняної педагогічної теорії та практики.
5. Життєвий та творчий шлях А. Бондаря, його педагогічний доробок.

- **Завдання:** на підставі вивчення статті С. Чавдарова «Своєрідність процесу навчання» скласти перелік дидактичних положень, висловлених автором.

⇒ **Питання для самоконтролю**

1. Які педагогічні та методичні питання розробляв С. Чавдаров?
2. Назвіть відомі вам методичні та навчальні посібники, створені С. Чавдаровим.
3. Завдяки яким здобуткам С. Литвинов увійшов до історії вітчизняної педагогіки? Хто з відомих педагогів справив вирішальний вплив на його погляди та освітню діяльність?
4. У чому виявляється внесок Г. Костюка у розвиток вітчизняної психології та педагогіки?
5. Дайте оцінку поглядів М. Ніжинського на сутність трудового виховання.
6. Як ставився М. Ніжинський до спадщини А. Макаренка?
7. Назвіть відомі вам педагогічні праці І. Синиці. Які питання розглядаються в них автором?
8. На основі аналізу праці І. Синиці «Педагогічний такт та майстерність учителя» розкрийте сутність поняття «педагогічна майстерність» та назвіть її складові.
9. Оцініть педагогічний доробок А. Бондаря.
10. Розкрийте сутність поглядів А. Бондаря на особистість вихователя та його педагогічну майстерність (на основі аналізу дослідження «Вихователь групи продовженого дня»).

* Контроль за самостійним опрацюванням матеріалу з даної теми здійснюється на семінарському занятті.

Тема 7: Освітня діяльність та педагогічні погляди В. Сухомлинського

Питання, що виносяться на самостійне опрацювання

1. Життя і діяльність видатного вчителя.
2. Погляди педагога на школу та педагогічну науку.
3. Взмозв'язок морального, естетичного та трудового виховання у педагогічній спадщині та діяльності В. Сухомлинського.
4. Значення педагогічного надбання В. Сухомлинського для розвитку вітчизняної педагогічної теорії і практики.

Практичне завдання

- На підставі вивчення праць А. Макаренка «Книга для батьків» та **О. Сухомлинського** «Батьківська педагогіка» зробити порівняльний аналіз сутності сімейного виховання за концепцією кожного з педагогів.
- На підставі аналізу праці В. О. Сухомлинського «Павлиська середня школа» створити перелік висловлених автором принципів розумового виховання.

⇒ **Питання для самоконтролю**

1. Назвіть відомі вам педагогічні твори В. Сухомлинського.
2. У яких творах В. Сухомлинського розглядаються питання організації навчального процесу?
3. Розкрийте сутність дидактичних поглядів В. Сухомлинського.
4. Дайте характеристику «урокам під голубим небом» як форми організації навчання у педагогічному досвіді В. Сухомлинського.
5. У чому виявляється дидактичне новаторство В. Сухомлинського? Відповідь обґрунтуйте.
6. Чи сприяла педагогічна спадщина В. Сухомлинського відновленню національної школи України? Відповідь обґрунтуйте.

* Контроль за самостійним опрацюванням матеріалу з даної теми здійснюється на семінарському занятті

Блок самоконтролю за змістовим модулем 4

За результатами засвоєння змістового модуля ви повинні **знати**:

- стан розвитку школи й освіти України 1918–1939 рр. та радянського часу;
- соціально-економічні та суспільно-культурні чинники становлення системи освіти на українських землях протягом

- 1918–1939 рр., сутність перетворень в українській освіті протягом періоду українізації;
- соціально-економічні та суспільно-культурні чинники розбудови системи освіти протягом 50–80-х рр. ХХ ст.;
 - зміст педагогічних ідей освітніх та громадських діячів 1918–1939 рр. (С. Русової, Я. Чепіги, С. Черкасенка, В. Винниченка, І. Огієнка);
 - сутність та зміст педагогічної концепції А. Макаренка;
 - загальні риси освітньої діяльності А. Синявського, М. Скрипника, О. Музиченка, О. Залужного;
 - зміст педагогічної концепції В. Сухомлинського.

За результатами засвоєння змістового модуля ви повинні **вміти**:

- аналізувати погляди вітчизняних освітніх діячів 1918–1939 рр. з точки зору їх значущості для розвитку педагогічної теорії та практики;
- аналізувати наслідки антиукраїнської політики більшовицького уряду у сфері освіти;
- аналізувати результати педагогічних пошуків освітніх діячів 50–80-х рр. ХХ ст. та об'єктивно оцінювати педагогічний спадок;
- розуміти значущість педагогічного доробку В. Сухомлинського як класика вітчизняної педагогіки;
- обирати й використовувати традиційні, перевірені часом педагогічні форми й методи, висвітлені у творах класиків вітчизняної педагогіки;
- встановлювати взаємозв'язок між закономірностями, принципами, суперечностями в межах історико-педагогічного процесу.

Тести самоконтролю до змістового модуля 4

1. **Хто з названих педагогів розробляв проблему педагогічної майстерності та педагогічного такту?**
 - 1) І. Синиця;
 - 2) С. Чавдаров;
 - 3) М. Ніжинський.
2. **Кого з зазначених педагогів називали «пастором педагогіки»?**
 - 1) А. Бондаря;
 - 2) С. Литвинова;
 - 3) В. Сухомлинського.
3. **Автором твору «Серце віддаю дітям» є:**
 - 1) А. Макаренко;
 - 2) В. Сухомлинський;
 - 3) Г. Костюк.
4. **Автором першого дослідження спадщини Т. Шевченка є:**
 - 1) С. Чавдаров;
 - 2) М. Ніжинський;
 - 3) І. Синиця.
5. **Хто з зазначених педагогів досліджував спадщину А. Макаренка?**
 - 1) В. Сухомлинський;
 - 2) М. Ніжинський;
 - 3) С. Чавдаров.
6. **Хто є автором висловлення: «Учительська професія – це людинознавство»?**
 - 1) А. Бондар;
 - 2) В. Сухомлинський;
 - 3) С. Чавдаров.
7. **Проблеми методики виховної роботи в школі розробляв:**
 - 1) С. Литвинов;
 - 2) Г. Костюк;
 - 3) І. Синиця.

8. **Представниками української діаспори, які розробляли проблеми вітчизняної історії педагогіки є:**
 - 1) В. Шаян, Ю. Гаєцький, В. Радзикович;
 - 2) А. Бондар, С. Чавдаров, С. Литвинов;
 - 3) Є. Федоренко, Б. Лончин.
9. **Хто є автором книги «Батьківська педагогіка»?**
 - 1) В. Сухомлинський;
 - 2) А. Бондар;
 - 3) І. Синиця.
10. **Кому належить вислів: «Людська природа може розкритися у повній мірі лише тоді, коли у дитини є розумний, умілий, мудрий вихователь»?**
 - 1) А. Бондарю;
 - 2) В. Сухомлинському;
 - 3) Г. Костюку.
11. **Автором праці «Учення про колектив» є:**
 - 1) А. Макаренко;
 - 2) О. Залужний;
 - 3) О. Музиченко.
12. **Проблему сімейного виховання у своїх творах розробляв:**
 - 1) С. Русова;
 - 2) А. Макаренко;
 - 3) О. Музиченко.
13. **Систему «перспективних ліній» у вихованні розробив:**
 - 1) А. Макаренко;
 - 2) О. Залужний;
 - 3) С. Русова.
14. **Кому належить вислів: «Український народ по вірі може бути ким він хоче, але він завжди повинен залишатися українським народом»?**
 - 1) С. Русовій;
 - 2) І. Огієнку;
 - 3) В. Винниченку.

15. Назвіть основні риси педагогічної теорії періоду Української Народної Республіки:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____;
- 5) _____.

16. Назвіть складові системи освіти 50–80 рр. ХХ століття:

_____.

17. Визначте роль середньої школи як ланки системи освіти 50–80 рр. ХХ століття:

_____.

18. Розкрийте сутність дидактичних положень О. В. Сухомлинського:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____.

19. Сформулюйте основні моральні положення, висловлені О. Сухомлинським:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____;
- 5) _____.

20. Назвіть основні тенденції розвитку педагогічної теорії та практики 50–80 рр. ХХ століття:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____;
- 5) _____.

Індивідуальне навчально-дослідне завдання

Індивідуальне навчально-дослідне завдання – вид позааудиторної самостійної роботи студента навчального або навчально-дослідного характеру, яке виконується у процесі вивчення програмового матеріалу навчального курсу «Історія педагогіки» та завершується разом зі складанням підсумкового заліку з даної навчальної дисципліни.

ІНДЗ має своєю **метою** самостійне вивчення частини програмового матеріалу, систематизація, поглиблення, узагальнення, закріплення та практичне застосування знань студента з навчального курсу «Історія педагогіки», розвиток навичок самостійної роботи, критичного мислення, формування творчого підходу до вирішення дослідницьких проблем. Таким чином, ІНДЗ містить елементи пошукової, частково науково-дослідної роботи і виступає чинником залучення студента до науково-дослідницької діяльності.

Структура:

1. Вступ (зазначення теми, мети і завдань роботи, методів, що використовувались в ході дослідження).
2. Теоретичне обґрунтування досліджуваної проблеми.
3. Висновки.
4. Список використаної літератури.

Порядок подання та захисту ІНДЗ

Тема ІНДЗ обирається студентом за погодженням з викладачем на початку семестру. Протягом семестру викладачем на індивідуальних заняттях надаються консультації щодо виконання зазначеного завдання.

Звіт про виконання ІНДЗ подається викладачеві у вигляді реферату з титульною сторінкою стандартного зразка (обсяг роботи до 10 аркушів). Термін подання звіту – не пізніше ніж за 2 тижні до закінчення семестру. На індивідуальному занятті відбувається захист виконаного завдання перед студентами групи, що проходить у вигляді мультимедійної презентації, самостійно підготовленої студентом.

Оцінка за ІНДЗ виставляється на останньому занятті з керівництва індивідуальною та самостійною роботою студентів на основі попереднього ознайомлення викладача зі змістом ІНДЗ та захисту результатів здійсненої дослідницької роботи. З метою стимулювання активності студентів та формування стійкої мотивації до навчання, а також забезпечення об'єктивної оцінки виконаного завдання викладач залучає до обговорення мультимедійних презентацій студентів групи та залучає їх до оцінювання робіт своїх одногрупників у якості рецензента.

Оцінка за ІНДЗ є компонентом залікової оцінки і враховується при виведенні підсумкової оцінки з навчального курсу.

Приблизна тематика

індивідуальних навчально-дослідних завдань

1. Виникнення та розвиток ідеї всебічно та гармонійно розвинутої особистості в історії вітчизняної педагогічної думки.
2. Проблема жіночої освіти в історії педагогічної думки України.
3. Розвиток теорії трудового виховання в історії вітчизняної педагогічної думки (XVI – XVII ст.)
4. Розвиток теорії трудового виховання в історії вітчизняної педагогічної думки (XIX ст.)
5. Питання морального виховання у педагогічній думці Київської Русі.
6. Проблема морального виховання у педагогічній думці XVI – XVII ст.
7. Проблема морального виховання у педагогічній думці XIX ст.
8. Теорія розвивального навчання та її розвиток в історії вітчизняної педагогічної думки.
9. Тенденція європеїзму в педагогічній думці епохи Українського ренесансу.
10. Педагогічна проблематика творів українських письменників кінця XIX – початку XX ст.
11. Критичний аналіз педагогічної системи А. С. Макаренка.
12. Критичний аналіз педагогічної системи В. О. Сухомлинського.
13. Висвітлення проблем сімейного виховання у педагогічній думці епохи Українського ренесансу.

14. Висвітлення проблем сімейного виховання у педагогічній думці другої половини XIX – початку XX ст.
15. Проблематика вітчизняної педагогічної думки XIV – XV ст.
16. Проблематика вітчизняної педагогічної думки епохи Українського Відродження.
17. Проблематика вітчизняної педагогічної думки XIX ст.
18. Продовження та розвиток історичних традицій в діяльності сучасної загальноосвітньої школи.
19. Проблема естетичного виховання в історії вітчизняної педагогічної думки (XVI – XVII ст.).
20. Проблема естетичного виховання в історії вітчизняної педагогічної думки (XIX ст.).
21. Розгляд педагогіки як мистецтва в історії вітчизняної педагогічної думки.
22. Висвітлення ролі матері у вихованні дитини в педагогічній думці Київської Русі.
23. Висвітлення ролі матері у вихованні дитини в педагогічній думці XVI – XVII ст.
24. Висвітлення ролі матері у вихованні дитини в педагогічній думці другої половини XIX – початку XX ст.
25. Патріотичне виховання в історії вітчизняної педагогічної думки.

 Для цікавих думок

Dotted lines for writing



**ДОДАТКОВЕ
МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**



Короткий іменний довідник

Алчевська Христина Данилівна (1841–1920) – український педагог, організатор народної освіти, засновник жіночої недільної школи (Харків), укладачка «Книги дорослих» як першого в історії вітчизняної освіти навчального посібника для дорослих.

Ананьїн Степан Андрійович (1874–1942) – український психолог і педагог, професор Київського університету (з 1912), автор численних праць з проблем вищої школи, розробник теорії трудового виховання («Трудове виховання, його минуле й сучасне»).

Аристотель (384 до н. е. – 322 до н. е.) – давньогрецький вчений-енциклопедист, філософ і логік, засновник класичної (формальної) логіки.

Аркас Микола Миколайович (1864–1905) – український культурно-освітній діяч, письменник, композитор, історик. Один із засновників і незмінний голова «Просвіти» в Миколаєві, автор праці «Історія України-Русі».

Барвінський Олександр Григорович (1847–1926) – український громадсько-політичний діяч Галичини, історик, педагог, автор підручників для народних шкіл, методики роботи з читанкою.

Беринда Памво (між 1550 та 1570–1632) – діяч української та білоруської культури, енциклопедист, мовознавець, лексикограф, один з основоположників української поезії та шкільної драми, православний монах. Вперше в історії педагогічної думки використав термін «педагогія» («Лексикон славенороський и имен толкование», «О воспитании чад»).

Белявський Олександр Васильович (бл. 1832–1901) – український освітній діяч, перший ректор Глухівського вчительського інституту, яким керував 20 років, популяризатор ідей К. Д. Ушинського («Історичний нарис розвитку елементарної школи в її біографіях славетних педагогів та за статутами урядів»).

Білецький-Носенко Павло Павлович (1774–1856) – український письменник, педагог і лексикограф.

Блонський Павло Петрович (1884–1941) – радянський психолог і педагог, активний діяч народної освіти в СРСР («Задачі

й методи», «Сучасна філософія», «Трудова школа», «Психологічні нариси» та ін.).

Бондар Андрій Данилович (1913–1983) – науковець, доктор педагогічних наук, професор, автор близько 150 наукових праць з питань теорії та історії педагогіки.

Борецький Іван Матвійович (чернече ім'я Іов) (1560–1631) – український церковний, політичний і освітній діяч, Митрополит Київський, Галицький і всієї Руси, педагог, ректор Львівської братської школи, перший ректор Київської братської школи, полеміст, письменник, духовний та політичний наставник Петра Могили («Анфологія», «Діалог про православну віру», «Лімонарь, тобто Квітник», «Аполлія (знищення) апології Мелетія Смотрицького», «Нарікання про благочестя»).

Васильченко Степан Васильович (1879–1932) – український письменник, педагог, розробник проблем народної освіти («Під школою», «В сучасній школі», «Вечеря», «Роман», «Записки вчителя», «Народна школа і рідна мова на Україні» та ін.).

Винниченко Володимир Кирилович (1880–1951) – український політичний та державний діяч, голова уряду УНР («Відродження нації»), розробник проблем національної школи.

Вишеньський Іван (1550 (?) – після 1621) – український релігійний і літературний діяч, православний монах, письменник-полеміст («Книжка», «Викриття диявола-миродержця...», «Порада», «Позорище мисленне» та ін.).

Волошин Августин Іванович (1874–1945) – український політичний, культурний, релігійний діяч, Герой України (посмертно), автор шкільних підручників, розробник проблем гармонійного виховання особистості.

Гізель Інокентій (1600–1683) – український православний діяч німецького походження, вчений-богослов, філософ, історик, священнослужитель Київської митрополії, архімандрит Києво-Печерського монастиря, ймовірний автор «Київського Синописа», першого підручника з історії України («Твір про всю філософію», «Мир з Богом людині», «Правдива віра»).

Глібов Леонід Іванович (1827–1893) – український письменник, поет, байкар, видавець, громадський діяч та педагог. Обстоював принцип свідомого навчання, підтримував ідею створення «недільних шкіл».

Грабовський Павло Арсенович (1864–1902) – український поет, публіцист, перекладач, розробник проблем народної школи.

Грінченко Борис Дмитрович (1863–1901) – український письменник, педагог, громадсько-культурний діяч, автор фундаментальних етнографічних, мовознавчих, літературознавчих та педагогічних праць, історичних нарисів, перших підручників з української мови й літератури, укладач чотиритомного тлумачного «Словаря української мови». Один із організаторів і керівників «Просвіти», активний член Братства тарасівців, співзасновник УРП.

Гринько Григорій Федорович (1890–1938) – радянський політичний та державний діяч, фундатор освітньої системи, один з упорядників «Кодексу законів про освіту Української РСР».

Грушевський Михайло Сергійович (1866–1934) – український історик, громадський та політичний діяч, Голова Центральної Ради УНР (1917–1918), член Історичного товариства ім. Нестора-Літописця, дійсний член Чеської АН (1914), почесний член Київського товариства старожитностей і мистецтв (1917), член-кореспондент ВУАН (1923) та АН СРСР (1929), голова Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові (1897–1913), завідувач кафедри історії Львівського університету (1894–1914), автор понад 2000 наукових праць. Обґрунтовував національний характер освіти, розкривав проблеми громадянсько-патріотичного виховання.

Гулевич Єлизавета Василівна (Галишка Гулевичівна) (1575–1642) – українська шляхтянка, одна із засновниць Київського братства, монастиря і школи при ньому.

Данило Заточник (XII ст.?) – автор «Моління», що за змістом являє собою оспівування розуму, мудрості, освіти. Вперше в історії педагогічної думки Київської Русі висловив думку про системність та послідовність навчання.

Демков Михайло Іванович (1859–1939) – вітчизняний педагог та історик, викладач Глухівського вчительського інституту, директор Московського учительського інституту, автор підручників педагогіки («Курс педагогіки», «Нариси з історії російської педагогіки», «Старі та нові педагоги, їх життя, думки та праці» та ін.).

Драгоманов Михайло Петрович (1841–1895) – український публіцист, історик, філософ, економіст, літературознавець, фольклорист, громадський діяч, один з організаторів «Старої громади» у Києві, доцент Київського університету (1864–1875). Професор Вищої школи у Софії (Софійський університет) (1889–1895). Розробник освітніх питань у контексті становлення української національної школи («Народні школи на Україні»).

Духнович Олександр Васильович (1803–1865) – греко-католицький священник, україноноруський письменник, педагог, поет, культурний діяч («Народна педагогія», «Короткий землепис», «Літургічний катехізис», «Хліб душі» та ін.).

Залужний Олександр Самійлович (1886–1941) – український радянський педагог, педолог, організатор освіти, розробник проблем рефлексології («Сільська трудова школа», «Метод тестів у нашій школі», «Закони навчання», «Учення про колектив» та ін.).

Зизаній Лаврентій Іванович (Зизаній-Густановський) (60-і рр. XVI ст. – бл. 1634) – український мовознавець, письменник, перекладач, педагог, богослов і церковний діяч, брат Стефана Зизанія («Катехізис», «Лексис», «Грамматика словенська»).

Зизаній Стефан Іванович (бл. 1570 – до 1621) – український письменник-полеміст і педагог, брат Лаврентія Зизанія.

Іларіон Святитель (90–1088) – Митрополит Київський та всієї Русі, перший митрополит слов'янського походження, оратор і письменник, церковно-політичний діяч давньої України («Слово про закон і благодать», «Молитва», «Сповідання віри»).

Іоанн (?–1166) – Митрополит Київський та всієї Русі («Слово»).

Каптерев Петро Федорович (1849–1922) – російський педагог і психолог, фундатор єдиної шкільної системи психологічно обґрунтованої дидактики, теорії розвивального навчання: («Сучасні педагогічні течії», «Історія російської педагогії», «Нова російська педагогія, її головні ідеї, напрями та діячі», «Педагогічна психологія»).

Каразін (Каразин) Василь Назарович (1773–1842) – український вчений, винахідник, громадський діяч, засновник першого у східній Україні університету – Харківського (1805), ініціатор створення одного з перших у Європі Міністерства народної освіти.

Квінтіліан Марк Фабій (бл. 35 – бл. 100) – найвідоміший з римських педагогів, ритор («Повчання оратору»).

Кирило Туровський (бл. 1130 – після 1182) – єпископ Турівський, мислитель, красномовний проповідник, розробляв концепцію про пізнання й виховання шляхом розвитку розумових сил людини.

Кирило (бл. 827–869) та **Мефодій** (бл. 815–885) – монахи, брати, вважаються просвітителами слов'ян, оскільки першими поширили між слов'янськими племенами вчення Ісуса Христа.

Климент Смолятич (? – після 1164) – митрополит Київський та всієї Русі. У своєму творі «Послання просвітеру Фомі» вперше в історії педагогічної думки Київської Русі виклав ідеї про примат розуму над почуттями, закликав до пізнання явищ за допомогою істинного знання.

Ковалів Степан Михайлович (1848–1920) – письменник і педагог, освітянський діяч, автор шкільних підручників, публіцист («Учитель – педагог у повістях», «Світло знанню», «З кількох тисяч один», «Батьки, подавайте приклад дітям!»).

Козельський Яків Павлович (1729–1794) – український письменник, філософ-просвітитель, член Малоросійської колегії (Глухів) («Розмова двох індіців Калана та Ібрагіма про людське пізнання», «Філософічні пропозиції...» та ін.).

Коменський Ян Амос (1592–1670) – чеський мислитель, педагог, письменник, осноположник педагогічної науки («Велика дидактика», «Материнська школа», «Світ чуттєвих речей у картинках»).

Конфуцій (551 до н. е. – 479 до н. е.) – давньокитайський філософ засновник конфуціанства.

Корчак Януш (1878–1942) – польський лікар, педагог-новатор, автор праць із теорії й практики виховання, зачинатель діяльності на захист прав дитини і повної рівноправності дітей, письменник, публіцист, громадський діяч єврейського походження.

Корф Микола Олександрович (1834–1883) – педагог і просвітитель, засновник земської школи, почесний член Женевської Академії наук, почесний член Петербурзького педагогічного товариства, а також Московського комітету письменності та Московського університету («Земске питання», «Наші педагогічні питання» та ін.).

Котермак (Дрогобич) Юрій (1450–1494) – відомий вчений епохи Відродження, освітній діяч, поет, філософ, астроном, доктор медицини та філософії, ректор медицини і вільних мистецтв Болонського університету, професор і віце-канцлер Істрополітанської академії у Братиславі, професор Краківського Ягеллонського університету. Перший український автор друкованої книжки («Прогностична оцінка поточного 1483 року магістра Юрія Дрогобича з Русі, доктора мистецтв і медицини Болонського університету»).

Котляревський Іван Петрович (1769–1838) – український письменник, поет, драматург, основоположник сучасної української літератури, громадський діяч, наглядчач Будинку для виховання дітей бідних дворян у Полтаві.

Костомаров Микола Іванович (1817–1885) – видатний український та російський історик, етнограф, прозаїк, поет-романтик, мислитель, громадський діяч, етнопсихолог, член-редактор Петербурзької археологічної комісії (1860–1885), член Історичного товариства імені Нестора-Літописця, член Кирило-Мефодіївського товариства, член Московського археологічного товариства, член-кореспондент Петербурзької академії наук (1876). Обстоював ідею народної школи з українською мовою навчання.

Костюк Григорій Силович (1899–1982) – український психолог, осноположник психологічної школи, розробник проблем історії психології, дитячої та педагогічної психології, автор близько 300 наукових робіт.

Коцюбинський Михайло Михайлович (1864–1913) – український письменник, громадський діяч, голова «Просвіти» в Чернігові, розробник проблем народної освіти.

Куліш Пантелеймон Олександрович (1819–1897) – український письменник, поет, драматург, фольклорист, етнограф, мовознавець, перекладач, критик, редактор, видавець, автор першої фонетичної абетки для української мови.

Левицький Йосип Іванович (1801–1860) – український греко-католицький священник, громадсько-культурний діяч, письменник і філолог, автор граматики української мови і низки шкільних підручників.

Ленерт Марія Олександрівна (Марійка Підгірянка) (1881–1969) – українська письменниця, народний педагог, член культурно-освітніх товариств «Просвіта», «Українська бесіда», «Рідна школа».

Литвинов Степан Андрійович (1898–1982) – вчений-педагог, доктор педагогічних наук, професор, розробник проблем теорії та історії педагогіки.

Локк Джон (1632–1704) – англійський філософ, один із основних представників англійського емпіризму та Просвітництва («Два трактати про правління», «Листи про терпимість», «Розвідка про людське розуміння», «Розумність християнства»).

Лубенець Тимофій Григорович (1855–1936) – український педагог і діяч народної школи, послідовник К. Д. Ушинського, автор підручників для початкової школи й численних методичних посібників для вчителів.

Макаренко Антон Семенович (1888–1939) – український радянський педагог і письменник, член Спілки письменників СРСР, начальник трудової колонії ім. М. Горького та дитячої комуні ім. Ф. Е. Дзержинського, фундатор теорії й методики виховання в колективі («Прапори на баштах», «Марш 30 року», «Книга для батьків», «Педагогічна поема» та ін.).

Максимович Михайло Олександрович (1804–1873) – видатний український вчений-енциклопедист, фольклорист, історик, філолог, етнограф, ботанік, поет зі старшинського козацького роду Полтавщини, перший ректор університету Св. Володимира, автор «Букваря» для народних шкіл. Член Історичного товариства імені Нестора-Літописця.

Миропольський Сергій Іринейович (1842–1907) – український освітній діяч, педагог, фундатор теорії виховуючого навчання («Народна школа за ідеями Коменського», «Дидактичні нариси», «Теорія і практика у вихованні», «Учитель, його покликання та якості, значення, цілі та умови його діяльності»).

Могила Петро (1596–1647) – молдовський боярин, український політичний, церковний і освітній діяч Речі Посполитої, архимандрит Києво-Печерського монастиря з 1627 року, Митрополит Київський, Галицький і всієї Русі з 1632 року, екзарх Константинопольського патріарха, засновник Києво-Могилянської Академії.

Мономах Володимир (1053–1125) – князь київський (1113–1125), державний і політичний діяч, письменник («Повчання дітям»).

Монтень Мішель (1553–1592) – французький мислитель-гуманіст, представник філософського скептицизму («Досліди»).

Музиченко Олександр Федорович (1875–1940) – професор педагогіки, діяч народної освіти, фундатор теорії комплексів в освіті («Монізм і школа», «Філософсько-педагогічна думка і шкільна практика у сучасній Німеччині», «Питання про єдину школу в Україні» та ін.).

Науменко Володимир Павлович (1852–1919) – український педагог, громадський діяч, журналіст, Голова Київського товариства грамотності.

Нестор Літописець (бл. 1056 – бл. 1114) – київський літописець та письменник-агіограф, чернець Києво-Печерського монастиря («Життя святих князів Бориса і Гліба та Феодосія Печерського», «Повість временних літ»).

Ніжинський Микола Павлович (1905–1985) – науковець, професор, автор праць з проблем теорії та історії педагогіки, дослідник педагогічної творчості А. С. Макаренка.

Огієнко Іван Іванович (1882–1972) – український науковець, митрополит УАПЦ (від 1944), політичний, громадський і церковний діяч, педагог. Член Київського товариства старожитностей і мистецтв, дійсний член Наукового Товариства імені Тараса Шевченка (від 1922), перший ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету («Українська культура», «Рідна мова», «Українське писання» та ін.).

Орлай Іван Семенович (1770–1829) – медик, педагог, письменник, доктор медицини, академік, дійсний стацький радник, директор Рішельєвського ліцею в Одесі («Коротка історія про Карпаторусинів», «Про південно-західну Русію»).

Острозький Костянтин Іванович (1460–1530) – військовий і державний діяч Великого Князівства Литовського, Руського та Жематійського, староста брацлавський (1497–1500), вінницький (1507–1516) та звегородський (1518–1530), староста луцький і упитський, маршалок Волинської землі (1507–1522), каштелян віленський (1511–1522), воєвода трокський

(троцький) (1522–1530), великий гетьман литовський (1497–1500, 1507–1530), засновник Острозької академії.

Песталоцці Йоганн Генріх (1746–1827) – видатний швейцарський педагог-демократ, автор теорії елементарного навчання («Лінгард і Гертруда», «Як Гертруда вчить своїх дітей», «Лебедина пісня»).

Пирогов Микола Іванович (1810–1881) – російський та український хірург, анатом, педагог, розробник атласу топографічної анатомії людини, засновник військово-польової хірургії, член-кореспондент Петербурзької академії наук, попечитель Одеського та Київського навчальних округів («Питання життя», «Школа життя», «Про публічні лекції з педагогіки та ін.»).

Платон (427 до н. е. – 347 або 348 до н. е.) – давньогрецький мислитель, основоположник європейської філософії; глава філософської школи, відомої як Академія Платона.

Полоцький Симеон (Самуїл Гаврилович Петровський-Ситнянович) (1629–1680 р.) – один із видатних діячів східнослов'янської культури XVII ст., богослов, письменник, поет, драматург («Обід душевний», «Вечеря душевна», «Вінець віри православнокатолицької»). Вперше в історії вітчизняної педагогічної думки порушив проблему навчання та соціального захисту сирітства.

Попович-Гученський Павло (друга половина XVII ст.) – освітній діяч XVII століття, вперше в історії вітчизняної педагогічної думки порушив проблему навчання і соціального захисту сирітства.

Прокопович Феофан (Єлеазар) (1681–1736) – визначний український діяч епохи бароко, богослов, письменник, поет, математик, філософ, ректор Київської академії, архієпископ Великоновгородський та Великолуцький («Натурфілософія» та ін.).

Протагор (481 – бл. 411 рр. до н. е.) – давньогрецький філософ, софіст, один із найпопулярніших учнів Демокрита.

Рабле Франсуа (1494–1553) – французький письменник-гуманіст, педагог, автор роману «Гаргантюа і Пантагрюель».

Синиця Іван Омелянович (1910–1976) – радянський науковець, доктор психологічних наук, розробник проблем педагогічної майстерності й такту.

Роттердамський Еразм (1469–1536) – нідерландський учений-гуманіст епохи Відродження («Похвала глупоті», «Розмови за просто», «Молодим дітям наука»).

Русин Павло (бл. 1470–1517) – український, польський поет і мислитель доби Відродження, педагог («Часословець для навчання дітей грамоти», «Пісні Павла Русина із Кросна»).

Русова Софія Федорівна (1856–1940) – український педагог, прозаїк, літературознавець і громадська діячка, професор педагогіки Українського Педагогічного Інституту імені Михайла Драгоманова, одна з піонерок українського жіночого руху («Дошкільне виховання», «Єдина діяльна (трудова) школа», «Теорія і практика дошкільного виховання», «Дидактика», «Сучасні течії в новій педагогіці» та ін.).

Руссо Жан-Жак (1712–1778) – французький філософ-просвітник, письменник, композитор («Еміль. Або про виховання»).

Ряппо Ян Петрович (1880–1958) – радянський діяч і педагог, співтворець системи народної освіти УРСР, автор численних праць з історії вітчизняної освіти й педагогіки («Робітнича освіта на Україні та її найближчі перспективи», «Реформа вищої школи на Україні в роки революції», «Народна освіта на Україні», «Народна освіта на Україні за 10 років революції» та ін.).

Синявський Антін Степанович (1866–1951) – український політичний і громадський діяч, педагог, професор Київського університету, розробник проблем географічно-природничої освіти.

Сковорода Григорій Савич (1722–1794) – український просвітитель-гуманіст, філософ, поет, педагог, автор численних літературних та філософських творів.

Скрипник Микола Олексійович (1872–1933) – український радянський діяч, розробник проблем школознавства.

Славинецький Єпифаній (поч. XVII ст. – 1675) – український поет, ієромонах, перекладач, філолог, оратор, богослов, послідовник Я. А. Коменського («Лексикон латинський», «Сказання від божественних писань...»).

Смотрицький Герасим Данилович (?–1594) – український письменник, педагог, перший ректор Острозької школи (академії), один з видавців «Острозької Біблії» («Ключ до царства небесного», «Календар римський новий»).

Соколянський Іван Опанасович (1889–1960) – вчений, педагог у галузі дефектології, досліджував питання сурдо- і тифлопедагогіки, професор Харківського інституту народної освіти, організатор Харківської школи-клініки для сліпоглухонімих, директор Науково-дослідного інституту дефектології УРСР.

Сократ (469 до н. е. – 399 до н. е.) – давньогрецький філософ, основоположник європейської філософії.

Ставровецький Кирило (Транквіліон) (1581–1646) – український (руський) православний і греко-католицький освітній та церковний діяч, архімандрит Чернігівський, поет, учений, друкар, видавець («Зерцало богослів'я», «Перло многоцветное», «Євангеліє учительне»).

Стефаник Василь Семенович (1871–1936) – український письменник, громадський діяч, політик, посол (депутат) Австрійського парламенту від Галичини. Розробник проблем етнопедагогіки.

Сухомлинський Василь Олександрович (1918–1970) – український педагог, публіцист, письменник, член-кореспондент Академії Педагогічних Наук РРФСР, член-кореспондент Академії педагогічних наук СРСР, Заслужений вчитель УРСР, Герой Соціалістичної праці («Серце віддаю дітям», «Сто порад учителів», «Народження громадянина», «Батьківська педагогіка», «Як виховати справжню людину», «Методика виховання колективу» та ін.).

Тимківський Ілля Федорович (1773–1853) – український педагог, правник, філолог і освітній діяч.

Тулов Михайло Андрійович (1814–1882) – педагог і письменник, член Історичного товариства імені Нестора-Літописця, професор Ніжинського Ліцею, директор Немирівської гімназії, помічник куратора Київської шкільної округи, співробітник журналу «Основа».

Туптало Данило (1651–1709) – український та російський церковний діяч, вчений, письменник і проповідник, богослов, агіограф, митрополит Ростовський і Ярославський. Обстоював ідеї морального виховання («Четъї-Мінеї»).

Туровський Кирило (бл. 1130 – після 1182) – єпископ Турівський, мислитель, красномовний проповідник, автор багатьох повчань, урочистих Слів і молитовних текстів.

Українка Леся (Косач Лариса Петріна) (1871–1913) – найславніша українська поетеса, борець за утворення українського народу, за його консолідацію в політичну націю.

Ушинський Костянтин Дмитрович (1823–1870) – український та російський педагог, засновник вітчизняної педагогічної науки («Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології», «Про користь педагогічної літератури», «Проект учительської семінарії», «Три елементи школи», «Про народність у громадському вихованні» та ін.).

Федоров Іван (бл. 1510–1583) – діяч східнослов'янської культури, один із перших східнослов'янських друкарів, а також гравер, інженер, ливарник. Обстоював ідеї морального виховання («Євангеліє учительне»).

Федькович Юрій Адальбертович (1834–1888) – український письменник, передвісник українського національного відродження Буковини, шкільний інспектор. Обстоював ідею народності в освіті. Автор посібників для початкової школи («Співаник для господарських діточок», «Буквар для селянських дітей на Буковині», «Календарик»).

Фельтре Вітторіно (1378–1446) – італійський педагог-гуманіст епохи Відродження, очолював школу-інтернат «Будинок радості».

Франко Іван Якович (1856–1916) – український письменник, поет, публіцист, перекладач, вчений, громадський і політичний діяч, доктор філософії, дійсний член НТШ, почесний доктор Харківського університету, робробник проблем народної освіти.

Чавдаров Сава Христович (1892–1962) – український вчений, педагог, автор підручників для початкової школи та методичних посібників для вчителів, розробник проблем дидактики.

Чепіга-Зеленкевич Яків Феофанович (1875–1938) – педагог і освітній діяч, методист, співробітник Українського науково-дослідного інституту педагогіки в Харкові («Проблеми виховання і навчання у світлі науки і техніки», «Проект української школи» та ін.).

Черкасенко Спиридон Феодосійович (1876–1940) – український письменник та педагог, автор шкільних підручників, розробник проблем українського вчительства та національної школи.

Шевченко Тарас Григорович (1814–1861) – український поет, письменник, художник, громадський та політичний діяч, член Кирило-Мефодіївського братства, Академік Імператорської академії мистецтв. До історії педагогічної думки України увійшов як обстоювач народної школи й освіти, ідеї всебічного розвитку особистості, розробник проблем сімейного виховання.

Шумський Олександр Якович (1890–1946) – український радянський державний і політичний діяч, активний поборник українізації.

Глосарій до курсу

Авторитарне виховання – виховання, мета та головний метод якого – підкорення вихованця волі вихователя.

Автолексія – за Я. А. Коменським – остання стадія навчання, що являє собою самостійне використання результатів власної діяльності.

Автопсія – за Я. А. Коменським – перша стадія навчання, що являє собою самостійне спостереження.

Автопраксія – за Я. А. Коменським – друга стадія навчання, що являє собою фактичне оволодіння знаннями про предмет викладання.

Автопресія – за Я. А. Коменським – третя стадія навчання, що являє собою використання знань та вмінь на практиці.

Академічна гімназія – перша гімназія в Росії, відкрита в 1726 р. при Академії наук для підготовки молоді до вступу в Академічний університет.

Академічний університет – перший світський вищий навчальний заклад у Росії. Відкрито у «Похвала глупоті» двадцяті роки XVIII ст. у Петербурзі при Академії наук.

Академія:

– Філософська школа Платона, започаткована у IV ст. до н. е. поблизу Афін, присвячених пам'яті героя Академа. Існувала до VI ст.

– Установа чи товариство наукового, навчального та художнього спрямування.

– Вищий науковий орган, що об'єднує найбільш значних вчених у певній галузі чи багатьох галузях науки.

– Вищий заклад освіти третього чи четвертого рівнів акредитації, який здійснює підготовку фахівців з вищою освітою за освітньо-професійними програмами всіх рівнів в окремо визначеній галузі знань або виробництва, проводить фундаментальні та прикладні наукові дослідження, є провідним науково-методичним центром у сфері своєї діяльності, має високий рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення.

Аудитор, аудитор – учень у духовних школах, якого призначав учитель для вислуховування вивчених уроків своїх товаришів.

Авторитет батьків – визнаний вплив батьків на переконання й поведінку дітей, який ґрунтується на глибокій повазі й любові до батьків, довірі до високої значущості їхніх особистих якостей і життєвого досвіду, слів та вчинків.

Авторитет учителя – загально визнана учнями та їх батьками значущість достоїнств учителя й заснована на цьому сила його виховного впливу на дітей.

Акриматичний метод навчання – давня назва лекційного методу навчання; спосіб навчання, який спирається на усне повідомлення слухачам знань у готовому для засвоєння вигляді.

Актив учнівський – частина соціальної групи (колективу), організації, яка проявляє найбільшу ініціативу в одержанні завдань для групи й наполегливість у їх виконанні.

Активність особистості – здатність людини до свідомої трудової і соціальної діяльності, міра цілеспрямованого, планомірного перетворення нею навколишнього середовища й самої себе на основі засвоєння нею багатств матеріальної і духовної культури. Проявляється у творчості, вольових актах, спілкуванні.

Активність учнів у навчанні – дидактичний принцип, що вимагає від педагога такої організації процесу навчання, яка сприяє вихованню в учнів ініціативності й самостійності, міцному і глибокому засвоєнню знань, виробленню необхідних умінь та навичок, розвитку в них спостережливості, мислення й мови, пам'яті й творчої уяви.

Антична педагогіка – педагогічні погляди й виховна практика давніх греків та римлян, які склалися в період з VII ст. до н. е. і до V ст. н. е. В педагогічній практиці цього періоду намітились три основні типи виховання: військово-фізичне (див. Спартанське виховання); музичне й гімнастичне, тобто вивчення елементів знань і мистецтв, яке поєднувалося з фізичним розвитком (див. Афіньське виховання); словесно-юридичне, спрямоване на підготовку до державної діяльності, яке включало вивчення мови, літератури, законів красномовства (див. Римське виховання). Виховання вважалося важливим державним завданням і для його здійснення створювалися школи.

Антропологія – наука, що вивчає походження, еволюцію, закономірності морфологічної організації людини та її рас і поширення їх на Земній кулі.

Антропологія педагогічна – система педагогічних поглядів, яка ґрунтується на даних наук про людину. Вперше термін запровадив К. Д. Ушинський. Він твердив, що педагогіка, маючи справу з реальною людиною, повинна ґрунтуватися на всебічному її пізнанні. З положенням К. Д. Ушинського про необхідність вивчення людини в конкретній життєвій обстановці пов'язана його ідея про народність освіти, яка полягає в тому, що система освіти повинна враховувати специфічні особливості історії і розвитку даного народу.

Аскетизм – самозречення, крайнє обмеження людиною своїх потреб, відмова від життєвих благ і насолод з метою досягнення релігійного чи етичного ідеалу. Основа чернецького виховання у середньовічній Європі.

Афіньське виховання – система виховання, що склалася в Афінах у VII – V ст. до н. е., в основі якої лежала ідея формування гармонійної людини.

Батьківське виховання – те саме, що й сімейне виховання.

Баяння – перший етап раннього виховання у давніх слов'ян, що охоплював вік дитини від народження до двох років.

Безстанова освіта – система навчальних закладів, однаково доступних для дітей усіх верств населення, не залежно від матеріальних статків та соціального статусу їхніх батьків.

Бесіда – метод навчання, при якому вчитель, спираючись на наявні в учнів знання й досвід, користуючись запитаннями, підводить учнів до розуміння й засвоєння нових знань, або до повторення й перевірки знання навчального матеріалу.

Біологізм педагогічний – один з напрямів розвитку теорії і практики виховання в XIX – XX ст. Виник на основі досягнень біологічних наук і потреби педагогів спиратися у процесі виховання на результати вивчення біологічними науками природи людини. В основі біологізму лежить теорія еволюції, що практично нівелиє роль навчання у формуванні особистості.

Братські школи – навчальні заклади в Україні в XVI – XVIII ст., організовані й утримувані церковними братствами з метою

зміцнення православ'я та захисту духовних та культурних цінностей народу.

Будинки молоді – перші навчальні заклади, що виникли в первісному суспільстві.

Виховання – у *широкому суспільному значенні* – забезпечення передачі від покоління до покоління накопиченого соціально-культурного досвіду; у *широкому педагогічному значенні* – процес цілеспрямованого формування особистості в умовах спеціально організованої виховної системи; у *вузькому педагогічному значенні* – цілеспрямована взаємодія вихователів і вихованців, спрямована на формування певних якостей, властивостей, відносин людини.

Виховне мистецтво – за К. Д. Ушинським – визначення педагогіки як специфічної форми людської діяльності щодо передачі суспільно значущого досвіду від попереднього покоління до наступного.

Виховуюче навчання – організація процесу навчання, при якій забезпечується органічний взаємозв'язок між набуттям учнями знань, умінь і навичок, засвоєння досвіду творчої діяльності й формуванням емоційно-ціннісного ставлення до світу. Термін введено С. І. Миропольським (1871).

Волосні училища – початкові школи, які створювалися в царській Росії на основі урядового указу 1830 р. По одній на волость для підготовки хлопчиків до писарської діяльності.

Вузол знань – за В. О. Сухомлиським – ключові положення певного навчального матеріалу, викладення та засвоєння яких потребує пильної уваги з боку вчителя й учнів.

Граматика – один з нижчих класів у Києво-могилянській академії, де вчили латинську мову.

Громадянськість – риса особистості, що характеризується відчуттям себе громадянином конкретної держави, лояльним ставленням до її законів, почуттям власної гідності у стосунках з представниками держави, знаннями і поважанням справ людини, чеснот громадянського суспільства, відповідальним ставленням до своїх обов'язків перед державою, патріотизмом.

Гуманізм – система ідей і поглядів на людину як найвищу цінність.

Демократизація освіти – принцип реформування освіти в Україні на демократичних засадах, який передбачає децентралізацію, регіоналізацію в управлінні освітою, автономізацію навчально-виховних закладів у вирішенні основних питань діяльності, поширення альтернативних навчально-виховних закладів, перехід до державно-громадської системи управління освітою, співробітництво учень-учитель, викладач-студент у навчально-виховному процесі.

Дидактика – складова частина педагогіки, яка розробляє теорію освіти й навчання. Вперше термін введено Я. А. Коменським у «Великій дидактиці» (1657).

Дидаскал – учитель у Стародавній Греції та у Візантії. Дидаскалами називали й вчителів у братських школах України.

Догматизм – спосіб мислення, в якому те чи інше вчення або положення сприймається як закінчена вічна істина, застосовується без урахування конкретних умов життя.

Догматичне навчання – така організація навчання, за якої знання, що підлягають засвоєнню, подаються в готовому вигляді, бездоказово або відбувається механічне запам'ятовування навчального матеріалу, що не вимагає його розуміння, осмислення.

Домашня освіта – форма загальноосвітньої підготовки в умовах сім'ї.

Доступність навчання – дидактичний принцип, згідно з яким навчання будується з урахуванням рівня підготовки учнів, їхніх вікових та індивідуальних особливостей.

Дяківки – приватні парафіяльні школи, що виникли в Київській Русі та були найпоширенішою системою елементарного навчання до першої половини XIX ст.

Елементарна школа – те ж саме, що й початкова школа. Передбачає навчання читанню та письму, арифметиці, початковим відомостям з історії, природознавства, географії, малюванню, співам.

Еротематичні методи навчання – метод діалогу, який спирається на постановку вчителем запитань за темою уроку та одержання за допомогою учнів відповідей на них.

Естетичне виховання – формування естетичних знань, смаків, ідеалів, розвиток здібностей до естетичного сприйняття явищ

дійсності, творів мистецтва, потребу вносити прекрасне в оточуючий людину світ, зберігати прекрасне.

Етнопедагогіка – наука про народну педагогіку.

Ефедля – школа у Стародавній Греції для юнаків 18–20 років.

Європеїзм – тенденції розвитку педагогічної думки України епохи відродження, що базувались на ідеях гуманізму, розповсюджених у Європі в XVI – XVII ст.

Закон руху колективу – один з законів життя колективу, сформульований А. С. Макаренком, полягає у постійній діяльності членів колективу, спрямованій на досягнення суспільно значущої мети.

Закон наступності поколінь – один з законів життя колективу, сформульований А. С. Макаренком, полягає у передачі традицій колективу від попередників до послідовників засобами створення різновікових загонів.

«Золоте правило дидактики» – принцип наочності, сформульований Я. А. Коменським у «Великій дидактиці».

Земські школи – загальноосвітні школи до 1917 р., які відкривалися й утримувалися земствами в сільській місцевості після земської реформи 1864 р. В основному три- чи чотирирічні.

Зміст освіти – педагогічно адаптований соціальний досвід, тотожний за структурою культурі людства.

Ініціація – у східних слов'ян обряд посвяти хлопчиків у чоловіки, що містив у собі систему випробувань на кмітливість, силу та витривалість.

Історія педагогіки – наука, яка вивчає стан і розвиток теорії і практики виховання й навчання підростаючих поколінь від найдавніших часів до сьогодення.

Калокагатія – ідея гармонійного розвитку особистості, в якій зміст виховання спрямовувався на досягнення фізичної і духовної досконалості, основа Афінської системи виховання.

Катехізіс – церковний посібник, у якому викладено основи християнського віровчення.

Катехізічна бесіда – метод навчання шляхом механічного заучування питань і готових на них відповідей.

Квадріум – підвищений курс світської освіти в середні віки у Західній Європі, що складався з чотирьох наук (арифметики,

геометрії, астрономії, музики), складова частина «семи вільних мистецтв».

Класична освіта – один з основних напрямів загальної освіти, в основу якої покладено вивчення латинської та грецької мов, античної літератури й історії.

Класно-урочна система навчання – система організації навчального процесу в школі, за якою навчання проводиться з постійним складом учнів та сталим розкладом.

Книжне вчення – один з етапів давньоруського шкільництва, пов'язаний з виникненням писемності й початком систематичного навчання дітей грамоті.

Козацька педагогіка – частина народної педагогіки, в основі якої лежать ідеї українського козацтва.

Колегіум – закритий середній чи вищий навчальний заклад у XVI – XVIII ст.

Колектив – за визначенням А. С. Макаренка – вільна група трудящих, об'єднаних єдиною метою, організована, яка має органи управління, відносини дисципліни, відповідальності й залежності.

Комплексна система навчання – система, за якою навчальний матеріал в школі вивчається за певними темами – комплексами. В Україні в основу комплексних програм було покладено вивчення трудової діяльності людей.

Концепція виховання – система поглядів на те чи інше педагогічне явище чи процес, спосіб їх розуміння або провідна ідея педагогічної теорії.

Кормильство – форма домашнього навчання дітей князів у Київській Русі, коли функції учителя (кормильця) в сім'ї поклалися на обраного з числа воевод чи знатних бояр.

Лабораторно-бригадний метод – спосіб організації навчального процесу в школі на основі виконання бригадами учнів самостійних навчально-лабораторних завдань, різновид дальтон-плану.

Лицарське виховання – система виховання в середньовічній Європі для дітей феодалів, що мала на меті підготовку воїнів.

Майстер грамоти – вчитель в Україні періоду Київської Русі та епохи Відродження, те саме, що й наточник.

Материнська школа – перший ступінь в педагогічній системі Я. А. Коменського, що охоплює виховання дітей у сім'ї до 6-річного віку.

Матеріальна освіта – теорія загальної освіти, згідно якої головним завданням навчання є оволодіння знаннями фактів, а не розвиток особистості учня.

Метод проектів – організація навчання, за якою учні набувають знань і навичок у процесі планування й виконання практичних завдань – проектів.

Методи виховання – сукупність способів, прийомів виховання, спрямованих на розвиток мотиваційної сфери і свідомості школярів, вироблення навичок і звичок поведінки, їх корекцію й удосконалення.

Методи навчання – упорядковані способи взаємопов'язаної діяльності вчителя й учнів, спрямовані на розв'язання навчально-виховних завдань.

Монастирські школи – середньовічні школи при монастирях з навчанням латинською мовою, де вивчалися предмети тривіуму, рідше квад्री уму; школи Київської Русі, що створювались при монастирях для навчання монахів грамоті.

Моральне виховання – цілеспрямований і систематичний вплив на свідомість, почуття, поведінку вихованців з метою формування в них моральних якостей, які відповідають вимогам і нормам моралі.

Навчання – цілеспрямований процес передачі і засвоєння знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини.

Народна освіта – система освітніх і виховних закладів у країні, що забезпечують освіту й виховання народу відповідно до інтересів і потреб суспільства і держави.

Народна педагогіка – галузь емпіричних педагогічних знань і народного досвіду, які виражаються в панівних у народі поглядах на мету й завдання виховання, в сукупності народних засобів, умінь і навичок виховання і навчання.

Народні школи – загальноосвітні навчальні заклади початкового навчання, доступні для дітей усіх верств суспільства.

Наслідування – особлива форма поведінки, яка полягає у відтворенні дій, ідеалів, рис характеру, манери творчості, інших осіб.

Наступність у навчанні – послідовність і систематичність у розміщенні навчального матеріалу, зв'язок й узгодженість ступенів і етапів навчально-виховного процесу.

Національне виховання – історично зумовлена і створена самим народом сукупність ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв та інших форм соціальної практики, спрямованих на організацію життєдіяльності підростаючих поколінь, у процесі якої засвоюється духовна і матеріальна культура нації, формується національна свідомість і досягається духовна єдність поколінь.

Національний виховний ідеал – базується на загальнолюдських цінностях і включає в себе ті риси, які відповідають духовності чи звичаям даного народу.

Національні школи – навчальні заклади, які навчають дітей їхньою рідною мовою.

Недільні школи – безкоштовні школи для дорослих, які працювали в неділю і святкові дні й давали початкову освіту.

Оптимістична гіпотеза – ставлення до виховання на основі світовідчуття, прийнятого вірою в його сили та можливості.

Оратор – особа, яка виголошує промову, володіє майстерністю публічного виступу.

Палестра – гімнастична школа в Стародавній Греції, навчальний заклад закритого типу для хлопчиків 12–16 років.

Пансофія – термін, запропонований Я. А. Коменським для означення задуманої ним енциклопедії знань, основи усіх знань, накопичених людством.

Паралельна педагогічна дія – за А. С. Макаренком – вплив на особистість вихованця через колектив.

Парафіяльні школи – початкові школи при церковних парафіях, в яких викладали священники, частіше дяки.

Педагогіка – наука про закономірності, принципи процесу виховання, структуру, механізми, технологію його здійснення.

Педологія – сукупність психологічних, анатомо-фізіологічних, біологічних, соціологічних концепцій психічного й фізичного розвитку дітей і молоді.

Педоцентризм – один з напрямів у педагогіці, який стверджує, що зміст, організація і методи навчання визначаються

безпосередніми, спонтанними інтересами й потребами дітей, а не соціально-економічними умовами й потребами суспільства.

Пестування – другий період раннього виховання дітей у давніх слов'ян, відповідає віку 2–5 років.

Піітика – один з нижчих класів у Києво-Могилянській академії, де навчали загальним правилам складання поетичних творів.

Побратимства, посестринства – перші молодіжні об'єднання у давніх слов'ян.

Повітові училища – неповні середні школи, що існували у повітових та губернських містах для дітей купців, міщан, дрібних службовців і мали на меті підготовку дітей до вступу в гімназію.

Попечитель навчального округу – адміністративна службова особа в системі управління освітою Російської імперії, яка здійснювала керівництво всіма навчальними закладами. Міністерства народної освіти на території підвідомчого округу.

Послідовність навчання – дидактичний принцип, згідно якого вивчення нового матеріалу готується попереднім навчанням.

Початкові училища – загальноосвітні навчальні заклади, в яких навчали елементарній грамоті.

Правила навчання(виховання) – визначені педагогічні дії, спрямовані на реалізацію конкретних принципів навчання (виховання).

Префект – учень, який є помічником учителя в справі організації життя класу, до обов'язків якого входить нагляд за дисципліною; заступник ректора у Києво-Могилянській академії, який відповідав за організацію навчального процесу.

Принципи виховання – система вимог, які визначають мету, зміст, методи і форми організації виховання.

Принципи навчання – основоположні ідеї, вихідні вимоги до процесу навчання, виконання яких забезпечує його ефективність.

Принцип культуровідповідності – відповідність виховання вимогам середовища і часу.

Природне виховання – педагогічна теорія, яка вбачає мету виховання у слідуванні за природним розвитком дитини.

«Природний метод» – за Я. А. Коменським – метод навчання, який передбачає побудову навчання у відповідності з закономірностями розвитку дитини.

Реальна освіта – тип загальної освіти, в основу якої покладено засвоєння учнями практично корисних знань, тому перше місце відводиться вивченню предметів природничо-математичного циклу.

Реальне училище – тип середнього навчального закладу в Україні у XIX ст., призначене для «нижчих класів».

Ремісничі училища – навчальні заклади системи професійно-технічної освіти, які існували в Україні протягом першої половини XX ст.

Розумове виховання – складова всебічного розвитку особистості, яка передбачає розвиток мислення й пізнавальних здібностей людини.

Світогляд – система поглядів, переконань, ідеалів, у яких людина виражає своє ставлення до оточуючих, її середовища та самої себе.

Світська школа – школа, в якій навчання і виховання вільні від впливу церкви.

Синтаксима – один з нижчих класів у Києво-Могилянській академії, що передував класу поезики.

Система освіти – існуюча в масштабі країни структура освітньо-виховних закладів.

Система перспективних ліній – за А. С. Макаренком – комплекс цілей, що стоять перед дитячим колективом та поступово досягаються в ході його діяльності.

«Сім вільних мистецтв» – комплекс навчальних предметів у школах середньовіччя, до складу якого входили навчальні дисципліни тривіуму (граматика, риторика, діалектика) та квадріуму (арифметика, геометрія, астрономія, музика).

Сімейне виховання – виховання, яке поєднує цілеспрямовані дії батьків по відношенню до своїх дітей з повсякчасним впливом сімейного побуту.

Спартанське виховання – система виховання, що склалась у Спарті і мала на меті виховання безжальних воїнів-рабовласників.

Спудеї – назва в Україні учнів братських шкіл і молодших класів Києво-Могилянської академії, а також духовних навчальних закладів.

Статеве виховання – складова частина виховного процесу, що забезпечує правильний статевий розвиток дітей і молоді та оволодіння нормами взаємин з представниками протилежної статі.

Суперінтендант – один з викладачів Києво-Могилянської академії, який слідкував за поведінкою студентів поза межами навчального закладу.

Схоластика – тип панівного у середньовічній філософії мислення, який полягав у застосуванні формальної логіки для обґрунтування релігії.

«Сюй» – назва школи у стародавньому Китаї, дослівно «навчання стрільбі з лука». До змісту навчання входили основи військового мистецтва, мораль, грамота, лічба та музика.

«Сян» – назва школи у стародавньому Китаї, дослівно «місце усамітнених старців, які навчали й наставляли молодь».

Теорія – Сукупність ідей, поглядів, концепцій, вчень або форма вірогідних наукових знань, що дає цілісне уявлення про закономірності і суттєві характеристики об'єктів.

Теорія елементарної освіти – педагогічна теорія, розроблена Й. Г. Песталоцці, в основі якої лежить ознайомлення з числом, формою та словом.

Теорія матеріальної освіти – базується на філософії емпіризму і стверджує, що джерелом знань є безпосередній людський досвід.

Теорія формальної освіти – базується на філософії раціоналізму, згідно якого джерелом знань є розум і що знання породжуються самим суб'єктом пізнання, самостійністю його розуму.

Тривіум – три гуманітарні науки (граматика, риторика, діалектика), що становили в середні віки перший цикл «семи вільних мистецтв».

Трудова школа – реформаторська течія в педагогіці, представники якої виступали за створення навчальних закладів, в яких би навчання, моральне, естетичне й фізичне виховання поєднувалися з виробленням у дітей трудових умінь, підготовкою їх до трудової діяльності.

Трудове виховання – один з напрямів виховання, складова всебічного розвитку особистості, його фізичних, моральних,

розумових, естетичних здібностей і якостей у процесі організації різноманітної трудової діяльності, формування позитивного ставлення до праці, сумлінності, відповідальності, працелюбства.

«Універсальний учитель» – за Я. А. Коменським – освічена людина, яка знає основи усіх наук і має дар передавати ці знання усім, хто прагне їх взяти.

Учительські семінарії – педагогічні навчальні заклади для підготовки вчителів початкових шкіл.

Фара (аналогія) – назва одного з нижчих класів у Києво-могилянській академії, де вчили граматику, слов'янську та польську мови, правила орфографії та каліграфії.

Формальна освіта – теорія загальної освіти, відповідно до якої основними завданнями навчання є розвиток розумових здібностей учнів, а знання основ наук має другорядне значення.

Формальний принцип навчання – така організація навчання, яка вимагає від учнів механічного запам'ятовування навчального матеріалу без достатнього розуміння і вміння застосовувати його на практиці.

Церковні школи – навчальні заклади у Запорізькій Січі, у яких вчили буквар, часослів, псалтир.

Чернецьке виховання – здійснювана у середньовічній Європі система освіти, в основі якої лежав аскетизм.

Школа граматики – школа для дітей 12–15 років у древньому Римі.

Школи грамоти – навчальні заклади в Україні до 1917 р., рівнозначні елементарній школі.

Школа джур – навчальний заклад у Запорізькій Січі, де хлопчиків навчали військовому мистецтву.

Школи «книжного вчення» – школи періоду Київської Русі, що утримувались на кошти княжої казни.

Школа оратора – школа для юнаків у древньому Римі, де навчали мистецтву красномовства.

Ключ до тестів самоконтролю за змістовими модулями

Змістовий модуль 1

1)	2)	3)
3, 5, 8	1, 4, 6, 7, 9	2, 10

11. «Школа книжного вчення» – тип елементарної школи, що відкривалася та утримувалася на кошти князів з метою здійснення просвіти серед заможної частини населення та розповсюдження християнської релігії.
12. Кормильство – форма домашнього навчання дітей князів, що здійснювалася кормильцем – товаришем князя, багатою та високопоставленою особою.
13. 1) Підвищення відповідальності батьків за виховання дітей.
2) Захист гідності жінки.
3) Юридичний захист дітей.
14. 1) Обстоювання ідеї просвіти, висока оцінка «книжного навчання».
2) Виховання любові до Бога, підготовка до потойбічного життя.
3) Діяльнісний підхід до виховання.
4) Виховання патріотизму, гуманізму, покори, дисциплінованості, любові до ближнього.
5) Ставлення до учня одночасно як до об'єкта і суб'єкта навчання й виховання
15. 1) Зв'язок навчання та виховання.
2) Приклад старших у становленні дитини.
3) Формування моральної поведінки.
4) Дотримання норми як критерію вихованості дитини.
5) Виховання відповідальності.

Змістовий модуль 2

1)	2)	3)
2, 5	7, 8, 9, 10	1, 3, 4, 6

11. Письмо, рахунок, читання, співи, основи християнського віровчення.
12. «Школа-дяківка» – тип елементарної школи, навчання в якій здійснював мандрівний дяк.
13. 1) Висунення вимог до вчителя.
2) Обстоювання значення батьківського прикладу у вихованні дітей.
3) Засудження людських пороків.
14. 1) Широке розповсюдження грамотності, доступність освіти.
2) Зв'язок виховання, соціальних умов і спадковості у формуванні особистості.
3) Роль активної діяльності особистості.
4) Вікова періодизація за античною традицією.
5) Природовідповідність виховання.
15. 1) Виховання в дітей вдячності до батьків.
2) Вибір професії за покликанням.
3) Роль активної діяльності особистості.
4) Вікова періодизація за античною традицією.
5) Природовідповідність виховання.

Змістовий модуль 3

1)	2)	3)
1, 5, 7, 8, 11, 12, 13, 15, 17	9, 10, 12, 16	2, 4, 6, 14

18. Виховуюче навчання розумілося С. Миропольським як практичне здійснення цілей виховання і навчання в школі. Це – мистецтво, що ґрунтується на засадах психології та передбачає тісний зв'язок навчання і виховання.

19. 1) Розробка проблем спеціальної підготовки вчителів для народних шкіл.
- 2) Обґрунтування провідних принципів навчання.
- 3) Обстоювання зв'язку змісту навчання з реальним життям, поєднання реальної та формальної освіти.
- 4) Створення школи з територіальним громадським управлінням.
- 5) Підвищення ролі інтелігенції у розбудові народної освіти.
20. Гармонійно розвинена, духовна людина, підготовлена до тривалого життя.

Змістовий модуль 4

1)	2)	3)
1, 4, 8, 9, 7, 12, 13, 14	3, 5, 6, 10, 11	2, 5

15. 1) Розробка проектів національної української школи.
- 2) Розробка нових методів та принципів навчання, що розвивають мислення та розум дитини, формують високу моральність і духовність.
- 3) Побудова навчання у суворій відповідності до вікових та індивідуальних особливостей дітей.
- 4) Висунення високих вимог до вчителя, його професійної підготовки та особистих якостей.
- 5) Організація у вищих навчальних закладах кафедр українознавства.
16. Дошкільна освіта (дитячі садки та ясла), середня освіта (середні школи), професійно-технічна освіта (професійно-технічні училища, технікуми), вища освіта (інститути, університети, академії, вищі училища).
17. Середня школа була навчальним закладом з 10-річним терміном навчання, що надавала середню освіту та подальше право вступати до вищого навчального закладу. Після закінчення 7, а з 60-х років – 8 класів випускник отримував атестат про неповну середню освіту та право вступати до професійно-технічних навчальних закладів.

18. 1) Побудова навчального процесу на закономірностях розвитку мислення.
- 2) Виділення «вузлів знань».
- 3) Переорієнтація у порядку підготовки домашніх завдань, що виконуються у день, коли був урок з предмету.
19. 1) Любов до матері, що має виражатися у любові, повазі до неї, постійній допомозі.
- 2) Виховання громадянськості як ключової риси особистості.
- 3) Постійне духовне спілкування вчителя з учнями.
- 4) Забезпечення єдності моральної свідомості й поведінки.
- 5) Єдність праці та інтелектуального життя.
20. 1) Дослідження шляхів розвитку мислення учнів, проблемного та програмованого навчання.
- 2) Упровадження у школах кабінетної системи.
- 3) Активна асиміляторська політика у сфері освіти.
- 4) Ідеологічне забарвлення питань виховання та навчання.
- 5) Обґрунтування морального кодексу будівника комунізму як основи виховання.

Вихідне інформаційне забезпечення

Базове

1. Артемова Л. В. Історія педагогіки України: підручник. К.: Либідь, 2006. 424 с.
2. Духнович О. В. Вибрані твори / Упорядкув., вступ. ст., підготов. текстів та прим. Д. М. Федаки; редкол.: І. М. Різак [та ін.]. Ужгород : Закарпаття, 2003. 568 с.
3. Елькін М. В., Головкова М. М., Коробченко А. А. Історія педагогіки: навчально-методичний посібник до самостійного вивчення дисципліни. Мелітополь: ТОВ «Видавничий будинок ММД», 2009. 204 с.
4. Завгородня Т. К., Прокопів Л. М., Стражнікова І. В. Історія педагогіки: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2014. 160 с.
5. Зайченко І. В. Історія педагогіки. Книга І. Історія зарубіжної педагогіки Навчальний посібник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. 624 с.
6. Зайченко І. В. Історія педагогіки. У двох книгах. Книга 2. Школа, освіта і педагогічна думка в Україні. Навч. посібник для студ. Вищих навч. закладів. К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. 1032 с.
7. Історія української школи і педагогіки: хрестоматія / ред. В. Г. Кремень. – К.: Знання, 2005. 767 с.
8. Левківський М. В. Історія педагогіки: Навч.-метод. посібник. Вид. 4-те / М. В. Левківський. К.: Центр учбової літератури, 2011. 190 с.
9. Левківський М. В., Пащенко Д. І. Історія педагогіки: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 380 с.
10. Лузан Г. П., Васюк О. В. Історія педагогіки та освіти: Навчальний посібник. 2-ге вид., доп. і перероб. К.: ДАКККіМ, 2010. 296 с.
11. Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні: Навч. посібник. К.: Вікар, 2003. 335 с. (Серія «Вища Освіта ХХІ століття»).
12. Мосіяшенко В. А., Задорожна Л. В., Курок О. І. Історія педагогіки України в особах: Навчальний посібник. Видання 2-ге. Суми: ВТД «Університетська книга», 2015. 260 с.
13. Русова С. Вибрані педагогічні твори : у 2 кн. Кн. 1 / За ред. Є. І. Коваленко. К. : Либідь, 1997. 272 с.
14. Русова С. Вибрані педагогічні твори: у 2 кн. Кн. 2 / За ред. Є. І. Коваленко. К.: Либідь, 1997. 320 с.
15. Сірополко С. Історія освіти в Україні / Український Вільний Ун-т {м. Мюнхен, Німеччина}; Друзі товариства ім. Григорія Ващенко / Юрій Вільчинський (ред.), Лариса Масенко (ред.). К. : Наукова думка, 2001. 912 с.
16. Скільський Д. Історія зарубіжної педагогіки : посіб. К. : Смолоскип, 2011. 376 с.
17. Скільський Д. М. Історія української педагогіки : ілюстр. навч. посіб. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2012. 340 с.
18. Сковорода Г. Твори: У 2-х т. Т. 1: Поезії. Байки. Трактати. Діалоги / Редкол. М. Жулинський, М. Сулима, О. Прицак та ін.; Пер. із староукр. мови і прим. М. Кашуби, В. Шевчука. 2-ге вид., випр. К.: Обереги, 2005. 528 с.
19. Сисоєва С. О., Соколова І. В. Нариси з історії розвитку педагогічної думки: Навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2003. 308 с.
20. Сухомлинська О. В., Дічек Н. П., Самоплавська Т. О., Антонець Н. Б., Березівська Л. Д. Українська педагогіка в персоналіях: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.: у 2 кн. Кн. 1. Х – ХІХ ст. К.: Либідь, 2005. – 624 с.
21. Сухомлинська О. В., Дічек Н. П., Самоплавська Т. О., Антонець Н. Б., Березівська Л. Д. Українська педагогіка в персоналіях: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.: у 2 кн. Кн. 2. ХХ століття. К.: Либідь, 2005. – 624 с.
22. Ушинский К. Д. Педагогическая антропология: Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии / К. Д. Ушинский; Сост. и отв. ред., авт. ст., коммент. и примеч. Э. Д. Днепров. М.: Издательство УРАО. (Новая педагогическая библиотека). 2002. 496 с.
23. Ушинский К. Д. Человек как предмет воспитания: опыт пед. антропологии / К. Д. Ушинский. М. : ФАИР-ПРЕСС; Гранд, 2004. 575 с.
24. Ушинський К. Д. Про народність у громадському вихованні. *Вибрані пед. твори:* [у 2-х т.]. Т. 1. К., 1983.

25. Чепіга Я. Ф. Вибрані педагогічні твори: навч. посіб. / Ін-т педагогіки АПН України; [упоряд., авт. передм., вступ. ст. та бібліогр. покажч. Л. Д. Березівська]. Харків: ОВС, 2006. 327 с.

Додаткове

1. Видатні українські педагоги : інформаційний довідник / авт.-упор. Л. В. Калуська. Тернопіль: Мандрівець, 2008. 224 с.
2. Демченко О. П. Практикум з історії педагогіки : навч.-метод. посіб. К.: Видавничий Дім «Слово», 2012. 432 с.
3. Дровозюк Л. М. Костянтин Дмитрович Ушинський: біля основ наукової педагогіки й народної школи. К. : Простір, 2008. 64 с.
4. Енциклопедія освіти / Академія пед. наук України; головний ред. В. К. Кремінь. К. : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
5. Завгородня Т. К. Теорія і практика навчання в Галичині (1919–1939 рр.). Івано-Франківськ, 2007.
6. Кіт Г., Тарасенко Г. Українська народна педагогіка. Курс лекцій : навч. посіб. Вінниця: Едельвейс і К, 2008. 302 с.
7. Коваленко Є. І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: Навчальний посібник / Укладач і автори вступних статей Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна. За заг. ред. Є. І. Коваленко. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 664 с.
8. Кравцова Т. О. Основні тенденції вивчення дитини у творчості представників вітчизняної педології початку ХХ століття. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Nz_p/Ped/2009_87/statty/24.pdf.
9. Михайличенко О. В. Основи загальної та музичної педагогіки: історія та теорія: Навчальний посібник (двомовний). Суми: вид-во «Козацький вал», 2009. 208 с.
10. Науковці України ХХ – ХХІ століть: метабібліографія / Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України; [уклад.: М. Г. Железняк, Л. М. Гутник, Т. А. Галькевич]. Київ : Академперіодика НАН України, 2010. 475 с.
11. Омеляненко В. Л., Кузьмінський А. І. Педагогічна мудрість віків: навч. посіб. К. : Знання, 2009. 411 с.
12. Петренко Н. В., Золотухіна С. Т. Культурно-освітня спадщина вчених Слобожанщини другої половини ХІХ – початку

ХХ століття (історико-педагогічний аспект): монографія. Харків: ХДУХТ, 2010. 186 с.

13. Слово багатоцінне: Хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу (ІІ пол. ХV – ХVІ ст.) та в епоху Бароко (кін. ХVІ – ХVІІІ ст.): В 4-х кн. Кн. 3: Література високого Бароко (1632–1709 рік) / Кер. В. Яременко; Упоряд. В. Шевчук, В. Яременко. К.: Аконтіт, 2006. 799 с.

Інформаційні ресурси

1. Бібліотека Гумер – електронна бібліотека для студентів і викладачів гуманітарного профілю – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pedagog/index.php.
2. Видатні педагоги України та світу : інформ.-бібліогр. ресурс / наук. керівник проекту Л. Д. Березівська. – Електрон. текст. дані. – Київ, [2008–2015]. – Режим доступу: http://www.dnpg.gov.ua/scientific_information_work/suhomlynskiy/?PHPSESSID=d5af285744d2e79231fff63baf262ada – Назва з екрану.
3. Електронна бібліотека з педагогіки – Режим доступу: <http://nenaidesh.ru/>.
4. Електронний архів творів А. С. Макаренка. – Режим доступу: <http://www.makarenko.edu.ru/biblio.htm>.
5. Педагогічна бібліотека. – Режим доступу: <http://pedlib.ru/>.
6. Бібліотека ім. О. Сухомлинського – Режим доступу: <http://www.dnpg.gov.ua/>.
7. Львівська обласна науково-педагогічна бібліотека – Режим доступу: <http://www.lonpb.com.ua/>.
8. Національна бібліотека імені В. І. Вернадського. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/>.
9. Науково-педагогічна бібліотека м. Миколаєва. – Режим доступу: <http://www.library.mk.ua/>.
10. Перша українська Електронна бібліотека підручників «Pidruchniki.com.ua» – Режим доступу: <http://pidruchniki.ws/>.
11. Портал ZipSites.ru – безкоштовна електронна інтернет-бібліотека. – Режим доступу: <http://zipsites.ru/>.
12. Онлайн бібліотека підручників – Режим доступу: <http://studentam.net.ua>.

 Для цікавих думок

Dotted lines for writing.

Для цікавих думок 

Dotted lines for writing.

Навчальне видання

Задорожна-Княгницька
Леніна Вікторівна

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

Навчальний посібник

Верстка – Данильченко О. С.

Підписано до друку 27.05.2020 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Цифровий друк.
Гарнітура Cambria. Умовн. друк. арк. 21.16.
Наклад 300. Замовлення № 2404-223.

Видавництво та друк: «ОЛДІ-ПЛЮС»
вул. Паровозна, 46-а, м. Херсон, 73034
Свідоцтво ДК № 6532 від 13.12.2018 р.

Тел.: +38 (0552) 399-580, +38 (098) 559-45-45,
+38 (095) 559-45-45, +38 (093) 559-45-45
Для листування: а/с 20, м. Херсон, Україна, 73021
E-mail: office@oldiplus.ua